

AKADEEMILISE KIRJANDUSUHINGU TOIMETISED
PUBLIKATIONEN DER AKADEMISCHEN LITERARISCHEN VEREINIGUNG ZU TARTU

VIII

KREUTZWALDI
VÄLISKIRJANDUSLIKUST
ERUDITSIOONIST

MIT EINEM DEUTSCHEN REFERAT:
KREUTZWALDS BELESENHEIT IN DEN FREMDEN LITERATUREN

L. TOHVER

AKADEEMILISE KIRJANDUSUHINGU KIRJASTUS
TARTU 1932

AKADEEMILISE KIRJANDUSUHINGU TOIMETISED
PUBLIKATIONEN DER AKADEMISCHEN LITERARISCHEN VEREINIGUNG ZU TARTU

VIII

KREUTZWALDI
VÄLISKIRJANDUSLIKUST
ERUDITSIOONIST

MIT EINEM DEUTSCHEN REFERAT:
KREUTZWALDS BELESENHEIT IN DEN FREMDEN LITERATUREN

L. TOHVER

AKADEEMILISE KIRJANDUSUHINGU KIRJASTUS
TARTU 1932

BRADENWITSE JORDANWITSE
Tartu

KRITIKALDI

VALLIKUUSKIRJALD

1932

G. Roht'i trükk, Tartus 1932.

BRADENWITSE JORDANWITSE
Tartu

Sisukord.

	Lk.
Kasustatud allikaid	5
Lühendeid	8
Sissejuhatuses	9
Kreutzwaldi õpinguist ja keelteoskusest	11
Kreutzwaldi lugemishimust ja raamatukogust	15
Kreutzwaldi orientaalset eruditsioonist	17
Kreutzwald ja Piibel	17
Muid riismeid Oriendist	45
Kokkupuuteid antiiksusega	48
Kreutzwaldi kokkupuuteid germaani kirjandusega	56
Kokkupuuteid saksa kirjandusega	56
Kilde ennevalgustusaekest kirjandusest Kreutzwaldi toodangus	56
Kokkupuuteid valgustusaekest	59
Kokkupuuteid tormlejate ja tunglejatega	76
Kokkupuuteid klassikuiga	82
Kokkupuuteid sentimentaalse ja idüllilise kirjandusega	97
Kokkupuuteid romantikutega	102
Vararomantikuid	102
Romantikuid ja epigoone	109
Mõningaid 19. s. vaimusuundade kaastõetajaid Kreutzwaldi vaatepiirilt	122
Kokkupuuteid ajakirjadega	128
Kokkupuuteid Šveitsiga	134
Kokkupuuteid Inglismaaga	135
Kokkupuuteid Skandinaaviaga	144
Kokkupuuteid Taaniga	144
Kokkupuuteid Rootsi	144
Kreutzwaldi kokkupuuteid romaani kirjandusega	147
Kokkupuuteid Prantsusmaaga	147
Kokkupuuteid Itaaliaga	148
Kokkupuuteid Hispaaniaga	149
Kreutzwaldi suhtest vene kirjandusega	150
Kild läti kirjandusest	151
Kokkupuuteid Soomega	152
Kokkuvõte	167
Lisa	178
Kreutzwalds Belesenheit in den fremden Literaturen	184
Nimeregister	187

Kasustatud allikaid.

Kreutzwaldi kirju.

- J. Adamsonile — 11 kirja, E. Kirj. IV, 1909, lk. 97—108, 155—163, 188—201.
A. E. Ahlquistile — 3 kirja, EKIA, EKS, Koopiate kogu, Mp. I, 16.
Th. Beisele — 3 kirja, ÕES, MA. 169:20.
F. R. Faehlmannile — 38 kirja, ÕES, DH, Mp. 134.
J. Hurdale — 27 kirja, EKIA, EKS, Hurda kogu, Mp. X, 27.
C. R. Jakobsonile — 9 kirja, E. Kirj. V, 1910, lk. 92.
L. Koidulale — „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus“, I, II, 1910/11.
J. Krohnile — 5 kirja, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (osa koopiaid EKIA-s).
J. Köhlerile — 19 kirja, EKIA, EKS, Köhleri kogu, Mp. I, 8.
E. Lönnrotile — 1 kiri, „Virittäjä“, 1899, lk. 8 (soomek. tõlge).
Porro-Wardjale — 3 kirja (ärakirjad), EKIA, EKS, Kreutzw. kogu, Mp. V, 2.
C. Reinthalile — 44 kirja, ÕES, MA. 169:22. *
E. Sachssendahlile — 69 kirja, ÕES, MA. 169:21. *
A. Schiefnerile — 138 kirja, Estländische Literarische Gesellschaft (koopiad EKIA-s).
W. Schultzile — 11 kirja, neist 7 (koopiad) Ülik. raamatuk-s, 3 — ÕES, MA. 169:20;
1 kiri Sachssendahli kirjade seas MA. 169:22.
G. Schultz-Bertramile — 67 kirja + daatumita 15 lehel, ÕES, MA. 169.
A. J. Sjögrenile — 12 kirja (fotokoopiaid), EKIA, EKS, Koopiate kogu, Mp. II, 2.
Soome Kirjanduse Seltsile — 4 kirja, Suomal. Kirjallisuuden Seura, Mp. 62, nr. nr. 292,
308, 321; Mp. 64, nr. 45.
J. Weitzenbergile — 1 kiri, E. Kirj. XV, 1921, lk. 28.
A. Weitzenbergile — 8 kirja, EKIA, EKS, Kreutzw. kogu, Mp. V, 2.
M. Weskele — 6 kirja, EKIA, EKS, Weske kogu, Mp. VI, 45.
Viru Kalevipoja Seltsile — 5 kirja (neist 2 koopiad), EKIA, EKS, 4 kirja Kreutzw. kogus,
Mp. V, 2; 1 kiri Segakogus, Mp. I, 5. Neist on 1 kiri trükitud „Valguse Lisa-
lehes“ 1880, nr. 2 ja 3, lk. 2.

Muid käsikirjalisi sugemeid.

- Beleuchtung des „Dialog zwischen zwei Freunden der Ehstnischen Sprache“. [„Inland“
1857 Nr. 35.] Der gelehrten estnischen Gesellschaft in Dorpat hochachtungsvoll
gewidmet. 15. IX 1857. ÕES, MA. 169:6.
Freundesgruss an die gelehrte Estnische Gesellschaft zu Dorpat zu ihrem Stiftungstage
d. 18 Januar 1850. — ÕES, MA. 169:5.
Die Himmelsgänger. Historische Skizze aus dem Volksleben der Esthen. s. a. — ÕES,
MA. 169:12.

* Neist on „Kalevipojasse“ puutuv trükitud Verh. GEG XVI, 1896, lk. 1—53.

Järelejäänud paberid — Hamini hoiustis EKIA-s. Siit on Kreutzw-i saksakeelsed luuletised trükitud A. Anni artiklis „Kreutzwaldi noorpõlv ja saksakeelne lüürika“ (vt. Muid allikaid).

Kalevi poeg (käsikiri), 1853 — EKIA, EKS, Kreutzw. kogu, Mp. II, 5. Sellest on „Kalevi-poja Esiandeks“ trükitud E. Kirj. VI, 1911, lk. 273.

Lühhikene tähhelepannemine Maailma-Kerrest (Jääb poolele), s. a. — ÕES, MA. 169:15.

Notiz über alte Gräber, s. a. — ÕES, MA. 169:10.

Volkslieder der Esthen. — EKIA, EKS, Kreutzw. kogu, Mp. III.

Wie Ollew die Kirche in Reval erbaut. Estnische Volkssage. 21. IV 1847. — ÕES, MA. 169:4.

Kreutzwaldi teoseid, artikleid ja kirjutisi.

Angervaksad. Üks laulu krantsikene, mis Viru-laulik väljaannud, Tartus 1861.

Der dankbare Fürstensohn. Estnisches Volksmärchen. Mitgetheilt von Dr. Fr. Kreutzwald. Verh. GEG, II, H. 3, lk. 74, 1850.

Eestirahva Ennemuistese jutud, Helsingis, 1866.

Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben von dem Herrn Dr. Kreutzwald. Verh. GEG, II, H. 4, lk. 4, 1852.

Häda ja Abi-raamatukene, ehk Lahearu küla õpetlik Rõõmu ja kurvastuse juttustus, Tartus 1862.

Kalevipoeg, eine Estnische Sage, verdeutscht von Carl Reinthal, Verh. GEG, IV, H. 1, 1857.

Kalevipoeg. Üks ennemuistene Eesti jut. Kahekümnes laulus. Kuopio, 1862.

Kasuline kalender, Ma-rahva, Eesti-rahva —, 1847, 50, 51, 52, 58, 66, 67, 70, 71.

Kilplaste imevõrklikud, väga kentsakad, maa-ilmas kuulmata ja tänini veel üleskirjutamata jutud ja teud, Tartus 1878².

Kuulsa Võrro linna mehhe nõu... [Uuest kirjaviisist], „Tallorahva Postim.“, 1858, nr. 43, lk. 353.

Laupäeval 11 märtsil on Leipzigi linnas... Ernst Keil... [surnud], „Sakala“ 1878, nr. 7 ja 8, lk. 3, v. 2.

Lembitu. Eesti muistepõlve mälestustest kasvanud luuletus, Helsingis, 1885.

Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust, Tartus, 1869.

Lühhikene õppetud tervise hoidmisest. Koli-ramat. IV, Tartus, 1854.

Maa- ja mere-pildid, I, II, III, Tartus, 1850, 1857, 1861.

Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on, I—V, Tartus, 1848—49.

Mis Brama usutunnistuse (religioni) paranduse seltsi-lige Keschub Chunder Sen Kristuse ja Kristuduse üle ütleb, „Sakala Lisaleht“, 1878, nr. 31, lk. 1, v. 1, 2.

Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben, Verh. GEG, II, H. 2, lk. 43, 1848.

Paar sammokest rändamise teed. Üks elo-puu küllest nopitud mälestuse-leht, Tartus, 1853.

Paar sõnna koggokonna ramatokoggoDEST, „Eesti Postimees“, 1869, nr. 1, lk. 2.

Pisukesed õiendused ehk: vastus vastusele „Eesti Postimehe“ redaktsiale, „Sakala“ 1878, nr. 37, lk. 1.

Rahunurme lilled pääva töö ja palavuse jahutuseks, Tartu, 1871, 1875.

Rahvad ja nende võitlemised, „Sakala“, 1878, nr. 30, lk. 1, v. 1—3; nr. 50—52, lk. 1—2; 1879, nr. 9, lk. 1, v. 1—3.

Reinovader Rebane. Üks ennemuistene jut, Tartus, 1869³.

Sippelgas, I, II, Tartus, 1843, 1861.

Teretis ja õnne-soovitus „Sakalale“, „Sakala“, 1878, nr. 1 ja 2, lk. 2—3.

Tuletorn. Üks kurblik näitemäng kahes vaatuses. Tartus, 1871.

Ueber den Charakter der Estnischen Mythologie. Eine Skizze von Dr. Fr. R. Kreutzwald. Verh. GEG, II, H. 3, lk. 36, 1850.

Ue aasta sovimine. Üks ande kassinuse (parra-usse) sõbradele, Tartus, 1843.
 Uus Tallinna maa-keele ABD ja lugemise raamat lastele, Tartus, 1863.
 Vaga Jenoveva ajalik eluaeg, Tartus, 1878⁴.
 Vanne ja õnnistus. Kurblik näitemäng kahes vaatuses, Tartus, 1875.
 Viina katk. Üks õpetlik jutustus noore ja vanema inimestele, I ja II tr., 1840, 1881.
 Viru lauliku laulud, 1926².

Muid allikaid.

- Anni, A. — Kreutzwaldi noorpõlv ja saksakeelne lüürika, E. Kirj. XXIV, 1930, nr. 7, lk. 305, nr. 8, lk. 370.
 — Kreutzwaldi „Paari sammukese“ algupärast (käsikiri).
 — Kreutzwaldi saksakeelsed ballaadid, E. Kirj. XX, 1926, nr. 11, lk. 562, nr. 12, lk. 629.
 — Vararomantilisest rahvaluule harrastusest. Loengud, 1929./30. a.
 Arstiteaduskonna üliõpilaste eksamite nimekiri 1802—1889, E. V. Keskarhiiv.
 Blumberg, G. — Dr. Reinhold Friedrich Kreutzwald's Leben, Verh. GEG, XXI, H. 1, lk. 69, 1904.
 D. H. Jürgensoni kirjad Kreutzwaldile — 37 kirja, EK1A, EKS, Kreutzw. kogu, I, 3.
 Jürgenstein, A. — Kreutzwaldi vabameelsus, „Eesti Kultuura“ III, lk. 180.
 Karttunen, U. — Kalevipoegin kokoonpano, Helsingissä, 1905.
 Ma-rahva kalender ehk Täht-ramat, Tartus, 1843, 1845, 1846.
 Oras, A. — F. R. Kreutzwaldi mõttesalmide algupärasusest, „Looming“, 1925, lk. 95.
 Petuhov, E. V. — Императорскій Юрьевскій, бывшій Дептскій Университетъ за сто лѣтъ его существованія (1802—1902), Томъ I (1802—1865), E. В Пѣтуховъ, Юрьевъ, 1902.
 Reiman, W. — Kalevipoeg. Aus dem Estnischen übertragen von F. Löwe. Mit einer Einleitung und mit Anmerkungen herausgegeben von W. Reiman, Reval, 1900.
 — Fr. Reinhold Kreutzwald, „Postimees“, 1903, nr. 279—284.
 Roos, J. — Fr. R. Kreutzwald'i „Maa- ja Mere-piltide“ algupära, E. Kirj. XXIV, 1930, nr. 6, lk. 257.
 Saar, G. — Kreutzwaldi mõnede mõttesalmikute algupärast, E. Kirj. XXI, 1927, nr. 1, lk. 11.
 — Johann Heinrich Wilh. Witschel'i „Homniku- ja õhtuohvrite“ eestindused. (Laudaturtöö eesti ja üldise kirjand. alal.)
 Sakaria, H. — Kreutzwald ja Jean Paul, E. Kirj. XX, 1926, nr. 7, lk. 337.
 Schul-Statut für den Lehrbezirk der kaiserlichen Universität Dorpat, 1820.
 Suits, G. — Kreutzwaldi eluloo algallikail, „Looming“, 1931, lk. 1071.
 — Kreutzwaldi kujunemisest ja Viru lauliku eelharjutustest, „Postimees“, 1930, nr. 198—200.
 — Lenau „Viru lauliku lauludes“, E. Kirj. IX, 1914, nr. 2, lk. 59.
 — Lätist leitud Kreutzwaldi kirjad, „Looming“, 1927, lk. 349.
 — Uusleide Kreutzwaldi uurimises, „Looming“, 1931, lk. 966.
 Säärits, A. — „Lembitu“ algupära kriitika, E. Kirj. XXI, 1927, nr. 11, lk. 587; XXII, 1928, nr. 2, lk. 71; nr. 4, lk. 117.
 Sööt, B. — Heine Fr. R. Kreutzwald'i, C. R. Jakobson'i, L. Koidula ja A. Haava lüürikas, E. Kirj. XXII, 1928, nr. 10, lk. 528.
 Tieghem, P. van — Le préromantisme. Études d'histoire littéraire Européenne, Paris, 1924.
 Tohver, L. — Kreutzwald'i näidenditõlked, võrreldud originaalidega, E. Kirj. XXIV, 1930, nr. 9, lk. 417; nr. 11, lk. 520.

Lühendeid.

ABD — F. R. Kreutzwald, Uus Tallinna maa-keele ABD ja lugemise raamat lastele.

AKÜ — Akadeemiline Kirjandusühing.

Blumberg — G. Blumberg, Dr. Reinhold Friedrich Kreutzwald's Leben.

Himmelsgänger — F. R. Kreutzwald, Die Himmelsgänger. Historische Skizze aus dem Volksleben der Esthen (käsik.).

Järelej. pab. — Kreutzwaldi järelejäänud paberid.

Karttunen — U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano.

Kas. Kal. — F. R. Kreutzwald, Kasuline kalender.

Kp. — F. R. Kreutzwald, Kalevipoeg.

Kp-ta — kuupäevata.

Kr. — Kreutzwald.

Kr. Adams. — Kreutzwaldi kirjad J. Adamsonile.

Kr. Ahlq. — " " A. E. Ahlquistile.

Kr. Faehl. — " " F. R. Faehlmannile.

Kr. Hurt — " " J. Hurdale.

Kr. Jak. — " " C. R. Jakobsonile.

Kr. Koid. I, II — " ja Koidula kirjavahetus.

Kr. Krohn — " kirjad J. Krohnile.

Kr. Köhl. — " " J. Köhlerile.

Kr. Reinh. — " " C. Reinthalile.

Kr. Sachs. — " " E. Sachssendahlile.

Kr. Sch. — " " A. Schiefnerile.

Kr. Schultz — " " W. Schultzile.

Kr. Sch. B. — " " G. Schultz-Bertramile.

Kr. Sjögr. — " " A. J. Sjögrenile.

Kr. J. Weitz. — " " J. Weitzenbergile.

Kr. A. Weiz. — " " A. Weizenbergile.

Kr. Weske — " " M. Weskele.

Ma-ilm... I—V — F. R. Kreutzwald, Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on, I—V.

Petuhov — E. V. Petuhov, Императорский Юрьевский, бывший Дерптский Университетъ за сто лѣтъ его существован я.

Reiman — W. Reiman, Kalevipoeg. Aus dem Estnischen übertragen von F. Löwe.

Saksak. lüür. — A. Anni, Kreutzwaldi noorpõlv ja saksakeelne lüürika.

Viru I. I. — F. R. Kreutzwald, Viru lauliku laulud.

ÕES — Õpetatud Eesti Selts.

Sissejuhatuseks.

„Ütle mulle, kellega sa läbi käid, siis ütlen ma sulle, kes sa oled.“ Seda kreeka vanasõna siin juhtlauseks võttes ja seda pisut teisendades võiksime küsida: „Ütle mulle, mida sa loed, siis ütlen sulle, kes oled.“

Käesolevas töös minnakse siis jälgima seda, mida meie 19. s. kirjanduse esirinnas sammuv isik oma elu kestes on lugend, millega ta oma tähelepanu ja huvisid on rakendand ning milliseid kokkupuuteid tal on olnud välismaa kirjandusega.

Võib-olla oleks võinud seda teisiti teha. Oleks tsitaatide ja vihjete üksikasjalikku esitamist vältides Kreutzwaldile omaseid seisukohti, tema suhet kirjanduslikesse nimedesse ja nähtustesse võinud ainult üldjooneliselt valgustada. See oleks muidugi võimalik olnud. Aga see töö on juba kord algatatud andmete ülevaatlikuks toopikaks, s. o. nende autentsete vihjete, tsitaatide ja tõlkelaenude registreerimiseks, mis kunagi on esinend Kreutzwaldi toodangus ja mis näitavad tema suhteid, teadmisi ja arvamusi väliskirjandusest.

Selline üksikasjalik materjali kuhjamine, näitlikkude detailide nentimine ei meelita ehk lugema asjast eemalseisjat, kes ju nõuab ikka mingit pragmaatilist üldiseloomustust. Siin on püütud arvestada meie kirjanduseajaloo koostamiseks ettetöötatavate üksikasjalikkude tõendisallikate vajadust, ning sellest seisukohast lähtudes on püütud anda kõik, mis oli anda. Ei saa ju keegi ehitada hoonet ilma alusmüürita. Ei saa ehitada ka kirjandusloolane oma hoonet, kui tal puudub vastavalt ettetöötatud ja üksikasjalik andmete tagavara. Iga kirjandusliku isiku eneseteostus nõuab enne palju uurimist, kui sellest võidakse anda mingi terviklik ja õige pilt.

On võrdlemisi palju A. Reinwaldi ja W. Reimani ajast peale kõneldud ja kirjutatud Kreutzwaldist ning tehakse seda veel praegugi. Ent seisukohad võrreldes nimetatud asjaharrastajate omadega on tänapäev palju muutund, vanad arvamused on uutele maad andnud. On asutud tänapäeva arusaamist mööda Kreutzwaldi juurde vaatlema — kes ta õieti oli ja mida ta oli.

Käesolev töö taotleb sellesuunalisi eesmärke. Ta tahab tuua selgust Kreutzwaldi kirjandusliku isiku suhtes, esijoones käsitledes tema kokkupuuteid

välismaa eri autorite ja vooludega. Siinjuures on paratamatult kaldunud märkima praeguses kirjanduseteadvuses kõrvalisemaidki avaldusi. Eriti, mis puutub Kreutzwaldi maailmavaateallikasse. Neist pole saadud minna mööda lihtsalt sel põhjusel, et suur osa Kreutzwaldi kirjanduslikust tegevusest on sõltuv just tema maailmavaatelistest tõetunnetest. Ja lõpuks — kas saadakse üldse kindlat piiri tõmmata selle vahel, kus lõpeb maailmavaadet esindav element ja kus algab puhtkirjanduslik? Need on tihti lahutamatu teineteisega seotud. Eks olnud saksa valgustusaja kirjandus enne kõike maailmavaate tõlgitsejaks — kuigi võrdlemisi väheste kirjanduslike väärtustega, kuna jälle saksa romantika pole üldse mõeldav ilma romantilise filosoofiata.

Sellest seisukohast väljudes on siin täiuslikkuse mõttes mainitud ka sääraseid Kreutzwaldi huvirakendusi, nagu seda oli näit. ta huvi protestantliku usuuna kohta, mõned vihjed keeleküsimustega tegutsemisest ja mõnevõrra juhuslikke nimesid.

Täiesti kõrvale vaadatud on väliskokkupuuteist Kreutzwaldi arstiameti alal, kuid märgitagu kohe — neid on ilmnend kogu tema toodangu ulatuses väga vähe.

Materjal on jaotatud vastavalt eri maadele, kusjuures Oriendi all on mõeldud kokkupuuteid Piibliga ja teisi juhuslikke sinnavihiid. Eri maades on jällegi orienteeritud vastavalt seal valitsend kirjanduse vooludele. Alati pole see küll tarvilik olnudki, kuna näit. prantsuse, itaalia jne. kirjandusest oleleb vaid üks või paar nime, mis siis lihtsalt ka mainitakse ilma pikema jututa. Mõõdapäästamatuks on osutund aga kirjanduse voolude järele andmete rühmitus saksa kirjanduses, mis teadagi moodustab käesoleva töö kandvama osa. On veel vihjeid ja asju selliseid, mille päritolu või põlvnemist selle töö autor pole suutnud selgitada — need ja mõned silmatorgand lentsõnad on siis esitatud lisas. Töö jooksul on vastavatel kohtadel ühtlasi arvestatud Kreutzwaldi käsitlevaid kirjutisi, artikleid jne. Tema eruditsiooni paremaks mõistmiseks on töö alul puudutatud, niipalju kui selleks on leidund andmeid, ka Kreutzwaldi noorpõlve õpinguid, keelte tundmist ja lugemishimu. Ühtlasi on siin toodud mõni märkus tema raamatukogu kohta.

Et osaltki vältida lugematute tsitaatide laialivalguvat mõju, on iga peatüki lõpus antud lühike ülevaade selles aset leidnud huvipõikeist ja nende taga seisvatest nimedest. Lõpuks on püütud kokkuvõtlikult esitada Kreutzwaldi huvirakendusi eri aastakümneil, ühtlasi on siia poetatud mõningaid väärtustavaid vihjeid tema harrastusist toodud andmete põhjal.

Kreutzwaldi õpinguist ja keelteoskusest.

Väga väheste ja puudulikkude andmetega tuleb meil käsitledava punkti juures läbi ajada. Ainukeseks sellekohaseks allikaks, kust enamasti meie kirjanduseloodki on ammutand teateid, osutub G. Blumbergi Kr-i 100 a. sünnipäevaks kirjutatud „Kreutzwald's Leben“. Selles mainitakse muu hulgas, et a. 1819 on Kr. asund Tallinna ühe Pestalozzist vaimustatud koolidirektori perre valmistuma kooliõpetaja kutsele. Ühtlasi on ta siin õppind eesti kirjakeelt praost Holtzi juhatusel, kusjuures viimane lasknud õpilasi eestistada saksa klassikuidki (vrd. Blumberg, lk. 72).

Veel lühemalt on Kr. sõnastand oma nooreea õpinguid ülikooli lõpp-eksamile pääsemiseks esitatud palve juures leiduvas elulookirjeldises:

„... besuchte die Elementarschule und Kreisschule zu Wesenberg von 1815 bis 1818, und vom Januar 1819 bis Decbr. 1820 die deutsche Kreisschule in Reval.“¹⁾

Oma hariduse edaspidise käigu kohta ütleb ta sealsamas:

„Weitere Schulbildung erlaubten die dürftigen Vermögensumstände der Eltern nicht, daher die Funktion eines Elementarlehrers angenommen, und das auf diesem Wege Erworbene zum Privatunterricht angewendet wurde. Nach vier Jahren ward die Lehrstelle aufgegeben, darauf noch ein Jahr privatisirt, um die zum Studio der Medicin unentbehrlichsten Vorkenntnisse zu erwerben, bis im Januar, 1826 die Aufnahme unter die Zahl der Studierenden der hiesigen Universität erfolgte.“

Umbes sedasama väidab Blumberg, lisades, et Kr. on Peterburis olnud koduõpetajaks ja sealt siirdund 1826. a. Tartu. Oletatavasti on ta siis nõutava gümnaasiumihariduse omandand iseõppimise teel koduõpetajana.

1820. a. Ülikooli Statuudi²⁾ põhjal võeti Tartu ülikooli vastu ilma katseta ainult Tartu õppekonna — kuhu kuulusid Kura-, Liivi- ja Eestimaa — gümnaasiumes lõpetanuid, kuna kaugemalt tulejailt nõuti vastava eksami sooritamist (vrd. Petuhov, lk. 506). Sisseastujaid katsus eriline professorite komitee. Eksami kava kohta ei läind korda leida täpsamaid andmeid, kuid

¹⁾ Arstiteaduskonna üliõpilaste eksamite nimekiri 1802—1889.

²⁾ Schul-Statut für den Lehrbezirk der Kaiserlichen Universität Dorpat, 1820 (4 Juni).

võib arvata, et see sisaldas nõudeid tolleaegsete gümnaasiumide õppekava ulatuses.

Tartus üliõpilasena on noor Kr. peale oma eriala hoolikalt jälgind prof. Morgensterni ja teiste loenguid esteetikast, Nibelungidest ja „Faust’ist“ (vrd. Blumberg, lk. 72).

Mis puutub Kr-i keelteoskuse, siis tuleb siin arvestada otsekohesed kui ka kaudseid andmeid. Viimaseid peame tarvitama oletuste tegemiseks tema vanade keelte tundmise kohta, milleks peatugem viivuks tolleaegsete gümnaasiumide keeltenõuete juures.

1820. a. statuudi põhjal olid gümnaasiumid 5-klassilised. Muude õppeainete hulgas õpetati seal järgmisi keeli: ladina, kreeka, heebrea, vene, saksa ja prantsuse.

Sessamas statuudis § 22 öeldakse klassiliste keelte kohta:

„Die Sprache und Werke des classischen Altherthums sind von jeher als die ächte Basis aller Gelehrsamkeit anerkannt worden... darum macht es den wichtigsten Bestandtheil des Lehrplans eines Gymnasiums aus... Die Jünglinge sollen nicht etwa allein diese Sprache verstehen, schreiben und reden, lernen, sondern sie sollen auch, und in den höhern Classen vorzüglich, auf die Würde, Kraft und Schönheit der Gedanken und ihrer Darstellung in den alten Classikern aufmerksam gemacht...“

Vastavalt nõuetele õpetati siis gümnaasiumes ladina k. 5. kl. — 4 t. nädalas, 4. kl. — 4 t., 3. kl. — 8 t., 2. kl. — 10 t., 1. kl. — 12 t.; kreeka k. 5. kl. — 2 t. nädalas, 4. kl. — 3 t., 3. kl. — 4 t., 2. kl. — 7 t., 1. kl. — 8 t. Heebrea keel oli mõeldud ainult neile, kes taotlesid kirikuõpetaja kutset; vene keelt õpetati 3—4 t. nädalas, saksa k. 2—3 t., prantsuse k. oli vabatahtlik aine (seesama statuut §§ 25—28).

Arvestades aga seda, et Kr. on sunnitud ise endale vastavaid teadmisi hankima, pole ime, kui ta juba ülalmainitud ülik. lõppeksami komisjonile määratud palves ja ka hiljemini oma kirjades avaldab kahetsedes järgmisesisulist mõtet:

„Der Mangel hinreichender Vorkenntnisse ward hier nicht nur bald fühlbar, sondern gewährte auch die traurige Ueberzeugung: wie fruchtlos das wissenschaftliche Streben auf einem Wege sey, dessen Ziel ewig unerreichbar bleibt.“

Hariduse katkendlikkus on end Kr-le elus kibedasti tunda andnud. Faehlmanni grammatilist tööd ei saa ta arvustavalt hinnata:

„... weil mir jede grammaticalische Kenntniss meiner Muttersprache fehlt, und wegen höchst dürftiger Schulbildung mir nicht das Glück zu Theil wurde irgend eine der fremden Sprachen *g r ü n d l i c h*³⁾ zu erlernen. So habe ich z. B. in meinen Studentenjahren in Dorpat viel Zeit und Mühe darauf verwenden müssen, um nur die nothdürftigste

3) Kõik allakriipsutused on Kreuzwaldilt.

Bekannschaft mit der Deutschen zu machen. Wer aber solche Kenntnisse ohne Lehrer und Führer sich aneignen muss, der kann auf Gründlichkeit keine Ansprüche machen; sein ganzes Wissen wird vielmehr aus Bruchstücken bestehen, während er überall auf Lücken stösst.“⁴⁾

Kui lünklik Kr-i haridus ka ei olnud, on siiski mõeldav, arvestades tolleaegseid gümnaasiumide kui ka ülikooli keeltenõudeid, vanade keelte, vähemasti ladina keele tundmine, mida nõudis juba tema erialagi. Aga me ei eksist vist väites, et see pole olnud põhjalik ei ladina, veel vähem kreeka keeles. Teatud määral viimase tundmisest kõneleb küll tema tähendus:

„Ihrer Natur nach erfordert die Estnische Sprache gleich der Griechischen ein kurzes und ein gedehntes o, ein kurzes und ein gedehntes e.“⁵⁾

Ka on tal kord olnud kavatsus tõlkida ladina keelest „Stabat mater dolorosa’t“ eesti keelde (vt. lk. 148), milleni tema jõud siiski pole küündind. Teatavasti tarvitati küll tolleaegses ülikooli õpetuses kaunis ohtrasti ladina keelt, peeti isegi loenguid selles keeles, samuti oli tol ajal dissertatsioonide keeleks ladina keel. Kahjuks ei saa viimase najal mingisuguseid tõendusid Kr-i keeleoskusest, kuna ta lõpetas ülikooli vaid III järgu arstina ega pole esitand väitekirja doktori kraadi saamiseks.

Uttest keeltest on Kr. põhjalikumalt tundnud ainult saksa keelt.

Vene keele omandamise kohta pole nähtavasti mingit positiivset mõju avaldand tema Peterburis viibimine. See keel jääbki nõrgemaks kohaks ka Kr-i ülikooli lõppeksamite hinnangus, kus muude erialasse kuuluvate ainete hulgas leidub hinnang vene keele kohta: kõnelemine — nõrk, tõlkimine — rahuldav.

Muidugi sünnitas see hiljemini kirjavahetuses vene võimudega raskusi, millest ta järgmiselt üle saab:

„Die grösste Noth macht mir die mit jeder Woche steigende Russische Correspondence mit den Militär-Autoritäten und dem Staatsdoctor des Baltischen Corps, der mich ziemlich unnützer Weise mit seinen Schreiben belästigt u. jedesmal eine Antwort verlangt. Meine deutsch abgefassten Antworten lasse ich übersetzen und von reconvalscirenden Regimentsschreibern, eine Waare, die zum Glück immer zum Glück vorrätzig ist, abschreiben. Mit den Militär Kommandeuren mache ich es noch einfacher, gebe den eingegangenen Brief dem Pissar und einen Bogen Papier dazu, der dann die Antwort — auf Grammatik und Orthographie kommt es hier nicht an — in grössten kaligraphischen Vollkommenheit ausfertigen, so dass ich bloss meinen Namen zu unterschreiben habe.“⁶⁾

Ei ole vene keele oskus paranend ühes Kr-i turjale kõiguvate aastategagi, ega pole tal vist suuremat tahtmist olnudki selle parandamiseks. Nii loeme tema eä hilisaastais tuttavaid sõnu:

4) Kr. Faehl. 24. XII 1842.

5) Kr. Faehl. 22. VIII 1843.

6) Kr. Sachs. 13. XI 1855.

„Lõpetusel Teid Seltsi põhikirja kopia eest tänades, keda kasina Vene keele oskamise pärast vast poolikult läbi olen lugenud...“⁷⁾

Tundub, et Kr-le pole erilist peavalu teinudki nõrk vene keele tundmine. Küll aga teeb talle tuska vennasrahva keele mitteoskamine:

„Niikaugele ei ole minu jõud veel ulatanud, ehk ma kül mõne rubla hea meelega Soome keele õpimise eest kulutaksin, kui noorem ja rohkem vaba aeaga õnnistatud oleksin... Viimse aastade sees pidin iseäranis sagedaste kahetsema oma Soome keele puudust, kus mitme Soomlasega kirjade vahetamist pean.“⁸⁾

Niisamasugust kahetsust avaldab Kr. Ahlquistile (kp-ta, 2. kiri).

Ka muude keelte mittetundmise kohta leidub märkmeid eri juhtudel. Nii läkitab Kr. Vastseliinast oksjonilt ostetud 4 prantsuskeelset raamatut ÕES-le tähendades:

„Für mich sind diese Werke keele pärrast unbrauchbar.“⁹⁾

Samuti kustki hangitud kahe rootsikeelse dokumendi kohta:

„Den Schwedischen Inhalt habe ich nicht entziffern können;...“¹⁰⁾

Läti k. kohta vt. lk. 151.

Nagu siintoodust selgub, oli Kr-i keelteoskus võrdlemisi puudulik ja piiratud. Peale oma emakeele tundis ta põhjalikumalt vaid saksa keelt ja sellesegi süvenes enda ütlust mööda alles üliõpilaspõlves.

7) Kr. Viru Eesti Seltsile „Kalevipoeg“, 29. I 1878.

8) Kr. Koid. I, 17. III 1868, lk. 119.

9) Kr. Faehl. 5. VI 1845.

10) Kr. Faehl. 28. XII 1845.

Kreutzwaldi lugemishimust ja raamatukogust.

Pealkirja esimest punkti ei ole Kr. ise küll kuski eriliselt toonitand, kuid lugemishimu aktiivsusest annavad küllaldase tunnistuse tema toodangust välja nopitud allpooljärgnevad autorid ja allikad. Ka Blumberg väidab Kr-i paljulugenuks, kes juba üliõpilaspõlves olnud agar raamatukogu kasustaja ja hiljemgi lektüüriaga end päeva väsimusest on kosutand (vrd. Blumberg, lk. 72, 79). Ise tähendab ta kaevates väikelinna elu kitsuse ja ühekülgse üle:

„... man ist auf sich und einige Bücher angewiesen, vorausgesetzt, wenn man zum Lesen derselben die nöthige Musse findet.“¹¹⁾

Kr-i raamatukogu olevate andmete järele näib olnud kaunis mahukas. Selle kohta teadustab Blumberg (lk. 79):

„In seiner Bibliothek — seinem Steckenpferde — das jährlich weit mehr als ein Reitpferd kostete — war immer das Neueste und Beste zu finden.“

Ning aja kohta, mil Kr. Võrust Tartu siirdub:

„Im Sommer (s. o. 1877) verkaufte er sein Haus, verschenkte zum grossen Teil seine wertvolle Bibliothek und verliess den Ort...“ (Sealsamas, lk. 88.)

Mõningaid märkmeid oma raamatukogu kohta leidub ka Kr-lt eneselt. Kavatsedes võlgade tasumiseks realiseerida varandust, arvestab ta järgmiselt:

„Sämmtliches Mobiliar und eine ziemlich reichhaltige Bibliothek, letztere bloss zu Maculaturwerth berechnet, bleiben für die Erben.“¹²⁾

Kirjas Koidulale (I, 17. III 1868) kaebab Kr. oma soome keele mitteoskamist tähendades, et tal olevat raamatukogus hulk soomekeelseid raamatuid, mille sisu temale keele pärast jäävat kättesaadatuks.

Praegusel ajal on Kr-i raamatud laiali, paljud neist on kaduma läinud, osa Tallinnas Kr-i tütre tütre prl. Blumbergi käes, kellelt hiljuti on hulgakese omandand Võrus asetsev Kr-i Mälestuse Jäädvustamise Selts. Need omandatud raamatud on enamasti ilukirjandusliku sisuga. Domineerivad saksa tuntud ja tundmatud autorid, kuid ei puudu ka inglise ja teiste maade omad.

¹¹⁾ Kr. Sch. B. 9. I 1870.

¹²⁾ Kr. Sch. B. 7. IV 1870.

Leidub kogutud teoste üksikuid andeid Wielandilt (21), Heinelt, Klopstockilt, H. Kleistilt, Hauffilt, Platenilt, Pyrkerilt jt. Leidub üksikuid teoseid autoreilt, nagu: Goethe, Lenau, Achim von Arnim, Freiligrath, Immermann, Chamisso, Uhland, Musäus, Bürger, A. ja W. von Humboldt, E. Schulze jne. Peale saksa autorite on siin esindatud teostega: Homer, Torquato Tasso, Ariost, Ossian, Shakespeare, Sterne („Tristram Shandy“), Goldsmith, Tegnér („Fritjofs Sage“ ja „Nachtmahlskinder“), Holberg, Baggesen, Cervantes („Don Quijote“).

Igatahes kaunis mitmekesine, laialthaarav nimestik. Ei ole võimatu, et siia hulka on hiljemini sattund võõra päritoluga raamatuid, kuid suurema jao kohta pole vist tarvis seda oletada. Enamjagu siin toodud nimesid figureerib Kr-i toodanguski.

Ühele huvitavale enesepaljastusele juhitage siin veel tähelepanu. Kui Blumberg „Kr-i eluloos“ (lk. 87) toonitab selle äärmist täpsust ja järjekindlust, kuna ta 44 a. kestes olevat pidand korralikku päevaraamatut patsientide kohta, samuti meteoroloogiliste tähelepanekute üle ning muuski asjaajamises avaldand piinlikku korraarmastust, valgustab järgmine avaldis Kr-i teisest küljest. Kõne on nimelt raamatuist ja nende köitmisest.

„Du könntest einwenden: Wozu unnütz einbinden lassen? Der bequemlichkeit wegen; wenn in einer lüderlichen Wirtschaft, wie [bei] mir, nicht die Hefte zusammengefügt sind, so muss ich sie häufig stundenlang suchen, meine Bücher sind in 3 verschiedenen Zimmern, und ein gebrauchtes Werk wieder an seinen früheren Ort hinzustellen, fällt mir selten ein, gewöhnlich werfe ich es in den nächsten leeren Raum oder lasse es noch häufiger irgendwo liegen, bis in den Wirrwarr einige Ordnung bringende Magd beim Aufräumen des Zimmers, wenn Tische und Stühle sämtlich besetzt sind, eine Theil fortschleppt, um ihn in einen Schrank zu plazieren. Diese Husarenwirtschaft ist meine angeborene Natur, ich kann sie mir nicht mehr abgewöhnen. Meine liebe Frau hatte in den ersten Jahren ihre Noth mit mir, als ich noch mein Arbeitszimmer unten besass und sie in dasselbe Ordnung bringen wollte, wiewohl immer vergeblich. Seitdem ich aber oben, dem Himmel einige Stufen näher, mein Arbeitszimmer habe, lebe ich in meinem Element, weil der guten alten das Treppensteigen schwer fällt, die Tochter und Magd aber gehörig Filz bekommen, wenn sie durch ihre Ordnungsliebe zufällig etwas verlegt haben was ich augenblicklich brauche. Mein glücklicher Tact lässt mich aus dem Chaos leicht das Gesuchte heraus finden, aber die Weiberordnung setzt mich in Verlegenheit, wenn ich das Rechte finden soll.“¹³⁾

Ehk on seegi väikeseks selgituseks kahele erinevale Kr-i toodangut läbivale joonele.

¹³⁾ Kr. Schultz, 16. IV 1857.

Kreutzwaldi orientaalset eruditsioonist.

Kreutzwald ja Piibel.

Tõenäitlikult oli Piibel üks esimesi noore Kr-i tutvuspiirkonnas olend raamatuid. Kasustati ju Piiblit ja Katekismust 19. s. alul meie kodudes tihtigi aabitsa aseainena ja eks olnud Lutheri 5 peatükki esimene raudvara, mida tuubiti hingeõnnistuseks lastegi väikestesse ajudesse. Lõviosa elementaarkooli õpetuses võttis enese alla Piibli lugemine ja sageli tervete peatükkide kaupa pähe õppimine. Vaevalt laps midagi sellest taipas, mis ta luges. Aga kuigi see oli kaugel igasugusest lapse huvi kohasest lektüürist, sööbus ometi „raamatute raamatu“ vaim maast madalast lihha ning verre ja ei jätnud mõju avaldamata hiljem — olgu siis positiivset või negatiivset.

Seda enam tuleb Kr-i puhul arvestada sellist mõju, kuna mõningad uuemad andmed näitavad, et tema kodus valitses pietistlik õhkkond, millega seletubki kavatsus — astuda hernhuutlaste vaimulikku seminari. (Vrd. prof. G. Suitsu art. „Kreutzwaldi eluloo algallikail“, „Looming“ 1931, lk. 1071.) Esiromantilisel idüllitsevas, lapsepõlve kujutavas luuletises „Das Vaterhaus“, 1825. a. sügisest, osutabki Kr. 5. stroofis oma vagadele vanematele:

„Frommer Eltern Beispiel, Tugend,
Wies dem Kinde seinen Pfad;“¹⁴⁾

Meie ei tea paljut Kr-i eluaastaist enne Rakvere elementaarkooli astumist, aga oletada võime siiski, tugesdes pietistliku vaimu nõudeile, mis nägi virgas ja agaras Piibli lugemises jumala meele pärast toimingut, et sellest mööda ei pääsind ka poisike Kr. Et ta seda on teinud, tõestab järgmine vihje, mis muide on lausunud ortograafiliste küsimuste sõelumisel Faehl-le:

„Es sind wenigstens 30 Jahre, wie ich die Estnische Bibel gelesen habe, ich besitze auch keine, um — wenn ich wollte — die Lectüre wiederholen zu können...“¹⁵⁾

Siis vähemalt enne kreiskooli astumist on Kr. lugend eestikeelset Piiblit, kuigi pole kahtlust, et see ka hiljemini mõnikord on tema kätte sattund. Et

¹⁴⁾ Saksak. lüür., lk. 314, nr. 1.

¹⁵⁾ Kr. Faehl. 12. VI 1849.

ta seda on lugend nii eesti kui saksa keeles ja mõndagi sealt enesele meelde jätnud, selle parimaks tunnistajaks on tema Piibli salmide, parafraside ja üksikute sellesuunaliste vihjetega läbi põimitud toodang. Mõningad tema kirjutised, nagu „Ue aasta sovimine“ ja „ABD-raamat“ ongi peamiselt Piibli salmide refereerimine, samuti pole Kr. nendega kitsi olnud „Viina katkus“.

Kr-i toodangus esinevad Piiblile osutavad lühemad kui ka pikemad vihjed on järgnevas esitatud vastavalt Piibli sisukorrale, alates 1. Moosese ja lõpetades Joh. ilm. raamatuga. Mõõdutud on mõnest kõrvalisest, kuidagi Piiblit jäljendavast vihjest. Täiesti välditud on piiblivihjeid ja salme tõlkelaenuks kaheldavais jutukesis, nagu seda on kindlasti mitmed kalendrisaba jutud. Viimastes on arvestatud vaid mõnd piiblivihjet, mis esinevad ilmselt Kr-i enda poolt jutustatud või ka ümberjutustatud kontekstis ja mille põlvne mine tema enda sulest ei tekita mingeid kahtlusi, näit. Kas. Kal. „Põllupapi jutus“, artiklis „Maakera loomisest“ jne. Kr-i tõlkelaenuksist paladest on toodud ainult siis vihjeid, kui need on osutund vastaval võrdlusel Kr-i enda vahele paigutatuiks.

Oma rahvalgustuslikes kirjutisis leiab Kr. tarvilikuks sageli jumala sõna meelde tuletada nähtuste selgitamiseks ja mõistliku elu juhatamiseks:

1. Moos. 1. „Mis piibel Moosese 1. raamatu hakkatusel maailma loomisest jutustab, puutub kõige ligemalt maakera külge, keda ennemuistse inimeste lapseõlv kõigeks maailmaks pidas. Mis seal loomise päävadest räägitakse, ei tohi meie mitte kirjatahti mööda nõnda mõista, kui oleksid nimetatud päävad meie praeguste sarnatsed olnud, kelle viimaste ööd ja päeva 24 tunni pikuseks arvatakse.“¹⁶⁾

1. Moos. 1, 2. „Vessi on innimesse ning ellaja kehale nisutuseks ning turvutuseks lodud; vee sees ellab tervistkinnitav vaim, sellepärrast ütleb pühha kirri: „Jummala vaim lehvitas jubba algmisses vee peal!“¹⁷⁾

Ühes naljatlevas selgituses eestlaste ja sakslaste maailma loomise erinevusest väidab Kr.:

1. Moos. 1, 3. „Der wana isa sprach sein „Es werde!“ Der Este laichte ohne Worte (er ist bekanntlich maulfaul) die Lebensfäden hinein, vollendete dadurch das Werk in wenigen Wochen, wo jener Milliarden von Jahren brauchte.“¹⁸⁾

Kui targemad mehed mõistust põlgavad, endid siiski „kooli sõpradeks sõimata“ lasevad, siis:

1. Moos. 1, 27. „... siis seisab inimese mõistus vaikselt paigal ja ei oska enam seda pühakirja sõna seletada: „Jumal lõi inimese oma näu järele.“¹⁹⁾

¹⁶⁾ „Maakera loomisest“, Kas. Kal. 1871, lk. 35.

¹⁷⁾ „Külm-veesi on kõige parrem tervise oidmise rohhi“, „Sippelgas“ I, lk. 32.

¹⁸⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 4 (sisu järgi otsustades umb. 1860. a.).

¹⁹⁾ „Rahvad ja nende võitlemised“, „Sakala“, 1878, nr. 30, lk. 1, v. 3.

Kr-i saksakeelsete luuletiste hulgas leidub kahestroofiline, koomilist laadi juhuluuletis kellegi pastor S-i teiskordse naitumise puhul, mille 1. stroofis öeldakse:

1. M o o s. 2, 18. „Es sey nicht gut, dass ganz allein
Auf Erden leb' ein Männiken.“²⁰⁾

Kui Faehl. oli palund Kr-i arstiteaduslikku oskussõnastikku koostada:

1. M o o s. 2, 30. „Vanna issa Adami nimme andmise ammetit ei olle ma veel koggonist ette sanud võtta.“²¹⁾

Kr. ei leia eesti keeles vastavat sõna „Weiberlist'ile“ ja kirjutab Koid-le:

1. M o o s. 3, 1 jj. „Se võiks ehk sest tulla, et neil päivil, kus Eestikeel alles lapsekätkis puhkas, meie naisterahval „Die Weiberlist“ üks tundmata võõras olnud. Teised kes selle arvamise vastu tõrguvad, ütlevad maukese juba Eevale oma osa von Weiberlist oleva annud, mis hiljemine „pärispattuga“ edasi jooksis! Eesti seisupaigast julgeksin ma nende vasta vaielda, sest et enne kui sakslaste jalg meie muru tulnud muljuma, meil „päris pattuga“ veel tegemist ei olnud.“²²⁾

Õigustades oma tundeid Koidula vastu, lausub Kr.:

1. M o o s. 3. „On se pat, kui meil ühesugune tundmus südames elab, siis saagu tema heldus meile ükskord seda süüd andeks andma! Tahab ta meid sellepärast nuhelda, siis teeb ta nüsamuti üle kohut, kui meie „piibli“ esivanematele, kellele ta keeldust andis, ehk ta kül ete teadis, et nõdrad loomad seda ei jõudnud täita, aga sellest lugupidamata pidivad nõdrad eksijad tema raudvitsa kannatama! — Ja meie papid ei häbene seda jumalikuks õiguseks nimetada! — Lorisegu maailm ja tema pimedad, mis nemad tahavad... aga mina ei jõua säherduse jumaliku täiusega mite lepidä, kelle viisid ja kombed ühe nõdra inimese sarnatsed näitavad.“²³⁾

1. M o o s. 3. Igapäevastest muredest:

„... der auswendige Mensch kann ebenfalls nicht wie Papa Adam im Paradiese mit einem Feigenblatt spazieren, sondern muss sich mit verschiedenen Lumpen umhüllen...“²⁴⁾

Naise varavalmimise ja varavananemise kohta:

1. M o o s. 3, 6. „Daraus schliesse ich, dass der Theil des Apfels, wo Mama Eva einbiss, wurmstichiger muss gewesen seyn als der später dem Adam zum Antheil geworden, -- s ch l a n g e n b i s s i g w a r e n s i e b e i d e!“²⁵⁾

Sellelesamale Piibli salmile on viidatud kirjas Koidulale (II, 13. VIII 1872, lk. 235).

20) Saksak. lüür., lk. 318, nr. 8.

21) Kr. Faehl. 17. V 1843.

22) Kr. Koid. I, 25. II 1868, lk. 96.

23) Kr. Koid. I, 19. V 1868, lk. 197.

24) Kr. Sch. B. 13. III 1870.

25) Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 8 (sisu järgi otsustades umb. 1860).

Juba 33 a. eest olevat otsustatud igasse kihelkonda arst ametisse seada, mille täitmisele alles asutavat, ja et ämmaemand igasse kihelkonda ametisse seatakse, selleks kuluvat Kr-i arvates jällegi 33 a.; samasugune lugu olevat arstiteadusliku käsiraamatuga, pahandab Kr.:

1. M o o s. 5, 27. „Der nächste Landtag findet um 3 Jahre statt, dann sollen wir den Vorschlag mit einem Programm für ein medicinisches Handbuch einbringen; meinst Du, dass wir Methusalems Alter erreichen?“²⁶⁾

Pahandades h pärast, mida ÕES-i president tahab sõnasse „Estnisch“ tuua:

1. M o o s. 11, 4. „Oder sollen wir zum zweiten Mal den H. H. Ahrens und Reinthal zu Ehren einen Babilonischen Thurmbau beginnen, wie bei der Begründung der Gesellschaft, wo man Esthnisch, Ehstnisch und Estnisch durcheinander schrieb.“²⁷⁾

Kirjas Lönnotile (20. II 1851) arvab Kr. setu keeles nägevat paabeli segadust. Viimasest kõneldakse ka kirjas Th. Beisele (26. X 1859).

Lastele veerimiseks:

1. M o o s. 17, 1. „Mina olen kõigevägevam Jumal, käi mino pale ees ja ole täieste vaga.“²⁸⁾

Et rahva mõistus oli harimata ja pime, et ta tõrkus valguse vastu, siis arvab Kr.:

1. M o o s. 19. „Aga meie ei võta mite töö vaeva nende Soodoma linna laste pärast, keda Jumala karistus ka omal ajal üles-leiab, vaid nende hääks ete, kes kui Lot õiglased, seda veel ei ole unustanud, et neid Kristuse nimel valguse lapseks on ristitud.“²⁹⁾

1. M o o s. 19, 26. „Kes pimedamaid armu pärast päeva paistele tahab via, se ei tohi mitte sammu koidu ja teise videviku poole astuda: seal ei peäse ta paigastki, ja tarretab viimaks kui Loti abikaasa soola-sambaks. —“³⁰⁾

Loti naisele on osutatud veel kirjas Sch. B-le (18. IX 1872).

Loti väljarändamisele vihjatakse ka käsikirjalises skitsis „Himmels-gänger“ (lk. 21).

Kui Kr-le sündis poeg:

1. M o o s. 21, 2. „Jummal on mulle veel vannal eal otsego ennemuiste Abramile üht poega lasknud sündida, kedda kui ellopävad eddaspiddi ullatavad, Temma nimele auuks loodan ülleskasvatada.“³¹⁾

²⁶⁾ Kr. Sch. B. 10. V 1864.

²⁷⁾ Kr. Sachs. 9. V 1852.

²⁸⁾ ABD, lk. 15.

²⁹⁾ „Vene-riigist“, Ma-rahva Kalender ehk Täht-ramat, 1846, lk. 30.

³⁰⁾ „Kuulsa Võorro linna mehhe nõu“ [uuest kirjaviisist], „Tallorahv. Postim.“, 1858, nr. 43, lk. 354, v. 2.

³¹⁾ Kr. Faehl. 23. mihklikuul 1845.

Faehl-i deklinatsioonide kohta:

1. M o o s. 30, 37 jj. „Der Einfluss vom Declinir-vocal ist mir schon klarer geworden, aber siiski on die zweite Declination paljo kirjum kui Jakobi vanna äia lamba suggu solgitav kep.“³²⁾

Peterburi eestlaste kavatsetud uue lehe puhul arvab Kr., et seda alul peab vähemalt ühe aasta jooksul enda kulul ilmutama, sest:

1. M o o s. 41, 2, 4, 18, 20. „Die fetten Milchkühe aus Pharaos Traum, welche mit ihrer Milch Jannsen und dessen Gesinnungsgenossen versorgen, werden nicht zu uns kommen.“³³⁾

Kuigi mõned vagatsejad soovivad patustele tuleriitu jne., arvab Kr., et see ometi enam võimalik pole, või siis peaksid kõik ilmlikud valitsused paavstile alluma:

2. M o o s. 12, 29. „Wie felsenfest die Hoffnungen gewisser Leute seyn mögen, dass „der Herr“ durch seine Allmacht in einer Nacht das ungläubige Geschlecht vertilgen werde, wie jener Engel, der damals mit Ausnahme des erwählten Volkes die Erstgeburt schlug: die Marterkammern mit ihren Torturen... werden nicht wiederkehren...“³⁴⁾

Eestimaa aadel on Kr-i meelest väga armetu:

2. M o o s. 14, 23 jj. „Der Adel ist aber dort so herunter gekommen, dass sich adliche Frauen, deren Vorfahren mit Pharao durchs Rothe Meer zogen u. beim allgemeinen Ertrinken auf wunderbare Weise vom Tode gerettet wurden, im Waggon III Classe fahren. — Sic transit gloria mundi!“³⁵⁾

Samale Piibli kohale on osutatud ühes teises Sch. B-le saadetud kirjas (kp-ta, lisa lk. 7).

Sapivalang pappidele:

2. M o o s. 32. „Sämtliche Kranke, bei denen man die besten Hoffnungen hat, mus man aufgeben, der Schwarzrock auf dem Kanzelblock muss ex officio jeden Sonntag wana isa anbelln, diesen und jenen Armen, wo nach menschlicher Ansicht ke i n e Hoffnung, gnädigst retten oder in die Erde fördern zu helfen, nach ein paar Tagen verkündest Du dem Volke eine glückliche Krisis u. siehe da! alles beugt vor dem Kalbe (wenn auch nicht wie das Israelitische aus Gold geformt ist) aufs Knie u. singt unisono Jubelhymnen, d. h. F — lieder!“³⁶⁾

Israeli kuldvasikat meenutatakse veel kirjas Sch. B-le (18. IX 1872) ja Köhl-le (17. III 1864).

Israeli Jehoova kohta:

4. M o o s. 14, 18; 5. M o o s. 5, 9. „Ja kui mul tõeste Teie isa vasta vihavaenu peaks olema, siis — uskuge minu sõna! — ei seisa ma mitte Israeli rahva alavihase Jehoova

³²⁾ Kr. Faehl. 13. IX 1843.

³³⁾ Kr. Köhl. 17. III 1864.

³⁴⁾ Kr. Sch. B. 17. I 1874.

³⁵⁾ Kr. Sch. B. 18. IX 1872.

³⁶⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 13 (sisu järgi otsustades umb. 1860).

seisupaigas, kes vanemate pattud laste kätte ähvardab nuhelda, nii ja nii mitme põlveni.“³⁷⁾

Kr. on pahandand Koidulat mingi „hirmsa uue aja abielukirjeldusega“, mis aga sugugi Kr-le kohutav pole, arvestades „õrnadest kiududest kootud naisterahva südant“:

4. M o o s. 22, 5. „Nein, mein Kind, Sie sind nicht so böse wie Sie sich anstellen, das Auflodern I h r e s Zornes ist — Strohfeder! Es könnte Ihnen leicht passiren, dass — wenn Sie, wie weiland Bileam auszögen um in Werro zu fluchen — Ihnen in der Fellinschen Schlucht, ohne Erinnerung eines Esels andere, bessere Gedanken in den Kopf kämen, wodurch Sie als segnender Engel im Gasthause bei Herrn Braun an kämen.“³⁸⁾

Bileami eeslit meenutab Kr. veel oma käsikirjalises artiklis „Himmels-gänger“ (lk. 11).

Viina pärast rahvast noomides:

5. M o o s. 32, 5, 6. „Eks seal ei või üttelda, kuidas Moses kaebab: se pörane ja kurrisugoo tagganeb Temmast ärra; nemmad on isse ennestele äbbimärgiks, ja ei mitte Temma lapsed. Annad sa seddavisil Issandale, omma Jummalale tänno, sinna jõlle ja tarkuseta rahvas? (5. M o s e s 32, 5, 6).“³⁹⁾

Saatusromantikale omast fataalset saatust näeb Kr. isegi Vana-Testamendi Simsoni loos võrreldes seda Kp-ga:

K o h t. 13, 14, 15, 16 pt. pt. „Simson oli niisama kange ja kanguse kõrvas jälle nõder, kuida tema elukäik selgest tunnistab. Aga niisugustest ette kujudust peab üks kange õppima, ennast alandama ja kiusajat kartma, kes vihas elab, ja suurema mehe sees iga suuremaks kasvab. Simsonil sai silmavalgus ära kustunud, ja tema enese kanguse töö sünnitas tale surma.“⁴⁰⁾

Simsonist on kõne veel kirjas Schiefnerile (7. III 1861).

Enda Sauli osa tundes mustakuueliste prohvetite keskel õp. Schwarzil 50 a. ametiüubelil, lausub Kr.:

1. S a a m. 10, 12; 19, 24. „Es waren nur schwarze Langröcke bei dem Feste u. ausser der Familie ich der Einzige, Saul unter den Propheten.“⁴¹⁾

Ja kuulgem, millisel arvamusel on Kr. Israeli kuningast Salomonist. Väidetud Peterburi eestlaste kavatsetud lehe puhul, mille menus Kr. kahtleb:

1. S a a m. 13, 14. „Der schlaue Herr Jannsen hat das längst eben so gut erkannt als sein Freund Wilhelmson in Narwa, daher dudelt er auf seinem Horn nur solche Melodien, wie die jüdischen Musiker ihrem frommen König zum Tanz vor der Bundeslade.

³⁷⁾ Kr. Koid. 1, 12. XI 1867, lk. 8.

³⁸⁾ Kr. Koid. II, 13. VIII 1872, lk. 236.

³⁹⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 10.

⁴⁰⁾ „Eestirahva lauludest ja ennemuistesest juttudest“, „Sippelgas“ II, lk. 28.

⁴¹⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 15.

Dieser schuftige König, „Mann nach dem Herzen Gottes genannt“, verdankt seine Glorie demselben Umstande wie Hr. Jannsen, weil er mit den Priestern Hand in Hand ging.“⁴²⁾

Lastele veerimiseks:

1. S a a m. 16, 7. „Inimene näab, mis silma ees, aga Jehova näab, mis südames.“⁴³⁾

Järgnevas esineb Kr-i arvamus Vana-Testamendi kangelasest ja tema-sarnastest:

1. S a a m. 17, 4 jj. „Goliath, Kalevi poeg ja nende sarnased hiipojad on kõik luuletus ilmale toonud ja kasvatanud.“⁴⁴⁾

Enese väitlusi viina vastu peab Kr. tarvilikuks põhjendada Vana-Testamendile, kuigi vahest liiga kategooriliselt, kuna israeli meestele, kes templi tarvis puid raiusid, lubas Salomon ometi „kaks tuhat kaheksa sada ja pool kolmatteistkümme vaati viina“ (vrd. Aja r. 2, 9). „Viina katku“ I tr-s ongi see koht tagasihoidlikumalt sõnastatud. Siin (lk. 23) kästakse küll lugeda Piiblit, kuid pole tähendatud, et Salomon töölistele viina ei luband, vaid siin osutatakse sellele — kuipalju tugevamaid inimesi elas enne ja vastupidavamaid asju ehitati vanal ajal, kui veel viinapõletamist ei tuntud. Nähtavasti on Kreuzwald oma väite „Viina katku“ II trükis põhjendand Kuningate raamatule, kus viina ei mainita:

K u n. r. 5. pt. jj. „Lugegem Biiblist, kui palju inimesi Israeli kuningas Salomo seitse aastat järjestiku Jerusalema linnas püha templi ehitamise kallal tööl oli pidanud? Need töömehed ei teadnud viinast midagi...“⁴⁵⁾

Teatavasti tegi Kr. alul kaastööd ÕES-i toimetatud Ma-rahva kalendri-le. 9. X 1842 kirjutab Faehl. Kr-le, et viimase saadetud „Branntweinspredigt“ ei olevat kalendri komisjoni poolt 1843. a. kalendris ilmutamiseks määratud. Küllap vist siin on kõne samal aastal Kr-lt eriraamatuna ilmud „Ue aasta sovimisest“ (vt. lk. 63). Et selline rahvalähedane ettevõtte nagu kalender ei sisalda midagi viina vastu võitlemiseks, teeb Kr-le pahameelt ja ta on valmis ÕES-i kalendritegijaid selle eest kas või üles pooma:

E s t. 7, 9. „Für diese traurige Tendenz verdient die Kalender-Redaktion einen Galgen, wie der Hamans war, nämlich fünfzig Ellen hoch...“⁴⁶⁾

Piiblis sageli korduvale motiivile osutav on järgmine väljendis:

P s l. 7, 10; 26, 2. „Ihre gestern hier angelangte Wörterbuchsendung gab mir einen Schreckschuss, der durch Herz u. Nieren fuhr, jetzt galt kein Zögern mehr.“⁴⁷⁾

(Vrd. ka Jer. 11, 20; 17, 10; 20, 12; Ilm. 2, 23.)

42) Kr. Köhl. 17. III 1864.

43) ABD, lk. 16.

44) „Viina katk“, lk. 44. I trükis puudub see avaldis.

45) „Viina katk“, lk. 43.

46) Kr. Faehl. 24. XII 1842.

47) Kr. Sch. 14. XI 1867.

Üheks meeliskohaks Piiblist näikse Kr-le olnud Taaveti laulud, mida ta sageli siin-seal meenutab. 19. Taaveti laulu värsistise, kas eeskujudel või ilma, pole veel selgund, leiame „Sippelgas“ I, kust see hiljemini on paigutatud „Viru 1. 1-sse“ (lk. 60) — „Looja vägevuse tööd“:

P s l. 19.

„Üks Jummal sõnna laul.
(Taveti Laulo ramato 19. laulo järrel.)
Kõik taevad juttustavad
Oh Jummal! S i n n o nõu;“ jne. ⁴⁸⁾

„Maa- ja mere pilte“ avalikkusele soovitades ⁴⁹⁾ lausub Kr. jällegi P s l. 19, 2, mis ühtlasi on ka nimetatud raamatu mottoks.

Schiefneri ühest Kp-ja värsirea tõlkekatsesest vaimustatuna kirjutab Kr.:

P s l. 22, 30. „Mit Ihrer vortrefflichen Uebersetzung des Kalewi poeg X, 741 haben Sie bei mir Furore gemacht, ich beuge mich im Staub vor Ihrer Grösse!“ ⁵⁰⁾

„Pfennig Magazin'ist“ (vt. lk. 128) laenatud paladesse on sageli torgatud Piibli salme ja sellelaadilisi vihjeid. Järgnevas algupärandis on küll numbritega viidatud vastavaile Piibli salmele, mis aga Kr-i poolt on täiesti Piiblist väljakirjutatuna edasi antud:

P s l. 58, 5-6. „Jubba vannal aeal ossati Ma-ilmas ussi sõnnu ja muud kunstisi, mis läbbi vihhased ussid taltsaks tehti, et nemmad omma perremehhele middagi vigga ei teinud. Laulo-ramatus Biblis 58, 5. 6. ütteldakse: „Nende vihha on otsego maddode vihha, nõnda kui üks kulmata maddo, kes omma kõrva kinni panneb, et temma ei kuule sorti ja solapuhhuja ealt, kes kül oskab nõida.“ ⁵¹⁾

Maailma loomise selgitamisel:

P s l. 90, 4. „Loomise päävade pikust peame meie jumalikul mõõdul püüdma tähendada, kelle ees ü k s silmapilk t u h a t aastat vältab.“ ⁵²⁾

P s l. 143, 2. „Herr gehe mit mir nicht ins Gericht!“ muss ich flehendlich als Sünder ausrufen; es liegen drei Briefe unbeantwortet da...“ ⁵³⁾

Kr. manitseb rahvast, et sel ei olevat sugugi põhjust kaevata ja nuriseda oma põlve üle, kuna ennemuiste olnud rahva põli veel palju pahem; ennemini olevat õigus tänada:

P s l. 150, 1-2, 6. „Sellepärrast, armsad inged: „Kiitke Jummalat temma pühha paigas: kiitke tedda aulisses lautusses. Kiitke tedda ta väggevate teggude pärrast:

⁴⁸⁾ „Sippelgas“ I, lk. 24.

⁴⁹⁾ „Teadaandmine“, Kas. Kal. 1851, lk. 47.

⁵⁰⁾ Kr. Sch. 24. VIII 1859.

⁵¹⁾ „Hindu-rahva naerotõ-teggijad, kes taltsaks tehtud ussisi näitavad“, „Maailm...“ I, lk. 14.

⁵²⁾ „Maakera loomisest“, Kas. Kal. 1871, lk. 35.

⁵³⁾ Kr. Sch. 11. VII 1862.

kiitke teda temma vägga suurt surust möda. Iggaüks, kel õhk on, se kiitko Jehovat.“ (Laul 150, Salm 1, 2 ja 6).“⁵⁴⁾

„Sippelgas“ I ja II mottona:

Õ p. S õ n. 6, 6. „Mine sippelga juure, sina laisk, vaata tema majapidamist ja õppi. Salom. Tarkus. ramat 6 p. 6 s.“

Ämblikkude kohta:

Õ p. S õ n. 30, 24, 28. „... kes mõni tuhat aastat enne teda elasid; kus neid nende pisukeste hulka arvati, mis väga targad pidid olema. (Vaata Sal. Tarkus. raamatus 30, 24, 28).“⁵⁵⁾

Rahvalaule ja jutte õigustades teiste vaimulikkude palade kõrval, ei soovita neid Kr. siiski ainuüksi, vaid piirab nende aega Salomoni sõnadega:

K o g. 3, 1. „Tännini ei ole Eestlastest veel midagi nii kuulsaks saanud, kui nende rahvalaulud. Aga kõigil on oma aeg ütleb juba tark ja vaga kuningas Salomon.“⁵⁶⁾

Salomoni nimetatakse veel kirjades: Sjögrenile (2. III 1853; 17. IV 1863); Reinth-le (23. VIII 1859) ja Schiefnerile (24. VIII 1859).

Joodikuid hurjutades:

J e s. 5, 22. „Ma kuulsin hilja aja eest ühe tohtri suust: Viin on üks kuri tervise raiskaja, rikub keha ja toob viimaks hingele hukatust. See võiks ehk tõsi olla, sest meie kuuleme pühast kirjast, et juba vanal ajal ähvardates hüüti: Häda neile, kes vägevad mehed viina lakumas ja vaprad sõamehed prassimisel on.*

* Selle Jesaia 5 p. 22 värssi oleme natuke teisite ümbertõlkinud kui Eesti keeli Biiblis seisab, lootes alguskirja mõtteid sedaviisi truuvimalt andes.“⁵⁷⁾

„Viina katku“ I tr. on praegutoodud salm mottoks ja selle sõnastus on täiesti vastav Piibli esimeste trükkide sõnastusele. Viimane nähtavasti pole Kr-le meeldind ning ta on selle veidi teisendatult edasi andnud.

Ülal, lk. 24 nimetatud jutustises „Hindu-rahva naerotö-teggijad...“ esineb juba saksakeelses originaalis Piiblile vihjatud, Kr. poolt ka vastavalt sõnaliselt tsiteeritud järgmine (lk. 14):

J e r. 8, 17. „Ja Prohvet Jeremia ramatus 8, 15⁵⁸⁾. „Vata, ma tahhan ussid ja lendavad maod teie ulka säta, kedda ei olle veel vannutud, need peavad teid nõelama, ütleb Issand.“

Sagedase lemmikvihjena Jeremia 13. raamatust esineb järgmistes tsitaatides kajastuv motiiv neegri värvi muutumatusesest — kord isegi, võib-olla küll eeskujudel, värsistatult:

⁵⁴⁾ „Ees-kõnne“, „Sippelgas“ I, lk. 6.

⁵⁵⁾ „Loodud-sund“, „Sippelgas“ II, lk. 13.

⁵⁶⁾ „Eesti rahva lauludest ja ennemuistesest juttudest“, „Sippelgas“ II, lk. 25.

⁵⁷⁾ „Viina katk“, lk. 5.

⁵⁸⁾ Nähtavasti on siin trükiviga. Vastav koht Piiblis on Jer. 8, 17.

J e r. 13, 23. „Laske mind sellepärrast rahholist omma teed minna ja mõttelge ölla nukkasid ligutades ja naerdes:

Vergebens bleicht man einen Mohren,
Vergebens straft man einen Thoren;
Der Mohr bleibt schwarz, der Thor bleibt dumm:
Das ist ihr — Privilegium!“⁵⁹⁾

Või jälle sama:

„Mohrenbleiche ist noch nicht erfunden!“⁶⁰⁾

„Herr Neus gehört leider zu den unverbesserlichen Narren, die man so wenig von ihren fixen Idee abbringen, als einen Mohren bleichen kann.“⁶¹⁾

Seesama motiiv esineb veel järgmistes allikates:

Kr. Sachs. 15. III 1853 (... doch so lange die Mohrenbleiche noch unerfunden...).

Kr. Schultz. 16. IX 1856 (Mohren kann man nicht bleichen!).

Kr. Sch. 25. III 1857 (... bis nach erfolgten Mohrenwäsche...).

Kr. Sch. B., kp-ta, sisu järgi otsustades umb. 1860 (... weil der Herr die Fluchfarbe S c h w a r z... nicht abgewaschen hat).

Kr. Hurt, jürip. hom. 1862 (... ei ole Issand nende vandumise karva veel mitte pealt võtnud).

„Maa- ja mere pildid“ I, lk 18 (... sest et seep alles keetmata on, millega Murjaanisid v a l g e k s võiks uhtuda...).

Lastele veerimiseks:

N u t. 3, 22-23. „Jehoova halastused ei ole äralõpnud, nemad on ued iga hommiko, ja tema tõsidus on suur.“⁶²⁾

Vana-Testamendi mittekanoonilisele raamatule vihjab kirjanduseski aktuaalseks saanud Judith:

J u d. 13. pt. „Darum, tapfere Jungfrau, fort mit dem Herzen! u. das Schlachtschwert zur Hand! Siis võite kui teine Judith igapääv Virulauliku üle võimust saada.“⁶³⁾

Lõpuks veel paar üldisemalaadilist vihjet:

„Teie tõstate mind oma teretamisega ühelt poolt liig kõrgele, kui mulle r a h v a isa nimeks panete, keda meie päivil kusagilt ei leita, kui muiste Israeli rahval Aabram, lisak ja Jakob olivad...“⁶⁴⁾

Rahva isa nimega on Kr-i austand tema 75. sünnipäeval Peterburi eesti seltsist „Edasi“ keegi Porro-Wardja nimeline.

⁵⁹⁾ Kr. Faehl. 15. II 1843.

⁶⁰⁾ Kr. Faehl. 10. II 1847.

⁶¹⁾ Kr. Faehl. 2. X 1849.

⁶²⁾ ABD, lk. 16.

⁶³⁾ Kr. Koid. I, 11. II 1868, lk. 71.

⁶⁴⁾ Kr. Porro-Wardjale, 28. VII 1879.

Ühes Kr-i iroonilises mõttemõlgutuses kõikvõimsaist lahtuskunstnikest, kelle võim ja tarkus ainult seda ei suuda veel seletada, kuidas mittemillestki on saanud maailmade süsteemid, osutatakse sulgudes Moosese ja tema kaas-aegsete teadmatusete teiste maailmade olemasolust:

„... (was Moses und seine Zeitgenossen nicht wussten, deren Weltall der Erdball war)...“⁶⁵⁾

Lõpetades vihjete toomise Vanast-Testamendist, jäägu mõningate kokkuvõtlikkude ridade esitamine hiljemaks. Edasi siirdutakse siin Uue-Testamendi jälgimisele.

Kr., lugend Peterburi lehest, et Schiefnerit on austatud mingisuguse aumärgi annetamisega, kirjutab:

Matt. 2, 1-2. „Nicht der Stern, welcher einst die morgenländischen Weisen auf die bekannte Reise getrieben, sondern ein sublunarischer der gestern Abend beim Blättern der St. Petersburger Zeitung mir ins Auge fiel, giebt die Veranlassung dieser Zeilen, denn dadurch wurde mir kund, dass Sie auch diesseits wandeln.“⁶⁶⁾

Kr. oli esitand Sch. B-i soovitusel palvekirja pensioni saamiseks, mis-sugust sammu ta hiljemini loeb rumaluseks:

Matt. 4, 9. „Der Böse muss Dich leibhaftig damals besessen haben, als Du dumme Geschichte einrührtest, er führte Dich auf einen hohen Berg und zeigte Dir alle Herrlichkeiten der Welt, die er durch Dich mir geben wollte, wenn ich vor ihm niederfallen u. ihn anbeten sollte.“⁶⁷⁾

Kr. tsiteerib Sachs-le katke Sjögreni kirjast eesti ortograafia üle, mida Kr. väga hindab ja käseb selle ka ÕES-s ette lugeda. Muu seas tähendab ta:

Matt. 5, 13. „... denn in einer gelehrten Estnischen Gesellschaft dürfen dergleichen Winke und Andeutungen nicht unbeachtet bleiben, sintemal und alldieweil Ihr doch einmal das „Salz“ der Estnischen „Erde“ bildet, und dieses Salz darf nicht das werden, was die Schrift sagt.“⁶⁸⁾

Matt. 5, 15. „Kui need auuväärt mehed kõik, kellele Jumala heldus paremat tund-must südamesse äratanud, ehk paremat mõistust pähe pannud, omad küünlad oleksivad vaka alla kinni katnud, kust oleks siis valgus inimeste sekka võinud tõusta?“⁶⁹⁾

(Vrd. sama Mark. 4, 21; Luuk. 8, 16; 11, 33.)

Kp-ja puhul on Reinth. vist mingisugust nõu andnud Kr-le, mille peale viimane vastab:

Matt. 5, 39. Luuk. 6, 29. „Es mag sehr christlich und human seyn bei einem empfangenen Backenstreich anstatt sich zu wehren, die andere Backe hinzureichen, namentlich diesen löblichen Rath einem andern zu geben, wo man sein eigenes Fell gegen

⁶⁵⁾ Kr. Koid. II, 13. VIII 1872, lk. 239.

⁶⁶⁾ Kr. Sch. 8. I 1877.

⁶⁷⁾ Kr. Sch. B. 5. III 1871.

⁶⁸⁾ Kr. Sachs. 23. II 1853.

⁶⁹⁾ „Viina katk“, lk. 30.

ähnliche Prügel gesichert weiss, doch Hand aufs Herz: würden die gutgemeinten Rathgeber in ihrer eigenen Sache eben so handeln?!“⁷⁰⁾

Matt. 5, 45. „Somit leben Sie wohl, vergelten Sie nicht Gleiches mit Gleichem, sondern lassen Sie die Sonne Ihrer Freundschaft bestrahlen Gerechte und Sünder, in welche letztere Sorte sich Ihnen freundlichst empfiehlt...“⁷¹⁾

Kr-i usutunnistust:

Matt. 6, 10. „Tulgu, mis tuleb, elus ehk surmas tahan ma selle Isa peale loota, kes mind kätkist kuni seie päevani armulikult kannud ja sundinud kõigesuuremaga ütelda: „Sinu tahtmine sündku!“⁷²⁾

Matt. 6, 13; Luuk. 11, 4. „Just need inimesed, kelle seestpidi elu kõige rikamalt vanaisa heldus oli õnnistanud, peavad iga pääv palvetama: „Ära vii meid mitte kiusatuse sisse!“⁷³⁾

Sama ütlus esineb „Viina katkus“ (lk. 23) ja kirjas Sch. B-le (5. XI 1869).

Kui Kr. oma „Ma-ilma...“ lugejatele tutvustab:

Matt. 6, 19-20. „Tõeste, armas luggeja, õppetusse tundmine ja vagga süddame tunnistus on meie ainokene varrandus siin Ilmas mis ei „kõi egga rooste“ või rikkuda, ja mis mingi viisil egga mingisugguses ellojuhtumisses ei tulli, vessi egga vaenlane meie käest ei suda ärra risuda!“⁷⁴⁾

Läinud sajandi keskpaigu maad võtnud väljarändamise puhul kirjutab Kr.:

Matt. 6, 24. „Kes kuskil paremat teed valmistavad, kui tännini leiti, need ei ole rahva segajad; aga kellel kukrute kasu ülem näitab, kui tõsi ja nemad mammuna teenistuse pärast vanast pettusest ei raatsi lahkuda, vaata — need on kõige kurjemad rahva segajad, ehk nemad kül iseennast rahva sõbradeks sõimavad.“⁷⁵⁾

Matt. 6, 26. „Sina ei ole „linnuke taeva al,“ ega „lilleke välja peal“, kes tööta võivad elada, kuda tähendamise sõna ütleb.“⁷⁶⁾

Vastu vaieldes enese muinasjutu jutustamise oskusele, mainib Kr.:

Matt. 6, 27. „Dass übrigens ein gewandterer Erzähler, ohne der Treue Abbruch zu thun, das Märchen besser erzählen könnte, als es hier geschieht, davon bin ich überzeugt, allein Niemand kann sein Maass um die Länge eines Zolls erhöhen.“⁷⁷⁾

Järgnev looduseimetlus puudub vastavas Hebeli kirjutises „Die Eidexen“:

Matt. 6, 29. „Ramato kirjutaja ja mõnni mu temma kohhaline mees lähheb sedda nähhes mõtteldes teed möda eddasi, aisotab pihhus seisvad kevvadist lillekimbokest ja ei

⁷⁰⁾ Kr. Reinth. 21. I 1857.

⁷¹⁾ Kr. Sch. 25. III 1857.

⁷²⁾ Kr. Jak. 10. X 1878, lk. 103.

⁷³⁾ Kr. Koid. I, 9. VI 1868, lk. 241.

⁷⁴⁾ „Ees-sõnna“, „Ma-ilm...“ I, lk. 2.

⁷⁵⁾ „Eessõna“, „Sippelgas“ II, lk. 3.

⁷⁶⁾ „Põllumees ja ammetmees“, Kas. Kal. 1858, lk. 36.

⁷⁷⁾ „Der dankbare Fürstensohn“, lk. 76.

jõua kuskil omma ahned silma immo täita õitseva puie ja orude ülle, mis paljo kennamad kui Salomon kõiges omma uhkuses meile Issanda vägge, armastust ja eldust igga sammo peal kulutavad.“⁷⁸⁾

M a t t. 7, 1; L u u k. 6, 37. „Du nennst mich einen „Ungläubigen“, ob mit Recht oder Unrecht, das wollen wir nicht weiter untersuchen, aber einst sprach ein viel Grösserer die Worte: „Du sollst einen fremden Gauch nicht richten!“⁷⁹⁾

Ortograafiat selgitades:

M a t t. 7, 3. „Patustamisest grammatika reeglide vasta ei taha ma sõnakest rääkida, se oleks: kui püaksin venna silmast pinda otsida ja palki enese silmas ära salgada.“⁸⁰⁾

Samale kohale osutatakse kirjas Sch. B-le (kp-ta, lisa lk. 9).

Knüppferi kirjandusliku päranduse kohta, mille ÕES kavatses omandada, ütleb Kr.:

M a t t. 7, 6. „Was die Knüpferschen Schätze betrifft, Perlen die vom Haus aus einer Sau vorgeworfen werden, so sollen dieselben — wie ich höre — bereits zerstückelt seyn, den grössten Theil des Historischen hat P a b s t erhalten...“⁸¹⁾

Pärlide sigade ette viskamisest on kõne veel kirjas Sch. B-le (9. II 1864), „Põllupapi jutus“ (Kas. Kal. 1868, lk. 36) ja käsikirjalises artiklis „Wie Ollew die Kirche in Reval erbaut“.

Vahetegemisest õigete ja ülekohtuste vahel:

M a t t. 7, 16, 20. „Nende viljast peate teie neid tundma! ütleb Kristus evangeliumis...“⁸²⁾

Leipzigis õppiva M. Weske toetamiseks kogus Viljandimaal raha J. Adamson, kellele Kr. selle eest tänutundes kirjutab:

M a t t. 13, 57. „Ehk ma kül Teie lahkete annet vasta võttes häbenedes tunnistama pean, et minu pisuke teenistus säherduse aupalga väärt ei ole, kellega Villandi poolt Eestlased endale suurema aukrooni päha on pannud, sest et nemad kui esimesed meie sugurahvast ühe neist kaugel seisva vennale on näitnud, kuida vana sõna „Prohvetist kodumaal“ mõnekorra kaa vales võib minna.“⁸³⁾

Sellelesamale piiblisalmile on tähendatud kirjas A. Weizenbergile (3./15. nov. 1879), „Viru Eesti Seltsile „Kalevipoeg“ (23. I 1878) ja käsikirjalises skitsis „Himmelsgänger“ (lk. 10).

Järgnevas kajastub Kr-i ratsionalistlik suhtumine imetegudesse:

M a t t. 17, 20; M a r k. 11, 23. — „Imetud“. — Gott schütze mich vor der Sünde, Jemandem seinen Kinderglaube rauben zu wollen, so lange das Herz darin seine Befriedi-

⁷⁸⁾ „Sissalikud“, „Ma-ilm...“ IV, lk. 107.

⁷⁹⁾ Kr. Sch. B. 5. III 1871.

⁸⁰⁾ „Kuulsa Võro linna mehhe nõu“ [uuest kirjaviisist], „Tallorahv. Postim.“, 1858, nr. 43, lk. 353, v. 1.

⁸¹⁾ Kr. Sachs. 15. III 1853.

⁸²⁾ „Viina katk“, lk. 35.

⁸³⁾ Kr. Adams. 19. VII 1870, lk. 161.

ung findet! — Uskuge ika imetegusi, ja ma[a] sooviksin nii kindlast, et Teie usk mägi ja inimesi ühest paigast teise võiks tõsta, kui viimastel muidu liikumist ei peaks olema!“⁸⁴⁾

Kr. kaebab, et tema igapäevane mõistus ei taipavat ikkagi ei Ahrensi ega ka Faehl-i grammatilisi märkusi. Kui Faehl. neid talle jällegi püüab selgitada, arvab Kr. end andetuks keelte õppimises ja vastab:

M a t t. 18, 12-13; L u u k. 15, 4, 6. „Weit entfernt irgend etwas übel zu nehmen, sage ich Dir meinen herzlichsten Dank für die Mühe Deines eben so langen als freundlichen Schreibens, worin Du als treuer Seelsorger 99 zurück lassend Dich des einzigen verlorenen Schaafs wegen in die Wüste begiebst, um es zu retten.“⁸⁵⁾

M a t t. 18, 20. „Tule siis, vägev abimees! — antud tõutust mööda: „kus kaks ehk kolm minu nimel koos on, tahan ma nende keskel olla“, ka meie koosolekule, nõdru jalgu toetama...“⁸⁶⁾

Koputades inimese ahnuse kirele, tuletab Kr. meelde niisuguste saatust:

M a t t. 19, 24. „... aga ahnus sigitab ülekohut ja teeb inimesi mõrtsukaks ja vargaks. Mida enam meil vana mammonat koko on pandud, seda suuremaks tõuseb ahnus ja kustutab kõik paremad igatsemised meie südamest; sellepärast on Önnistegija tähendamise sõna niisama osav kui tõsine, mis ütleb: Ölpsamalt võib üks Kameel nõela silmast läbi minna, kui üks rikas õnsaks saada.“⁸⁷⁾

Pidades seletatud ajavaimu lapseks ka Viru Kalevipoja Seltsi, avaldab Kr. arvamist:

M a t t. 20 jj. „Seda mööda töötame meie ü h e l viina mäel ja võiks ehk olla, et need kes üheteistkümnemal tunnil vast olivad tööle tulnud, õhtul, kui peremees ülevaatama tuleb, sedasama palka saavad, kui teised, kes vara hommikul seal olivad olnud.“⁸⁸⁾

Sedasama vrd. kirjas Reinth-le (29.V 1859) ja Weskele (10./22.IX 1868).
Lastele veerimiseks:

M a t t. 20, 16. „Paljo on kutsutud, aga pisut välja valitetud.“⁸⁹⁾

Seesama ütlus on lausutud veidi kitsarinnalises armsa maarahva noomituses „Kirja läbbi sõnnumi andmisest“ („Ma-ilm...“ IV, lk. 128).

Inimeste üksteise sallimatusest:

M a t t. 22, 39. „Wer berücksichtigt das Wort des Meisters: ... „liebe Deinen Nächsten wie Dich selbst.“⁹⁰⁾

Kr. ei pea lugu välismaail tehtavast misjonitööst, kui kodumaal selles veel palju teha oleks:

84) Kr. Koid. I, 9. VI 1868, lk. 236.

85) Kr. Faehl. 12. VI 1849.

86) „Viina katk“, lk. 72.

87) „Kalivornia-maa kulla-rikusest“, Kas. Kal. 1852, lk. 32.

88) Kr. Viru Eesti Seltsile „Kalevipoeg“, 29. I 1878.

89) ABD, lk. 15.

90) Kr. Sch. B. 5. XI 1869.

M a t t. 23, 27. „Igaüks, kellel täieliku meelemõistust peas ja süda parajal paigal seisab, peaks sõna ja t õ õ g a kõigest väest püüdma, eksijaid parema teele juhatada. Se oleks üks kodune missiooni töö, tuhat kord mõnusam, kui need, mis Missioni lehtedes ja „Põllumehe nõuandjas“ meile soovitakse. Nimetatud õpetuste täitjad on väljast poolt lubjatud hauad, seest surnuluid täis.“⁹¹⁾

Sessamas suhtes:

„Missionäride koolid — üks silmakirjaliste vagade alustus — on valgeks lubjatud hauad, kus surnuluud sees on.“⁹²⁾

Lubjatud haudadest kõneleb Kr. veel „Viina katkus“ (lk. 35) ja kirjas Sch. B-le (5. II 1860).

Mõtlemist ja mõistuse tarvitamist toonitavas kirjas väidab Kr.:

M a t t. 25, 15 jj. „Looja ise oli oma elava õhuga mulla tüki elustanud, mis nii palju tähendab, temale vaimu valgust annud, kelle abil ta elu teed pidi rändama, ühtlase: antud varandust kõigest väest püüdma kasutada, nii hästi see, kellele 10, ehk 5, ehk aga üks ainuke osa oli antud.“⁹³⁾

Sch. B. on Kr-i nimetand „Ungläubiger“, millele viimane vastab:

M a t t. 25, 32-33. „Ich denke, wir überlassen ein solches Richteramt den Theologen, die darin mehr Uebung haben u. die sogar dazu b e r u f e n sind! Wird man, wie sie u. ihre Nachbeter behaupten, einst vor dem Richterstuhl stehen, so wird ein jeder selbstverständlich sich entschuldigen so gut er kann, bis dann, jenachdem das Urtheil ausfällt — man entweder rechts zu den Schafen oder links zu den Böcken plazirt werden wird.“⁹⁴⁾

Ligimest aitava heateo juures tuletab Kr. meelde Kristuse ütlust:

M a t t. 25, 40. „Sest mis teie ial ühhe neile vähhemile teete, sedda ollete m u l l e teinud!“ ütleb Issand.“⁹⁵⁾

Sedasama Kristuse sõna lausub Kr. ühes oma kirjutises „Eesti Postimehes“ (1869. a., nr. 1, lk. 2): „Paar sõnna koggokonna ramatokoggodest“, kus ta kaebab „kõikliku vaimu puudusest“ rahva seas, mis tüürib killunemisele ja midagi ei suuda ühiselt läbi viia.

Ruumi kokkuhoiu mõttes on Kr. soovitand Kp-ja teksti paigutada kahes kolonnis leheküljele, millega aga ÕES-i mehed ei olevat päri. Kr. kirjutab naljatades nende laiutamistungi puhul:

M a t t. 25, 41. „Der wana isa wird aber am Tage des Gerichts, wenn es heissen wird: „Karl Körber, astu ette!“ nicht unterlassen seinen Ruf auch an Eesti tarkade rahakasti peremeestele zu richten“ . . . „Kuis tohtsite Kalewi poeale pikad laiad matruse püksid jalga panna, misga mehike, kui kammitsas siga, käia ei oska?! Toho, nurjatunud tontid! Põgenege minu silma eest senna pimedasse teiste umbkeelikute sekka!“⁹⁶⁾

⁹¹⁾ Kr. Adams. 1866. a. paigu, lk. 99.

⁹²⁾ Kr. Adams. 5. IX 1872, lk. 198.

⁹³⁾ Kr. Viru Eesti Seltsile „Kalevipoeg“, 29. I 1878.

⁹⁴⁾ Kr. Sch. B. 5. III 1871.

⁹⁵⁾ „Kudda vette-uppund innimesi ellusse tulleb aidata“, „Ma-ilm . . .“ I, lk. 32.

⁹⁶⁾ Kr. Reinh. 17. III 1857.

Viinapõrgu sattumise eest hoiatades öeldakse:

Matth. 26, 41. „Valvatage ja palvetage et teie kiusatusesse ei lange. Vaim on küll valmis, aga liha nõder (Matth. 26, 41).“⁹⁷⁾

Kui Viru Eesti Selts „Kalevipoeg“ on Kr-i nimetand „kuulsaks kirjameheks“, lausub Kr., et tema vaim on küll „tahtlik“ olnud, kuid liha nõder — kuigi tema kirjatööd kolm põlve varem ilmale on tulnud kui nende lugejad. (23. I 1878.)

Kr. väidab, et tema polevat olnud küllaldaselt kõlblik Kp-ga koostama. Ta on ainult häda pärast selle töö enese teha võtnud, kuna ühtki teist seekord pole leidund.

Mark. 1, 7; Luuk. 3, 16; Joh. 1, 27; Ap. t. 13, 25. „Nach mir wird gewiss Einer kommen, dessen Schuhriemen zu lösen ich nicht würdig bin, der wird den K. p. in würdiger Gestalt unter die Leute bringen.“⁹⁸⁾

Seesama leidub kirjas Faehl-le (12. VI 1849).

Mark. 10, 14. „Laske need lapsokesed minno jure tulla ja ärge keelge neid mitte, sest nisugguste pärralt on Jumala-riik!“ ütles meie Önnisteggija...“⁹⁹⁾

Seesama kirjas Köhl-le (17. III 1864) ja käsikirjalises skitsis „Himmels-gänger“ (lk. 11).

Lastele veerimiseks:

Mark. 12, 29-30. „Issand meie Jumal on ükspäinis Jumal, ja sina pead Issandat oma Jumalat kõigest südamest ja kõigest hingest, ja kõigest meelest, ja kõigest vääst armastama.“¹⁰⁰⁾

Reinth. on kutsund Kr-i Tartut külastama, kuid viimane loobub sellest, kuna ajad olevat väga kitsikud.

Mark. 16, 15. „Eine Fahrt nach Dorpat gehört zu den unerreichbaren Wünschen für mich, ei ole aega ega punga-vara dazu, die Kriegsjahre scheinen Kisten u. Kasten bei der Mehrzahl ausgeleert zu haben, die „klugen Leute“ nach jüdischer Bedeutung wissen das Ihrige so gut zu bewahren, dass davon nichts in dümmere Hände gelangt, die leicht zu Mosen u. Propheten sprechen könnten: „Gehet hin in alle Welt etc.“¹⁰¹⁾

Kr. saadab Sch. B-le (27. XI 1859) ÖES-i kalendri 24. aastakäigu, mis pole talle põrmugi meeldind ja mille üle, samuti ka ÖES-i üle, ta valab kibedaid sõnu.

Mark. 16, 16. Joh. 3, 18, 36. „Die Gelehrsamkeit ist ein wahres Unglück an unseren Gesellschaften, wer uns von dieser Erbsünde erlöste! Ja, Du lächelst Freund, zuckst mitleidig die Achseln und denkst: Hättest Du nur den Glauben! Besser, belehre mich, wie man zu diesem Gnadengeschenk gelangen kann? — Oder wie reimt sich das:

⁹⁷⁾ „Viina katk“, lk. 16 ja 66.

⁹⁸⁾ Kr. Sch. B. 7. X 1860.

⁹⁹⁾ „Laste õn ja laste-kasvatamine“, „Sippelgas“ I, lk. 43.

¹⁰⁰⁾ ABD, lk. 15.

¹⁰¹⁾ Kr. Reinh. 6. I 1857.

Wer nicht glaubt, soll verdammt werden, wir können aber nicht anders zum glauben kommen als durch ein Gnadengeschenk.“¹⁰²⁾

L u u k. 2, 29-30. „Ürikese aja pärrast astus Toa-pappa teiste ulgast välja, panni käed risti ja ütles:

„Issand! nüüd lased Sa omma sullast rahhoga auda minna, sest minno silmad on ello õhtul veel parrema päva koido valget nähha sanud!“¹⁰³⁾

Üksiku lausena kirja lõpus esineb järgmine:

L u u k. 6, 38. „Andke, siis saab teile jälle antama:
Erne semet?!“¹⁰⁴⁾

Kui Faehl-le peale surma ette heideti tema ratsionalistlikke vaateid, kaitseb Kr. teda, osutades Piiblile:

L u u k. 10, 33, 37. „Der bekannte Samariter, dessen Christus in seinem Gleichniss erwähnt, war gewiss mit allen Lehrsätzen der christlichen Kirche unbekannt und doch hat der Herr selbst sein Handeln Andern zum Beispiel aufgestellt, und so dürfen auch wir manchem Jünglinge, der etwa dieses thatkräftigen, ernst strebsamen und edel handelnden Mannes Lebensskizze lesen sollte, zurufen, ohne ihn in seinem Glauben irre machen zu wollen: Zeige nur stets Deinen Glauben auch in Uebereinstimmung mit Deinen Werken, und freut dich des thätigen, edlen Biedermannes Bild, so gehe hin und thue desgleichen.“¹⁰⁵⁾

Halastaja samaria mehe teeneid meenutab Kr. ka artiklis „Lühhikenne õppetus tervisse hoidmisest“ (lk. 10).

Karskuse propaganda puhul:

L u u k. 10, 42. „Ommetegi ei tohi ettekartus nende kiusamise pärast meid asja alustamisest ära keelata, kui meie ise kindlaks jääme ja „üht mis kõigile hädast tarvis läheb, nurga kiviks paneme...“¹⁰⁶⁾

Kr. leiab, et Sch. B. olevat talle saatnud väga tagurlike vaadetega kirja, millele Kr. vastab:

L u u k. 16, 22. „Was hilft das Tageslicht fürs Auge, dessen Pflege Du Dich gewidmet hast, wenn der Geist am schwarzen Staar laboriren soll? Meinethwegen such Dir Deine Seligkeit in Abrahams Schoss, ich würde den einer reizenden Saara bei weitem vorziehen, und müsste ich denselben auch bei „Sarvetaat“ suchen.“¹⁰⁷⁾

Saara üska kondise Abrami omale eelistab Kr. veel ühes teiseski kirjas Sch. B-le (17. VII 1877).

Lootes Kp-le Demidoffi auhinna määramist, kirjutab Kr.:

L u u k. 16, 29. „Wenn mir von Demidoffs Moses und Propheten wirklich etwas ausreissen sollten, würde es mich um Reinhals Willen ganz besonders freuen, indem sein

¹⁰²⁾ Kr. Sch. B., kp-ta (1859. a., sisu järgi otsustades).

¹⁰³⁾ „Viina katk“ 1 tr., lk. 62.

¹⁰⁴⁾ Kr. Faehl. 5. VI 1843.

¹⁰⁵⁾ „Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben“, lk. 50.

¹⁰⁶⁾ „Viina katk“, lk. 72.

¹⁰⁷⁾ Kr. Sch. B. 12. IV 1864.

unlustiger Pegasus durch silber klingende Harfen mehr und nachhaltiger angestachelt werden würde...“¹⁰⁸⁾

L u u k. 17, 10. „Tõsise kasvatamise töö ei ole muud silmas kanda, kui inimese kohuste täitmistele juhatada, ühtlasi neile meele tuletada: „Kui teie olete kõik teinud mis teile on kästud, siis ütlege: Meie oleme kõlvatumad sulased, sest meie oleme teinud, mis meie kohus oli.“¹⁰⁹⁾

Kr. teatab Sch. B-le, et isegi prof. Schott, kelle vilets eesti keel põhjened Hupelil, olevat Reinhali Kp-ja tõlkes jämedaid eksimusi avastand — seega on:

L u u k. 19, 40. „... mithin sind hier buchstäblich Steine zum sprechen bewegt worden.“¹¹⁰⁾

L u u k. 21, 34-36. „Nõnda seisab üllespandud pühas kirjas ja nõnda peab se iggaveste jäma. Sellepärrast oidke, oidke ennast, et teie süddamed ei sa kormatud liasõmise ja liajomise, egga peatoiduse murredega, ja et sesama päv äkkitselt teie peäle ei tulle. Sest kui linnopael tulleb temma kõikide peäle, kes kõige se maa peäl asset on. Sepärrast valvage ja palluge iggal ajal, et teid väärt arvatakse ärrapõggeneda kõige se eest mis peab sündima, ja seista innimese Poja ees. (Luka 24, 34-36).“¹¹¹⁾

(Viimases peatüki osutisnumbris on viga. Vastav koht Piiblis leidub Luuka ev. 21. pt-s.)

L u u k. 23, 34. „Armastusega peame kõigile välja näitama, et me tema jüngrid ja tõsised järelkäijad oleme, suure armastuse Issanda omased, kes kibedat surma valu kannatates, veel oma piinajate eest palvetas: „Isa anna neile andeks, sest nemad ei tea, mis nad teevad.“¹¹²⁾

Lastele veerimiseks:

J o h. 6, 35, 41, 50. „Mina olen elu-leib, kes minu juure tuleb, se ei saa nälgama, ja kes minu sisse usub, se ei saa ial janutama. Mina olen elav leib, mis taevast on maha tulnud.“¹¹³⁾

Kr. selgitab Adams-le enda arusaamist mööda Jeesuse õpetust:

J o h. 13, 34; 15, 12. „Kui meie kiriku-vanemad vähem pappid ja rohkem õpetajad oleksivad, siis ei unustaksid nemad oma meistri sõna, kes a r m a s t u s e ülemaks käsuks tõstis.“ ... „Tema ei ole kuskil ütelnud, selle ja selle nõõri järel pead sina uskuma ja kui sa karva väärt kõrvale eksid, siis oled sa ära neetud ja igavest hukka mõistetud, vaid tema noomib meid armastagem üksteist, nõnda kui mina teid olen armastanud, sest teie armastusest peab tuntama, et teie minu jüngrid olete.“¹¹⁴⁾

¹⁰⁸⁾ Kr. Sch. 9. VI 1859.

¹⁰⁹⁾ „Rahvad ja nende võitlemised“, „Sakala“ 1879, nr. 9, lk. 1, v. 3.

¹¹⁰⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 1.

¹¹¹⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 11.

¹¹²⁾ „Viina katk“, lk. 74.

¹¹³⁾ ABD, lk. 15.

¹¹⁴⁾ Kr. Adams. 5. IX 1872, lk. 195.

Vendlust propageerides:

J o h. 14, 2. „Meie väga suur õpetaja, se ainuke h e a karjane, kelle nime peale meid lapsel ristitati, ja kelle kuju meil igas kohas eesmärgiks peaks seisma, ei ole vendade keskele kuhugi kitsikuid vaheseinasi teinud, vaid tunnistab selge sõnaga, et „tema isa kojas palju elukohtasi olla“, kust kõigile lahedat ruumi leida...“¹¹⁵⁾

Seesama motiiv kirjas Sachs-le (23. IX 1852).

J o h. 20, 24, 29. „Was den Plan einer neuen verbesserten Ausgabe betrifft, die von Dir und Hirsch so warm befürwortet wird, muss ich vorläufig noch meine Rolle als Jörgen Thomas fortspielen.“¹¹⁶⁾

Siin on mõeldud Kp-ja uue väljaande teostamist.

Kr. kurdab, et eestlased plaanitsevad liiga palju korruga, aga täide ei viida midagi. Üheks niisuguseks tuulepeade sünnitiseks arvab ta ka „Linda“ seltsi asutamist, millest loodetavat hiljemini 20% või veel enam tulu. Kr. hüüab selle peale:

J o h. 20, 29. „Seelig sind, die da glauben.“¹¹⁷⁾

Kui Faehl. oli Tartus suremisel:

A p. t. 2, 1. „Wohl werden wir nach seinem Abgange eine Zeitlang arm und verwaist dastehen, wie einst die Versammelten am Pfingstfeste zu Jerusalem, doch wenn wir am Wollen kräftig ausharren, dann und wann ein bescheidenes Aschenbrödlein (Tuhka-kak) backen, so zweifle ich nicht, dass seine treue Brüderseele — wenn auch nicht in feurigen Flammen — uns die Sinnen umschweben und sein Andenken uns mit neuer Kraft beleben wird.“¹¹⁸⁾

Kr. kaebab, et korp. Esthonia noored teoloogid eesti keelt ei õpi, vaid loodavad:

A p. t. 4. „... derselbe Geist, der einst die schlichten Schiffer reden liess, werde ihnen, wenn sie erst auf der Kanzel stehen, die Estnische Mundart eintrichtern.“¹¹⁹⁾

Toapapa „Viina katkus“ on väga mees ja peab Kr-i ülesandel teistele Piiblist ette lugema:

A p. t. 5, 38-39. „Tuapapa aga võttis Biibli-raamatu laua pealt, lõi Apostli tegude viendama peatüki üles ja luges sealt 38 ja 39-ma salmi mõnusa sõnadega teistele ette:

„Ja nüüd ütlen mina teile: Jätke need inimesed rahule ja laske neid minna; sest kui seesinane nõu ja seesinane töö on inimestest, siis läheb see tühja, aga kui see Jumalast on, siis teie ei või seda mitte tühjaks teha, et teid ei leita Jumala vastu panevad.“¹²⁰⁾

¹¹⁵⁾ „Põllupapi jutt“, Kas. Kal. 1870, lk. 51.

¹¹⁶⁾ Kr. Sch. B. 5. II 1860.

¹¹⁷⁾ Kr. A. Weitz. 14./26. III 1880.

¹¹⁸⁾ Kr. Sachs., kp-ta (umbes 1850. a. aprilli paigu, nagu selgub kirjast).

¹¹⁹⁾ Kr. Sch. 1. V 1859.

¹²⁰⁾ „Viina katk“, lk. 75.

Vana kirjaviisi ebakohaseks tunnustamiseks ja uue tarvitusele võtmiseks on Kr. tema enda ütluse järele tõuke saanud Sjögrenilt:

A p. t. 9. „Meine spätere Verbindungen mit Sjögren, gegen den ich anfänglich in diesem Punkte getreten war, öffnete mir die Augen; jetzt fing ich an das Ding vom Estnischen Standpunkt zu betrachten und sieh da! aus Saulus wurde ein Paulus.“¹²¹⁾

Sjögreni mõjust tema Pauluseks saamisel kõneleb Kr. ka „Tallorahva Postimehes“, „Kuulsa Võrro linna mehhe nõu“ [uuest kirjaviisist] (1858. a. nr. 43, lk. 354).

Seesama motiiv kordub paaril korral kirjades Koid-le (I, 11. II 1868, lk. 72, 14. IV 1868, lk. 150) ja Weskele (13./25. III 1869).

Sch. B-i Kp-ga mahategeva arvustise puhul „Inlandis“ kirjutab Kr.:

A p. t. 9, 3-4. „Dank für das Donnerwetter, das mich wie jenen nach Damaskus ziehenden Christenfresser zur rechten Zeit getroffen hat...“¹²²⁾

Järgmine on Kr-i enda lisandus „Pfennig Magazin'ist“ tõlgitud „Rooma linnale“:

A p. t. 28, 17. „Roma linn — jubba vannast aeast sadik vägga kulus — on ka meie Ma rahvale, kes pühha kirja loevad, nimmelt ammogi tuttavaks sanud ja teadvad nemmad, kudda Apostel Paulus ommal aeal Roma-rahvale maenitsuse kirja kirjotanud ja Roma linnas vangis olli olnud. Sellepärrast lodame luggejalt tänno, kui siin Roma linnast lühhidalt juttustame.“¹²³⁾

Kr. hurjutab ristirahva viinajoomist ja ulaelu:

R o o m a 2, 24. „Oh, mis suur äbbi, et ristirahva ulgas, kedda Kristuse nimme järrel nimmetakse, veel sähherdune luggo on! Mis suur äbbi ka sennest, et ristirahvas kindlamalt nõu ette ei võtta sähherdust irmsad kombet vähhentada, „mis läbbi Jumala nimmi pagganade seas laidetakse.“ (Roma rahv. 2, 24.)¹²⁴⁾

Pauluse lausutud paradoksi esitab Kr. „Viina katkus“:

R o o m a 7, 15. „Väga arvast on viinavõtjaid, kes nii vägevast eneste üle valvavad, et himud neile isandaks ei tõuse, kes neid sulase põlve sunnib astuma. Niisugustest on jutt, kui Paulus Rooma rahvale kirjutab: „Mina ei tee mitte, mis ma tahan, vaid mina teen seda, mis ma vihkan.“¹²⁵⁾

Lasõele veerimiseks:

R o o m a 8, 28. „Meie teame, et kõik hääks tuleb neile, kes Jumalat armastavad.“¹²⁶⁾

Kr. hoiatab üleliigselt moskoviitidega sõbrustamast ja pooldab üldse rahulikult üksteisega läbi ajada ja mitte ilmaaegu vaenu õhutada, nagu seda

¹²¹⁾ Kr. Sachs. 16. XI 1852.

¹²²⁾ Kr. Sch. B. 24. XI 1859.

¹²³⁾ „Roma linn“, „Ma-ilm...“ II, lk. 16.

¹²⁴⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 5.

¹²⁵⁾ „Viina katk“, lk. 23.

¹²⁶⁾ ABD, lk. 16.

teinud „E. Postimees“ (31. numbris) laulupeo kirjeldises, kus keegi kollanokk võtnud suu täis ja teinud suuri sõnu orjuseajast ja mõisniku suhtumisest eestlase. Sealjuures aga unustavat see kollanokk apostli sõna:

R o o m a 10, 2. „Viele thun's mit Unverstand!“¹²⁷⁾

Kr-i arvamusi usust:

R o o m a 12, 10. „Ja meie aeg, ehk kül igapidi valguses ja harimises neist palju kaugemale jõudnud, on ommetegi usu asjas veel nii kaugel Kristusest, et igauks usu selts o m a usku teistest paremaks arvab, ja ülem käsk: venna armastus hoopis unustusse jääb.“¹²⁸⁾

Järgmine on lausunud Schiefnerile ühe Kp-ja värsirea õnneliku tõlke eest:

R o o m a 13, 7. „Ehre, dem Ehre gebührt!“¹²⁹⁾

Kr. on midagi sapist märkind Schief-i kirjast arstide kohta:

1. K o r. 5, 6. „Ob die Zahl der Verstorbenen auch stimmt, ist mir unbekannt, aber im Fluge gemachte Bemerkung Ihres Schreibens über den ärztlichen Stand im Allgemeinen lässt etwas Bitterkeit merken, oder klagt darüber „Mein Herrn (vid. 1. Corinth. 5, 6)...“¹³⁰⁾

1. K o r. 5, 11. „Oh, minno armsad, eitke ommetegi armo enda päle! Kas teie ei tea, mis Paulus ütleb (1 Korint. 5, 11): Kui keddagi teiega ühheskoos ristiinimese nimme kannab, ja on ehk ora-piddaja, ehk ahne, ehk võerajummala tener, ehk laitaja, ehk jodik; sähherdusega ei peage teie ühhes koos söma, nõnda et teil temmaga ei ühtegi teggemist, ei mingisuggust ümberkäimist ei pea ollema?“¹³¹⁾

1. K o r. 6, 9-10. „Ärge laske ennast mitte ärraeksitada, vaid tulletage allati sedda sõnna mele, mis ütleb: jodikud ja lakkekoerad ei pea mitte Jumala riiki pärrima. (1 Korint. 6, 9-10).“¹³²⁾

1. K o r. 6, 10. „Juba apostel Paulus noomis omal ajal, kus veel põletatud viin ma peal tundmata külaline oli, liia joomise pärast, kui ta ähvardades ütles: Joodikud ei saa mitte Jumala riiki pärima.“¹³³⁾

Seesama kordub „Viina katkus“ (lk. 56).

Kui Lönnrot oli isaks saanud, naljatab Kr.:

1. K o r. 10, 12. „Hat ein Lönnrot seine schwache Stunde gehabt, so rühme sich Niemand seiner Kraft, sondern wer noch steht, sehe zu, dass er nicht falle etwa wie wir zu gefallenen Engeln.“¹³⁴⁾

1. K o r. 10, 31. „... sest et nende mõtted ja soovimised mitte armu tee peale juhitud ei ole ja nemad mitte apostli maenitsust ei täida, kes käsib: „Kui teie nüüd sööte ehk joote, ehk mis teie teete, siis tehke seda kõik Jumala auuks!“¹³⁵⁾

¹²⁷⁾ Kr. Koid. I, 10. VIII 1869, lk. 342.

¹²⁸⁾ Kr. Adams. 18. IX 1866, lk. 105.

¹²⁹⁾ Kr. Sch. 24. VIII 1859.

¹³⁰⁾ Kr. Sch. 29. I 1877.

¹³¹⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 6.

¹³²⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 11.

¹³³⁾ „Viina katk“, lk. 22.

¹³⁴⁾ Kr. Sachs. 24. II 1851.

¹³⁵⁾ „Viina katk“, lk. 56.

Seesama salm on tsiteeritud „Ue aasta sovimises“ (lk. 9).

Faehl. on saatnud Kr-le mingisuguse „Büchleini“, mis Kr-le sugugi ei meeldi, kuna selle pläraga tahetavat rahvast ainult tumedamaks teha, ja ta hüüab koos Paulusega:

1. K o r. 11, 22. „Ich spreche mit Paulus: „Was soll ich sagen? Soll ich Euch loben? Darin lobe ich Euch nicht!“¹³⁶⁾

Praegumainitu esineb ka „Ue aasta sovimises“ (lk. 6).

2. K o r. 6, 14-18. „Ärge veddage mitte võeras ikkes uskmata rahvaga. Sest mis on õigusel teggemist üllekohtuga? Mis on valgusel teggemist pimmedusega? Kuida sünnib Kristus ja pahharet ühte? Ehk mis ossa on usklikkul ühhe uskmata inimesega? Kuida sünnib Jummal tempel ühte võeraste jummaladega? Sest teie ollete ellava Jummal tempel nõnda kui Jummal on ütelnud: „Ma tahhan nende seas ellada, ja nende seas käia, ja tahhan nende Jummal olla, ja nemmad peavad mulle ühheks rahvaks ollema.“ Sepärast „minge nende seast ärra, ja lahutage ennast“, ütleb Issand, „ja ärge putuge mitte rojase külge, siis tahhan minna teid sisse võtta. Ja ma tahhan teile Issaks olla, ja teie peate mulle poegekks ja tütriiks ollema,“ ütleb kõigeväggevam Issand. (2. Kor. 6, 14-18).“¹³⁷⁾

2. K o r. 7, 1. „... näitke sedda se läbbi ülles, et teie sesugguse õelade seltsi eest ullemine kui katko eest ärrapõggenete, isse ennast agga puhhastage kõigest lihha- ja vaimo-rojusest ja pükte kunni omma ello otsani pühhitsemist Jummal kartuse sees (2 Korint. 7, 1).“¹³⁸⁾

K a l. 5, 22. „... et teie täis Vaimo saaksite... ja Vaimo kasso tooksite, mis on armastus, rõõm, rahho, pitkmeel, eldus, truus, tassandus, kassinus. (Kallat. 5, 22).“¹³⁹⁾

E e v. 2, 2, 22. „Senni kui nemmad kurradile rõmuks, kes omma tööd nende sees otsekui sõnnakuulmata laste sees teeb (Ewes. 2, 2) üksteise vahhel ammustavad ning närrivad, peate teie Issandale ommas süddames laulma ja mängima ja ennast ikka ja ikka ennem ehitama Jummal elloassemeks Vaimo sees (Ewes. 2, 22).“¹⁴⁰⁾

E e v. 3, 19. „Da Eure Excellence mit Christiani et Consorten in gemeinschaftlichen Joche schleppt, wird von den Strahlen seiner Gnadensonne wenig auf die Gelehrte Estnische Gesellschaft und andere wissenschaftliche Vereine fallen, sintemal „Christus lieb haben besser ist denn viel Wissen.“¹⁴¹⁾

E e v. 4, 29-30. „Senni kui jodikud ja lakkekoerad nurjatumaid sõnno suust välja ajavad (Ewes. 4, 29), mis läbbi Jummal pühha Vaim (30 salm) kurvastatud saab, ja jobnud meel jälleda ja ropu asjaga ennast rõmustavad, peate teie vaimolikko kõnnesid teine teisega räkima, mis armo andvad neile, kes sedda kuulvad (29 salm) ja lauludega ja tänno lauludega teie Issat taevas kiitma.“¹⁴²⁾

E e v. 5, 9. „Nõnda peate teie, kes teie õiged ristiinimesed tahhate olla, senni kui

¹³⁶⁾ Kr. Faehl. 20. VI 1842.

¹³⁷⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 7.

¹³⁸⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 10.

¹³⁹⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 10.

¹⁴⁰⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 9.

¹⁴¹⁾ Kr. Sachs. 14. XI 1854.

¹⁴²⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 8.

need üleannetumad ennast täis vina lakkuvad, täis Vaimo sama, täis pühha Vaimo, kelle kasso (Ewes. 5, 9) kõigesugguse headuse ja õiguse ja tõe sees ennast välja näitab.“¹⁴³⁾

E e v. 5, 11. „Sepärrast oidke ennast — kudda Paulus... Ewesuse rahvale (Ewes. 5, 11) mannitsedes ütleb — et... teil mitte teggemist ei olleks pimmeduse siggimata teggedega, vaid nomige neid ennemine.“¹⁴⁴⁾

E e v. 5, 15-18. „Võtkem ühtepuhko mele tulletada, mis Apostel Paulus Ewesuse rahvale 5. peatükkis 15. ja järgmisses salmides õppetuseks kirjutab: „Sepärrast katske, kuidas teie õieti ja hästi ellate, ei mitte kui rummalad, vaid kui targad; ja piddage aega kalliks, sest need pävad on pahhad. Sepärrast ärge olge rummalad, vaid mõistke, mis Issanda tahtmine on. Ja ärge joge ennast täis vina, kost üks õnneto ello tulleb, vaid sage täis Vaimo.“¹⁴⁵⁾

Sedasama Piibli kohta on korrutatud kogu lehekülje ulatuses, mõningaid oma sõnu vahele põimides.

E e v. 5, 17-20. „Sest nõnda rägib pikkemalt sesinnane Apostel Pauluse läbbi meile ilmutud Issanda tahtmine, mis meile nende sõnnadega kuulutakse: „Ärge olge rummalad, vaid mõistke, mis Issanda tahtmine on; ja ärge joge ennast täis vina, kost üks õnneto ello tulleb, vaid sage täis Vaimo, ja räkige issekeskis laulude ja kituse lauludega, ja vaimolikko lauludega, laulge ja laulge mängides Issandale ommas süddames, ja tännage ikka kõige asjade eest Jummalat ja Issa, meie Issanda Jesuse Kristuse nimmel.“¹⁴⁶⁾

F i l. 3, 19. „Senni kui nemmad üleannetumas kurjusses Jumjala annid prassimisseks ning raiskamiseks üllekohtul prugivad, ja otsekui kõhho-teenrid ja kurjusesullased au omma äbbi sees otsivad (Wilip. 3, 19)...“¹⁴⁷⁾

1. T e s s. 4, 3-4. „Agga sesinnane Jumjala tahtmine on teie pühhitsemine, et teie ennast oiäte ora ello eest, ja mis seal jures on ehk senna jure viib, kui ülleliig sõmine ja jomine, prassimine, lakkumine, ja muud sesuggused, ja et iggaüks teie seast teaks omma astjat oida pühhitsemise ja au sees (1. Tessal. 4, 3-4).“¹⁴⁸⁾

1. T e s s. 5, 4. „... ja põggenege pimmeduse teggusid, et se päv teid mitte kui varras ei peaks kinni sama (1 Tessal. 5, 4).“¹⁴⁹⁾

1. T e s s. 5, 21. „... sest apostel Paulus ütleb: Katsuge kõik läbi ja mis hea on, pidage kinni.“¹⁵⁰⁾

2. T e s s. 3, 6, 14. „Meie kässime teid, armsad vennad, ütleb Paulus, meie kässime ja sunnime teid meie Issanda Jesuse Kristuse nimmel, et teil ei pea teggemist ollema ei ühhegi vennaga, kes visi pärrast ei ella, ja ärge seggäge ennast temma sekka, et temmale äbbi saaks (1 Tessal. 3, 6, 14).“¹⁵¹⁾

Vastav koht Piiblis leidub 2. Tess. raamatus, mitte 1., nagu siin eksi-kombel näidatud.

¹⁴³⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 8.

¹⁴⁴⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 5.

¹⁴⁵⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 4.

¹⁴⁶⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 8.

¹⁴⁷⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 9.

¹⁴⁸⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 10.

¹⁴⁹⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 11.

¹⁵⁰⁾ „Viina katk“, lk. 5.

¹⁵¹⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 7.

Paulust mainib Kr. juba ülalnimetatud juhuluuletises kellegi pastor S-i teiskordse naitumise puhul:

1. Tim. 3, 2, „Und alldieweil St. Paulus sagt:
Dem Piskop eine Frau anstaht.“¹⁵²⁾

1. Tim. 5, 22. „Sepärrast oidke ennast — kudda Paulus Timoteusele (1 Tim. 5, 22) ... manitsedes ütleb — et teie mitte teiste pattude ossaliseks ei saaks...“¹⁵³⁾

2. Tim. 4, 7. „Tule siis, vägev abimees!... ka meie koosolekule, nõdru jalgu toetama, et nad varem ei väsi kunni sihile olivad jõudnud, kus nemad apostel Paulusega võivad ütelda: „Ma olen head võitlemist võidelnud, ma olen elukorra lõpetanud, ma olen usku kinni pidanud.“¹⁵⁴⁾

1. Peetr. 4, 2. „... et teie ei võtta ellada sedda aega, mis teil veel ees on, ei mitte enam inimese immude järrel, vaid Jumala tahtmise järrel (1 Petr. 4, 2).“¹⁵⁵⁾

1. Peetr. 4, 3. „Sest ärge mõttelge mitte, minno sõbrad, et teie sellega kõik omma võlga tassusite, kui teie isse jodikud ep olle, kui teie isse mitte pagganade tahtmise järrel liajomisses ja prassimisses ei ella (1. Petrus. 4, 3).“¹⁵⁶⁾

1. Peetr. 4, 7; 5, 8. „Niisamuü noomib apostel Peetrus, käskides: kasinad ja valvsad palvetates olla.“¹⁵⁷⁾

Sedasama mainitakse „Ue aasta sovimises“ (lk. 11).

Ühes Kr-i kirjutatud geograafilises artiklis kaldub ta tugevasti manitsema:

2. Peetr. 2, 15. „Rumaluse mässamine ja möllamine tõuseb kõige enamiste seal. kus rahva harimata mõistus pimeduse pilves seisab. Ni-sugused õnnetumad loomad ei tunne Jumala-sõna ega kiriko-seadust, sest et uso valgus nende südamesse veel ei ole tunginud; selle-pärast põlgavad nemad elava-vee-allika ja teevad enesele kaevud, mis virtso-vet imitsevad. Need viletsad on, kellest Apostel Peetrus ütleb: „Kes õige tee maha jätaavad ja eksitusse lähevad!“¹⁵⁸⁾

Kr. vabandab enese kauast vaikimist järgmisega:

1. Joh. 1, 9. „Wer seine Sünden aufrichtig bereut, dem sollen Sie vergeben werden...“¹⁵⁹⁾

Lastele veerimiseks:

1. Joh. 3, 1. „Vaatage, missugust armastust Isa meile on annud, et meid peab Jumala lapsiks hüütama.“¹⁶⁰⁾

¹⁵²⁾ Saksak. lüür., lk. 318, nr. 8.

¹⁵³⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 5.

¹⁵⁴⁾ „Viina katk“, lk. 72.

¹⁵⁵⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 10.

¹⁵⁶⁾ „Ue aasta sovimine“, lk. 5.

¹⁵⁷⁾ „Viina katk“, lk. 22.

¹⁵⁸⁾ „Vene-riigist“, „Ma-rahva Kalender ehk Täht-ramat“ 1846; lk. 30.

¹⁵⁹⁾ Kr. Sch. 23. l. 1859.

¹⁶⁰⁾ ABD, lk. 16.

Kr-i irooniat:

Heebr. 12, 22. „Terve Tallinna kubermang, ehk päris Eesti nime kandev maa ei näita veel sugugi ärkamist, sest kehvus ja vaimutuimus peavad ühtlase rahvast kammitsas, mispärast üksnes Sioni puud laialt õitsevad, kelle vilus undavad inimesed Taeva Jerusalemma poole rändavad, kus kannatajate kroonid ja igavesed rõõmu ilu-pidud, selle lühikese kannatamise aja eest neid peavad trööstima!“¹⁶¹⁾

ÕES-i toimetatud kalendri kohta, milles kalendri poognad vanas, lisa aga uues kirjaviisis, tähendab Kr.:

Il m. 3, 16. „Warum solche halbe Maassregeln? Was nicht heiss und kalt ist, droht der Herr aus seinem Munde auszuspeien.“¹⁶²⁾

Oleme ühes esitatud tsitaatidega peatund peaaegu iga aasta juures, mis langevad Kr-i toodangu neljakümnendate ja kaheksakümnendate aastate vahele. Ei oleks vahest siis üleaarne mõningate ligikaudsete arvude mainimine sel ajajärgul toimuvast Kr-i Piibli harrastusest.

Vana-Testamenti on Kr-i toodangus puudutatud umbes üle 60 korra. Kõige enam leidub vihjeid Moosese raamatuist (umb. 32 k.) ja Taaveti lauludest (umb. 9 k.). Kõiki teisi siin esitatud Vana-Testam. raamatuid on läbi-segi puudutatud 1—4 korda. (Jeremia raamatut on küll meenutatud 10 korral, kuid 9 neist sisaldab „Mohrenbleiche“ motiivi — seega ikkagi ainult 2 tsitaati Jer. raam-st.)

Peaaegu pool rohkem leidub Uuele-Testamendile viitavat. Siin on suurima tähelepanu osaliseks saanud Matt. evang. (umb. 45 k.), sellele järgneb Luuka ev. (umb. 12 k.). Teisi on meenutatud läbistikku 1—10 korda.

Kui asetaksime küsimuse, missugune ajajärk või ka aasta Kr-i elus on olnud kõige piiblihuvilisem, siis kurv teeks järsu tõusu a. 1841 (umb. 24 k.) ja tõuseks veelgi mõne punkti võrra a. 1843. Kõigi teiste aastate puhul kuni 1881.-ni liiguks kõverjoon 1—8 üksuse vahel. Millest niisugune tõus noil paaril aastal? Selle põhjustajaks ilmselt on kaks Kr-i teost: „Viina katk“ (1840) ja „Ue aasta sovimine“ (1843). Nii esimene kui ka teine, ja teine eriti, on läbi põimitud täpsate kui ka parafraseeritud Piibli salmidega. Ka muiski rahvavalgustuslikke sihte taotlevais kirjutisis on märgata Piibli salvide vahelelökkimist. Kirjavahetuis selle asemel leidub lühemaid piiblisulisid vihjeid, mitte aga täpsat salvide refereerimist. Et Kr-i hilisemas eas Piibel oleks surutud tagaplaanile, ei ole tõenäitlik. Tarvitseb ainult silmata 1863. a. uue kirjaviisi õpetamiseks välja antud ABD, kus laste veerimispa-

¹⁶¹⁾ Kr. Adams. 16. VI 1871.

¹⁶²⁾ Kr. Reinh. 17. X 1859.

deks on rida Piibli salme. Samuti leiame „Viina katku“ II tr-s, mis vististi Kr-i enda redigeeritud, pea kõik I tr-s esinend salmid, lisaks veel paar uutki.

Ei ole vahest huvituseka asjaolu, kuivõrt vastavad Kr-i tsiteeritud kohad Piibli tekstile. Seda just eestikeelsete salmikute kohta, sest saksakeelsed on enamasti lühikesed vihjed Piiblile ja tervete Piibli salmide viisi tsiteeritud leidub vaevalt.

Tuletagem meelde ülal esitatud Kr-i ütlust, et ta eestikeelset Piiblit on lugend ainult poisikesena ja et ta seesugust ei omavatki (1849. a.). Ometi on ta hiljem vähemalt Piibli I trükiga kontaktis olnud, kui ta omaks võttes Yrjö Koskise arvamust eestlaste asumisest praegusele maa-alale tähendab järgmiselt Piibli I tr. eessõna kirjutaja kohta:

„... ganz abgesehen von dem Fabulanten Kruse und einem Geistlichen aus ersteren Hälfte des vorigen Jahrhunderts, der in der Vorrede zur 1. Auflage der estnischen Bibel (vom H. Geist getrieben!) sagt: „Nachdem eure Vorfahren seit etwa 600 Jahren als Christen und deren Vorfahren länger als 1500 Jahren als Heiden hier gelebt haben.“¹⁶³⁾

Tegelikult osa Kr-i tsiteeringuid on kaunis vastav eestikeelsele Piiblile, ent leidub ka lahkuminevaid. Viimased on tingitud Kr-i teguviisist, kes lihtsalt on tõlkind vastava saksakeelse Piibli koha eesti keelde. Näit. võrreldagu järgmist lk. 24 Psl. 58, 5.—6. salmi vastavate saksakeelsetega:

5. Ihr Wüthen ist gleich wie das Wüthen einer Schlange, wie eine taube Otter, die ihr Ohr zustopft,

6. Dass sie nicht höre die Stimme des Zauberers, des Beschwörers, der wohl beschwören kann.

Seesama koht eestikeelses Piiblis kõlab järgmiselt:

5. Neil on tulline vihha, mis mao tullise vihha sarnane: otsego vihhasem kurt maddo, mis ommad kõrvad kinnisullub,

6. Et ta ei sa kuulda pommiseja noidade healt, kes lausumisse peale hästi on oppetud.

Siin on Kr. ilmselt lähtund saksakeelsest Piiblist. Aga sellist teguviisi võib märgata mujalgi. (Vrd. lk. 25, Õp. Sõn. 6, 6, Jes. 5, 22, Jer. 8, 17 jne.) Et siin oleks tarvitatud mingit parandatud Piibli trükki, pole tõenäitlik, kuna üheski Piibli trükis peaaegu kuni 20. sajandini pole ette võetud mingeid tõlkeparandusi.

Kahtlemata on meil lõpuks huvitav teada ja kuulda — kuidas hindas Kr. seda temale nii tuttavat raamatut. Selleks toodagu mõningaid tema arvamusi esmalt Vana- ja siis Uue-Testamendi kohta. Need ei ole küll otsekohe

¹⁶³⁾ Kr. Sch. 27. VII 1866.

mingisugused Piiblit kriitiliselt käsitavad avaldised, vaid need on Kr-i ratsionalistlis-deistlikust maailmavaatest tingitud arvamused Piibli jumala ja teiste piibliste kujude kohta.

Teadagi ei tunne Kr. kuigi suurt pieteeti israeli jumala vastu, seades viimase ühele pulgale eesti vana Ukoga:

„Der Estnische Ukko war gradeein eben so grosser Allvater des der Israelitische Jahwe-Ewiger, aber die unmündigen Menschenkinder verstanden hier so wenig wie dort seine Grösse zu erkennen, sondern dichteten ihm eine Menge Schwachheiten an, welche sie selbst besassen.“¹⁶⁴)

„Niikaugale, kui minu vanaaegsed teadused ulatavad, on Eesti „vana-isa“ õunapuu loomise pärast igast süüst vaba, sest et õunapuu istutamine Juutlaste „vana-pappa“ töö olnud, kes ka muidu mitmes tükis nii karedat viha näitab, et tema olemisele hädaohtu ähvardab: nõdra inimese tegudega ühte minna, mis just tema „jumaliku täiusele“ suurt auu ei hakka tegema. Sellepärast näitab minu pisukese meelearule mõistmata, kui meie pappid — Kristusest kuulutatud „armastaja isa“ külge (kui lapsele pandud rõugeid) kõik vigad ja täiuse vastanikud püüavad okuleerida, mis neile juutlaste vana pappast teadval on.“¹⁶⁵)

Vihasest israeli Jehoovast vrd. veel kirjas Sch. B-le (kp-ta, lisa lk. 20).

„Unsere jämmerlichen Dorfschulen werden allmählig aus dem Katechismus und den alttestamentlichen Märchen heraus wachsen, und die ihm zu eng gewordenen Kinderschuhe auf den Schutthaufen werfen. Das helle Licht der Naturwissenschaften wird seinen Strahlen auch bei uns den Eingang verschaffen.“¹⁶⁶)

Ent inimesed ei taha kuulata hüüdjat häält Võrust, ei taha aru saada, et nad ka ise võiksid midagi oma mõistuse varal selgitada, vaid rahvas on pimedusega löödud ja Mooses on neile usutavam autoriteet kui nende endi mõistus. Niisuguste mõistmatute vastu ei tea Kr. muud abinõu kui pilget:

„Kes usaldaks kirjalehti näpude vahele võtta, mis ilmalikud inimesed kirjutavad?! Ja need üleannetumad kipuvad juba mõnes tükis loodud asju teisite äraseletama, kuida Mooses ja teised tema aegsed inimesed olnud välja seletanud. Oh kallid keskaegne kirik, tule tagasi ja too oma tuleriidad ja piinamise riistad kaasa, et kõik püha usu segajad ühe korruga otsa lõpeksivad.“¹⁶⁷)

Järgnevas kohtame veidi imestamapaneva tunnistuse Kr-i suust, mis muide ilmneb teistestki tema väljendustest filosoofide kohta, kes harilikust inimkeelest kõrvale kaldudes nagu kassid palava pudru ümber käivat ning endi mõistmist takistavat:

„Wenn Sie, geehrtes Fräulein, meine Reflectionen über den Ehestand für moderne Anschauungen halten, sind Sie im Irrthum, diese Anschauungen sind nicht viel jünger als das Menschengeschlecht, das aber nicht sündigen konnte, weil es damals keine Sünde

¹⁶⁴) Kr. Sch. B. 17. II 1865.

¹⁶⁵) Kr. Koid. I, 25. II 1868, lk. 97.

¹⁶⁶) Kr. Koid. II, 16. II 1871, lk. 157.

¹⁶⁷) Kr. Adams. 16. VI 1871.

gab, sondern diese erst mit dem biblischen Adam in die Welt gekommen war. Die theologische Philosophie behauptet: „ohne Adam gäbe es auch keinen Christus“. Dieser Satz ist für meinen alten Kopf unfassbar, darum lasse ich ihn auf sich beruhen...“¹⁶⁸⁾

Ratsionalistlis-panteistlikku jumaluse pooldamist loeme järgmisest Kr-i avaldusest:

„Mit Deiner rein pantheistischen Gottesidee kann ein denkender Mensch sich leicht befreunden, die Pfaffen und der Pöbel müssen bei ihrem „alten Juden“ bleiben, sie kämen beide mit einem vernünftigen Gott nicht aus; dort wo die Vernunft aufhört fängt ihr Gott an.“¹⁶⁹⁾

Mida vähem respekterivalt Kr. kõneleb „Israeli jumalast“ ja „juutide vanapapast“, seda suuremat lugupidamist avaldab ta Kristusele ja selle õpetusele. Vastavalt enese vaadetele näeb ta Jeesuseski omaaja suurt vaimuvabaduse eestvõitlejat.

„Kas on juba seie saadik midagi paremat ja täielikuma maailma sündinud, kui suur kari vasta ei oleks mõrand? Sokrates, Kristus ja kõik neist vähemad suurused pidivad ühtepuhku enda aegse rahva pimeduse vastu võitlema, ja kui viimane praegu tagasi tuleks ja kogemata nende seltsi astuks, kes ennast tema nime järele lasevad sõimata: kas usute, et tema elusalt nende käest peaseks?!“¹⁷⁰⁾

„Natsareti Jeesus — omal ajal ka preestritest ja hingekarjastest rahva eksitajaks, ususegajaks ja Jumalasalgajaks sõimatud, andis oma elu vaimuvabaduse eest.“¹⁷¹⁾

Neist vähestest märkustest võib siiski selgesti välja lugeda Kr-i vaadet Piiblile. Vastavalt ratsionalistlikule pühakirja seletusele on Kr-ki Piiblit mõõtnud inimõistuse mõõdupuuga. Niipalju kui valgustatud ja loomulik inimese mõistus suutis seletada Piiblit, niipalju oligi selles tõde ja õigust, üli-loomulikku uskuda oleks sellise maailmavaate juures olnud sobimatu. See raamat polnud Kr-le jumalast ja tema inglitest dikteeritud, vaid samasuguste lihalikkude inimeste kirjutatud, nagu tema või iga teine inimene, ja seepärast oleks mõttetu katsuda seda seletada tähtäheliselt või läheneda sellele mooseseaegse inimõõdupuuga. Vana-Testament — see oli kogu israeli rahva muinaslugusid ja Uue-Testamendi imeteod, jumala kolmainsus ning Kristuse jumalik olemine võisid Kreutzwaldi-taalise mõistust kasustada oskava inimese ainult muigama panna. Ometi ei ole Kr. kunagi muiates möödunud Kristusest, sellest tema arvates humanseimast ja eeskujulikemast inimesest inimeste seas, kelle sõnad olid ta elu ja kelle õilsus ning vennaarmastus nii südika eestkostja on leidnud just Kr-s. Tegudega kokkukõlastatud elu oli üks Kr-i peaesmärke siin maailmas. Kristuse õpetust jälgiv ja sellele anduv

¹⁶⁸⁾ Kr. Koid. II, 13. VIII 1872, lk. 237.

¹⁶⁹⁾ Kr. Sch. B. 24. X 1873.

¹⁷⁰⁾ Kr. Koid. I, 12. XI 1867, lk. 10.

¹⁷¹⁾ Kr. Adms. 10. X 1878.

elu, ei mitte vagatsemine ega kirjatähe küljes rippumine papi kuue all, ei ka mitte valjusti õhkamine ja silmade taeva poole tõstmine — variserlikkus, vaid elav ja armastav elu, mille ülilm eeskuju peitus Kristuse isiksuses.

Kindlasti on Kr. Piiblis tunnetand selle võrratut eetilist väärtust ja seda peamiselt inimese Kristuse õpetuses. Kõik muu, imeteod jne. — harimatu rahva elava fantaasia looming, oli ja jäi kõrvaliseks ja kahvatus täiesti selle õpetuse aulikkuse ees. Võib-olla ehk selgub meile nüüd ka asjaolu, miks Kr. ikka ja jälle leiab tarvilikuks viidata selle raamatute raamatu tōdedele. Kuigi see tundubki mõnikord vagatsemisena, näit. tema rahvavalgustuslikes kirjutisis, siis peame omakord arvestama ka lugejaid, kellele see oli määratud. Kui Kr. Piiblis ja eriti Uues-Testamendis leidis nii palju kasvatavalt mõjuvat, kuhu mujale pidigi ta siis juhtima rahva tähelepanu, kui mitte noile väärtusile. Oli see ju ikkagi raamat, mil ei puudund autoriteetsus rahva silmes ja mille varal siiski teatud määral oli võimalik koputada tema eetilisi-moraalseile tundeile.

Lühidalt — Kr. vaated Piiblile ja selle hinnang on tingitud tema ratsionalistlikust maailmakäsitusest, kusjuures kahtlemata tuleb arvestada sellesuunalisi lääne mõjustisi, ja Kristuse õpetusele kaasatundmisest ning selle eeskujuks seadmisest inimelus.

Muid riismeid Oriendist.

Üksikud siit-sealt korjatud vihjed, mis järgnevas tuuakse, on nagu juhuslikult sattund Kr-i silmapiirile, ega kõnele need midagi tema põhjalikust Oriendi-harrastusest. Need ei räägi ka paljut Kr-i sellesuunalisest kirjandushuvikohasest tähelepanust, vaid on ennemini johtuvad tema maailmavaatelistest tõekspidamistest.

Toodagu siin esmajoones kas või Kr-i väljendis Muhamedi katekismusest, mis on lausutud umbes 70-ndail aastail (kiri on kp-ta, sisu järele otsustades kindlasti peale 1865. a.). Kui Bertram küsib Kr-lt tema tööde nimistut, vastab viimane:

„Der Bahnbrecher der Estnischen Literatur, verstorbener Probst Masing erhielt für seine Leistungen den Wladimir Orden, aber die Zeiten ändern sich. Im Mohamedanischen Katechismus heisst es auf die Frage: Warum bestimmt Allah den Einen zur Seligkeit und den Andern zu ewiger Qual? Antwort: „Das zu wissen ist uns nicht nöthig.“¹⁷²⁾

Muhamedi mainib Kr. veel oma käsikirjalises skitsis „Himmelsgänger“. Umbes selsamal ajal on ühes Kr-i kirjas kõne india filosoofilisest jutus-

¹⁷²⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 15.

tiste, valmide ja sententside kogust, nn. Pantschatantrast. Nähtavasti on viimane Sch. B-i poolt saadetud Kr-le tõlkimiseks:

„So weit ich bis jetzt in Pantschatantra Einblick gethan, will es mir fast scheinen, dass man mit einer Uebersetzung ins Estnische schwerlich Glück machen wird. Der Geschmack unseres Volkes liebt solche Sachen nicht, überdies wird die Literatur durch allerlei Schofel weit grösser als der Lesekreis ist, man kann von diesem nicht behaupten, dass er gradatim mit jenem fortschreitet.“¹⁷³⁾

Pantschatantra, mille autoriks arvatakse india filosoofi Bidbaid, on Läände levind mitmes erinevas redaktsioonis. Kriitiliselt anti see välja 1860. a. nime all: „Das Buch der Beispiele der alten Weisen“, Stuttg., L. v. Holland. Missugusest Pantschatantra redaktsioonist on kõne Kr-i kirjas, pole lähemalt teada. Igatahes viimase poolt ette toodud põhjusil ei pea ta teost sobivaks eestistada ja saadab selle umbes 4 kuud hiljemini Sch. B-le tagasi (5. III 1871).

Missugustest algallikatest Kr-i arvates võiks aastatuhandete jooksul kujuneda „Weltreligion“, sellest järgnevas:

„Die Humanitätsidee des Christenthums ist dazu geschaffen, das wenn nach Jahrtausenden eine Weltreligion entstehen sollte, wir dieselbe aus dem Christenthum oder dem älteren Buddhismus hoffen können. Zu dem Zweck müssten allem zuvor die Pfaffen wieder zu Menschen reducirt werden, sonst sehe ich kein Mittel zur Erlösung der Menschheit.“¹⁷⁴⁾

Aga Kr. ei läbe Indiast tulnud tõeteri teatavaks tegemata jätta isegi laiematele hulkadele. Nii on tema tähelepanu köitnud kellegi Brama usutunnistaja sõnad ristiusust, missugused Kr. on avaldand eestikeelses tõlkes „Sakala“ lisalehes (1878, nr. 31, lk. 1, v. 1, 2), märkides ühtlasi ammutatud artikli leiukoha:

„* See tükk on võetud: „Eine Missionsrede von Max Müller.“ Strassburg, Trübner 1874.“

Lisalehes avaldatud artikkel kannab pealkirja:

„Mis Brama usutunnistuse (religioni) paranduse seltsi-liige Keschub Chunder Sen Kristuse ja kristuduse üle ütleb *.“

Joone all kirjutab Kr. omalt poolt järgmist:

„* Kõrgemat Jumala armust meie antud varandust, kristliku religioni (usku), ei tohita mitte alati paigal seistes unustusse jätta, sest puhtam kuld, kui teda kauaks nurka unustatakse, ehk ta küll ial roostet ei karda, kautab viimaks ommetegi ämbliku võrkude ja tolmuga oma loomuliku hiilgust, mis pärast aeg ajalt mõistlik liigutamine kasu toob. Sinna juure tulevad veel kaks asja: sest esiteks on järeltulev lugu juba sellepärast tähtjas, et kõige vanemates religionides maailmas, kelle sekka ka Brama-usk arvatakse, kerkivat pärmil nähtakse, kes aasta sadade ja tuhandate pärast märga vanas tõrredes käärima sunnib, nõnda kui praegu Indiamaal Brama religioni keskel, üks noor selts üles ärkanud,

¹⁷³⁾ Kr. Sch. B. 27. X 1870.

¹⁷⁴⁾ Kr. Sch. B. 17./20. I 1874.

kes usku parandada, ehk kulda tolmust puhastada püüab, teiseks aga: eesseisev ütlus ühe mehe suust tuleb, kes — ehk ta küll kristlase nime ei kanna, omas südamis parem ja tulisem kristlane võiks olla kui meie, kes juba kui kristlased ilmale sündisime ja ülesse kasvasime, selle läbi tuimaks võisime minna. Meie kanname oma kõrget nime enam lipude peal, kui elus ja tegudes nähtavale. Mulle olivad India mehe arvamised üks magus ja kosutav hinge toit sest ajast saadik, kui neid tundma sain. Ehk juhtub mõnel tõisel sarnane lugu, kellel kurjema vaenlase ise enese vastu võitlemist on. K.“

Muide olgu siin meenutatud „Lembitu“ autori suhet Widmanni „Buddhaga“ (vt. lk. 175). Kuigi „Lembitul“ ei ole otseseid kokkupuutejooni Indiaga, võib Kr-i allikas siiski näha buddhistliku huvi kajastust.

Lõpuks — mongolimaailmast põlvnevaid on Schiefneri „Heldensagen der minussinischen Tataren“ (1859), mille kohta käib Kr-i küsimine viimase autorile (23. I 1859): „Wie weit sind Sie mit Ihren tatarischen Heldensage vorgeschritten?“ Veidi hiljemini leiamegi Kr-i nende kallal siblimas ja ühi-seid jooni otsimas eesti muinasjutega:

„Für die mitgetheilten Heldensagen sage ich Ihnen meinen herzlichsten Dank, die vier ersten habe ich schon gelesen, anfänglich an den Personen-Namen manche harte Knacknuss gefunden, bis ich sie mir zuletzt mit Hilfe des Metrums so gut zu mund- u. ohrrecht machte, als es möglich war. Gestern abend fing ich den 5. Gesang an und wurde nicht wenig überrascht von Jedai Chan's angeketteten Hunden, da eine verwandte Idee in einem Estnischen Märchen auftaucht. Sobald ich etwas mehr Zeit gewinne, sollen Sie dasselbe gelegentlich erhalten. Sollte ich bei fortgesetzter Lecture Ihres Artikels auf ähnliche Verwandtschaften stossen, wird es mir angenehm seyn, Ihnen dieselben namhaft zu machen.“¹⁷⁵⁾

Aga Kr-i edaspidised sarnasuseotsingud on tagajärjetud, ja ta kirjutab:

„Ausser der neulich angeführten Verwandtschaft mit den Hunden in Ihren Tatarensagen habe ich nichts weiter gefunden, das zu meinen heimathlichen Sagenklängen anstimte.“¹⁷⁶⁾

Neidsamu nimetatakse veel kirjas Schiefnerile (24. VIII 1859).

Kokkuvõttes — Kr-i Oriendi-harrastus, nii suur või väike kui see oligi, lähtub peaaesjalikult tema maailmavaatelistest põhinõuetest. Ei Piiblile ega ka eksootilisele Indiale pole ta lähenend kirjandusesteetilise mõõdupuuga, vähemalt ei ilmne see peaaegu üheski Kr-i väljendises. Oleks ka otse ootamatu selline Piibli väärtustamine Kr-i poolt, kel oli küllaltki tegemist selle usuallika ratsionalistliku ümberhinnanguga ja viimases vaimus siit tõdede ammutamisega. Ja mis puutub Muhamedisse või Indiasse, siis on sinna osutavad killud liigagi üksikud mingi üldise järelduse tegemiseks. Tõsiasjaks jääb siiski teatud määral Kr-i huvi ida usulahkude vastu ja võib-olla nende õpetuste osaline jälgimine juhuslikkude allikate kaudu. Peale selle on Kr-i seisukohalt mõeldav ka tutvus hommikumaade muinasjuttudega.

¹⁷⁵⁾ Kr. Sch. 9. VI 1859.

¹⁷⁶⁾ Kr. Sch. 14. VIII 1859.

Kokkupuuteid antiiksusega.

Kr-i noorpõlv kuulub aega, kus keskkooli õppekavades domineeris antiik-kirjandus ja -keeled. Antiik-vaimuelu kandjad pidid olema iga õpetatud olla tahtva inimese juhtijaiks, tiivustajaiks. Mitmekesine antiikautorite valik pidi juhtima õppivat noorsugu õilsale, auväärsele, pidi talle teed näitama jõule ja ilule ning teda õpetama klassiliselt mõtlema ka oma emakeeles.

Kui palju sellest kõigest on Kr-le osaks saanud, mis tema meeli vangistand, sellest järgnevas.

Jällegi tuleb meil siia-sinna poetatud kildude noppimisega alata. Eeldades ikkagi teatud määral Kr-i tutvust antiikmaailma vaimusünnitistega, on põhjust arvata, et esitatavad nimed pole mitte juhuslikke Kr-i kõrvu sattunud, vaid et ta neid mainib teadlik olles nende algupärast.

Pööraksime kõigepealt pilgu antiikmütoloogilistele sugemetele Kr-i toodangus. Sellised on kreeka ja rooma mütoloogiast ammutatud nimetused, millega Kr. võis tutvuda mitmesuguste allikate kaudu, kusjuures üheks selliseks on kindlasti olnud Homerose eeposed.

Nii vihjatakse kreeka jumalate maailmale laulik Rydeniuse varajast surma haliseva pühendise viimastes värssides:

„Dort wird er jetzt in ewiger Wonne leben,
Beglückter Gast am goldnen Göttermahle;
Zeus sprach zu ihm: „Komm, Du musst bei mir wohnen!“¹⁷⁷⁾

Ja sonetis „Der Sommermorgen“ loeme:

„Aurora lugt durch ihres Thores Flügel,
Apollon's mächt'ge Rosse kirrt der Zügel.“¹⁷⁸⁾

Rooma peajumalast ja selle abikaasast järgnevas:

„Waren die alten Zeiten“ wirklich so barbarisch, dass Sie „jeden Brief aus Werro nur voll Bebens“ öffnen konnten? Bin ich denn gerade gegen Sie immer ein donnern der Jupiter gewesen, der nie anders als im Zorne sprach, nicht den Olymp, sondern den ganzen Erdkreis erschütternd?“¹⁷⁹⁾

¹⁷⁷⁾ Saksak. lüür., lk. 372, 12.

¹⁷⁸⁾ Saksak. lüür., lk. 317, 5.

¹⁷⁹⁾ Kr. Koid. I, juulis 1869; lk. 336.

„Es war durchaus nicht böse gemeint, aber als Bittsteller für einen Anderen darf man schon etwas weiter gehen, ohne vor Frau Junos Zorn zu beben.“¹⁸⁰⁾

Jumalate asupaika Olümpost mainitakse veel kirjas Schiefnerile (16. VI 1862). (Vrd. ka „Ilias“ VIII, 456 jt.)

Kreeka ja põhjamaade mütoloogia erinevusest:

„Der Charakter der Estnischen Mythologie war demnach, wie der der nordischen überhaupt, kein so raffinierter, idealer, weicher wie z. B. bei den Griechen, sondern mehr ein ernster, stiller, düsterer, dabei reich an Kraft und nicht ganz ohne gemüthliche Tiefe, wie solches Alles bei einem Küstenvolke sich ausbilden müste... Wenn die Phantasie des gebildeteren in üppiger Verweichlichung auf verfeinerten Sinnengenuss ausgehenden Griechen einen Eros und eine Aphrodite ersann, da verehrte der rauhe Sohn des Nordens zuerst die Kraft und schuf demgemäss seine mächtigen Göttergestalten nach dem Bilde eines wilden tapferen Kriegers, als: Donner, Wetter- und Wellenbeherrscher...“¹⁸¹⁾

Kreeka tervisejumalat nimetatakse paaril korral — ühenduses Schilleri mälestuspüha pühitsemisega Paides, mida korraldand:

„Ein beweglicher Jünger Aesculaps Sohn daselbst, gewiegtes Schosskind des schönen Geschlechts, bildete die Seele des Ganzen.“

Ja samas kirjas kellegi haige proua puhul:

„... dem Aesculaps Sohn blieb nichts anders übrig, als sein Bündel zu schnüren und in die stürmende Welt hinaus zu ziehen...“¹⁸²⁾

Väldides igasuguseid auavaldusi, loodab Kr. end teises maailmas nende eest kaitstud olevat:

„Ein Trost für den Verstorbenen liegt darin, dass er von solchen Narrheiten nichts mehr erfährt, sonst würde ihn weder Elysium noch Tartarus von dem Aerger schützen.“¹⁸³⁾

(Vrd. „Ilias“ VIII, 13 jj.; „Odysseia“ IV, 563 jj.)

Sedasama vt. kirjas Sch-le (25. VII 1871).

Kaunistest lootustest tiivustatuna, arwab Kr.:

„Langen ma viimaks tuhaks, siis saate teie kui uus kaunim Phönix minu tuhast sündima ja seda, mis mul alles poolikule ehk tegemata jäänud, täitma.“¹⁸⁴⁾

Phönixit nimetab Kr. veel kirjas Sch. B-le (kp-ta, lisa lk. 23).

Antiik- ja üldse mütoloogiliste nähtuste seletamiseks on avaldatud mitmesuguseid arvamusi. Ühe niisuguse kogu 19. s. mõjuloleva teooria esindaja oli Charles François Dupuis (1742—1809). Dupuis oli konsekventne

¹⁸⁰⁾ Kr. Koid. I. X 1869; lk. 383.

¹⁸¹⁾ „Ueber den Charakter der Estnischen Mythologie“, lk. 41.

¹⁸²⁾ Kr. Sch. B. 5. II 1860.

¹⁸³⁾ Kr. Sch. B. 13. VII 1869.

¹⁸⁴⁾ Kr. Koid. I, 14. IV 1868; lk. 151.

inspiratsiooni teooria pooldaja. Vahelduvat loodusjõudu, maailmahinge (Weltseele) väljendavad tema arvates kõik paganate jumalad. Rahvas oma algastmel ei osand aga abstraherida ja seepärast otsiti jõude loodusenähtustest. Dupuis arvamise järele võis kõikidest nähtustest kõige enam tähelepanu tõmmata taeva laotus seal toimuvate nähtustega (vihm, päike, pikne jne.). Taevafääride kaudu mõjus jumalus maa peale, seepärast on religioon ja astronoomia lahutamatud. Oli seega suur tähtsus tähtede teenistusel, s. o. materjalsetes kehadel asuvate geeniuuste teenistusel. Päikesejumal ei olnud mitte päike ise, vaid selles toimuv eluprintsiip — päikesejõud. Samuti sideeriliselt seletab Dupuis ka kõiki teisi mütoloogilisi nähtusi: järelhomerose eeposeid, Heraklese vägitöid, Argonautikaid, Orpheust jne.

Kuigi mõningaid Dupuis' mõtteid tunnustatakse, leitakse neis siiski palju ühekülgset, kui ta igat pisimat sündmust ja muinasjuttu tahab seletada taeva laotuse kaudu. Ometi, nagu öeldud, oli tal suur mõju ja tema sellekohane teos: *Origine de tous les Cultes ou religion universelle* ¹⁸⁵⁾ (I tr. 1794) elas üle mitmeid trükke. Ka on Dupuis teisi sellelaadilisi prantsuskeelseid teoseid avaldand.

Küllap on nimetatud teos Kr-gi huvipiirkonda sattund ning temale sisenand arvamuse, et eestigi kangelaslugude taga võidakse otsida loodusenähtuste sümboloid. Kp-ja nimetuletus „голова“ sõnast teda ei rahulda, ka Schiefneri tuletust „skillfinger'ist“ võtab ta alul umbusuga ning kirjutab sel puhul järgmist:

„Nur soviel glaube ich als ausgemacht schon jetzt sagen zu können, dass bei der Finnischen und Estnischen Heldensage ähnliche Mythen von Naturerscheinungen zu Grunde liegen mögen, wie der Französische Akademiker Dupuis zur Erklärung der Herakliden, der Dionysiäker, Argonautier, Reisen der Isis etc. nachgewiesen hat, die sich sämtlich auf die Verehrung der Sonne und des Mondes beziehen sollen, so dass die 12 Tathen des Herkules die 12 Monde des Jahres vorstellen u. s. w. In der Wirklichkeit hat ein Kalevipoeg eben so wenig existirt, wie ein Herkules. Fählmann muss einen ähnlichen Gedanken haben, da sein Bestreben darauf ging, die Hauptthaten des Kalevi poeg auf die 12 Zahl zu reduciren.“ ¹⁸⁶⁾

Tõepoolest, kui Faehl. oleks asund Kp-ja koostamisele, oleks ta selle sisu jagand Herkulese kangelastegude eeskujul 12 lauluks. Austades sõbra tahet, seadis Kr-ki oma esialgse Kp-ja (käsikirjaline, 1853) kokku 12-nes laulus. Hiljemini, uue materjali juurde saabudes, loobus ta sellest kavatsusest ja moodustas 12-ne laulu asemel 20. (Vrd. Karttunen, lk. 45.)

¹⁸⁵⁾ Saksa keelde: „Über den Ursprung des Kultus. Geschichtlich erwiesener Parallelismus zwischen der Glaubenslehre u. den Religionsgebräuche der Heiden und der Christen.“ Nach dem Französischen des Akademikers Dupuis von C. G. Rhé, Dr. phil. Stuttg. 1839.

¹⁸⁶⁾ Kr. Sch. 7. IV 1862.

Muide, veel suhteist Kp-ja ja Herkulese vahel — Kr-i prilli läbi:

„Selbst die Riesensöhne oder „Kallevi poead“ waren vollkommen im Stande einem südlichen Hercules die Spitze zu bieten, aber leider hat die Sage nur wenige Bruchstücke von ihren Thaten aufbewahrt.“¹⁸⁷⁾

Herkulest nimetatakse veel kirjas Schief-le (29. III 1866) ja Sch. B-le (2. VI 1870).

Tahaksin arvata, et järgmises märkuses on Kr. mõelnud Homerose eeposeid:

„Ehk teie kül nõnda kauniste ei oska laulda kui kollased kanaari linnud puurides, siiski on teie laul parem kui mitmel muu rahval. Mõned meie Eestirahva lauludest on nii ilusad, et neid paremate Greeka rahva sünnitatud laulude kõrva võiks panna.“¹⁸⁸⁾

Homerost, muide, on Kr. oma toodangus ainult kord mainind ja sedagi ühenduses prl. Jenny Coplick'iga, keda ta nimetab õpetatud naiseks, kes võib isegi Homerost originaalis lugeda. (Vrd. Kr. Sjögr. 17. IV 1863.) Küll aga leiame mõnegi korra Homerose eeposte vihvavat.

Umbusaldusega suhtudes „Kalevalasse“, ei pea Kr. kuidagi võimalikuks, et seesugune tervik, milleks ta peab „Kalevalat“, võiks alal hoiduda aastasadu üleskirjutamata:

„Hier ein Bruchstück, dort ein Bruchstück (wir finden es ja auch bei uns) — kann sich durch Generationen forterben, doch schwerlich eine Iliade oder Odysse.“¹⁸⁹⁾

Kr-i — Kalevipoja looja eneseirooniast:

„Von diesem Untergangenen einst grossen Volke (on mõeld. eestlasi), das — wie die klugen Schildbürger — seine grossen Thaten mit zarten Fingern dem weichen Lehm eingegraben hatten, besitzen wir ein klassisches Meisterwerk das der Iliade u. Odyssee ebenbürtig an die Seite gestellt werden kann!“¹⁹⁰⁾

Kui Schiefner palub Ahlquisti nimel Kr-lt viimase tööde nimistut:

„Anlangend Hr. Ahlquists Frage hinsichtlich eines berühmten Mannes opera omnia, und welchem Werke namentlich der Paris-Apfel für Schönheit u. Liebeswürdigkeit zuerkannt werden könne, so muss ich gestehen: „Greift nur hinein ins volle Menschenleben“, da findet gleichen D— ihr überall!“¹⁹¹⁾

Heine-Koidula luuletise „Pitkalt kiigub paadikene“ värsiridade: „ära usu, ära usu / Vaga silma nägu sa“ puhul lausub Kr.:

„Väga kole lugu oleks, kui iga roosi põõsa varjul üks kokkukeeratud madu peaks

¹⁸⁷⁾ „Ueber den Charakter der Estnischen Mythologie“, lk. 42.

¹⁸⁸⁾ „Eestirahva lauludest ja ennemuistesest juttudest“, „Sipelgas“ II, lk. 33.

¹⁸⁹⁾ Kr. Sachs. 23. III 1853.

¹⁹⁰⁾ Kp. „Vorwort“, lk. II.

¹⁹¹⁾ Kr. Sch. 16. X 1859.

magama!... Mis ma vaene muido oma „Emajõe ööpikuga“ pean tegema?! — olid kõik tema vilistamised Siirenide laulud, misga mind sügava voolmehua kohta uputusele püüdis meelitada!?”¹⁹²⁾

(Vrd. „Odysseia“ XII, 39 jj. Seesama motiiv kirjas Krohnile (22. IX/4. X 1872).

Homeroose eeposte vihvavat leiab W. Reiman Kp-ja 16. laulu paaris reas:

„Võimus jäägu ü h e voliks
Ü h e kätte kuningriiki,“

mille puhul loeme:

„283—284. Z. erinnern an Ilias II, 204—205: (kreekakeelne tsitaat) „Nicht gut ist die Vielherrschaft; Einer soll Herrscher sein, Einer König.“¹⁹³⁾

Ja seesama autor märgib Kp-ja seikluste kohta saarel:

„... wir stehen vor einem ähnlichen Verhältniss, wie uns die Oedipussage vor die Augen stellt.“¹⁹⁴⁾

(Vrd. „Odysseia“ XI, 271 jj.)

Muuseas olgu siin meelde tuletatud Kp-ja teine põrguskäik 18. laulus, 652 jj., kus ta kohtab oma ema varju, kes talle sortside vastu võitlemiseks juhatab abinõusid. Rahvasuu küll niisugust ema varjuga muistendit ei tunne, järelikult on see Kr-i enda moodustis ja võib olla, et tal siingi seisis silma ees „Odysseia“ 11. laul, kus kangelane kohtab surnute riigis ema vaimu.

Homeroose eeposte tundmist vt. veel lk. 79.

Järelhomeroose tsüklites esineb müüt Danaosest, kel oli 50 tütart ja kes kõik, peale Hypermenstra, surnuks pistsid oma mehed, kellega neid vägivaldselt sunniti abielluma. Süüteo kahetsemiseks peavad need tütreid allmaailmas katkisse tõrde vett vedama, millest ongi arenend ilmaaegse töö mõiste. Esimesena nimetab seda danaiidide tõrreks Lucian. Danaiide käsitleb ka Aischylose draama „Palujannad“. Danaiidide töö pealt tabab end Kr-ki ajal, mil ta pidi kirjutama Faehl-i biograafiat:

„ich habe so viel Hudeleien u. Scheerereien mit meinem fatalen Posten, dass ich keine ruhige Stunde zu meiner literarischen Beschäftigung finde, die mehr seyn soll, als man aus dem Aermel schütten kann. Wenn ich nach Wochen u. Monaten einmal ein Paar Seiten niedergeschrieben u. sie nach eben so langer Zeit wieder übergelesen habe, so wird gewöhnlich das frühere (bis dabei fremd geworden) ausgestrichen u. wieder von neuem angefangen; kurz ich fülle das Fass der Danaiden u. werde dasselbe nie voll füllen können...“¹⁹⁵⁾

¹⁹²⁾ Kr. Koid. I, 1868, lk. 123.

¹⁹³⁾ Reiman, lk. 337.

¹⁹⁴⁾ Reiman, lk. 304.

¹⁹⁵⁾ Kr. Sachs. 26. XI 1851.

Aesopi valmist, millele tõlgetes on antud erinevaid pealkirju, nagu — „Ronk ja vaud“, „Vares ja linnud“, „Hakk ja linnud“ jne., põlvneb võõraste sulgedega uhkustamise motiiv, millega Kr. sõitleb võõraid järeleahvivat eestlast:

„Der Este hat wie der Rabe in der bekannten Fabel sein eigenes glänzend schwarzes Gefieder ausgerupft und stolzirt mit fremden bunten Federn einher, ohne auch nur eine Ahnung zu haben von der lächerlichen Gimpelhaftigkeit, die er vor aller Welt zur Schau trägt, indem er sein kostbares Eigenthum in aberwitziger Verblendung für nichts achtet und das Fremde, bloss weil es fremd ist, für allein schön und preiswürdig hält.“¹⁹⁶⁾

Seesama motiiv leidub kirjas Sachs-le (13. II 1855).

Aesopile tagasiminev on ka esmakordselt Kas. Kal-s a. 1847, hiljemini „Viru 1. 1-s“ (lk. 28) ilmud valm „Kotkas, kass ja emis“. Missugune saksa allikas on siin Kr-le eeskujuks olnud, pole teada. Igatahes on valm oma värsiehituselt võrreldes mitmete saksa autorite vastavate tõlgetega palju lihtsustatud.

Kr-i arvamust Sokratesest vt. lk. 44.

Kõrvuti anatoomiaprofessor Cichoriuse loengutega leidub Kr-i pabereis lehekülj, pühendatud kreeka ajaloole — vist K. Morgensterni loeng — milles jutustatakse Thermopylai lahingust, Leonidasest, Miltiadesest ja Peloponnesose sõdadest. Aleksander Suurest kõneleb paar järgmist avaldist:

„Wer wie Du an der Qualle sitzt und soviele Verbindungen mit einflussreichen Personen hat, der sollte nicht à la Diogenes um das Bischen freien Sonnenschein bitten, sondern dran denken, dass er mit seiner Familie nicht von der Luft existiren kann.“¹⁹⁷⁾

„Du willst den Cordischen Knoten mit Deinem Alexanderschwert durchhauen, oder hast ihn bereits durchhauen — aber bedenke die Folgen.“¹⁹⁸⁾

Viimast meenutatakse veel kirjas Sch. B-le (15. III 1864).

Kui Kr. armastas oma kirjutisi aastakümneid kapis hoida ja alles siis avalikkusele ilmutada, kui teised sellelaadiliste vassingutega kippusid ette jõudma, siis niisuguse varjamise õigustamiseks ei puudu tal ka oma kuulus eeskuju:

„Kui se nõu iga kirjutajale käsuks võiks tulla, mis üks kuulus Roomarahva laulik vanal aéal oli annud — „kirjutust üheksa aastat kappis hoida, enne kui teistele lugeda annab“: siis tohiksin täna julgeste toast astuda ja varjul peetud varandust teiste kätte anda. Need lehekused on seda aea-küpsetust enam kui kolmkord üheksa aastat vasta pidanud.“¹⁹⁹⁾

¹⁹⁶⁾ Kp. „Vorwort“, lk. III.

¹⁹⁷⁾ Kr. Sch. B. 13. III 1870.

¹⁹⁸⁾ Kr. Sch. B. 21. II 1861.

¹⁹⁹⁾ „Angervaksad“, Eessõna.

Ja tõesti oli niisugust nõu andnud kuulsamaid rooma luuletajaid Horatius oma „Ars poetica’s“. Nimetatud teoses: „Pars practica. De officio poetae. Post finitum poema“, öeldakse:

v. 388. „... nonumque prematur in annum
Membranis intus positis; delere licebit
Quod non edideris...“

Vanema algupäraga, juba Aesopist johtuv, ent Horatiuse „Ars Poetica“ v. 139. kaudu üldisemalt tuttavaks saanud, on pilkevärss kõrges kaares algavate kirjanikukeste kohta, kes mäe asemel ometi vaid hiiri suudavad sünnitada. Sama värsireaga hindab Kr. oma Kp-ga:

„Aber es ist offenbar voreilig vom Druck des Werkleins zu sprechen, bevor die H. H. Kritiker ihre gelehrten Nasen in das Ms. werden gesteckt haben, denn das „parturiunt montes: nascetur ridiculus mus“ — ist wohl nirgends schicklicher und passender angewandt, wie gerade bei meinem Kalevipoeg, daher möchte ich, wenn Du nichts dawider einzuwenden hast, den betreffenden Spruch dem Werk auf die Stirn drücken.“²⁰⁰⁾

Ühes teises kirjas Sachs-le (23. II 1852) lausutakse peaaegu sedasama mõtet Faehl-i biograafia kirjutamise puhul ja viimase klassikute harrastusest kirjutab ta:

„Stellen aus den Klassikern, besonders aus seinem Liebling Horaz, blieben ohne Zwang haften und wurden im Gespräch mit Glück und Geschick angewandt. Für die Schönheiten der alten Klassiker besass er einen sehr empfänglichen Sinn und benutzte die Lectüre Derselben häufig zum eigenen Vergnügen.“²⁰¹⁾

Nii südamelähedane kui klassikute harrastus näikse Faehl-le olnud, niisama leigeks jätab see nähtavasti Kr-i. Viimase suhe nimetatuiga tundub siinsete andmete põhjal õieti tagasihoidlikuna.

Ja lõpuks paar ajaloolist kildu:

„Obzwar Werro’s Begründung weniger dunkel ist als die von Karthago u. der alten Rom, so ist nichts weniger seine Urgeschichte in Sagen eingekleidet, dahin gehört denn auch das Factum von seiner Schicksalslosigkeit.“²⁰²⁾

Rooma ajaloolase Tacituse „Germanias“ leidub märkmeid ka põhjapoolsete rahvaste, muuseas ästuralaste kohta, kelles viimastes Jakobson oma „Isamaa kõnedes“ on tahtnud näha eestlasi, millele aga Kr. õigusega vastu vaidleb:

„Seie päävani ei ole kõige kuulsamatel sündinud asjade jutustamise seletajal mitte veel võimalik olnud tõeks teha, et se rahva sugu, kellest Tacitus Ästuria rahva nime all räägib, meie Eestisugu esivanemad olivad olnud; asi on praegu vaidlemisel. Aga nii palju võib iga selge prilliga lugeja sest tükist äratunda, et need, keda Jakobson Tacituse

200) Kr. Sachs. 28. IX 1853.

201) Dr. Friedrich Robert Fählmann’s Leben, lk. 17.

202) Kr. Sch. 19. V 1867.

Ästuralastest meie Eestlaseks tahab teha, mitte Eestlased ei võinud olla, sest Tacitus lisab sinna juure: „Ästuralased olla osavamad põlluharijad kui teised Germanlased!“ Sellest ei ole raske ära mõista, et Ästuralased üks võsu Germanlaste kannust olnud, kelle külgi Soome ja Eesti rahva sugu mitte kaugemalt ei ulata.“²⁰³)

Ei ole pea muud midagi juurde lisada Kr-i suhteist antiikmaailmaga, kui vahest mõni rida üldhinnanguks roomlaste ja kreeklaste kohta:

„Nõnda oli lugu kõige kuulsama vanapõlve rahva sugudega, kellest siin Kreeklased ja Roomlased nimetame, kes kaua enne Kristuse sündimist vaimu harimisel kõige osavamad olnud, ja kelle järelejäänud kirjade varandus veel tänapäev õpetud meestele väga tuumakas maitseb.“²⁰⁴)

Vaatamata sellisele kreeklaste ja roomlaste hinnangule pole Kr-st siiski saanud eriti innukat antiikvaimuavaldistele kaasatundjat. Võib küll märkida teatavat huvitõusu antiikmütoloogia ja Homerose eeposte suunas, mille kõrval aga kaunis kahvatuks jääb suhe antiikautoritega. Mainitakse küll lugupidavalt Sokratest, Homerost, Horatiust, tsiteeritaksegi neist mõnd tunnetatud tõetera, aga ka ei muud midagi. Ei ole siin koht otsida Kr-i lemmikautoreid ega kindumist, mõne üksiku eelistamist, nagu seda võib niitada Faehl-i või Kr. J. Petersoni kohta. Ometi ega seepärast päris riivamata poole jäänd Kr-i toodang antiikmõtjustistest. Eks kõnele teatud määral antiikmütoloogilisest orientatsioonist tema noorpõlve luulelend, kus mõnigi kord väljendatakse pseudoklassikas viljeldud antiiksete nimede ja kujudega (Zeus, Apollon, muusad jne.). Ilmselt on Kr. just oma keskeas, Kp-ja loomise ajal, teinud tegemist antiikse ja üldse mütoloogiaga ning seda käsitlevate teooriatega.

Teisalt võisime näha Homerose eepostega kontrastiks kõrvutatud Kp-ga — seda kohtlast kangelas, kellest Kr. mõnigi kord hoiatab mõtlemast kui e p o s e kangelasest. Ja lõpuks võiks ehk kõnelda mõningaist Kp-s esinevaist motiivest, millele vastavusi võib leida nimet. eepostes.

²⁰³) Kr. Adams. 16. VI 1871.

²⁰⁴) „Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust“, lk. 8.

Kreutzwaldi kokkupuuteid germaani kirjandusega.

Kokkupuuteid saksa kirjandusega.

Oleme jõudnud peatükini, milles esitatavad Kr-i huvirakendused moodustavadki õieti tema isiksuse ja taotluste lähtekoha. Aga see tema esileküündiv sõltumine saksa kirjandusest ja üldse saksa vaimuvõnkumistele kaasa elamine on siiski enesestmõistetav, olenedes Kr-i, või õigem, kogu Baltikumi sõltumisest saksa kirjandusest, kusjuures esimese puhul tuleb arvestada veel tema muukeelse lugemisvara ligipäästamatust. Küll vilksatab saksa keele vahendatult mõni kaugemgi huvihäilatus Kr-i toodangus, kuid see kõik on murdosa võrreldes tähelepanuga, mis on omistatud Saksale. Ent arvestades viimase tolleaegset hiilgeosa maailma kirjanduse näitelaval pole siin midagi imestadagi. Kuigi sageli hilistund järelejooksikuna, elas ometi balti kirjanduslik huvi kaasa kõik emamaal toimund lainetused ja nägi enesest mõistetavalt igas sealtpoolt johtund ürituses haaravat ning järeletegemise või vähemalt järeleülistamise väärsset. Ja eks olnud ju seal geeniume häll, kõikjal jumaldatud Schilleri ja Goethe loodud epohh. Ja eks olnud see romantiliste tundepehangute, pisaraküllase sentimentalismi, tormitsejate ja unistajate maa — haaravaid ideid viljelev, entusiasmi, vabastatud kirgede ja fantaasia maa. Ja eks olnud see ka mõistusepäraselt vooruslik, tagasihoidlikkusele manitsev, idüllitsev, pisiasjus nokitsev maa. Kõigile oli tal oma rikkaist varasalvestest midagi pakkuda — küll head, küll kurja. Aeg aga kujundas tähelepanematult kindlaks sihid ja teerajad, millel käima olid määratud ajaga kaasaelava isiku huvid. Nii oli see Kr-gagi. Tundes vaistlikku tarvet vaimsete hüvede järgi, tõttas ta nälga kustutama temale esmajoones kättesaadava kirjanduse juurde. Ning esmajoones kättesaadavaks osutus muidugi saksa kirjandus, mille kajastumise vaatlemisele Kr-i juures järgnevas siirdutakse saksa vaimuelus ja kirjanduses aset leidnud voolude kohaselt.

Kilde ennevalgustusaegsest kirjandusest Kreutzwaldi toodangus.}}

G. Blumberg juhib „Kr-i eluloos“ tähelepanu saksa muinaseepose Nibelungide harrastusele Kr-i poolt üliõpilasaastail. Vaevalt olekski põhjust

kahelda selle Saksas otse rahvuslikuks müüdiks ülistatud eepose mittetundmist Kr-i poolt, kelle hinges juba noil romantiliselt häälestatud ajal oleles algeid sugurahva mineviku heroiseerimistarbest. Tema kodusolu Nibelungides tunnistab järgmine avaldis. Asi keerleb siin Paides peetud Schilleri mälestuspüha ümber, kus kohalikul peol läinud riidu proua v. H. proua v. B-ga, kuna viimane jõudnud enne kohale ja istunud v. H-le reserveeritud esikohale. Sellest kirjutab Kr.:

„Die Freude dauert nicht lange, da kommt Frau v. H. geht mit Sturmschritt auf ihren Platz los, indem sie durch bedeutsames Winken mit der Hand der Sitzenden zu verstehen giebt: „Madam! packen Sie sich!“ Diese nimmt von dem Winken keine Notiz, sondern widersteht wie ein Fels dem nahenden Sturm. Wie einst Brunhild und Krimhild gerathen die edlen Damen an einander, es handelt sich wie damals um den Vortritt ins Gotteshaus, so jetzt um den Vorsitz im Theater... Noch liegt im Schoss der Zeiten begraben, ob dieser Wettstreit eben so unheilvolle Folgen nach sich ziehen wird, wie im Nibelungenliede, jedenfalls ist es aber ein Zeichen, dass unser Jahrhundert noch eben so grosse Leidenschaften nährt, des die graue Vorzeit.“²⁰⁵⁾

Arvatavasti sammus usuisa Luther oma katekismusega kõrvuti Piibliga poisikese Kr-i lugemismaailma. Hiljemini on Lutheri üldtuntud „Ein feste Burg“ Kr-ski leidnud oma eestistaja. Selle esialgse versiooni leiame 1845. a. „Ma-rahva kalendris“ ja hiljemini „Viru l. l-s“ (lk. 62) pealkirjaga: „Dr. Martin Lutheruse kindluse laul“. Aga Kr. ei ole, arvestades Lutheri teatud mõistusevaenlikkust, mitte just alati aupaklik usuisa vastu, kuigi ta tunnustavalt mainib järgmist Lutheri sõna:

„Oskaks iggamees meie päivil Wittenbergi usutunnistajaga üttelda: Siin seisab ma, mina ei või teistviisi, Jummal aidako mind! Amen. Kül siis luggu parremine eddasi jõuaks.“²⁰⁶⁾

Sedasama Lutheri ütlust meenutatakse kirjades Sachs-le (12. I 1858) ja Koid-le (1. X 1869; lk. 390).

Ajaloolistel andmetel ei olevat küll Luther riigipäeval rohkem lausund kui toleaegses kõnekeeles pruugitava hariliku väljendise: „Gott helfe mir, Amen!“, kuid Wormsis Lutheri ausambal seisab igatahes ülalnimetatud kuulsakssaanud ütlus.

„Õndsas Lutheruse“ arvamusele päikesest vihjab Kr. oma käsikirjalises artiklis: „Lühhikene tähhelepanemine Maaailma-Kerrest“.

Lutheri võitlus kuradiga meenub talle Võru kirikuõpetaja valimiste puhul, kus üles seatud temale ja mõnele teiselegi vastumeelne kandidaat Lossius:

„Wenn nicht der von Luther mit dem Tintenfass Angeschissene selbst mit im Spiel ist, hoffe ich, dass die Antilossiusianer siegen...“²⁰⁷⁾

²⁰⁵⁾ Kr. Sch. B. 5. II 1860.

²⁰⁶⁾ Kr. Faehl. 23 mihkli kuu 1845.

²⁰⁷⁾ Kr. Sachs. 16. VI 1851.

Lutheri mõistuse vältimisest ning usuvõitlusest pealetükkiva mõistuse vastu järgnevais:

„Seal juures võite, kui süda Teid eksitama kipub, kui Dr. Martin Luther, kes kuida ise kiidab: „Die Bestie von Vernunft“ pingi alla visata, kui teda usus segama kippus.“²⁰⁸⁾

Ning jälgind Saksas levind vabamate vaimuvoolude mahasurumist:

„Selle asemel, et lastele koolis kristlikku religioni eluks õpetada, s. o. tõiseid ristiinimesi kasvatada, õpetatakse neile mõtteta ülesseatud õpetusi (leere Formeln) ja et kõik hea selles ja tulevas elus ainult usust tulla, jah, nad lähevad selles punktis isegi veel kaugemale, kui vana Lutherus omal ajal: Stöcker, näit.: kinnitas mineval aastal apostlite õpetuste peale rajatud usutunnistuse kohta: „mina usun kõik esimesest kuni viimse sõnani, mis evangeliumi usutunnistuse sees seisab!“ Lutherus selle vastu võitles ja heitles enne tublisti kui ta „alla põrgu hauda“ minemisega ja „lihha ülestõusmisega“ valmis sai.“²⁰⁹⁾

Ega me leiagi erilist lugupidamist ainsa õndsakstegeva usu kuulutaja vastu, seda vähemalt mitte Kr-i küpsusajajärgu väljendiste põhjal.

Saksa reformatsiooniaegse kodanlise luule pitsati kandjat Hans Sachsi (1494—1576) mainib Kr. võrreldes Kp-ja 12. ja 13. laulu Sachsi meister-töödega:

„Kurz, Sie empfangen ein Stück Meisterarbeit à la Hans Sachs, wo auf jedem Zoll neben dem Schusterschilde der Stempel der Vollendung aufgedrückt worden ist.“²¹⁰⁾

Olgu siinkohal ühtlasi nimetatud ka saksa kodanlise luule ajajärku kuuluvad, seiklusmotive taotlevad rahvaraamatud, mis väljasurnud rüütlikuule võsudena suundusid rahva sekka ja said peagi võrratu menu osaliseks. Nii-sugustele saksa rahvaraamatuile 16. ja 17. sajandist lähevad tagasi meilgi hästi tuntud Jenoveva mitmed väljaanded, Kilplased, Õnnetud Hirlandad ja muud sellesarnased.

Oma teene on Kr-gi nende raamatutega eesti lugemisvara suurendamisel. Teatavasti oli Jenoveva Kr-i sulesünnituse esimesi lapsi 1820. aastaist, kuigi see trükki pääses alles parkümmend aastat hiljemini (1842). Raamat ilmus anonüümsena ja alles 4. trüki (1878) eessõnas avaldab Kr. oma autorsuse. Missugust Jenoveva saksa väljaannet eestistuse alusena on tarvitatud, pole senini veel täiesti selgund. Kilplaste eestistusel on eeskujuks olnud tuntud Schildbürger, vist küll G. O. Marbachi oma (Volksbücher 4. Leipzig, 1838).

Tõenäitlikult pole saksa kirjanduses enne valgustusaega, s. o. enne 18. s. algust olnud midagi erilist, mis oleks pälvind Kr-i tähelepanu, välja-arvatud vahest Nibelungid, mis viimane ehk võis olla teatavaks ergutavaks teguriks Kp-ja koostamisele.

²⁰⁸⁾ Kr. Koid. I, 11. II 1868, lk. 71 ja 25. II 1868, lk. 98.

²⁰⁹⁾ Kr. Jak. 5. VII 1878, lk. 100.

²¹⁰⁾ Kr. Reinh. 15. IX 58.

Baroki hiilgus on Kr-st jäänud täiesti kahesilma vahele, selle autoreist pole, niipalju kui seni teada, ükski figureerind ta toodangus.

Ja mis puutub nimetatud rahvaraamatute eestistamisse, siis sündis see muidugi esijoones rahva huvisid ja nõudeid silmas pidades. Ei tea kui kõrgeiks pole Kr. neid igatahes hinnand, vähemalt mitte Jenovevat. Sellekohast võib lugeda Jenoveva 4. tr. eessõnast, milline trükk on välja antud otse jonnii pärast, kuna Kr. ei sallind, et Laakmann vahepeal oli trükist ilmutand sama raamatu kellegi teise sulest ja veel vanas kirjaviisis.

„Mul ei olnud esiotsalt pisemat lusti nii suure meistriga võidujooksule minna, sest minu küpsemaks läinud vaim ei salli enam raamatuid, kellest rumalus midagi ebausua kasvatamist võiks võtta. Aga et raamatukene otsegu mõni inimene — nõdrusest ja vigadest lugu pidamata, omal ajal sõbru oli leidnud, läkitan teda tema uue leivavanema, herra Schnakenburgi soovimist mööda nelj a t korda turule.“²¹¹⁾

„Kilplased“ on väärtuselt Kr-i silmas kindlasti kõrgemal seisnud kui Jenoveva ja seda just oma satiirilise elemendi tõttu, mida ta nähtava heameelega on kasustand rahva rumaluse hurjutamiseks.

Kokkupuuteid valgustusaeglasiga.

Välja jõudnud Kr-i maailmavaatesse vääramata jälgi jätnud ajajärguni, olgu siin esmajoones tähistatud tema suhteid saksa valgustuslikust elukäsitusest võrsund isikute ja teostega.

18. s. Saksas õitsele pääsind nn. valgustusaeg võlgnes tänu oma saami-sele ühest küljest prantsuse ratsionalistlikule, teisalt inglise empiirilis-sensua-listlikule maailmakäsitusele. Inimmõistus tulles uhkele teadvusele enese suve-räniteedist, püüdis raugematu usinusega painutada mõistuse läbikatsumise alla riigi, seltskonna, majapidamise, religiooni ja üldse kõik inimelu avaldused. See kõikidele inimelu avaldusile lähenemine inimõistuse seisukohast asetas valgustatud mõistuse vastuollu kristliku teoloogiaga, eriti aga kristliku ilmu-tusõpetusega. Loomuliku mõistuse seisukohast ei saanud juttu olla mingi-sugusest üliloomulikust elunähtuste seletusest, vaid kõik pidi mahtuma ainu-valitseja *ratio* piirkonda. Ühtlasi sai õpetus kirikust valgustatud inimesele komistuskiviks, kuna see lasi valitseda preestreid jumala asemikkudena ini-meste üle. Valgustuslik isiku kõigekülgne emantsipatsioon, ideed vabadusest ja kõikide huvide solidaarsusest sisendasid valgustusaeglasile mõtteid human-susest ning inimkonna vendlusest.

²¹¹⁾ Vaga Jenoveva ajalik eluaeg, lk. III.

Juba 18. s. keskpaigu kandusid need valgustusideed ratsionalistlike kude kirikuõpetajate kaudu Baltikumi. Ratsionalistlikus vabameelsuses võrsus 19. sajandi esimesel veerandil Tartu ülikoolgi eesotsas rektor Parrot'ga, ja sedasama vaimukooli kasvandikke olid mitmed hilisemad väljapaistvad tege- lased balti kultuuriloos.

Sellele Läänes laineid löönud tugeva ratsionaalse värvinguga maailma- vaatele kaasatundjana ja innuka jälgijana leiame juba noormehe eas studiosus Kr-gi. Näeme tema silmapiirile kerkivat valgustusfilosoofilist šveitslast, arsti Johann Georg Zimmermann'i (1728—95), kes tunduvalt mõjustatud Rousseau ideist, on oma üksiklust propageerivaid mõtteid sõnastand kuulsas teoses „Ueber die Einsamkeit“, 4 köidet (1784—85).

Teoses avaldub tüüpiline valgustuslik vaen kristliku supranaturalismi õpetusele. Hüpoondrilise kibeduse ja pilkega piitsutab Z. selles müstilisi nähtusi, pühikuid, nunki, munki jne. Üksinduses leiab ta enesele kaitset teo- loogide eest, üksinduses, „kus keegi usumeisterdaja sulle sappi kõhtu ei pumpa“, kus kaovad kõik „metafüüsilised katekismuse süsteemid, kõik müsti- lised ja ajusid ängistav pietism ning dogmad.“ Üksinduses näeb Z. kõike palju selgemini, näeb neid silmi, mis ülal valvavad, kõiges, mis ümbruses liigub, elab, kasvab; kus rahulikult võib magada ajal, mil papp kantslist neli- pühil jutlustab „junalikust arutamiskunstist, mille järele esiteks üks on kolm ja teiseks — kolm on üks.“

Selliseid mõtteid umbes sisaldabki see kuulsusrikas teos.

Võib-olla on Kr-i Zimmermanni juurde juhatand Tartu ülikooli oma- aegne arstiteaduse prof. Cichorius. Selleks arvamuseks on põhjust andnud Kr-i noorpõlve pabereis leiduvad paar nimet. prof. loengut, kus 17. dets. 1826. a. dateeritud loengus antakse ülevaade Zimmermanni elust ja tege- vusest ning tema ilmutatud teostest. Kr-i huvi kasvamise järgi Z-i, eriti tema ülalnimetatud teose vastu leiame nendesamade paberite hulgast 1830. a. ümber. Kr. on asund teose innukale lugemisele ja sellest meeliskohtade väljakirjutamisele. Viimaste leiukoha teeb seda kergemaks asjaolu, et Kr. on mõne katke alla märkind selle allika ja isegi lehekülje. Väljakirjutisi on tehtud 5 korral teose II köitest, pt. VI, lk. 57, 132—133, 135—137, 139—143, 418. Üks katke Pope'i kohta leidub III köites, pt. IX, lk. 121. Kahe lühema katke täpsad leiukohad ei ole praegu teada.

Mis on siis Kr-i tähelepanu eriti pälvind selles teoses?

Esimene katke Z-st toob meie silmade ette usuhullustajaid kaunis pentsi- kutes olukordades:

„Schwärmer legen die heilige Schrift immer anders aus, als jeder andere Mensch. Unter den Schwärmern, womit die Schweiz immer reichlich versogt war, zeichneten sich

vormals durch ihre Exegetik, besonders die Anabaptisten aus. Wenn wir nicht werden wie die Kindlein, so mögen wir nicht ins Reich Gottes eingehen, heisst es; und nun setzten sich diese Exegeten nackt auf Stecken und hölzerne Pferdchen, und ritten hin und her in grossen Haufen. Ihre Weiber und Weibslente galoppirten mit, und ebenfalls nackt. Endlich gallopirten sie alle nach Hause, und warfen sich, in der reinsten Unschuld und Engeley, übereinander und durcheinander, auf Bänke und Betten: damit sie werden wie die Kindlein!“²¹²⁾

Aga Kr-i huvikalduvused on teda õhutand endale tagavaramärkusi tegema veel mõnestki vanemate aegade mõtlejaist. Nii leiame siin paari-realise väljavõtte Aleksandria pagana naisfilosoofi Hypatia kohta ning katkeid müstikute Thomas von Kempise (1379—1471) ja Jakob Böhme (1775—1824) kohta, kellest viimane on suurt mõju avaldand filosoofiale (Hegel, Schelling) kui ka kirjandusele (Lenau jt.). Edasi leidub paar Rousseau ja Pope'i arvamusi refereerivat katket ning üks nn. „naistemüstikast“, kus toonitatakse naiste kaldumist müstikasse ja püütakse selgitada selle nähtuse arvatavat põhjust.

Küllap on Zimmermann noores Kr-s leidnud vastuvõtliku õpilase oma hüpohondriliselt filosooflevalle meeleoludele. Eks ole küllalt tuttav Kr-i hilisem irooniline suhtumine jumaluse kolmainsusse, tema sapisus pietistliku papivagaduse ja vaimuvalgust kitsendavate kirikumüüride vastu. Mõningategi Kr-i sellesarnaste mõtteavaldiste idusid tuleb lugeda Z-st johtuvaks ning sellep. ei ole vist ka üleaarne niitada Kr-i maailmavaatelisi mõjustisi saanuks viimaselt.

Optimistlik valgustusaaeg, uskudes inimese mõistusse ja loomu headusse, pidas oma kohustuseks jagada igakülgset õpetust rumaluses siplevale rahvale. Aktiivselt asusid ajajärgu ärksamad pojad varustama rahvast õpetliku lugemisvaraga, mis pidi mõjuma parandavalt moraalsesse ellu ja ühtlasi õitsele viima majandusliku elu. Önn ja heaolu oli igale selgitatud mõistuse antud õpetuste järele käijale juba siin maa peal saavutatav. Tähtis osa valgustusliku rahvahariduse levitamisel ja sellelaadilise õpetliku kirjanduse soetamisel oli kirikukui ka kooliõpetajail. Ratsionalistliku vaimulaadiga õpetajad nii Saksas kui meil ei unustand hingeõnnistuse kuulutamisel andmast manitsusi ja õpetusi ka maise elu kohta. Õpetajad pidid korraga olema põllumehed, arstid, ökonomid, kantslist pidid nad juhatust andma lehmarõugete arstimise ja paremate kartulisortide kasvatamise kohta.

Igatahes ajajärgu tähtsamaid taotlusi oli rahvale õpetuste jagamine, rumaluse kammitsas oleva rahva mõistuse valgustamine, mille kasuks töötama

²¹²⁾ Kr-i järelej. pab.

kohustus Kr-ki oma rahvavalgustuslike raamatute ja artiklitega. Sellest valgustuspüüdest lähtub ühtlasi tema tähelepanu kinkimine niisugusele Saksas tuntud rahvavalgustajale, nagu seda oli Rudolf Zacharias Becker (1752—1822).

On vaevalt alasid inimese tegevuspiirkonnas, kuhu Becker ei oleks ulatund oma õpetava ja juhatava sõnaga. Beckeri raamatu „Noth und Hülfsbüchlein oder lehrreiche Freuden- und Trauergeschichten der Einwohner zu Mildheim“ (1788) menu ületas kõik teised samalaadilised raamatud, mis kirjutatud rahvale õpetamise otstarbel. On arusaadav, et raamat ei jäänud Kr-legi kahesilma vahele, pealegi — kui see oli otse loodud pimeduses ja teadmatuses kobava rahva valgustamiseks. Juba 1839. a. on Kr. taga nõutand nimetatud raamatut D. Jürgenson'ilt, nagu see selgub viimase kirjast Kr-le (29. X 1839):

„Das Beckersche Noth- u. Hülfsbuch werde ich Dir besorgen...“

Siinsamas juhib Jürgenson Kr-i tähelepanu sellele, et mainitud raamat on juba eesti keeles ilmud 1790. a. Arveliusse sulest. Viimase trükikulud olevat katnud Kotzebue oma teatrietenduste sissetulekuist, kes selle ka enamasti hinnata rahva kätte laiali on laotand.

Ometi ilmus Beckeri raamatu I osa Kr-i sulest alles kuuekümnendail aastail järgmise pealkirjaga: „Häda ja Abi-raamatukene, ehk Lahearu küla õpetlik Rõõmu ja kurvastuse juttustus. Esimene jagu. Tartus, 1862 (1863). H. Laakmanni kulu ja kirjadega.“ Raamat on Kr-i poolt eestistatud mõningate muudatustega vastavalt meie oludele. Enamjagu aga on tõlkelaenuline.

Kuna „Häda ja Abi-raamatukene“ on ilmud anonüümselt, ei ole prae-gugi mitmed teadlikud selle kuuluvusest Kr-i eestistuste hulka. Ent see on kergesti kindlaks määratav tema kirjavahetuse najal. Nii figureerib Kr-i poolt Schiefnerile saadetud tema tööde nimistus muu hulgas ka „Häda ja abi raamatuke I osa 1864“. ²¹³⁾

Kõige rohkem on nimetatud raamatust kõneldud kirjades Sch. B-le. Siit selgub ühtlasi, et Kr-I on olnud tõlgitud ka sellesama raamatu 2. osa, mis aga esimese osa halva menu tõttu pole leidnud kirjastajat:

„Mein Ms. zum 2. Theil des Noth- und Hülfsbüchlein ist längst vollendet, aber schaut sich vergeblich nach einem Verleger um.“ ²¹⁴⁾

„Häda ja Abi raamatukesest“ kõneldakse veel kirjus Sch. B-le (17. XI 1862; 15. III 1864; 10. V 1864).

Raamatu 2. jao kohta mainib Kr. järgmist:

²¹³⁾ Kr. Sch. 15. III 1877.

²¹⁴⁾ Kr. Sch. B. 12. IV 1864.

„Der 2. Theil von Häda u. Abi raamat kommt nächsten Herbst unter die Presse, wofür ich 30 bis 35 Rub. bekommen werde.“²¹⁵⁾

Viimati lausutud Kr-i väide pole siiski mitte teostund.

Raamat, mis Saksas vähese ajaga läbi löi, on vaevalt eesti rahva tead-
vusse ulatund.

Aga peale Beckeri on teisigi 18. sajandi maailmakäsitusest välja kas-
vand mehi, kelle toodangu väärtustamiseks Kr-l pole mõõduandvaks olnud
kirjanduslikud kaalutlused, vaid enam küll rahvalalgustuslikud sihimäärused.

Siin on mõeldud kaht Kr-i lemmikautorit, kaht ratsionalistlikku kiriku-
õpetajat. Kuigi nende toodangus ehk ilmneb mõndagi kirjanduse mõõdu-
puuga mõõdetavat, on nende sihid ja püüded siiski kogu elu aeg peamiselt
sammund pimedas massi õpetuse ja kasvatuses radu. Peatugem kõigepealt
Heinrich D. Zschokke' (1771—1848) juures, kelle paari õpetliku teose menu
on olnud ületamatu nii Saksas kui ka välismaal. Zschokke toodang on oma
laadilt enamasti rahvalalgustuslik ja selles avaldub püüd pakkuda tervet ja
kasvatavat lugemisvara. Seda oskab ta teha küllaltki paeluvalt, hoolitsedes
nii mõistuse kui ka südame eest. Väidetakse, et paljud talunikud on õpetust
saanud tema „Goldmachedorf'ist (1817) ja paljud joomisest loobund
„Branntweinpesti“ (1837) mõjul. Ka on Zschokke välja antud palveraamatud
saanud üldtarvitatavaks nende konfessionaalsusetuse tõttu. Mõlemaid siin
nimetatud teoseid on tõlgitud enam kui tosinasse keelde, seepärast pole ime,
kui meiegi rahvalalgustuslikkude mõtete kantud literaadid oma jõudu nende
kallal on katsund. Schüdlöffel tõlkis „Goldmachedorf'i“ („Kuldorg...“),
Mannteuffel (Villem Navi elupäevad) ja Kr. kujundasid vastavalt nõuetele
ümbes „Branntweinpest'i“. Kr-i vastav ümberkujundis võlgneb suurelt osalt
tänu lektor Jürgenson'i ja Faehl-i õhutusel, kuna teos avaldati OES-i toime-
tusel „Viina katku“ nime all. (Selle saamiselu vrd. lähemalt Blumbergi
„Kr-i eluloos“.) Kr. ise hindab seda hiljemini kasulikkuse seisukohast oma
tööde loetelus:

„Vom Standpunkte des Nutzens, den Sie hie und da gebracht haben könnten,
erlauben Sie mir... noch N 1 und 2 anzuführen, nämlich eine freie Bearbeitung von
Zschokkes „Branntweinpest“ und ein Neujahrwunsch²¹⁶⁾ mit gleicher Tendenz, letzteren
für fromme Seelen, die keine weltliche Lectüre in die Hand nehmen.“²¹⁷⁾

²¹⁵⁾ Kr. Köhl. 6. IV 1865.

²¹⁶⁾ „Ue aasta sovimine“ ilmus anonüümselt (1843) ja sisaldab 12 lk. piiblisalmidega
läbi ja läbi soolatud manitsusi ning hoiatusi hirmsas viinapatus vaakuvatele inimlastele.
Üksteisele kuhjatud piiblisalmid ja nende vahele lükitud paarirealised hädaldused annavad
küll tunnistust Piibli sisu kompetentsusest, aga ei muud ka midagi. Küllap see „sovimine“
jäigi vist enamikule soovimiseks.

²¹⁷⁾ Kr. Sch. 15. III 1877.

Aga ka Zschokke „Goldmachedorf'i“ pole Kr. unustand. Ta on isegi haudund mõtet selle põhjal kirjutada kõike üle trumpavat natsionaalromaani, nagu see selgub järgnevalt:

„Ist dir die Schüttlöffelsche Bearbeitung des Goldmachedorfes schon zu Gesicht gekommen? Seine Bearbeitung hat das Verdienstliche, manches auf hiesige Verhältnisse Zweckmässig verwandt zu haben, doch will mir die Sprache nicht recht munden, daher gehe ich mit längerer Zeit mit dem Plan Schwanger, die Hauptidee des Zschokkeschen Goldmachedorfes auf ein selbstständiges Werk zu pflanzen, mithin einen genuin Estnischen Nationalroman zu liefern, der ganz und gar auf heimischen Boden leben u. tief in die Verhältnisse des Volkslebens eingreifen soll. Der Plan liegt in der Idee ziemlich vollendet dar, aber noch ist keine Sylbe zu Papier gebracht. Die Hauptpunkte dürfen etwa folgende seyn: Der Zschokkesche Oswald wird im ersten Abschnitt als Knabe ungefähr ums Jahr 1812 oder 13 dem Leser vorgeführt, in einer Zeit, wo die Leibeigenschaft herrschte, — Blicke in die damaligen Verhältnisse, dann eine Schilderung des grossen Freiheitsmorgens nebst zweckdienlicher Andeutungen, wie die neuen Sonnenstrahlen auf die Lebenspflanze am fruchtbringenden einwirken können; später wird Oswald Soldat, kommt auf die Flotte, hat das Glück fremde Küsten zu besuchen u. den Kreis seiner Kenntnisse u. Ideen zu erweitern, im dritten Buche kehrt er heim, wird Reformator seiner Nation und endlich werden im vierten oder letzten Buche die Früchte seines Strebens zur Nachahmung zusammengestellt. Wenn ich dieses mir gestellte Aufgabe mit Gotteshilfe einst werde geleistet haben, so hoffe (ich) das Hauptwerk meines Lebens zu vollbringen, das, bleibe es auch in der Gegenwart unbeachtet, gleich den trefflichen Masingschen Schriften, in einer besseren Zukunft Anklang finden wird. Die Winakatk soll es überflügeln u. alles diesem zum Vorwurf Gemachte streng vermeiden, damit es bei allen Klassen u. Glaubensgenossen Eingang gewinnt.“²¹⁸⁾

Oletatavasti on Kr. siiski tegelend mõnel määral nimetatud teose ümberkujundamisega. Selleks oletuseks annavad põhjust Kr-le läkitatud dir. Jürgensoni kirjad (vrd. 27. X 1839; 5. II 1840; 27. III 1840; 27. VIII 1840; 12. II 1841), kus viimane paaril korral toonitab, et Kr. ei unustaks ega katkestaks „Goldmachedorf'i“ ümbertöötust, kuna see olevat praktilisena rahvaraamatuna sobivaks jätkuks „Viina katkule“.

Järeldades Kr-i eespool esitatud põhikavandist, oleks sellest igatahes kujunend valgustuslikke eesmärke taotlev teos. Kahjuks on see kavatsus siiski jäänud kavatsuseks ega maksa meil vist lootust hellitada kunagi sellist suurteost Kr-i loomingu hulgast leida. Vahest ehk kaudset Zschokke teose mõju üksikute sinna viitavate motiivide esinemises võiksime lähemal võrdlusele leida Kas. Kalendris ilmund Kr-i Põllupapi jutus (selle sisukokkuvõte J. Pert'ilt leidub E. Kirj. XXI, lk. 524, 1927), ent need ei kõnele midagi tsitaadis esitatud laiahaarangulisest kavatsusest.

Zschokke kaaslane, ratsionalistlik-panteistliku värvinguga kirikuõpetaja J. H. W. Witschel'i (1769—1847) palvuslaulud on eesti kirjandusse tee leidnud

²¹⁸⁾ Kr. Faehl. 24. XII 1842.

juba 19. s. esimesel poolel P. v. Frey ja paari teise anonüümse tõlkija kaudu. Midagi Witscheli palvusulauludes on veedelnud Kr-igi, kelle Witscheli-harrastus andmete põhjal on aland juba enne sajandi neljakümnendaid aastaid, kestudes kogu tema eluaeg. Selle tulemusi kohtame „Sippelga“ I ja II andes ning hiljemini Witscheli palvusulaulude tõlkes „Rahunurme lillede“ I, II näol. Aga sellelesamale tagasiminevaiks on osutund ka mitmed Kas. Kalendri kuusalmikud aastaist 1870, 71, 73 ja 74 ²¹⁹).

Kr-i suhet Witscheliga on lähemalt valgustand G. Saar vastavas uurimuses ²²⁰), aga ei ole vahest siiski huvituseta lasta Kr-di ennast veel lähemalt kõnelda ajast, mil see on alguse saanud ja milliseid tuleviku väärtusi on tema oma arvates viljelnud selle pastori mõistusepärasele vagadusele manitseva luuletodangu eestistamisega:

„Minu „rahunurme lilled“, suuremal osal enam kui neljakümne aasta eest juba nopitud, pidivad esiteks vast pärast minu surma päikese valgele astuma, aga et paar tüki neist katse kombel avaldatud, palju käratsemist ja vaenlasi sünnitanud, võtsin nõuks neid pimeduse külvajatele meele haiguseks välja anda, aga kahju: meie rahvas ei ole veel nii kaugele jõudnud, et musta ja valgele vahet oskaksivad teha, nemad ei usu seda, mis näevad, vaid üksnes, mis teised neile ütlevad.“ ²²¹)

Ka kirjas Adamsonile (10. II 1871, lk. 189) ütleb Kr. „Rahunurme lillede“ ja „Tuletorni“ kohta, et need olevat enneaegu sündind lapsed, milles tuum ja kirjaviis kõrgemale tõusvat kui lugeja tiiva ramm.

Oli see nüüd Witscheli panteistlik ratsionalism, pappide-vaenulisus või tema mõistusepärane religioositeet — mingeid väärtusi pidi Kr. igatahes tema toodangus leidma, mis teda suutsid paeluda mitmeid aastakümneid.

Valgustusaja luule, niipalju kui sellele üldse võib luule nime anda, oli rakendatud peaaegu ainult õpetlikkuse teenistusse. See luule oli samapalju mõistusepärane kui see oli fantaasiavaene. Eelistatavamaid kirjandusliike oli valm, moraalne jutustis, satiir ja muud sellesarnased.

Üheks niisuguseks valgustusaja mõttes valmi ja moraalsete jutustiste meistriks Saksas oli Chr. F. Gellert (1715—69). Kuigi tema töis juba heliseb kaasa ka tundelisi toone ning teiste voolude idusid, osutavad mõistuslikud jooned siiski ülekaalu. Gellerti „Fabeln und Erzählungen“ (1746) on olnud kahtlemata tuttav Kr-le. Nii näit. ei meeldi talle ÕES-i toimetatud 1843. a. kalendris esinev Gellerti valmi „Die Missgeburt“ järele moodustatud jutustis, mille kohta ta kirjutab:

²¹⁹) G. Saar, „Kreutzwaldi mõnede mõttesalmikute algupärast“.

²²⁰) G. Saar, „Johann Heinrich Wilh. Witschel'i „Hommiku ja õhtuohvrite“ eestindused“.

²²¹) Kr. Viru Eesti Seltsile „Kalevipoeg“, 29. I 1878, lk. 103/3.

„Die Fabel vom Esel und Löwen ist das beste Erzeugnis im ganzen Anhang, das behaupte ich entfernt von jeder faden Schmeichelei. Aber kost käub tühja jutto te? ist die allerjämmerlichste Benutzung der Fabel von Gellerts Missgeburt, einer Fabel, die selbst in der Willmannschen Sammlung weit besser erzählt ist“²²²⁾

Ei ole ka „Vändra Päts“ olnud vōōras Kr-le, loodetavasti siis ka mitte selle algallikas „Der Tanzbär“. Vändra Kōrberi Tähtraamatut loeb Kr. ainult „Goldschneiderei“, kus:

„Ein bischen froher Tanz wird fast schwere Sünde geschildert u. als ob's an Verfinsterungsanstalten (Bethäuser) Mangel wäre: müssen jetzt auch noch Krüge dazu benutzt werden, um pōrase Wändra Pätsiluggu zu singen!“²²³⁾

Kui Kr-i palutakse kirjutada Faehl-i biograafiat, vastab ta

„Mir sind nur Umriss, äussere Erscheinungen bekannt geworden, diese geben noch keinen Charakter, u. F. war ein sehr vielseitiger, höchst origineller Charakter. Mit einem „Er lebte, nahm ein Weib und starb“ reicht man bei ihm nicht aus, da wird mehr verlangt.“²²⁴⁾

Praeguesitatud „Er lebte...“ jne. põlvneb Gellerti valmist „Der Greis“.

Kui siin seni peajasjalikult oli kõne Kr-i valgustusliku maailmakäsituse ja sellest lähtund õpetuse ja kasulikkuse sihte taotleva elemendi harrastusest, millele tänapäev vaevalt saaks läheneda kirjandusesteetilise mõõdupuuga (vahest väljaarvatud valmiliik), siis meie läänehuviline Võru erak ei püsinid kaugeltki ükskõiksena ühe valgustusajas põhjatud kirjandusevoolu suhtes, mida kirjanduseloos tuntakse rokokoo nime all. Valgustusaja vastukaalu nähtuseks, kuigi mõtteliselt sellest väljakasvand, ent sensuaalsel aluspõhjal baseeruv, oli rokokoo kergelt elunaudingut kultiveeriv nähis. Saabund vastandina raske, paindumatu baroki hiilgusele, oli see ühtlasi vastuolus samaaegse valgustusaja voorusfanatismiga. Rokokoo — see oli kerge olemisnaudingu luule, peenutsemine, kõige väikese ilusaks pidamine. Selles ei puudund teatud protsent tundelisust, mis ometi kunagi ei muutund traagilisuseks. Seda viimast peljatakse, sellest hoidutakse, kuna valgustuslik mõõdukus hoiab äärmustesse kaldumisest. Ülistatakse veini, armatsetakse veidi (anacreontika), ollakse galantne kavalier — pühapäevlik, mänglev lillekeste, liblikate, ööbikute, graatsiatega jne. jne.

Ajajärgu algataja, Hamburgi aadelhärria Friedrich v. Hagedorni (1708—54), lüürikas peegeldub ehtis anacreontiline rokokoo. Ülemeelik, lõbutsev, koomiline, sageli pilkavgi, on Hagedorn siiski viljelnud ka moraalseid jutus-

²²²⁾ Kr. Faehl. 24. XII 1842.

²²³⁾ Kr. Sachs. 6. II 1850.

²²⁴⁾ Kr. Sachs. 5. II 1852.

tisi ja valme. Enesega rahulolek, kiretus — see on vaid õnn; rikkus ja luksus ei tee õnnelikuks, tõendab Hagedorn oma luuletises: „Johann der muntre Seifensieder“. Sellesama luuletisega sõitleb Kr. kirjanikuelu ihalevat J. Weitzenbergi:

„Jätke õhulised meele kujud (Ideale) maha ja pidage oma leiva palukest kinni, kunni Jumal midagi paremat saab andma. Võiksite teie sügavamalt kõige tuuderitud meeste olemist ligemalt tundma saada, külap siis leiaksite, et nemad enda elust ka paremat ei või kiita kui „seebikeetja Juhan“:

Üks päev nii palju sisse tõi
Kui teine jälle ära sõi:
Se juhtub aasta korral siis
Kolmsada ja kuuskümmend viis.“²²⁵⁾

Sellesamaga vastas Kr. juba paarkümmend aastat varemini Faehl-le, kes teda Tartu kutsus:

„Auch ganz Abgesehen davon, gestatten mir meine öconomischen Verhältnisse keine Reise zu machen, die ich unter 7- bis 8 Silberrubel nicht abmachen kann. Wenn man nun mit Johann dem munteren Seifensieder sagen muss „ein Tag gewährt soviel als der, der darauf folgt, verzehrt, so verbieten sich solche Ausgaben von selbst.“²²⁶⁾

Ühes kirjas W. Schultz'ile (25. V 1859; ÕES), milles kõneldakse Kp-ja trükkimise venimisest, tsiteerib Kr. rokokoolise anakreontiku Chr. F. Weisse (1726—1804) luuletise „Der Aufschub“ esimese värsirea:

„... aber die Herren in Dorpat wollen sich von ihren Ruhebank nicht erheben, sondern singen: „Morgen, morgen nur nicht heute!“

Anakreontik J. W. L. Gleim'i (1719—1803) pühendis Jean Paul'ile leidub viimase eluloo väljavõttes Kr-i poolt ärakirjutatult:

„Gleim schreibt folgende Verse über J. P. Richter:
Drei Federn hat Jean Paul. Die eine gab ein Engel“, jne.²²⁷⁾

Rokokoo ajajärgu kõrguspunkti moodustas — kõige järele otsustades tuttavamaid kirjanikke Kr-le, Chr. M. Wieland (1733—1813). See *je ne sais quoi* luuletaja, nagu teda nimetab Schneider oma kirjanduseloos, oli paljude omaaegsete, eriti ideaalsete tormlejate ja tunglejate silmes kõlblust ähvardav, prantsuse kerglust tagaajav, alaväärtuslik luuletaja. Wieland kattis kõik loori alla, muutis kahemõtteliseks, hukutavaks — sealjuures tähendusrikkalt silmi pilgutades. Ta laulis paljastatud käsivartest, rindadest, jalgadest, sup-

²²⁵⁾ Kr. J. Weitz. 3. II 1862.

²²⁶⁾ Kr. Faehl. 24. XII 1842.

²²⁷⁾ Kr-i järelej. pab.

levaist või uinuvaist tütarlapsist, kuid kõige sagedamini korduv motiiv W-i luules on graatsiad. Kuigi ta vahel haarab ajas tagasi keskaja saagadesse ja luulesse, siis suhtub ta neisse ometi vaid ironiseerivalt, valgustusaegse inimese üleoleva naeratusega.

Humoristliku kirjanduse parimaks saavutiseks on Wielandi „Geschichte der Abderiten“ (1774). Autor käsitleb ainet kui naerev filosoof peene irooniaga, kuid erilise kibeduse ja tundesügavusega. Kr. vihjab nimetatud teosele kirjas Faehl-le, kaevates seltskondliku üksmeele puuduse üle ÕES-is, mis talle vastik:

„Es gibt Leute, die wie die eine Parthei des berühmten Abderiten Processes ewige Schatt en sind, sich aber so grosse Lichte halten, dass sie mit vornehmen Nasenrümphen auf alles herabsehen, was unser einer thut und beginnt.“²²⁸⁾

Wielandi kasustatud, muide antiiksusest johtuv, on Kr-i juures mõnikord esinev kõnekäänd: „Den Wald vor lauter Bäumen nicht sehen“. Ütlus esineb juba Wielandi graatsiate luules „Musarion'is“ (1768):

„Die Herren dieser Art blend't oft zu viel Licht,
Sie seh'n den Wald vor lauter Bäumen nicht.“

Seesama kordub Wielandi praegumainitud „Abderitides“. Kr. mainib seda 5 korral kirjades: Faehl-le (26. XI 1847); Sachs-le (15. III 1853); Reinh-le (6. I 1857); Sch. B-le (17. VI 1860; 8. II 1868).

Võib ju olla, et nimetatud ütlus on kõnekäänuna Kr-i kõrvu sattund, kuid teisalt pidi ta sellega paratamatult kohtuma kui mitte „Musarionis“, siis „Abderitides“.

Wielandit iseloomustava *je ne sais quoi* luulega puutume Kr-i kaudu kokku järgnevas. Kõne all on Reinhali Kp-ja tõlge, mille 11. laulus esinevat jämedatoimelist episoodi tõlkija olevat tahtnud teisiti sõnastada. Kr. hoiatab seda tegemast põhimõttel — *naturalia non sunt turpia*. Aga Reinh. ei taha ometi sõna kuulata, ning Kr. on sunnitud talle järgmiselt kirjutama:

„Dann darf nicht ausser Acht gelassen werden, wie diese Donnerscene gerade zu den bekanntesten Begebenheiten gehört. Wollen Sie Eins u. das Andere sub rosa geben, so thun Sie es à la Wieland, der gerade dort den verschämten und schamhaften macht, wo jeder Leser den Gedanken mit der Hand greifen kann. Denken Sie zum Beispiel an die Scene im Wieland:

„Sie that, was Penia im Göttergarten that.
Was that den die? wird mancher Neuling fragen.
Sie legte — — ja doch, nur gemacht!

²²⁸⁾ Kr. Faehl. 20. VI 1842.

Schlegt eure Plato selber nach:
Das lässt sich nur auf Griechisch sagen!“²²⁹⁾

Wir haben übrigens nicht so viel zarte Rücksichten zu nehmen wie der arme Wieland, der seiner Zeit ein Lieblingsschriftsteller des schönen Geschlechts war...“²³⁰⁾

Schiefnerile teatab Kr., et ta olevat Reinth. hoiatand mittetäpsa tõlkimise eest järgmiselt:

„Wollen Sie solche Szenen verblümt wiedergeben — schloss ich meine Auseinandersetzung, so thun sie es à la Wieland, dass jeder Leser die verblümete Zote mit Fausthandschuh greifen kann!“²³¹⁾

Wielandi viimisteldud rokokoo-teose „Oberoni“ algvärssi „Ritt ins alte romantische Land“ tuletab meelde järgnev:

„Mein alter Freund besteigt sein abgenutztes Ross zum neuen Ritt in sein altes Traumland wieder...“²³²⁾

Või ka:

„Verbindlichsten Dank für Deine neueste Ausbeute aus dem romantischen Sagenlande der Kalewiden...“²³³⁾

Alljärgneva tsitaadi puhul ei saa otsekohe väita, kas Kr-le on Oberon ja Titania tuttav Wielandi „Oberoni“ või Shakespeare'i „Suveöö unenäo“ kaudu. On võimalik muidugi nii ühe kui teise tundmine. Vastuseks Koidula küsimisele kirjutab ta:

„Oberon ja tema Titania, die Beherscher des Elfenreiches seisavad praegu minust natuke kaugel, kus igal ööl Koit oma Ämarikule nii lahkelt kät pigistab, et ööpik vana isa sõrme peal nende õnne üle hõiskab!“²³⁴⁾

Lõpuks — Wielandi sõnu Kp-ga arvustava Ahrensi „Dialogi“ puhul:

„In dieser eingebildeten Wahrheit hält er sich für unfehlbar, so dass bei ihm Wielands Wort volle Geltung hat: „Was wir wünschen, ist uns wahr, so lang es immer nur möglich ist, dass wir das Gegentheil unsern eigenen Sinnen abdisputiren können.“

(Kr. „Beleuchtung des „Dialog zwischen zwei Freunden der Ehstnischen Sprache““, 15. IX 1857, käsik., lk. 3.)

²²⁹⁾ Esineb Wielandi „Diana und Endymion. Eine scherzhafte Erzählung“ (1762) järgmiselt:

Sie that, (so sagt ein Faun, der sie beschlichen hat)
Was Platons Penia im Göttergarten that.
Was that den die? — wird hier ein Neuling fragen?
Sie legte — Ja doch! nur Gemach!
Schlegt euern Plato selber nach;
Es lässt sich nur auf griechisch sagen.

²³⁰⁾ Kr. Reinth. 29. V 1859.

²³¹⁾ Kr. Sch. 2. VI 1859.

²³²⁾ Kr. Sch. B. 30. VIII 1861.

²³³⁾ Kr. Sch. B. 4. VII 1872.

²³⁴⁾ Kr. Koid. I, 27. V 1868, lk. 215.

Peale Wielandi on Kr-i veedelnud veel mõnigi sama ajajärgu rokokoolik kirjutseja, nagu Wielandi õpilasena koomilisi romaane ja värssides naljapalasad produtseeriv A. F. Langbein (1757—1835), kelle ülemseisuste kiidulaulude vabritseerimist pilkav luuletis „Der Mond an die Dichter“ on Kr-le meenund, kui ta kirjutab:

„Als im vorigen Jahrhundert bei den deutschen Dichtern die Manie herrschte, dem lieben guten Stand von allen Seiten Huldigungen darzubringen, schrieb der bekannte Humorist Langbein im Namen des Mondes eine Epistel an die enthusiastischen Dichter, mit dem Bescheid, sie sollten von ihren Barbiren vollgültige Zeugnisse beibringen, dass ihnen der Bart wüchse, alsdann würde der Mond ihre dargebrachte Huldigung annehmen.“²³⁵⁾

Muide — sellist kiidulaulu tahaks Kr. laulda Sjögrenile selle õnnelikkude ortograafiliste parandusettepanekute puhul, arvates endal selleks küllalt õigust, kuna tema, s. o. Kr-i järjekindlat habemekasvu 35 aasta jooksul võivat tõendada tema habemeajaja.

Sellesama autori joomalaulu „Der Zecher“ algust meenutab Kr. kirjas Schiefnerile (9. VI 1859):

„... ich und mein Fläschlein etc.“

Jälgil Langbeini-harrastusest leidub aga juba Kr-i noorpõlve paberites, kus on ära kirjutatud pikem laul „Des Pförtners Bericht, Gesellschaftslied“ ja paar 4-realist salmikut: „Gedanken bei einem Holzschnitte“ ja „Der Aufhelfer“.

Wielandi vaimus minevikku suhtuv on J. K. Musäus (1735—87). Nagu Wieland käsitleb muinasjutte teadliku üleoleva fabuleerimiseloõbu pärast või võimalikkude irooniliste pistete tegemiseks rahvausule ja vanaajale, niisamamuguses toonis on kirjutatud ka Musäuse „Volksmärchen der Deutschen“. Ometi leiab see mees armu Kr-i silmes oma painduva sule tõttu muinasjuttude kirjutamisel:

„Die gewandte Feder eines Museus oder Hauff hätte aus diesem Märchen eine angenehme Lectüre geschaffen, aber da wäre es kein Estnisches geblieben. Die Deutsche Literatur hat der Unterhaltungsschriften die Fülle, sie braucht keinen neuen Zuwachs aus der Estnischen.“²³⁶⁾

Küllap on Kr. siin tahtnud anda mõista, et tema pajatatud muinasjutt põlvneb otse rahvasuust ilma lisandite ja ilustisteta, mis, nagu teada, kaugeltki alati paika ei pea.

Teine Wielandi jälgija, kuid palju jämedatoimelisem, kõiki pilkav ja mahakiskuv oli endine jesuiit J. Aloys Blumauer (1755—98). Frivoolne

²³⁵⁾ Kr. Sjögr. 10. IX 1857.

²³⁶⁾ „Der dankbare Fürstensohn“, lk. 75.

teravmeelitsus oli nii Musäuse kui ka Blumaueri luule. Endine jesuiit kahtleb igasuguses vooruses ning parodeerib halastamatult vaimulikku seisust ja paavsti. Blumauerilt võis kõike oodata ja seepärast polegi ime, kui ta oodi — selle kõrgelennulise luuleliigi — rakendab teenistusse niisuguse madala „trooni“ ülistamiseks, mida kuuldes näit. Schilleri oodid häbi pärast maa alla vaoksid. Nii leiamegi tema satiiriliste, nalja- ja õpetlikkude luuletiste hulgas nn. oodi — „Ode an den Leibstuhl“, millele Kr. vihjab ühes oma väljendises tõenäitlikult Kas. Kal. kohta:

„... wage ich Ihnen einen Künftijährigen Estnischen Kalender mit der Bitte zu überreichen, denselben auf einem gewissen, von Blumauer besungenen Thron ad libitum verwenden zu wollen.“²³⁷⁾

Rokokoo üheks harrastusalaks oli idüll, maaelu ja loodusekirjeldus, kusjuures tähelepanu juhti kõigele väikesele, tähtsusetule. Inglase Thomsoni „Aastaaegade“ mõjul kirjutas Ewald Kleist (1815—1859) oma „Kevade“, mille loodusekirjeldis on hoolas üksikasjade vaatlus ja üksikjoonte kordus. Siinjuures on Kleist leidnud sageli omapäraseid väljendeid, missuguste „Bilderjagen’itele“ juba Goethe on juhtind tähelepanu, kuna need tema arvates mitte alati polnud õnnelikke leiutisi. Kleist näit. kõneleb „Kevades“ rohelisest videvikust, punakast pimedusest, loob sõnakombinatsioone, nagu — atemraubend jne. Neid Kleisti „Bilderjagen’eid“ ongi arvatavasti Kr. mõelnud, kui ta Faehl-i kohta kirjutab:

„Aus diesem Tuskulum pflegte Fählmann nach allen Richtungen Exkursionen zu machen, um den reichen Schatz seiner Volkssage zu ergänzen und zu erweitern. Diese waren nach Kleist’s Ausdrücke seine „poetischen Bilderjagden“, wobei er keine Mühe sparte.“²³⁸⁾

Vist on järgmises mõeldud Moritz A. von Thümmel’it (1738—1817) — koomilise rokokooeepose viljelejat, kuigi pole leidund andmeid Kr-i poolt mainitavate tema „Guckkastenlieder’ite“ olemasolu kohta. Alljärgnev väljendis käib mingi Sch. Bertrami esitatud „Webe-Zeugungstheorie“ kohta:

„Herr Moses u. Herr von Thümmel machen die Sache in ihren bekannten Guckkastenliedern schneller ab, aber der älter gewordene Mensch muss unter einem besonderen Glückstern geboren seyn, wenn er seine goldenen Kinderträume noch für Wahrheit gelten lässt.“²³⁹⁾

Kr-i huvi rokokooautorite vastu pole nende andmete järele otsustades olnud mitte väga tagasihoidlik. Kuid enne mingi üldkokkuvõtte tegemist

²³⁷⁾ Kr. Sch. 17. X 1858.

²³⁸⁾ „Dr. Friedrich Robert Fählmann’s Leben“, lk. 19.

²³⁹⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 4 (sisu järgi otsustades umb. 1860).

jälgigem veel mõningaid Kr-i suhtes mitte just teisejärgulise tähtsusega valgustusaja autoreid.

Üks niisuguseid, Kr-i eriti tema nooreas võlund mehi oli A. F. F. von Kotzebue (1761—1819) — Baltikumis hästi tuntud näitelavade vallutaja, Goethe ja romantikute kibe vastane. Juba läinud sajandi 20. aastail oli Kotzebue Kr-le autoriteete, kelle elunaudingut õpetava mõttemõlgutuse ta mälestusesalmina on pühendand ühele oma sõbrale a. 1822 ja mis Blumbergi järele on kõland järgmiselt:

„Lebensgenuss kann man auch aus geringen Blumen saugen, wenn man nur den Bienen die Kunst ablernt, bis in den Kelch zu dringen.“²⁴⁰⁾

Seesama kajastub hilisemas väljendises ülikooli vaheaegadel Paides veedetud päevadest:

„Zeitweilig durchwandernde Schauspielergesellschaften hatten jedoch den Namen Kotzebue kennen gelehrt, so wie einige Ritter u. Räuberromane hie u. da sich eingeschlichen hatten. Aber die Menge hübscher blühender Mädchen u. einiger recht anmuthiger Frauen boten dem Jüngling mannigfachen Genuss, ja selbst am Lebensabend gewährt das Aufrollen manches vergilbten Erinnerungsblattes noch Vergnügen; — es bleiben doch immer schöne Zeiten, wo unsere Genügsamkeit aus den kleinsten Blumen mit ihrem Bienenrüssel die Honigskelche entleert.“²⁴¹⁾

1820. a. paigu on Kr. nähtava huviga jälgind Kotzebue lavastusi Tallinnas, nagu sellele osutab järgmine:

„Das Holbergsche Lustspiel, welches Kotzebue zu seinem „Trunkenbold“ ausbeutete, ist vor länger als 40 Jahren sehr glücklich im Estnischen bearbeitet, wenn ich nicht irre, auch gedruckt. Ich habe das Stück ein paar Mal auf der Revalschen Bühne aufführen gesehen unter dem Titel „Pärmi Jaago unenägu.“²⁴²⁾

„Kui kadund Kotzebue ajal Tallinnas esimene theater asutati, mis üks Liebhaber Theater oli, seal mängisivad naisterahvas kõigist seisustest, rüütlipreilid, kaupmeeste ja studeeritud meeste abikaasad ja tütreid, ega tulnud kellelgi mõtet pähä, et nemad sellega pisimat roojastust oma auule tegivad... miks säherdune asi üksnes Eesti rajal võimatu peaks olema?“²⁴³⁾

Ka Kr-i noorpõlve paberid kõnelevad Kotzebue'le kingitud tähelepanust. Viimase algupära on siin 26-realine sentimentaalitsev luuletis algvärsiga: „O, hütet Euch, um mich zu klagen“, jne.

²⁴⁰⁾ Blumberg, lk. 87.

²⁴¹⁾ Kr. Sch. B. 26. II 1860.

²⁴²⁾ Kr. Sch. B. 23. II 1864.

²⁴³⁾ Kr. Koid. II, 19. VII 1870, lk. 97.

Koidulale Kotzebue mõlgutusi naisest:

„Kes võib ühe nõdra Eeva tütrele süüks arvata, keda, kuda kadund Kotzebue ütleb, Looja üheks vaheasjaks oli loonud, kes ühelt poolt tõustes inglite seltsi võib ulatada, nõnda kui teiselt poolt langedes nende elukate seltsi alandada, kus meil pärast surma hamba kiristamine peab tulema.“²⁴⁴⁾

Kr. arvamus omaaegsest eestikeelsest literatuurist:

„Kommt einmal von diesen Märchen etwas zum Druck u. wird vom Kalewi poeg — wenn die Götter den Vorsatz begünstigen! — eine Volksausgabe veranstaltet, dann dürfen wir von Anfängen der Estnischen Literatur ein Wort sprechen. — Alles bisher Erschienene ist, wie Merkels Räthsel auf Kotzebues Namen ein literärischer Dreck!“²⁴⁵⁾

Ja lõpuks küsimus Kr-It, millesse on põimitud Kotzebue mõningate kogutud kirjutiste pealkiri („Die jüngsten Kinder meiner Laune“):

„Haben Sie vom jüngsten Kinde meiner Laune schon etwas zu Gesicht bekommen — Kilplased?“²⁴⁶⁾

Kotzebue oli Kr-i meelisautoreid tema noormehees — ajal, mil ta enese sõnade järgi siinse seltskonna kirjanduslikud teadmised rüütli- ja röövli-romaanide kõrval olid ulatund juba ka Kotzebue loominguni, seda eeskätt muudugi viimase rändnäitetrupi kaudu. Nii sisutut-banaalset turukaupa, kui Kotzebue siin pakkuski, oli ta tolleaegse vähenõudliku balti seltskonna kirjanduslikule maitsele ometi tunnustatud suuruseks ega jätnud selliselt mõju avaldamata teadmisehimulisse noorde Kr-igi. Viimase hilisemadki Kotzebue meeldetuletused kõnelevad küllaladaselt lugupidavalt Kotzebue ajast.

Ent siirdugem edasi vaatlema veel mõnd sama ajajärgu vähemat suurust Kr-i toodangus.

Eesti keele ortograafia küsimusi arutades arvab Kr., et kõike, mis vana, ei saa mitte alati kõrvale heita ja uuega asendada, seda seepärast mitte, et vanaski võib vahel leiduda midagi kasulikku.

„Nicht alles alte — sagt Weber — ist heilig, weil es alt ist, sondern nur, wenn es gerecht, nützlich u. billig ist, sonst würden wir auch wieder die Gottesurtheile, Vehmgerichte u. Hexenprocesse hervorsuchen!“ — Wo die alte Orthographie der Aussprache analog erscheint, bleibe sie unangetastet; ist dieses nicht der Fall, dann fort mit ihr.“²⁴⁷⁾

Karl Julius Weber (1767—1832), keda nähtavasti on siin mõeldud, oli omal ajal kaunis kuulus teosega: „Demokritos oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen“ (1832—40), milles ta esitab oma vaateid valgustusaegse paraja vabameelsusega, lastes elutarkust vahelduda õpetlikku-

²⁴⁴⁾ Kr. Koid. I, 1868, lk. 32.

²⁴⁵⁾ Kr. Sch. 12. II 1860.

²⁴⁶⁾ Kr. Reinh. 25. VIII 1857.

²⁴⁷⁾ Kr. Faehl. 22. VIII 1843.

sega. Weberilt on muidki poolteaduslikke asju ilmund, nagu „Das Papsthum und die Papste“ jne. Ülaltoodud Weberi väite leiukoht ei ole praegu selgund.

Üheks Kr-i armastatud mõttespordi alaks on sõna- ja silpmõistatiste produtseerimine ja nende lahendamine. Siinjuures on Kr. sageli jälgind lääne sellelaadilisi eeskujusid, millest küllaldaselt ära kirjutisi leidub tema noorpõlve pabereis. Nii on siin „Taschenbuch der geselligen Vergnügen'i“ toimetajalt W. G. Becker'ilt (1753—1813) 10-realine silpmõistatis (charade) „Es lebt kein Mensch, der nicht etwas hat“ jne., ning samalt autorilt 8-realine salmik pealkirjaga „Beruhigung“.

Sealsamas esineb mitmetes omaaegsetes almanahhides kaasatöötand teravmeelsete epigrammide loojalt J. Ch. Haug'ilt (1761—1829) 2 logogriffi: üks 6-realine — „Schreck, Verwundrung, Melancholie“ jne., ja teine 7-realine — „Gott wohnt in mir und ist mein Quell“ jne., ning samalt 4-realine salmik pealkirjaga: „Schwelgens letzte Worte“.

Siinsamas tuuakse ka paar rida — Kr-i käekirjas raskesti loetavana — „Morgenblatt'i“ kaastööliselt ja õpetlikkude juttude kirjutajalt Therese Huber'ilt (1764—1829).

Järgneva tsitaadi põhjal on Kr. tegutsend ka herderilaadiliste paraablite meistri teoloog F. A. Krummacher'iga (1767—1845).

„Ein Paar Parabeln von Krummacher stecken schon im Estenvolk, wird man sehen, ob sie Anklang finden werden?“²⁴⁸)

Missuguseid ja kus Kr. nimetatud autori paraableid on ilmutand, ei ole Krummacheri paraablite kättesaadamatuse tõttu võimalik olnud kindlaks teha. Henrici - Picander vt. „Lisa“.

Lõpuks veel valgustusaja tippsaavutisi esindavast autorist, kes aga ühtlasi oli ka uute vaimuvoolude ennustajaid ja teerajajaid.

G. E. Lessing (1729—1781) — 18. s. II poole valgustatud suurusist peajagu pikem — oli valgustusaja stiili ideaalsemaid esindajaid. Siinjuures ei olnud ta mitte ükski tormi ja tungi, vaid ka klassika ja humaniteedi ennustajaks. Kahtlemata tunnustab ja tunneb Kr. Lessingi erinevat seisukohta 18. s. vaimukaaslaste hulgas, kui ta kirjutab:

„Wir können uns darum glücklich preisen, dass in unserem Jahrhundert, trotz der Dunkelmänner Bemühungen! immer von Zeit zu Zeit Erscheinungen hervortreten, welche beweisen, wie die wahrhaft grossen Männer des vorigen Jahrhunderts, deren Anführer ein Lessing war, ihre Saaten nicht fruchtlos ausgestreut haben.“²⁴⁹)

Kr-i suhe Lessingisse on valgustatud ratsionalisti oma, tema Lessingi mõõdupuu on seesama, millega ta mõõtis Albrechti „Religioni“ (vt. lk. 122 jj.) ja millega ühenduses ta siin kirjas õieti mainibki Lessingit. Ning teisalt oli

²⁴⁸) Kr. Sch. B. 13. III 1870.

²⁴⁹) Kr. Koid. I, 21. V 1868, lk. 201.

Lessingi religioosne tolerants kindlasti Kr-le meelepäraseks söödaks. Kuu-lakem ainult, kuidas ta, süttind Lessingi „Nathani“ lavastustest, sõitleb Sch. B-i kitsarinnalisust:

„Lesen Sie gefälligst Rigaer Zeitung N 79 über die Aufführung von Lessing Nathan. Ich fürchte in der That, die Kirchen- u. Pastorale Nachbarschaft sei nicht ohne Einfluss auf Deine sonst freisinnige Denkungsweise geblieben!“²⁵⁰⁾

Valgustusaeg oma vaimulaadi kui ka kirjandusliku toodanguga pole ülaltoodu põhjal möödunud Kr-st teda puudutamata. Juba noormeheas on ta lasknud end kaasa kiskuda noist lainetust, mis sundisid teda revideerimisele võtma oma seniseid tõekspidamisi ja sooritama ümberhinnanguid. Tõukeks oli vaja kas või Zimmermanni sapist pühaduste naeruvääristamist, seni kalju-kindlalt püsind Piibli tõdede pahupidipööramist, „loomuliku“ religiooni nõutamist. Kõik see tõi endaga kaasa dogmade, kitsarinnaliste pappide ja kiriku-seinte põlguse. Asemele kerkis Lessingi, Herderi ja paljude teiste kuulutatud õpetus humaansusest ja kristlikust tolerantsist. Kõikisalliv ja armuküllane pidi olema valgustatud isiksus. Suur arm ja sallivus kõige inimliku vastu — see 18. s. võimas evangeelium on tihti kajastuv Kr-igi kirjades:

„Alle Secten der Christen, ja selbst Juden u. Heiden werden von mir als Menschenkinder eines Vaters angesehen, während unsere Pfaffen nun die Anhänger i h r e r Kirche für Teilnehmer der Seligkeit ansehen... Wo findest Du bei diesen Leuten Toleranz?!“ hüüab Kr. kirjas Sch. B-le (17. II 1865).

Vastavalt ajajärgu vaimust võrsund taotlusile, rakendus siis Kr-ki valgustuslikust optimismist aetuna maailmaparanduseidee teenistusse rahvale õpetliku lugemisvara soetamisega. Eeskujusid selleks leidis küll saksa koolmeistri Beckeri, küll kirikuõpetajate Zschokke ja Witscheli näol. Nende vaimulaad ilmneb tema rahvavalgustuslikes üritusis, kuna eriti viimane on võinud Kr-i saatjaks olla mitme aastakümne jooksul.

Aga mitte üksi maailmavaate kujunemisele pole see ajajärk tunduvaid jälgi jätnud, vaid ka tolle aja kirjandus on Kr-s elavat vastukaja leidnud. Eriti esileküündiv on huvi rokokoo-autorite suhtes, alates voolu ehtsaimate esindajate Wielandi ja Hagedorniga. Võib-olla teatud vastukaaluks enese raskepärasusele on Kr. naudingut otsind ja seda ka leidnud küll Wielandi *je ne sais quoi* luules, Hagedorni muretus „Seebikeetjas Juhani“, küll E. Kleisti „piltide jahis“, Musäuse painduvas muinasjutusules, küll Langbeini frivoolsetes naljades kui ka Blumaueri jämedakoelistes sepitsustes. Nii mõnegi, tänapäev juba ammu ajast ja arust läinud autori, näit. kas või Kotzebue tähtsus pole olnud just mitte teisejärguline Kr-i silmes.

²⁵⁰⁾ Kr. Sch. B. 12. IV 1864.

Ei puudu autoreid Kr-i huvipiirkonnas (Haug, W. G. Becker), kelle meelissepitsusi on olnud puhtratsionalistlikke teravmeelitsusi — šaraadide ja logogriffide näol. Seda rokokoolist pisimõtlemist on Kr. harrastand otse uskumatu püsivusega peaaegu kogu oma eluaja. Jälgi huvitatuile sellest mõttespordist leidub küllaldaselt tema järelej. pabereis kui ka kogutult „Viru lauliku lauludes“.

Lühidalt — valgustusajast lähtunud mõjud Kr-i toodangus kajastuvad õpetliku elemendi propageerimises rahvale määratud raamatute ja artiklite kaudu. Peale selle — on juba ennegi siin-seal tähelepanu juhitud Kp-ja kangelase ja teda ümbritseva looduse kirjeldise vastuolule. Viimases võib mõnegi rokokoolise niidikese tagaajamisele asuda, mis võib-olla on johtuvaid tema kaunis huvipingelisest kaasatundmisest rokokoo-autorite loomingule.

Kokkupuutest tormlejate ja tunglejatega.

18. s. mõistusekultuse kõrval kõnnib kogu aeg varjuna irratsionaalne element. Midagi pakitseb mõistusega reguleeritud õhkkonnas, midagi nagu ajaks nutma. On liikvele pääsünd inimeses tundlemistarve, mis järk-järgult tugevnedes murrab teelt mõistuse paisu, vabastab fantaasia ja mässab kõige ratsionaalse vastu paari aastakümne kestes. Inglismaalt väljund tundeline suund ühineb Saksas pietismiga. Klopstock'i kuju tõuseb võimsana Lessingi kõrvale. Tema langetabki hoobi valgustusajale, seades religioosse unistuse ja usklikkuse vastu uskmatusetele, tunded ja fantaasia vastu mõistusele, saksuse maailmakodanlusele. Temas peitub palju uue elutunde dünaamikat, palju tulevikku sihtivaid ideid. Klopstock, vabastades tunded, saabki õieti tormi ja tungi rajajaks.

Kui palju Kr. on tunnud Klopstocki väärtust, on raske öelda. Õieti pole ta ainust kordagi oma toodangus Klopstocki mainind suhtes endaga. Paistab, nagu jääks tema kuju varju valgustusaegsete suuruste kõrval. Ometi pole see täiesti nii. Lehitsedes Kr-i kirjutatud pildiajakirja „Ma-ilm...“ V annet, kohtame lk. 132 muide Hebeli järele tõlgitud „Kinni-tähhed'es“ „Meie isa“ palvega kombineeritud värsistise (hiljem „Viru l. l.“ „Isa meie“, lk. 63), mis pole ometi muu kui Klopstocki oodi „Psalm“ eestistis. Tõlge on kaunis täppis ja, peab tunnustama, paremaid Kr-i tõlkeid.

Klopstocki oodipaatos oli kosmiline, päikesesüsteemi ümberhaarav, kõikvõimsa jumala kätetöö kiidulaul. Need olid mõjustatud, nagu tolleaaja religioossed hümnid üldse, Taaveti lauludest ning nende teenistusse olid rakedatud uued valgustusajast võrsund kujutlused maailma ja päikesesüsteemi

ulatuses. Teatud määral sellisest Taaveti laulude mõjust võib ehk kõnelda isegi Kr-i juures, kuna need on kaunis paljuütlemaid jälgi jätnud tema toodangusse (vt. lk. 23, 24).

Muide, Klopstocki mainib Kr. veel suhtes Faehlmanniga:

„Mit Klopstock, Göthe und Schiller hatte er sich schon auf dem Gymnasium vielfach beschäftigt. Jetzt suchte er, soviel die Zeit erlaubte, andere Deutsche Muster-schriftsteller kennen zu lernen und benutzte zu diesem Behufe die Universitäts-Bibliothek fleissig.“²⁵¹⁾

Aga tormi- ja tungiaja irratsionaalsus ja vabadustung võlgneb peale teevajaja Klopstocki tänu suurelt osalt ka Hamanni geeniusesele ning viimase mõtete edasiarendajale Herderile. Herderi universalism, mis avaldub tema sünteesilt valdavas teoses „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“, avas temale sisetundmise võime kõigi aegade ja rahvaste luulesse. Tema juures võtab esmakordselt aktiivse kuju arenemise mõiste, elu põhi- jõudude dünaamika, vastuoksa valgustusaja kõikumatule ja igavesti samasena püsivale seadusepärasusele. Temale ei ole luule enam mingi haritud kihi ees- õigus, vaid luule inimsoo emakeelena on kõikide rahvaste ja aegade spon- taanne eneseväljendus. Sellega asub ta hoopis uuele seisukohale seni põlatud rahvaste ja nende luuletoodangu suhtes. Uskumatult viljakaks osutusid need mõtted tema hilisemate jälgijate juures. Baltikumis leiavad need innuka esi- võitleja Garlieb Merkelis, kes vaimustatuna haarab sule orjuses ägavate väike- rahvaste kaitseks. Tema teeneks jääbki lätlaste kui ka eestlaste mineviku heroilisse valgusse tõstmine. Ja siit edasi see vaimustus areneski kaudu Kr. J. Petersoni, Faehlmanni, Kreutzwaldi, Jakobsoni ja nende epigoonide ning andis tulemusi, mis muidu vaevalt oleksid olnud mõeldavad selles maha- jätud kolgas.

Ei ole vastavate andmete puudusel teada Kr-i hilisemate aastate kohta, kuivõrd teda on huvitand Herder. Küll kohtame aga huviavaldusi tema noor- põlve märkmikus, kus Herderi nimega on varustatud 10 ära kirjutatud mõtte- salmi. Viimastele järgneb märkmikus mõtteteri mingisugusest proosast, mille autorit pole nimetatud, kuid mis väga hästi võiksid olla ka Herderi algupära. Nende iseloomustamiseks toodagu siin paar näidet:

„Aus der Treue gegen Menschen erkennt man die Treue zu Gott.“

„Seine liebsten Kinder ruft Gott früh aus diesem Leben, ehe der Strahl der Sonne sie sticht, ehe der Wurm sie berührt. Das Paradies der Kinder ist eine hohe Stufe der Herrlichkeit; der Gerechteste Fromme kann sie nicht betreten: denn seine Seele ist befleckt gewesen.“

„Wir werden alles, was wir seyn sollen, nur durch Mühe, durch Übung“ jne.

²⁵¹⁾ „Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben“, lk. 18.

Sellelaolisi väljakirjutisi leidub veel 5 (3 lühemat, 2 pikemat).

Ülalnimetatud Herderi 10 mõttesalmi allikat polnud raske leida, kuna Kr. kirjutab:

„Aus J. G. Herder's
Blumenlese aus morgenländischen Dichtern und Legenden.
Das Bleibende.
Gleich dem Winde verfliegt das Leben mit seinen Gestalten,
Schmerz und Freude verrauscht, Bittres und Süßes entfliehet;
Aber das Unrecht bleibt, das der Unterdrücker verübte,
Unsere Qualen entflieh'n; seine begleiten ihn fort.“

Peale tsiteeritu esineb veel 9 mõttesalmi järgmiste pealkirjadega: „Vergangenheit und Zukunft“, „Strenge gegen sich selbst“, „Unwissenheit“, „Wissenschaft für Andere“, „Der Spiegel in Dunkeln“, „Das Schweigen“, „Das wahre Lob“, „Lockmans Weisheit“, „Der Weg zur Wissenschaft“.

Kõik need esinevad Kr-i poolt nimetatud Herderi „Blumenleses“.

Aga Kr-i huvi näitab aktiivsust teistegi tormi- ja tungiaja autorite, eriti ühe siinse rühmituse, nn. hiiringi luuletajate vastu. See oli grupp raske-meelseid tundlejaid, täis surma ja kaduvuse paatost, kes enese ideaaliks seadsid vagaduse ja vooe, kes vihkasid prantslasi ja frivoolset Wielandi ning seevastu piiritult jumaldasid Klopstocki. Haaratud Ossiani meeoludest, rändavad nad nagu Goethe Werther maale, taskus Klopstocki oodid. Rousseau hüüdis: „Tagasi loodusse!“, mis mängis kogu tormi ja tungi elutundes tähtsat osa, sisendas sellesegi rühmitusse igatsuse lihtsa ja looduseläheda luule, idülliluule järgi. Viimase viljelejaid hiiringis olid Hölty ja eriti Voss.

L. H. Chr. Hölty (1749—1776), hiiringi tüüpilisemaid hingi, vara varisend, nukrameelne surma ihaleja, ongi lähedaseks saanud Kr-le oma Eleegia tõttu, mille ta on eestistand pealkirja all: „Leinalaul ühele vagale tütarlapsele“ („Virus 1. 1.“, lk. 27). Esmakordselt on see trükitud OES-i toimetatud 1843. a. Ma-rahva Kalendris, kus tütarlapse nimena figureerib Ello pärastise Mari asemel.

Nimetatud Eleegia tõlge leiab prof. Schott'i poolt kiitust, mis Kr-le siiski liialdusena tundub:

„Ich musste neulich laut auflachen als Schott mir schrieb, er habe in Ahlquist's Buche Hölty's Elegie Estnisch gelesen und müsse gestehen eine so gelungene Nachahmung noch in keiner Sprache gefunden zu haben. Das war zu stark, dafür soll dem Freunde nächster Tage, wenn ich ihm schreibe, der Kopf gehörig gewaschen werden.“²⁵²⁾

²⁵²⁾ Kr. Koid. II, 8. IV 1870, lk. 48. Olgu siin ühtlasi tähelepanu juhitud väikesele eksimusele sellesama kirjavahetuse II jao „Tähendustes“ (lk. 281), kus arvamist avaldatakse, nagu lausuks Kr. praegutoodud H. Wahli Hölty Eleegia tõlke kohta: „Nutulaul isa

Ning edasi — sessesamasse Hölty Eleegiasse puutuvat. Teatavasti avaldas E. Ahrens „Inlandis“ (1857, nr. 35) peale Kp-ja esimeste laulude ilmumist dialoogikujulise arvustise, kus Kr-i teos kaunis kibeda risttule alla võetakse. Eriti ei meeldi Ahrensile Kp-ja sissejuhatus, mis olevat kirjutatud nagu poolunes. Sel puhul meenub Ahrensile koolipoiss, kes vaid poole kõrvaga kuulas õpetaja etteütlust, kusjuures viimase sisu moondas hoopis teisemõtteliseks. Õpetaja nimelt olevat dikteerinud Ahrensi sõnade järele Matthissoni luuletisest (tegelikult aga Hölty Eleegiast):

„Schwermuthsvoll und dumpf hallt das Geläute“ jne.

Muidugi märkab Kr. kohe Ahrensi eksimust ja ironiseerib oma vastuses (Beleuchtung des „Dialog zwischen zwei Freunden der Ehstnischen Sprache“, käsik.) järgmiselt:

„Dessen unerachtet musste der „dumme alte“ Mann so schwer „vom bemoosten Kirchthurm herab fallen!“ O, es ist hart, vielleicht noch harter als Hölty mit Mathisson verwechselt zusehen. —“ (Lk. 5.)

Kirjas W. Schultze (kp-ta, ÕES) on kõne Hölty luuletisest „Lebenspflichten“ algvärsiga — „Rosen (mitte Blumen!) auf den Weg gestreut“:

„Die mitgetheilten Lieder sind Schund, sie haben gar keinen Werth, die wenigen Bruchstücke der Nationalpoesie sind unflätig u. gemein, die übrigen sind verstümmelte Lehnarten von bekannten Uebersetzungen aus dem Deutschen wie z. B. Hölty's „Blumen auf den Weg gestreut“ das alte „An einem Fluss der rauschend schoss“ u. ähnliche Machwerke mehr.

(Viimane „An einem Fluss“ jne. põlvneb valgustusaja autori K. F. Lossiuse (1753—1817) teosest „Unterhaltungen für Kinder und Kinderfreunde“ (1781).

Höltyt nimetab Kr. veel teisal, kaevates omaaegsete postiolude pikalduse üle:

„Ach ne scheene Gegend! und „werth drauf vergnügt zu seyn“, wie Hölty singt.“²⁵³)

„Und werth drauf vergnügt zu seyn“ põlvneb Hölty luuletisest „Aufmunterung zur Freude“.

Niisama või veel rohkem tuttav on Kr-le teine hiiringi kuuluv luuletaja, Joh. H. Voss (1751—1826), kuulus idüllide autor, millest tuntumaid on tema „Luise“, missuguse Kr. on pühendand oma tütre Marie 13. sünnipäevaks.²⁵⁴)

haa juures“, mis olevat ilmund Ahlquist'i artiklis „Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta“ (Suomi, 1855). Ent viimane ei sisalda ega ole vist üldse olemaski sellist Wahli tõlget. Kr. tõrjub siin tagasi Schotti kiituse kindlasti enese Hölty Eleegia tõlke puhul, mis on ilmund Ahlquisti raamatus: „Suomalainen murteiskirja“ (1869).

²⁵³) Kr. Sch. B. 22. I 1860.

²⁵⁴) Selle Kr-i raamatu omanik on praegu AKÜ.

Raamatus kujutatakse mugavat, väikestest olemise rõõmudest koosnevat perekonna idüllit. Ei ole muidugi kahtlust, et Kr. on tundnud teisigi Vossi töid, kui ta lausub:

„Nun ja, der Kalender? Gefällt mir im Ganzen gut. Das Neujahrslied zu Anfange ist — wenn ich nicht irre — eine Uebersetzung von Voss.“²⁵⁵⁾

Ja Kr. ei eksi. Nimetatud luuletis, ilmud ÕES-i toimetatud „Ma-rahva Kalendris“ (1846), on tõesti tartu-murdeline ligikaudne tõlge Vossi luuletisest „Am Neujahrstage“.

J. H. Voss ei olnud kuulus üksi oma idüllidega, vaid nagu üldse ajajärgu harrastused kandusid minevikku, nii ka Voss suundus antiiksusse ja lõi enesele kuulsuse suurepärasena Homerose tõlkijana. Seni olid seda katsund teha Bodmer, Stolberg, Bürger jt., kuid kõik nad olid pidand taganema Vossi meisterlikkude tõlgete eest. Selles teadlik olles, kirjutab Kr.:

„Denk nur daran, wie es mit den Uebersetzungen der alten Classiker ergangen ist? Sie fristeten ihr kümmerliches Daseyn so lange fort bis J. H. Voss durch seine Bearbeitung ihnen den Todesstoss versetzte.“²⁵⁶⁾

Kui aga juhtub niisugune õnnetus, et meistritöö sisse kuidagi libiseb mingisugune eksimus, siis ei ole kahtlust selle kuulsaks saamises. Nii äpardus Vossilgi reake „Odysseias“ (XI, 598) ja, nagu järgmine tsitaat tõendab, olid kurjad keeled sellest Kr-igi kõrvu sosistand. Oodates Reinth-lt Kp-ja 11. laulus esineva „pommitamise“ koha tõlget, arvab Kr.:

„Wahrscheinlich soll der Knalleffect uns überraschen!
Und hurtig mit Donnerepolder entstürzte der tückische Marmor.

Voss.
Karl Reinthal.“²⁵⁷⁾

Vossi tõlke mittevastavus algtekstile seisab siin selles, et Voss, püüdes järele aimata loodusehäält, tõlgib rohkem kui kreekakeelne originaal sisaldab. Viimasele mittevastavad on sõnad: „Hurtig mit Donnerepolder“. Osalt oli aga selle värsirea kuulsuse põhjuseks asjaolu, et Voss, pilgates inglase Pope'i Homerose tõlget, oli ise ometi onomatopoeiat taotlede jälgind Pope'i vastavat värsirida.

Sõbralikus vahekorras hiieringiga oli Kr-i tõlgitud ballaadi „Lenore“ autor Gotfr. A. Bürger (1747—1794). Temas pole veel kadund teatud rokokoolisus, wielandlikkus, kuigi palju jämedamal kujul. Teisalt ometi lähendab

²⁵⁵⁾ Kr. Faehl. 10. XII 1845.

²⁵⁶⁾ Kr. Sch. B. 20. V 1860.

²⁵⁷⁾ Kr. Sch. 11. VIII 1859.

teda geeniuustele armastus rahvapärase vastu, tema jõuline, kirglik, elamusest kantud lüürika. Bürgeri teeneks tuleb pidada ballaadi uuesti ausse tõstmist „Lenorega“, mis luuleliiki seni arvatj ainult turulauliku harrastusealaks. Nimetatud ballaadi tõlkimine pole Kr-le olnud sugugi nii lihtis. Ta kõneleb sellest hiljemini:

„Etwas aus einer fremden Sprache übertragen und gut übertragen sind zwei Dinge, himmelsweit von einander unterschieden. Eine gute Uebertragung soll soviel wie möglich den Geist und Sinn des Originals wiederspiegeln, zugleich aber auch so fließend sich lesen lassen als ein dichterischer Erguss in der eigenen Muttersprache. In der Uebersetzung von Bürgers Lenore kommen einzelne Strophen dieser Anforderung ziemlich nahe, doch sind andere Strophen und zwar die Mehrzahl theils oder total verfehlt; nur eine übertriebene Nachsicht konnte das Ganze für passabel gelten lassen.“²⁵⁸⁾

Kahevahel olles mõningate rahvalauludes esinevate vulgaarväljendiste tarvitamise suhtes, küsib Kr. Sch. B-lt nõu — kuidas nendega talitada, arvates ise nende esinemist õigustatuks:

„Schaden kann es gewiss nicht, wenn wir beide als ungelehrte (wie schreibt man in manchen Fällen das Wort richtiger gelehrt oder geleert?) Laien ein bischen in die Estnischen Volkslieder hineinpfuschen u. dadurch der Welt zeigen, dass der alte Bürger Recht behält, wenn er in seinem Lateinischen Dictum etwas gesagt haben soll, was meine keele fast mit sittuma übereinstimmt.“²⁵⁹⁾

Sellesama Bürgeri väljendisega hindab Kr. enese Kas. Kalendris ilmud kuusalmikuid:

„In Laakmanns Kasuline haben die Monatssprüche eine fromme Färbung erhalten (man muss sich in die Zeit schicken!) aber des Verfassers Pegasus geht so arg lahm, auf einem oder beiden Hinterbeinen, dass der Reiter vom Glück zu sagen hat, wenn er gefallen u. ohne blutige Nase abgekommen ist.“

Järgneb paar vagaloomulist kuusalmikut 1860. a.²⁶⁰⁾ kalendrist ning lõpuks märkus Kr-lt:

„Beachtet doch das dictum, wie unser alter Bürger singt — „mis situtud: non pictum est.“²⁶¹⁾

Vist osutab Bürgeri samale dictumile Kr-i sapine soovitus Sch. B-i „Peegli piltidele“:

„Maalijaid ja kujutegijaid on palju, seal ei tohi imeks panna, kui mõne maali kohta ühte Ladina keele sõna tohitatakse panna, mis meie Eestikeele ei usalda ümber kirjutada, aga kus sees sellest räägitakse, mis 7. lehe külle peal „pergli“ kõrva on pandud. —“²⁶²⁾

²⁵⁸⁾ Kr. Koid. II, 8. IV 1870, lk. 48.

²⁵⁹⁾ Kr. Sch. B., kp-ta (sisu järgi otsustades 1859. a.).

²⁶⁰⁾ On tähelepandav, et Kas. Kal. kuusalmikud aastaist 1860—64 incl. puuduvad Kr-i enese kogutud ja välja anda kavatsatud „Mõtte salmikutes“ (1881). Nähtavasti ei ole ta nende aastate kuusalmikuid trükimustaväärseiks arvand.

²⁶¹⁾ Kr. Reinh. 17. X 1859.

²⁶²⁾ „Pöllupapi j.“, Kas. Kal. 1867, lk. 64.

Nimetatud dictum leidub Bürgeri luuletises „... Historia von der wunderschönen Durchlauchtigen Kaiserlichen Prinzessin Europa...“ (1796), kus 10. stroofis öeldakse:

„Beherzigt doch das Dictum:
Cacatum non est pictum. — —“

Vrd. sedasama lk. 105.

Kuigi meil polnud kasustada rikkalikke andmeid Kr-i kokkupuuteist tormi ja tungi teerajaja Klopstockiga ega ka selle voolu ideedekandja Herderiga, jääb ometi vastuvaieldamatuks nende kokkupuudete olemasolu. Viimane on aset leidnud igatahes Kr-i varasemais aastais, kuna hiljemini on vist mõlemad rohkem varju jäänud klassikute hiilguse ja romantikute võlu ees. Näib, et Kr. on Herderi toodangust noppind filosooflevaid tõeteri; kui palju ta on tundnud Herderi muud toodangut, ei selgu. Aga, nagu juba ülal tähendatud, ei saa tema puhul kõnelemata olla kui mitte otsekohesest, siis vähemalt kaudselt mõjust Kr-i rahvamineviku harrastusse.

Kahtlemata palju lähemal Kr-le on seisnud hiieringi luuletajad Hölty ja Voss. Õhkub intiimsust ja südamate lähedust Hölty pisaraküllase kaduvusehalina ja Kr-gi hinge moll-akordi vahel. Samuti kõneleb kaasaalavast huvist tema Vossi väikekoodanlike idüllide soosing. Igatahes on idülliline kirjandusesuund, nagu selles hiljemgi võime veenduda, ära teenind Kr-i täielise lugupidamise. Eks leidu tema raamatutegi seas ju Vossi ja Goethe idülliluulet mõjustand Goldsmithi „Landprediger von Wakefield“. Ka pole talle Vossi tähtsus Homerose tõlkijana olnud tundmatu. Kr-i kokkupuuted hiieringi luuletajate kui ka Bürgeriga on nähtavasti toimund sajandi keskaastais.

Kokkupuuteid klassikuiga.

Olemegi jõudnud kahe saksa suuruse juurde, kes võrreldes teistega kõige enam on jälgi jätnud Kr-i toodangusse. Meile on säilind ühtlasi teade ajast, mil, võib oletada, Kr. esmakordselt kokku puutus nende saksa kirjanduse kesksamete kujudega. See sündis möödud sajandi algupoolel, mil eesti keel esimest korda oli rakendatud kandma kõrguste luulet — uusklassitsistlikku oodiluulet Schilleri „An die Freude“ eestikeelses tõlkes Holtzi ja umbes samal ajal Everthi poolt. See oli ikkagi suureks erandnähtuseks ajal, mil balti kirjanduslikule maitsele olid harrastatavamad lääne valgustusaegsed autorid, nagu Gellert, hieliitlased, Bürger ja palju teisi väikesemanimelisi.

Nagu teame Blumbergi järele, õppis noor Kr. Tallinnas sellesama Schilleri oodi tõlkija praost Holtzi juhatusel eesti keelt, kusjuures see kirjandusehuviline praost on oma õpilasi juhatand ka klassikute suursaavutiste eestistamise alal. Millised on olnud selle harrastuse tagajärjed, pole teada, küll võib aga arvata, et sellest ajajärgust alates ongi Kr-i pilgud sageli olnud pööratud nende suuruste sihis. Ega saa olla kõnelemata Holtzi äratavast mõjust ka Schilleri oodide silmatorkavas harrastuses Kr-i poolt, kusjuures ood „An die Freude“ on pidand painduma juba kolmanda eestistaja tahte alla.

On huvitav, et Kr-i veidi hilisemast ajast säilind kirjanduslik pärandus sisaldab siiski võrdlemisi vähe huviavaldusi neist kahest suurusest, olles enam ratsionalistliku ja algava esiromantika sugemete tunnistajaks. Kuid varem või hiljem on Kr. ometi kaunis põhjalikult tutvund nii Schilleri kui ka Goethe loominguga. Mil määral ja mis temale selles kõigepealt on silma hakand, selleks siirdugem järgnevate üksikasjade vaatlusele. Algame Schilleriga — kas või sel lihtsal põhjusel, et Kr. kõneldes neist kahest ikka esikohal mainib viimast.

Kr-i sümpatiseerimisest Schilleri heroilis-paatosliku luulega kõnelevad selget keelt vastavad tõlked „Viru lauliku laulude“ I tr-s, arvult viis: „Rändaja“, „Igatsus“, „Noormees jõe ääres“, „Elole“, „Rõõmule“ ja II tr. „Järelpõimingus“ — „Ideaalid“, seega kokku kuus. Edasi on Schillerilt pärit Kr-i 10 mõttesalmi tõlget, ilmud esmakordselt „Loomingus“, 1924 (lk. 271) ja toimetuse poolt märgitud peale 1879. a. kirjutatuks. Hiljemini on nende algupära kohta sõna võtnud A. Oras.²⁶³⁾

Kirjadest selgub, et Kr-i Schilleri tõlked pole kaugeltki piirdund siin nimetatuiga. Nooreea vaimustuses on ta neid produtseerind terve hulga, milles hilisem tunnetus on leidnud vaid saamatust ja kogend ülepäästamatuid takistusi. Eriti on raskusi teinud keel, mis heast tahtmisest hoolimata oma tolleaegsel arenemisastmel polnud võimeline kandma sellist kõrguste luulet. Noist asjust kirjutab Kr.:

„Seit vorgestern Abend studiere ich Ihr Übersetzung von Schillers Kampf mit dem Drachen, im Estnischen heisst der Drache lendav madu, wörtlich fliegende Schlange, wobei die Phantasie ohne Zweifel einen grossen Schlange Fledermausartige Flügel ansetzte! — Ob Ihre Finnische Version eine gelungene oder eine misslungene sey, darüber kann ich bei meiner oberflächlicher Kenntniss der Sprache kein Urtheil fällen, doch so viel steht fest, dass unsere Estnische Sprache zur Übersetzung dieser Ballade nicht herausreicht. Bei keinem neuen deutscher Dichter sind im Estnischen die Schwierigkeiten so gross wie gerade bei Schiller. Alle Versuche, welche von anderen wie von meiner

²⁶³⁾ A. Oras, „Kreutzwaldi mõttesalmide algupärasusest“.

Wenigkeit darin gemacht worden sind, erinnern nur zu sehr den bekannten Ausspruch vom alten Bürger:

„Beachtet doch das Dictum
Cacatum non est pictum!“ —

In meinen jüngeren Jahren habe ich manche Stunde auf solche Strohdrescherei verwandt, aber aus dem grossen Wust nicht mehr später benutzen können als die paar Liederchen, welche im Wiru lauliku laulud veröffentlicht wurden.“²⁶⁴⁾

Schilleri tööde tundmisest kõneleb järgnevi, kus Jakobsoni tõlgete puhul öeldakse arvustavalt:

„P a l e u s e d“? Ma tean küll, sest et ma Schilleri laulud ja muud kirjad tunnen, mis laulik selle nimega tahtnud tähendada; aga mis peavad teised lugejad selle vahva loomuse üle mõtlema? Ma arvan ei ühtegi. Ka värssi jalad astuvad mitmes kohas väga künkliku teed ja tunnistavad et hõõvli raud nüri olnud, misga kerve rajutused olivad silendatud. „Õige rüütlimeel“, „Mere niglas“ (??) ja „Laul kellast“ ei maksa mite rääkimist! Neid kuuldes võiksid Schilleril veel haua põhjas lihata luud vabisema minna.“²⁶⁵⁾

Ning edasi Kr-i nõudlikkusest „Kellalaulu“ suhtes:

„Vor paar Tagen warf ich einen flüchtigen Blick in Vana ja Uut, das Sie gewiss schon werden gelesen haben, darin kommt ja auch eine Uebersetzung der Schillerschen Glocke vor, wahrscheinlich von Pastor Malm, diese Version ist jedenfalls glatter als eine früher in Pernau gedruckte indessen müsste ich lügen, wenn ich sie für eine gelungene erklären wollte. Mit dieser Uebersetzung hätte selbst meine Jünglingsarbeit in Schranken treten können, wenn sie noch existirte, aber gerade darum, weil sie einem deutschen Schiller allzusehr unwürdig war, musste sie den Opfertod erleiden. In der Malmschen Uebersetzung finde ich nur einzelne Stellen, die wohl gelungen sind, während andere total verfehlt genannt werden müssen.“²⁶⁶⁾

Igatahes tõendavad ka allpool järgnevad mõningad vihjed Kr-i kodus-olu „Kellalaulus“. Ühest lõbusast anekdoodist kirjutab Kr.:

„Du kennst die Anecdote, die von der alten verstorbenen Frau von Brasche mit Ihrem Göthe-Besuch in Weimar in die Schuhe gegossen hat, indem sie auf Göthes Frage, ob sie etwas von ihm gelesen habe, mit stolzem Selbstbewusstsein antwortete: „Festgemauert in der Erde, steht die Form von Lehm gebrannt etc.“²⁶⁷⁾

Midagi selletaolist olevat juhtund ka tema enese ja ühe talumehe vahel, kes ühel heal päeval üle tema läve astund imetlema suurt eesti kirjameest.

Ning edasi „Kellalaulule“ vihjavad:

„Mit des Schicksals finstern Mächten ist kein sicher Bund zu flechten!“ daher empfängst Du meine zum gestrigen Tage zuge dachte Gabe post festum.“²⁶⁸⁾

²⁶⁴⁾ Kr. Krohn, 21. III/2. IV 1869.

²⁶⁵⁾ Kr. Koid. II, 11. XI 1870, lk. 118.

²⁶⁶⁾ Kr. Koid. II, 17. V 1870, lk. 69.

²⁶⁷⁾ Kr. Sch. B. 5. II 1860.

²⁶⁸⁾ Kr. Sachs. 19. I 1854.

Seesama väljendis leidub kirjas Sch-le (11. VII 1862).

Kalendrisabadki peavad rahvale meelde tuletama surematuid värsse surematult suuruselt:

„Nõnda rääkis tohter, ja tema sõnad tuletasivad tahtmata mulle meele, mis kadund kuulus Saksa laulik Schiller abielu rahva ühendamise kohta ütleb:

„Seeks kats'gu, kes en'd eluks köidab,
Kas süda südamele heidab!
Jamps lühike, pik kahetsus.“²⁶⁹⁾

Või jällegi sama laulu värsse meelde tuletavad:

„Noh, minu pärast! Kui neist hiljemine abielu rahva paar peab saama, siis soovin neile:

„Et esi-armastuse ilul
Neil õitseks õn veel õhtu vilul.“²⁷⁰⁾

See moraalile koputav väljendis on öeldud kalendri jaanuarikuu pildikese kohta, kus tüdrukul kedrates lõng on katkend, kuna poiss teda süleleb.

Kui Kr-i lapsed talle külla sõidavad ja ta meeeldi nende hulgas ka Koidulat näeks:

„Kahju, väga kahju! Kui mul armsad päid lugedes, ommetegi üks „kallis“ saab puuduma, nõnda et kuulsa Saksa kellalaulikuga ei või ütelda: „ihm fehlt kein theures Haupt!“²⁷¹⁾

Lõpuks — „Sakala“ ilmumist tervitab Kr. „Kellalaulu“ jäljendiga:

„Ja nüüd soovin tuttava lauliku sõnadel, kohalikult muudetud:

Et rõemu kella helinaga
Sind rahvas lahkelt teretab,
Kus koidu piirel esi-rada
Sul nõder jalg vast alustab.
Nüüd puhkavad veel aja kaisus,
Mis elust must, mis lahkelt paisus:
Sest isa valju kepi hoolet
Ei näita kõik Sul kuldsel koorel.“²⁷²⁾

Ülalmainitud Schilleri luuletisele „Noormees jõe ääres“ lähevad tagasi järgmised värsiread:

„Mul on Jumal tänatut, terved käed ja tugev keha, rääkis Els iseenesega, kas nendega siis võimatu peaks olema nii palju toimetada, et meie kahekeste ei võiks elada!

²⁶⁹⁾ „Põllupapi j.“, Kas. Kal. 1866, lk. 35.

²⁷⁰⁾ „Kalendri pildikestele seletuseks“, Kas. Kal. 1867, lk. 37.

²⁷¹⁾ Kr. Koid. I, 9. VI 1868, lk. 235.

²⁷²⁾ „Teretis ja õnnesoovitus Sakalale“.

„Kuule! leplik kostab laulust,
Vesi veereb allikast:
Aset annab veikem urtsik, —
Kõitnud arm kaks õnnelast.“²⁷³⁾

Luuletisest „Rõõmule“ on Kr. 3. stroofi põimind 1855. a. kirjutatud juhu-
luuletisse „Ludwig Löweni ja preili Franki kihlamise teretus ja õnnesoov.“
(Vrd. „Viru 1. 1.“, lk. 89.)

Schilleri ballaadi „Der Taucher“ esimene värsirida „Wer wagt es,
Rittersmann oder Knapp?“ leidub ÕES-is alal hoitavas Kr-i käsikirjalises
vastuses („Beleuchtung des „Dialog zwischen zwei Freunden der Ehstnischen
Sprache“, lk. 3) „Inlandis“ (1857) ilmud Ahrensi Kp-ja arvustisele.

Schilleri luuletist „Resignation“ meenutav on motiiv elu lehekuu ainu-
kordsest õitsemisest, mida Kr. mainib suhtes Faehl-ga, kes oma pruudi surses
naitus viimase sõbratariga:

„Und in der That, nachdem der im Leben nur einmal blühende Mai mit seinen
romantischen klängen so stürmisch verweht worden war, konnte er nichts Bessers thun,
als mit der Zeugin seines früheren Glücks ein Bündniss schliessen, das auf Freundschaft
und gegenseitige Achtung gegründet war.“²⁷⁴⁾

Sellelesamale osutavat leidub Kas. Kal-s:

„Aeg saab ka teie piltide ilu ükskord kahmatama ja õnneks teile, kui nende
mälestus teil südant jõuab soendada, sest et „elu lehe kuu aga ükskord õitseb ja ei mitte
enam“, kuda üks Saksa laulik kirjutanud.“²⁷⁵⁾

Kui Faehl. kaudu pole enesest mingit elumärki andnud, tuletab Kr. talle
meelde Schilleri epigrammi „Kant und seine Ausleger“:

„Mis pergeli pärrast so vannemad sind kirjamehheks on koolitanud, kui sa ennese
mõtte rikkusest ei sedda vähematki teistele ei raatsi jäggada? Sinno kohhus olleks teisi
allati kannustada ja tulliseks tehha, et nende nõdder vaim hopis ei jä maggama. Tullela
meele, mis Schiller ütleb:

„Kui ehitavad kuningad,
Siis leidvad kärrunikkud tööd.“²⁷⁶⁾

Sedasama epigrammi mainib Kr. nimepidi, kõneldes enese kavatsetavast
Boecleri tuulamisest:

„Wenn der alte Herr in die Dresche kommt, sollen Ihnen die Körner nicht entgehen,
welche schwerlich in solcher Reife und Reichhaltigkeit ausfallen werden, dass man sie
auf den Markt wird tragen können; oder wir müssten Schillers Epigramm über Kant u.

²⁷³⁾ „Põllupapi j.“, Kas. Kal. 1871, lk. 60.

²⁷⁴⁾ „Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben“, lk. 29.

²⁷⁵⁾ „Põllupapi j.“, Kas. Kal. 1867, lk. 64.

²⁷⁶⁾ Kr. Faehl. 3. V 1839.

dessen Ausleger umkehren und die zu Stande gebrachte Körner Arbeiten einem Könige übergeben, der aus dem gesammelten und geläuterten Chausse-Staub eine eigenthümliche Porcellan-Masse fabricire.“²⁷⁷⁾

Oletatavasti põlvneb paaris Kr-i kirjas leiduv motiiv piima ja koort muretsevast lüpsilehmast Schilleri distihhoniist „Wissenschaft“:

„Wer Volksfreund ist u. das arme irregeleitete Volk liebt, der Sorge auch für gesunde Nahrung des Geistes u. suche nicht die falsche Richtung für seinen Beutel zu benutzen; wie es die Fennerschen Kirchenbeamten thun, denen die Dummheit der Esten für eine fette Kuh gilt, die sie mit Milch u. Schmand versorgt.“²⁷⁸⁾

Umbes seesama varieerub kirjas J. Weitz-le (3. II 1862).

Kui siin senini kordusid aina vihjed Schilleri väikesemaile luuleteostele, siis järgnevad kolm tahavad tõestada Kr-i tutvust ka Schilleri draamadega. Ühele, teatud määral lentsõnaliseks saanud küsimusele Schilleri „Piccolominis“ (2, 1): „Was ist der langen Rede kurzer Sinn?“ on tagasiminev ÕES-i 1843. a. kalendri arvustise puhul Kr-i poolt lausutu:

„Fassen wir am Schlusse der langen Rede kurzen Sinn noch einmal zusammen, so erhalten wir als Facit: Der Kalender taugt nichts.“²⁷⁹⁾

Seesama esineb veidi teisendatult kirjas Sachs-le (23. XI 1853) ja Sch. B-le (kp-ta, lisa lk. 10).

Schilleri „Wallensteini surmast“ (5, 3) on pärit Kr-i poolt tsiteeritud Wallensteini sõnad — Faehl-i varavarisend armsama puhul:

„Tief erschüttert von diesem herben Schicksalsschlage vergingen ihm Wochen und Monde in stiller Trauer, bevor er sich wieder fassen und erheben konnte. — Wohl mögen in seiner schwer errungenen späteren Resignation Schiller's Worte:

„Was ich ferner auch erstreben mag, —
Die Blume ist hinweg aus meinem Leben,
Und kalt und farblos seh' ich's vor mir liegen.“ —

oft und bedeutungsvoll nachgeklungen haben!“²⁸⁰⁾

Ning lõppeks — Kr. arvab enese kohta tohtivat tarvitada kuninganna Maria sõnu Schilleri „Maria Stuart'ist“ (3, 4) ühes oma maailmavaadet selgitavas kujukas kirjas:

„Mind sõimatakse Jumala salgajaks, rahva eksitajaks, kristlase usu vaenlaseks, nooreks Eestlaseks ja kes teab mis muuks, siiski — (nõnda võib enese armastus inimest pimestada:) — tohiksin ehk ühe õnnetuma kuningema* sõnaga enesest ütelda: „ma olen parem, kui minust räägitakse.“²⁸¹⁾

²⁷⁷⁾ Kr. Sjögr. 6. V 1852.

²⁷⁸⁾ Kr. Sachs. 13. II 1850.

²⁷⁹⁾ Kr. Faehl. 24. XII 1842.

²⁸⁰⁾ „Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben“, lk. 25.

²⁸¹⁾ Kr. Viru Eesti Seltsile „Kalevipoeg“, 29. I 1878.

Olgu tähistatud veel paarile Schillerist kõnelevale Kr-i väljendisele. Jutt on siin loominguilisest aktist, kusjuures Kr. leiab, et raske on end avaldada nii nagu ise seda tahaks. Halvemad ideed on need, mis realiseeruvad, paremad jäävad kõik avaldamata sel lihtsal põhjusel, et niipea kui neid sõnastada katsutakse, need muutuvad käes madalaiks ussikesteks. Kuid sellisest traagikast ei ole Kr-i lohutuseks vabad isegi suurvaimud, sest:

„Selbst ein Schiller ist oft hinter seinen Ideen zurückgeblieben, wie unsere grossen plastischen Künstler in ihren vollendetsten Werken es nie so schön wiedergeben konnten, als sie es gedacht hatten.“²⁸²⁾

Schilleri mälestuspäevade pühitsemisest ja seal juhtund intermezzodest ning juhuluuletisi koguvast Schilleri tütrest loetagu Kr-i kirjast Sch. B-le (5. II 1860) ja Sch-le (10. XII 1859).

Võrdlemisi vähe on Kr. kasustanud teise saksa klassiku, Goethe, luulet oma eestistuste aluseks. Seni teada olevail andmeil võib kõnelda ainult ühest Goethe luuletise eestistusest. Küll on mõnigi kord tahetud Goethele tagasi viia ka Kr-i „Reinuvader rebase“ eestistust. Sellist arvamust kellelki tundmatult autorilt loeme näit. „Rahva Lõbu-lehes“ 1898. a. nr. 11 (lk. 264):

„Reinuvader rebane“ on kuulus mõistujutt rebase kavalusest. Dr. Kreutzwald on ta Goethe järele Eesti keelde ümber teinud, aga nii osavasti, et ta Eesti keeles naljakam lugeda on kui saksa keeles.“

Viimasel ajal on aga selle väite paikapidavuses hakatud kahtlema. J. Roos²⁸³⁾ nimelt peab kaunis tõenäitlikuks, et Kr-le on eeskujuks olnud F. Hoffmann'i „Die Geschichte von Reineke dem Fuchs“. Aga sellegi hüpoteesi tõekspidamiseks vajaksime mõlema teose lähemat võrdlust, mis senini on veel teostamata.

Goethe ballaadi „Sänger“ eestistus „Laulik“ leidub „Viru l. 1-s“. „Sänger“ 5. stroofist tsiteerib Kr. kord üleolevalt pahandades Reinh-i üle, kes olevat kurjasti käidelnud tema „Alma materi“ pühendisega selle saksa keelde tõlkimisel:

„Am ärgsten misshandelt er mich in der vorletzten Strophe, wo der Sänger gleich einem Bettler (man weiss nicht recht, ob von der Festversammlung oder der Alma mater?) um ein Geschenk — milde Gaben — bittet. Nein, mein lieber Herr Pastor! ein solcher Bänkelsänger bin i nit!

„Ich singe, wie der Vogel singt,
Der in den Zweigen wohnet;

²⁸²⁾ Kr. Sch. B. Osterdienstag 1860.

²⁸³⁾ F. R. Kreutzwald'i „Maa- ja Mere-piltide“ algupära, lk. 262.

Das Lied, das aus der Kehle dringt:
Ist Lohn der reichlich lohnet.“²⁸⁴)

Ja samale stroofile võlgneb järgminegi värsirida:

„Doch darf ich bitten, bitt' ich eins.“²⁸⁵)

Goethe ballaadile „Der Fischer“ viitab sulgudestoodu:

„Dr. Claesers Schwiegermutter befindet sich laut ihrer eigenen Versicherung so „frisch u. munter wie ein Fisch!“ („Ach wüsstest du, wie's wohlilig ist dem Fischlein auf dem Grund!“) ...“²⁸⁶)

Neidsamu värsiridu tsiteeritakse kirjas W. Schultzile (25.V 1859, ÕES-s).

Nüüdsama toodud pahameele valangus Reinth-le on Kr-i poolt vihjatud ka Goethe luuletises „Rechenschaft“ esinevale mõttele:

„Er lässt mich um Entschuldigung bitten, „weil ich kein hohes Lied singen kann“, Das ist zu viel Bescheidenheit, nach Göthe sind bloss die „Lumpen“ bescheiden, man möchte gern zu ihnen gehören?“

Goethe „Musen und Grazien in der Mark“ 4. stroofile tagasiviitav on järgmine paar värsirida, Kr-i poolt veidi teisendatud:

„Eks teil ennestegil sedda teäda on, et Vörro-maa üks mägginne ning üllellig livane on, kellest laulda võib kui vanna taat Göthe Magdeburgi maast laulis

Unsre Saaten, unsre Todten:
Alles deckt der leichte Sand.

Agga meie lisame jure:

Meie põllud, rahhakottid
Kandvad liva, mitte vilja.“²⁸⁷)

Goethe „Zahme Xenien'is“ IV esinevat kaksikvärssi on Kr. tsiteerind ühes oma vaateid selgitavas kirjas, öeldes muu hulgas:

„Die Unkirchlichen beten zu einem liebenden Vater, der alle Menschen für seine Kinder ansieht, während die Kirchlichen sich unter den ungerechten, zornigen Jehova schaaren, dessen menschliche Schwächen unter dem heiligen Rock von allen Seiten herausgucken.

„Wie einer ist, so ist sein Gott,
Darum wird Gott so oft ein Spott.“

Was wir von unsern Kanzel von ihm hören, ist Blasphemie u. Ironie.“²⁸⁸)

Niipalju Goethe lühematele luuletõestele tähelepanu omistamisest.

²⁸⁴) Kr. Sjögr. 2. III 1853.

²⁸⁵) Kr. Sachs. 19. IX 1854.

²⁸⁶) Kr. Sch. 17. V 1860.

²⁸⁷) Kr. Faehl. 15. II 1843.

²⁸⁸) Kr. Reinh. 13. VIII 1859.

Vist langeb Goethe „Faustile“ au, olla kõige rohkem meeldetuletatud Kr-i poolt. Kui mitte kõike, siis vähemalt tähtsamaid ja tuntumaid kohti on ta sellest peast osand. Tema huvi kindumist sellesse teosesse mainib Blumbergki, kuna Kr. olevat ülikoolis olles innuga jälgind prof. Morgenstern'i loenguid „Fausti“ üle. Need on üksikud väljakistud read „Faustist“, mis Kr-le ühel või teisel puhul on meenund ja mida ta siis parajal juhul kiilub oma toodangusse. Ülevaatlikuma pildi saamiseks on alljärgnevad tsitaadid järjestatud „Fausti“ sisu järgi.

Stseenist „Vorspiel auf dem Theater“ põlvnevad järgmised:

„Durch hübsche gefällige Reime besticht man des Kunstrichters Ohr, u. diese in die Küche der Frau Pastorin gelieferte Gans wird auch dem Herrn Gemahl (Verstand) vom rechten Wege abirren. — „Was gl ä n z t, ist für dem A u g e n b l i c k geboren!“²⁸⁹⁾ („Faust“ — Dichter.)

Viimane on lausitud Sch. B-i kavatsuse kohta, tõlkida Kp-ga riimides.

Edasi soovitab Kr. mingisuguseid W. Schultz'i kirjutisi, mis ta läbi on vaadand, siiski asetada järgnevasse „Verhandlungi“ vihku, arvates:

„Denn abgesehen davon — dass in einem Sammelwerke jede das Estenvolk betreffende Notiz an ihrem Orte ist — muss die Redaction schon deshalb mitunter schwächere Parthien aufnehmen, damit Niemand ein Recht habe zu klagen, als sey das von ihm beigetragene Schorflein verschmäht worden. Denken Sie an Göthes Worte:

„Wer Vieles bringt, wird Jedem Etwas bringen!“

und seyen sie in der Zukunft weniger wählerisch.“²⁹⁰⁾ („Faust“ — Direktor.)

Kui Ahlquist Schiefneri kaudu palub Kr-i tööde nimistut, vastab viimane:

„... so muss ich gestehen: „Greift nur hinein ins volle Menschenleben“ da findet gleichen D— ihr überall!“²⁹¹⁾. („Faust“ — Lustige Person.)

Tunnustades Koidula mõju enese üle:

„Teie olete mino üle, kas nõiduse ehk muu salaväe läbi nii suurt võimust saanud, et mind kassi poea viisil õlekõrrega võite vedada, kuda Teie tahate; mis ükski imeks ei tohi panna, sest et vanadus meid teistkorda lapseks teeb, ehk kuda üks tark mees ütelnud: „Das Alter macht nicht kindisch wie man glaubt, es findet in uns wahre Kinder wieder.“²⁹²⁾ („Faust“ — Lustige Person.)

Ühes oma ortograafilisi küsimusi arutavas kirjutises ütleb Kr.:

„Ma lõpetan Göttu²⁹³⁾ sõnaga:

²⁸⁹⁾ Kr. Sch. B. 20. V 1860.

²⁹⁰⁾ Kr. Sachs. 24. II 1851.

²⁹¹⁾ Kr. Sch. 16. X 1859.

²⁹²⁾ Kr. Koid. I, 25. II 1868, lk. 99.

²⁹³⁾ Siin on ilmselt tegu trükiveaga.

Ju sõnu küllalt vaheldatud
Nüüd näitko mul ka tegusi!“²⁹⁴) („Faust“ — Direktor.)

Kr-le palju peavalu sünnitand Kp-ja tõlge on pannud teda ennastki sel alal katsetama, ent varsti hüüab ta tagasitõmbunult:

„Wozu mühe ich mich unnützig: gebt ihr Euch einmal für Poeten, so kommandirt die Poesie!“²⁹⁵) („Faust“ — Direktor.)

Saaremaa õpet. Masing, keda Kr. Tartus veedetud ajast mäletab „ateistide“ Schilleri ja Goethe suure vastasena, on välja andnud raamatu „Püübi luggud“, milles mõningad kohad Kr-le meenutavad „Fausti“ proloogi taevas ja millest ta üllatatult kirjutab:

„Wenn ich jetzt seine poetische Darstellung vom Teufel u. Gott lese, fällt mir unwillkürlich der Gedanke ein, St. Masing habe das Sujet zu seinem Gemälde aus Göthes Prolog im Faust benutzt.“²⁹⁶)

Sestsamast „Taeva proloogist“ on pärit järgnevi:

„Siis peame igal paremal ettevõtmisel meeletuleta, mis üks tark sõna ütleb:

Küll kärner teab, kes puukest istutamas
Et tulev aeg vast õit ja vilja toob!“²⁹⁷) („Faust“ — der Herr.)

„Fausti“ „Studierzimmeri“ stseenist põlvneb mõnikord Kr-il esinev hüüatus:

„Das also war des Pudels Kern!“ musste ich beim Lesen Ihrer freundschaftlichen Mittheilung ausrufen, wie Weiland College Faust.“²⁹⁸)

Seesama kordub kirjas Sachs-le (15. III 1853), Sch-le (16. X 1859) ja Sch. B-le (17./20. I 1874).

C. Körberi puhul, kes „Tallorahv. Postimehe“ redaktoriks saand, ütleb Kr.:

„Wenn Sie ernstlich glauben, dass ich mich über den Redactionswechsel des Postimees gefreut haben soll, so sind Sie ganz auf Holzwegen. Zum Freuen finde ich hier gar keinen Grund, sondern spreche mit Faust:

„Was kannst du, armer Teufel geben?
Ich bin zu alt, um nur zu spielen,
Zu jung, um ohne Wunsch zu seyn.“²⁹⁹) („Faust“ — Faust.)

Faehl-i kirjutis eesti ortograafiast ajab Kr-i pea ringi käima ning ta tähendab:

²⁹⁴) „Kuulsa Võrro linna mehhe nõu“ [Uuest kirjaviisist].

²⁹⁵) Kr. Sch. B. 26. II 1860.

²⁹⁶) Kr. Faehl. 8. I 1843.

²⁹⁷) „Viina katk“, lk. 21.

²⁹⁸) Kr. Sachs. 14. VII 1852.

²⁹⁹) Kr. Reinh. 1. I 1859.

„Mul on mitmes asjas nõnda kui Göthe rägib: Mir wird bei alle dem so dumm, als ging ein Mühlrad im Kopf herum!³⁰⁰⁾ („Faust“ — Schüler.)

Sedasama veskiratast nimetab Kr. kirjas Faehl-le (1. VI 1839) ja Sch. B-le (5. II 1860).

Järnevas iseloomustab Kr. Faehl-i lugemist:

„Er las zwar nicht mit der Feder in der Hand und gab überhaupt auf den Besitz von Schwarz auf Weiss — nach Mephisto's Rath — nicht viel, sondern bediente sich bloss seines Gedächtnisses, als eines bequemern Excepten-Büchleins, das er immer zur Stelle haben konnte.“³⁰¹⁾ („Faust“ — Schüler.)

„Was sagt Papa Göthe! — „Eben, wo Begriffe fehlen, stellt sich ein Wort zur rechten Zeit sich ein!“ Unsere Pastoren laboriren mehr oder weniger alle an der Krankheit des Begriffemangels u. müssen darum mit Worten ihren leeren Stroh dreschen.“³⁰²⁾ („Faust“ — Mephisto.)

Kr. ironiseerib eesti keele lektori Mickwitz'i üle, kes ühes oma kirjutises Tallinna valvavast vanamehest on tsiteerind katke Kp-st, Reinth-i tõlke järele. Kr-le tundub see „loomulikuna“, et eesti keele lektor ei oska Kp-ga originaalis lugeda, ja ütleb:

„Es giebt aber Leute, welche Herrn Carolus Mickwitz für eine Autorität im Estnischen halten, das ist natürlich, man setzt voraus, dass Jemand, der eine Sache lehrt, auch etwas von derselben wissen solle. Das sind veraltete Ansichten, heutigen Tages kommt es nur auf den Götheschen Spruch an: „Wenn ihr euch nur s e l b s t vertraut!“³⁰³⁾ („Faust“ — Mephisto.)

Seesama leidub varieeritult kirjas Sch-le (6. IV 1870).

Keegi haiglane proua on palund Kr-lt juhatust kümbluste suhtes, millest Sch. B-le teadustades meenuvad Kr-le Mephisto sõnad naiste alalistest „oh“ ja „ah'idest“:

„Was sagt Göthe von diesem ewigen Weh u. Ach?“³⁰⁴⁾ („Faust“ — Mephisto.)

„Fausti“ „Hexenküche'st“ kõnelevad lõppeks paar järgmist viidet. Dr. Claeseri võõrasema haigluse puhul, kes seda ise küll katsuvat salata, arwab Kr.:

„Wenn aber H. Dr. Claeser aus Fausts Hexenküche ihr ein Labetränklein könnte bereiten lassen, das 2 bis 4 Dutzend Järchen abnehme, so glaube ich könnten der Alten dadurch ein grosser Liebesdienst erwiesen werden.“³⁰⁵⁾

Kr. kahtleb, kas ta võib Koidulat alati usaldada, et kõik, mis viimane avaldand, tuleb puhtast südamest, sest:

³⁰⁰⁾ Kr. Faehl. 5. VI 1843.

³⁰¹⁾ „Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben“, lk. 19.

³⁰²⁾ Kr. Sch. B. 26. VIII 1860.

³⁰³⁾ Kr. Sch. B. 8. II 1868.

³⁰⁴⁾ Kr. Sch. B. 5. II 1860.

³⁰⁵⁾ Kr. Sch. 17. V 1860.

„Die Cultur, die alle Welt beleckt,
Hat selbst den Teufel angesteckt!“³⁰⁶) („Faust“ — Faust.)

Seesama motiiv „Hexenküche'st“ on kirjas Koid-le (I, 25. II 1868, lk. 97).
Nagu näha, Kr-i toodangusse on kaunikese hulga järgi jätnud „Fausti“ I osa, teisest osast, mis ju ka üldiselt vähem tuntud ja raskemini seeditav, pole seni leidund ainustki vihjet. Olgu siin veel tähelepanu juhitud A. Jür-
genstein'i märkusele artiklis „Kreutzwaldi vabameelsus“³⁰⁷), kus ta muu seas hüüab Kp-ja „Soovituse“ kohta: „Võrreldagu ommeti seda „Soovitust“ Goethe Fausti „Zueignung'iga“.“ Jür-
gensteinil on teatud määral õigus. Siin leidub tõesti paar ühist joont, nimelt — mineviku varjude nägemises ja kadund kaimude kaebuses. Ent Kr-i kaduvuse halin tundub siiski nagu rohkem ossianlikust elemendist läbi immutatuna. Muidugi ei saa ju otsekohe eitada, et tal selle kirjutamisel poleks ka mitte Goethe „Zueignung“ meeles mõlkund.

Muudest Goethe näidenditest on juba varakult Kr-i veedelnud „Torquato Tasso“ ja „Egmont“. Mõlemaist leidub ära kirjutisi tema järelej. pabe-
reis. Need on ammutatud näit. „Torquato Tasso“ 5. vaatuse 2. stseenist, alates Tasso sõnadega: „Wenn ich nicht sinnen oder dichten soll“ jne. Seda-
sama kohta „Tassost“ tuletab ta hiljem meelde kirjas Koidulale:

„Der treffliche Vergleich von Göthe im Tasso vom Spinnen des Seidenwurms und der Thätigkeit des Dichters bewahrheitet sich überall es ist in beiden mehr bewusstloser Instinkt als berechnender Wille, der sie treibt ihr Gespinnst zu schaffen. Die Erziehung kann dazu wenig oder nichts beitragen, wie die Naturdichter aller Völker beweisen, welche ohne Schule und Kunstregeln singen.“³⁰⁸)

Samuti on „Egmont'ist“ välja kirjutatud katkeid 2. ja 5. vaatusest.

Järgneva tsitaadi, mille Kr. lausub, kibestund Sch. B-i Kp-ja arvustisest, leiukohta pole veel suudetud kindlaks teha:

„Die Erfahrung ist, wie Göthe richtig bemerkt, ein theuer erworbener Schatz, auch ich will die grosse Ausgabe von verlorenen Zeit nicht unbenutzt lassen, sondern mit dem ersparten Pfennig mir nächstens ein Beil kaufen, damit ich meine freie Zeit als Holzhacker verwenden und dabei wenigstens Tubaka raha mir verdienen kann.“³⁰⁹)

Ka ei ole Kr. ise kuski väljendand Goethe tuntud sõnu: „Edel sei der Mensch, hilfreich und gut“, mis viimane W. Reiman'i ütluse järele olnud Kr-i elu juhtsõnaks.³¹⁰)

³⁰⁶) Kr. Koid. I, kp-ta, lk. 32 (kindlasti 1868. a. jaan. või veebruaris).

³⁰⁷) „Eesti kultuura“ III, lk. 184.

³⁰⁸) Kr. Koid. I, 15. VI 1869, lk. 313.

³⁰⁹) Kr. Sch. B. 24. XI 1859.

³¹⁰) W. Reiman, Fr. Reinhold Kreutzwald.

Miks Kr. nii vähe Goethe luuletooteid on eestistand, sellest kuulema kohe järgnevas:

„Göthesche Balladen übersteigen meine Kräfte, in früheren Jahren wurden mannigfache Versuche gemacht, aber es ging nicht, da muss ein grösserer Meister kommen.“³¹¹⁾

Kuna Kr., kõneldes klassikuist, armastab neid nimetada koos, ongi seesugused avaldused jäetud käesoleva peatüki lõppu. Huviga võime ses klassikuid ülistavas hinnangus jälgida Kr-i kaunis arenend enesekriitikat, mis kaugetki igat käisestpuistatud üritust ei usaldand turule saata. Seepärast on ka arusaadav see huvi, millega Kr. jälgib teiste omaaegsete vastavaid sulekatseid, et neid siis kõrvutada oma katsetega otsustuse langetamiseks ühe või teise kasuks. Sellist näit. loeme järgnevas:

„Im hohen Grade gespannt, bin ich auf die in Aussicht gestellten Uebersetzungen von Schiller und Göthe, welche — wie Sie sagen demnächst durch die Herrn Jacobson und Malm veröffentlicht werden sollen. Zwei Nachahmungen des Letzteren habe ich durch Wiedemann kennen gelernt, die gut waren. Unter meinen Jugendversuchen, die vor einigen Jahren dem Feuer geopfert wurden, fand sich ein grosser Stoss Schillerscher und Göthescher Balladen und Lieder, die der späteren Kritik durchaus nicht genügten, darum nur die paar Sachen gerettet wurden, welche in Virulauliku laulud enthalten sind. Um die beiden Deutschen Dichturfürsten so unter unser Volk zu bringen, dass der Uebersetzer sich nicht zu erröthen braucht, und ein verständiger Leser mit Genuss die Productionen lesen kann, dazu gehört Talent und Geschick im viel grösserem Masse als Altvater mir verliehen hat. Solche Plotnikarbeit, wie wir vor einigen Jahren (in dem) in Pernau gedruckten Kellalaul kennen gelernt haben, kann jeder Bänkelsänger prästiren.“³¹²⁾

Teisal avaldab Kr. oma arvamust Schilleri ja Goethe kohta järgmiselt:

„Esimesed kuus laulu on Saksa keelest võetud, viis tükki järgmiste kuulsa lauliku Schilleri, kues niisama kuulsa Göthe lauludest; sest need nimetud kaks meest on Saksamaa laulikute taeva külles kõige heledamad tähed, kelle hiilgust aastat ega aastasaead ei jõua kustutada. — Nii pikalt kui Eesti keele tiivad ulatavad, olen püüdnud sest märki anda: mis ja kuda need kuulsad laulu-kuningad oma laulusid olid loonud.“³¹³⁾

Kuivõrd vähe tunti klassikuid Baltikumi ringkondades Kr-i üliõpilas-aegadel, sellest kirjutab ta 60. aastail, imestades vahepealsete muudatuste üle. Nimelt Paide kohta väidetakse:

„Das waren noch prosaische Zeiten, ausser dem Pastor loci, einem eingebornen Schlossers Sohn und den beiden Doctoren hatte kaum Jemand die Namen Schiller u. Göthe gehört, noch weniger wusste man, dass diese Namen auf geborene Wesen Bezug hatten.“³¹⁴⁾

Schilleri ja Goethe nime mainitakse veel koos mõningas Kr-i kirjas (Kr. Reinh. 7. III 1859; J. Weitz. 3. II 1862; Koid. I, 14. IV 1868, lk. 153;

³¹¹⁾ Kr. Sch. B. 23. XII 1869.

³¹²⁾ Kr. Koid. II, 8. IV 1870, lk. 47.

³¹³⁾ „Angervaksad“, „Eessõna“.

³¹⁴⁾ Kr. Sch. B. 26. II 1860.

Sch. B. 3. III 1870), kuid need on kaunis juhuslikke meenund osutisi ega lisa enam midagi uut Kr-i suhteile saksa klassikuiga.

Lubatagu siin nimetada veel Kr-i poolt möödaminnes ette toodud paari isiku nime, kes on seisnud lähedal eriti Goethele. Alexander Humboldt'i (1769—1859), omaaja kuulsamaid mehi Goethe kõrval, mainib Kr. lugupidamisega klassikute kõrval ühes kaebes „kirikuhingede“ kitsarinnalisuse üle:

„Einen über die Sphäre ragenden Geist können sie nimmer begreifen, darum müssen die grossen Männer wie Schiller, Göthe, Alex. Humboldt etc. alle Höllenbraten werden.“³¹⁵⁾

Humboldti kuulsat sulge kiidab Kr. ka kirjas Sch-le (14. VIII 1859).

Ühes kirjas Sch. B-le kõneleb Kr., et ta olevat kunagi lugend mingit teost eri rahvaste ebausukommetest, kus muu seas olnud kõne ka soomlaste ja laplaste ussidekultusest. Teose autorit ta aga hästi ei mäleta, kuid arvab siiski:

„Wenn mich mein Gedächtniss nicht trügt, so war der Name des Verfassers Eker-mann, der sich so schrieb wie der Göthesche.“³¹⁶⁾

Tahaksin arvata, et Kr. on viimasega mõelnud Goethe erasekretäri Weimaris — Joh. Peter Eckermann'i (1792—1854), kes on saanud kuulsaks oma teosega „Gespräche mit Goethe“ (1836—1848).

Kr. kokkupuuted saksa klassikuiga algasid igatahes l. s. 20. aastais, mil balti kirjanduslik maitse ulatus vaevalt kaugemale saksa valgustusaegsest kirjanduslikust produktsioonist. Siitpeale on Kr. jälgind neid nähtava huviga, kusjuures teatavat tõusu moodustavad tema Tartus veedetud üliõpilasaastad. Noil aastail sündis nähtavasti põhjalikum tutvus Goethe „Faustiga“, ja umbes samast ajajärgust on pärit ka tema klassikute tõlked (vrd. „Angervaksad“ — „Essõna“), millest, nagu ta tähendab, suurem osa on tulesurma mõistetud — kui hiljem vaetud ja liig kerge leitud avaldamiseks. Vist tundis Kr. enese küündimatust selle luule rahuldavaks edasiandmiseks, et ta nende päästmiseks hiljemgi ei söandand ulatada parandavat kätt. Sellest valjust puhastustulest on teatavasti pääsind vaevalt pooltosinat klassikute eestistist. Kogu järgneva Kr-i eluea kohta võib konstateerida pideva huvi säilimist klassikute suhtes, mis väljendub mitmekesisistes Kr-i vihjetes nimetatule.

Ühtlasi on tähelepanndav asjaolu, et Kr. tuleb Schilleri luulega toime paremini kui Goethe omaga. Schilleri paatos, tema kõlblis-ideaalse maailma eelistamine ning meelelise vältimine — abstraktne luule — on leidnud Kr-s palju rohkem vastukaja kui Goethe „maine“, looduse- ja elulähedane luule.

³¹⁵⁾ Kr. Sch. B. 18. I 1860.

³¹⁶⁾ Kr. Sch. B. 18. IX 1872.

Sellest kõnelevad veenvalt Schilleri kõrgusteluule, oodide, tõlked, kuna Goethe puhul on Kr. vaevalt ühe ballaadiga mahasaanud. Ja veel eluõhtulgi võisime näha Kr-i jõudu katsumas Schilleri filosoofiliste mõttesalmikutega. Võrdlemisi vähe on Goethe lüürikuna teed leidnud Kr-i juurde. Paar vihjet ballaadidele ja seltskondlikkudele lauludele („Rechenschaft“, „Musen und Grazien in der Mark“) ning paarirealine mõttesalm ei kõnele kuigi palju selle kasuks. Küll on Kr-le tuttav Goethe „Faust“, aga siingi puutuvad tsitaatidena silma üldtuntud ja kuulsad kohad — needki tihti kas tahtlikult või tahtmatult omasõnalisiks väänatud.

Kr. klassikute hinnangus maksab vaevalt otsima hakata midagi erinevat omaaegsest ülistavast hinnangust, mis neis kahes nägi pooljumalaid või veel rohkemgi. Eks nimeta Kr-ki neid kõige heledamaiks tähtedeks saksa luuletaevas, kelle kuulsus ja au kannab igaviku pitsatit. Muidugi, kui sajandi algupoolel, ja mõnes tumedas balti ringkonnas võib-olla veel hiljemgi, Schillerit ja Goethet tembeldati „ateistideks“, siis selline väide leiab Kr-i poolt kõige ägedamat vastuseismist. Klassiliste suurmeistrite luuletoodang aga, olgu need siis Schilleri oodid või Goethe „Faust“, ei leia Kr-i poolt mingit eriarvamust, mida juba palju kordi poleks avaldand selleaegne kirjanduslik suhtumine mõlema suuruse loomingusse.

Kui tahame osutada klassika mõjustisi Kr-sse, siis esijoones mainitagu klassilise vaimu kui niisuguse mõju, mille eesmärgiks oli inimjõudude harmoonia, üldinimlikkude ideede taotlus — täiuslik ja kõigekülgselt väljaarendatud inimene. Selgus, rahu, mõõdukus, ebakõladest hoidumine, suursuguse ja õilsa ihalemine oli selle vaimu iseloomulikke tunnuseid. Meelelisus, kitsas argipäevsus oli põlatav, eriti Schilleri juures.

Eks ole Kr-gi kogu isiksuses ja toodangus püüdu üleva, suursuguse ja auväärse poole ning tunduvat kõige madala, ideetu põlgust. Sellest tema Schilleri luule eelistus, luule, milles kajastus ideaalne maailm palju suuremal määral kui tõeline. Aga samuti Kr-i enese luuletistes, ja seda juba mõningas noorpõlve saksakeelses katses, on märgata uusklassitsistlikke mõjustisi (kuigi vahest ainult klišeede näol), samuti kui mõnes hilisemaski, näit. luuletises „Viru laulik“, esineb tunduv püüd klassilise rahu, selguse ja tasakaalukuse poole. Ega ole vist kahtlust, et ligem analüüs võiks konstateerida mõninga klassilise võtte olemasolu Kr-i stiilisegasemaski teoses, Kp-s. Aga esijoones — korratagu veelgi — klassiline vaim, kättesaadamatute kõrguste igatsus ja humaniteedi ideest immutatud suure, ilusa ja õilsa taotlus oli see, mis haaras ja vaimustas seda suursuguste kalduvustega inimhinge. Kõigest sellest järgneb iseenesest juba kindel vormitaotlus ja muude klassitsistlikule poetikale omaste võtete kasustamine.

Kokkupuuteid sentimentaalse ja idüllilise kirjandusega.

Pole ühtki ajajärku saksa vaimuelus, mis oleks olnud nii rikas mõtete, ainetete ja vormide poolest, kui ajajärk 18. ja 19. sajandi vahetusel. Noil aastail saavutab kõrguspunkti nii klassika kui ka romantika ja Goethe ning Schilleri kõrval ei mängi kaugeltki teisejärgulist osa Jean Paul'i isik. Klassikute kõrval ongi ajajärgu väljapaistvamaid tüüpe Jean Paul Richter (1763—1825), kelle loomingus on esialal tundlemine ühes Sterne'i matkiva huumori ja veidra koomikaga. Tundelise suuna niidid, muide, viivad tagasi Inglismaale, kus selle voolu isaks oli Richardson. Mandrile saabund, liitus see siin pietismiga, ja mõne uurija poolt ongi sentimentalismis tahetud näha efemineerund ristiisku. Sentimentalism leidis pinda eriti väikekodanlikes ringes, ja sellisena väikekodanliku idüllina on seda meelsasti viljelnud Jean Paul.

Järgnevas tulebki meil arvestada esijoones J. Pauli ja peale selle veel mõnd väikesemat suurust, kelle sulg on samuti olnud tegev enam või vähem sentimentaalse ja idülliluule alal.

Teatavasti võlgneb uurimuste³¹⁷⁾ põhjal Jean Paulile oma olemasolu Kr-i „Paar sammukest...“, mille saksakeelne eeskuju kannab pealkirja: „Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wuz in Auenthal“. See on idülliline, sentimentaalset kaasatunnet manav teos, milles ei puudu aga ka annus J. Paulile omast huumorit. Aga Kr-i varaärgand huvist nimetatud autori vastu annab vastuvaieldamatu tõenduse tema järelej. pabereis leiduv võrdlemisi üksikasjalik väljavõte Jean Pauli elust, õpinguist, tegevusest jne. Väljavõtte allikana mainitakse:

„Auszug aus Jean Paul Friedrich Richters Leben, nebst Charakteristik seiner Werke von Heinrich Döring. Gotha 1826.“

Väljavõtte kõrvale, paberi äärele on mahutatud nn. „Verzeichnis seiner Schriften“, arvatavasti ka Döringi järele. Selles on loendatud J. Paulilt 13 teost.

Noorpõlves ja nähtavasti ka hilisemal ajal aset leidnud kokkupuuteist J. Pauli loominguga on Kr-le mõnigi mõttemõlgutus meelde jäänud, mis ta ühel või teisel juhul oma kirjadesse armastab poetada. Nii on kaunis tõenäitlik, et Kr. järgmise mõttekäigu on ammutand J. Pauli „Hesperus'e“ eesõnast, kui ta kärbitud „Kalevala“ kohta kirjutab:

„Um wieder auf Lönnrot zurückzukommen, bestätigt seine Arbeit das Jean Paulsche Wort: Der ältere Mensch taugt selten dazu, um seine jugendlichen Arbeiten zu verändern. Das vermeintliche Bessermachen erzeugt in der Regel etwas Entgegengesetztes.“³¹⁸⁾

³¹⁷⁾ H. Sakaria, „Kreutzwald ja Jean Paul“.

A. Anni, „Kreutzwaldi „Paari sammukese“ algupärast“.

³¹⁸⁾ Kr. Sch. 21. III 1862.

Umbes sedasama mõtet väljendatakse ka „Angervaksade“ eessõnas:

„Üks vanarauk ei tohi mitte noore mehe tööd selle sammuga mõeta, mis õhtu vilus temal kõige parem näitab. Noorel oli süda soe, vanal külm — se on se vahe, mis meie ei tohi unustada.“

Midagi sellesarnast on lausutud ka J. Pauli teoses „Die Unsichtbare Loge“ (vrd. J. Paul's Sämtliche Werke I, lk. III; Berlin 1840).

J. Pauli teoste arvukuse tõttu pole korda läind järgnevate sinnavihjivate tsitaatide päritolu näidata.

Mõrsjaks saanud Koidulale kirjutab Kr.:

„Ach ja! Es ist so manches stolze, widerspentliche Mädchen gezähmt worden im Ehe- und Wehestand, so wird es denn auch Ihnen ergehen nach Ablauf der glücklichen Tagen des Brautstandes, wo Sie uns — wie Jean Paul sagt — ein „Schaugericht“ sind, dem Bräutigam blos ein „Festagsessen“.“³¹⁹⁾

Kr. heidab ette Sch. B-le, et see ei olevat talle avalik, lubades siiski viimasele andestada, kuigi:

„Diese wird uns in der Regel schwer, wir machen lieber 20 dumme Streiche von neuem als dass wir eine vergangene That bereuen, u. gleichen darin dem Adel, der nach Jean Paul (wenn man diesem Humoristen glauben darf!) — lieber zwanzig Arbeiter als eine Arbeit machen soll.“³²⁰⁾

Sachssendahli lese toetamiseks soovitab Kr. W. Schultzil pöörduda rahameeste poole soodsal ajal, missugune oleks J. Pauli järele:

„Jean Paul giebt die schicklichste Zeit zu dergleichen Versuchen unmittelbar nach dem Mittagessen an, da seyen die Vornehmen u. Grossen in der Regel etwas angetrunken u. folglich auch menschlich.“³²¹⁾

Mitmel korral mainib Kr. oma toodangus nn. „leivanuga“, s. t. igapäev-seid elumuresid, mis riisuvad käest aja ja takistavad elada muusadele. Aga ta isegi ei mäleta selgesti, kes ja kus on seda väljendanud, arvab siiski, et J. Paul:

„Irre ich nicht, so klagt schon Jean Paul bitter darüber, dass das fatale Brodmesser unsere besten Schwingen durchschneide.“³²²⁾

Ja teisal näit.:

„Der Mensch kann einmal ohne sein Steckenröslein nicht existiren, der gemüthliche Kerl wenigstens nicht. Das Brodmesser, wie Jean Paul irgendwo richtig bemerkt, kappt oft unsere besten Ideen fort...“³²³⁾

³¹⁹⁾ Kr. Koid. II, 8. XII 1871, lk. 216.

³²⁰⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 7 (sisu järele otsustades umb. 1860).

³²¹⁾ Kr. Schultz. 27. IX 1856.

³²²⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 22.

³²³⁾ Kr. Sch. B. 5. I. 1860.

Seesama motiiv kordub kirjas Sjögr-le (6. V 1852), Sch-le (9. XI 1854, 4. IX 1867), Koid-le (I, 17. III 1868, lk. 115), Sch. B-le (5. III 1871, 18. IX 1872).

Jean Paul vajus oma hiiglatoodanguga kuni uuema ajani peaaegu unustusse, kuid lentsõnana püsis paar tema teose pealkirja: „Flegeljahre“ ja „Krähwinkel“. Kas Kr. on viimaseid lugend, pole teada, igatahes tarvitab ka tema nimetatud pealkirju lentsõnaliselt. „Krähwinkel“ — kirjas Sch. B-le (24. IX 1859, 5. II 1860, 20. V 1860, kp-ta, lisa lk. 12 ja 21). „Flegeljahre“ — Sch-le (16. X 1859), Sch. B-le (26. II 1860).

Samal ajal, mil oletatavasti algasid Kr-i kokkupuuted J. Pauliga, on ta huvi otsiskelnud ja leidnud enesele meelisväljendisi omal ajal saksa seltskonnas paljuloetud, Jean Pauli tundelisust taotleva autori Ernst Wagner'i (1769—1812) paarist teosest.

Nimetatud autori romaanist, „Wilibalds Ansichten des Lebens. Ein Roman in vier Abtheilungen“ (1804), on Kr. teinud väljakirjutisi I osast, lk. 12, kus kõneldakse inimese rahulolematusest olevikuga, ja sealtsamast, lk. 13 — et inimene toimib elus sageli mõtlematult ja kahetseb pärast. Teisest Wagneri romaanist, „Die reisenden Maler“ (1806), on Kr. teind sisu ümberjutustise, vahele paigutades mõningaid temale olulisemad tundund tsitaate, millest näit. viimane on võetud nimet. romaani I osast, lk. 159. (I osa pikkus on üldse 317 lk.) Nähtavasti käib sisujutustis ainult romaani I jao osa kohta. Sealsamas, s. t. järelej. pabereis leidub veidi lühem katke Ernst Wagneri allkirjaga, milles kõneldakse usust ja armastusest; kuid viimase leiukoht pole teada.

Juba tormi- ja tungiaja autorite puhul oli juhust märkida Kr-i huvikallakuid idüllilisele luuleliigile. Samasuunalisest sümpaatiast kõnelevad siingi järgnevad nimed.

Joh. Peter Hebel (1760—1826), Vossile omase külaidüllilise edasiarendajaid, on kuulsuse saavutand oma murdelise luuletiskoguga „Allemannische Gedichte“ (1803), milles Hebel esineb armastusväärsest värskena, loomulikult rahvapärase kirjanikuna. Sellest samast kogust on Kr. eestistand Hebeli luuletise „Hans und Verene“ 5 esimest stroofi (originaalis 11 str.) „Ara kosilase“ pealkirja all. Ilmus esmakordselt „Viina katku“ I tr., hiljemini „Virus I. I.“ (lk. 17).

Aga Hebeli luuletistest vahest populaarsemgi oli tema väljaantav kalender: „Der Rheinländische Hausfreund“ (1808—1811). Selles ilmund Hebeli jutustised on kogutult avaldatud teoses: „Schatzkästlein des rheinischen

Hausfreundes“ (1811). Need jutustised on väga mitmekesised, osalt teadmusi pakkuvad, osalt mitte pealetungivalt õpetlikud—väärtuselt igatahes kõrgemale küündivad harilikkudest kalendrisaba juttudest. Hebeli jutukesi on meil kasustatud Kr-i kui ka teiste poolt (näit. põlvneb vist siit koolilugemikest tuttav „Halbikära Hans“ — „Seltsamer Spazierritt“). Oma arvamist „Schatzkästlein“ kohta väljendab Kr. Hurdale, kes on nähtavasti olnud nimetatust huvitatud jutukeste eestistamise tagamõtte tõttu:

„Meines Wissens ist das Hebelsche Kannitverstehn ³²⁴⁾ im Estnischen noch nicht veröffentlicht worden, obgleich am länger als 20 Jahren ich die Geschichte einmal bearbeitet hatte, die — wenn ich nicht irre — noch jetzt unter meinen alten Papieren liegen muss. Es ist mir nicht mehr erinnerlich, weshalb ich den Aufsatz damals unbenutzt liegen liess: wenn ich ihn aufsuche, sollen Sie ihn erhalten, vielleicht können Sie daraus Einzelnes für Ihre Bearbeitung benutzen. Ein paar andere Hebelsche Spreuker, welche ich vor einigen Jahren veröffentlichen wollte, wurden damals vor der Dorpater Zensur nicht erlaubt. Im „Schatzkästlein“ ist Manches enthalten, das unserem Volke münden würde, daher wünsche ich Ihnen viel Glück zum Ausführung Ihres guten Vorhabens.“ ³²⁵⁾

Et Kr. 40. aastail on ametis olnud Hebeli jutukeste eestistamisega, seda tõendab „Sippelga“ I osa, milles leidub 2 „Schatzkästlein'ist“ põlvnevat juttu: „Hea sõnna, kurri tö“ („Gutes Wort, böse That“) ja „Koggemata nähhasamine“ („Unverhofftes Wiedersehen“). Viimases on ainult alguses juurde lisatud teateid Rootsima asukohast ja missugusel teel meilt Rootsi pääsetakse.

Edasi kõneleb Kr. Hebelist ÕES-i toimet. kalendrisaba koostamisel:

„Trotz der Wincklerischen Recension habe ich doch gewagt noch ein Mal die Geographie in den Kalender zu schmuggeln; ... Hebels Betrachtungen über Weltgebäude gebe ich auf vielseitige Aufforderung. Zu Anfang dieses Jahres war ich in einer grösseren Gesellschaft, wo der diesjährige Kalender vielfach besprochen wurde, bei dieser Gelegenheit machten ein Paar Schwarzröcke unserer Gel. Estnischen Gesellschaft zum Vorwurf, warum man nicht die herrlichen Sachen von Hebel mehr ins Estnische Volk verpflanze.“ ³²⁶⁾

ÕES-i toimet. 1846. a. kalendris leidub Kr-lt pala Vene geograafiast, Hebeli „Weltgebäude'st“ aga ei sisalda see midagi. Vastav Kr-i käsik. on küll alal hoidund ÕES-s („Lühnikene tähhelepanneme Maailma-Kerrest“), ent nähtavasti on see mingil põhjusel (võib-olla tsensuuri takistusel) avaldamata jäetud.

Kr-i Hebeli-harrastuse jätkamisest räägib edasi tema pildiajakiri „Maailm...“, millesse on Hebeli „Schatzkästlein'ist“ ammutatud järgmised palad:

³²⁴⁾ See nimi on Kr-i käekirjas raskesti loetav. Nähtavasti on siin mõeldud „Schatzkästlein'is“ ilmund jutukest „Kannitverstan“.

³²⁵⁾ Kr. Hurt. 15. IV 1863.

³²⁶⁾ Kr. Faehl. 13. VIII 1845.

„Ma-ilm...“ I:

- I „Lühnikene õppetus Ma-ilmast. — Schk. ³²⁷⁾ „Allgemeine Betrachtungen
1. Ma ja päike“ (lk. 3) über das Weltgebäude. Die Erde
und die Sonne“ (lk. 1).
„Vävli-vihm“ (lk. 31) — Schk. „Schwefelregen“ (lk. 34).

„Ma-ilm...“ II:

- „Ku“ (lk. 33!) — Schk. „Der Mond“ (lk. 59).
„Verre-vihm“ (lk. 64) — „ „Blutregen“ (lk. 35).

„Ma-ilm...“ III:

- „Rändavad tähhed“ (lk. 65) — Schk. „Die Planeten“ (lk. 71).
„Mut“ (lk. 77) — „ „Der Maulwurf“ (lk. 52).
„Kivvi-vihm“ (lk. 94) — „ „Steinregen“ (lk. 36).
„Konna-vihm“ (lk. 95) — „ „Froschregen“ (lk. 36).
„Kübbara-vihm“ (lk. 97) — „ „Hutregen“ (lk. 38).
„Rändavad ussikesed“ (lk. 96) — „ „Von den Prozessions-Raupen“
(lk. 10).

„Ma-ilm...“ IV:

- „Sabbaga-tähhed“ (lk. 97) — Schk. „Die Kometen“ (lk. 152).
„Sissalikkud“ (lk. 107) — „ „Die Eidexen“ (lk. 97).

„Ma-ilm...“ V:

- „Kinni-tähhed“ (lk. 129) — Schk. „Die Fixsterne“ (lk. 190).
„Maddudest“ (lk. 151) — „ „Von den Schlangen“ (lk. 25).

„Ma-ilm...“ esinevad Hebelile tagasiminevad palad on enam-vähem täpsad tõlked väikeste lisanduste ja vahelejättudega. Viimaste iseloomu selgitamine jäägu lähema uurimuse ülesandeks.

Aga sellestasamast allikast, nagu prof. W. Anderson minu tähelepanu sellele juhtis, on ka Kr-i „Eestirahva Ennemuistestes juttudes“ esinev „Loppi ja Lappi“. Viimane näikse olevat tõlge üsna väheste lahkuminekutega Hebeli jutukesest „Drei Wünsche“.

Sentimentaalse idülliluule viljeleja, Hölty ja Matthissoni laadi, oli luuletaja Joh. Gaudenz v. Salis-Seewis (1762—1834), kellele Kr. vihjab ühes oma pühendis (1838) Saksamaalt Võrru pedagoogiks saabund Heinrich Eisen-schmidt'ile järgmiselt:

3. str. „Das Uebrige in Salis Wunsch bescheert —
Dürft' freilich auch in Deiner Hütt' nicht fehlen:

³²⁷⁾ Schk. = Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes von J. P. Hebel, Leipzig, Druck und Verlag von Philipp Reclam jun. s. a.

Zufriedenheit, ein Freund, ein Herd, —
Und zur Gefährtin eine von den Seelen,
Die anspruchslos, doch weich durch inner n Werth
Uns mit des Lebens Blüthenglück vermählen!—“³²⁸⁾

Kr. on siin mõelnud Salise luuletist „Letzter Wunsch“, kus äsjanime-
tatud soovid leiduvad loetelduna.

Vossi laadis idüllide produtseerija oli ka teoloog ja pedagoog Chr. Lud-
wig Neuffer (1769—1839). Kr-1 pole temast muud jälgi, kui järelej. pabereis
leiduv 28-realine Neufferi allkirjaga luuletis „Die schnelle Antwort“.

Nii siis — juba üliõpilaspõlves on Kr-s huvi ärgand saksa sentimenta-
lismi tüüpilisema esindaja vastu. Sellest sümpaatiast on hiljemini võrsund
üks parimaid, kuigi eeskuju jälgiv, sentimentaalse luuleliigi üritusi meie 19. s.
proosakirjanduses. Edasi kõneleb Jean Pauli teoste lugemisest mõnigi Kr-le
meelde sööbind mõttekäik. Mõnigi tolle autori Sterne'i matkiv huumori häi-
latus ja miks ka mitte tema teoste „stiilitus“ on võind meeldida, teatud määral
ehk järeletegemiselegi ahvatleda. Ja siinsamas näeme Kr-i tõeteri ammu-
tamas teisegi J. Pauli taolise kirjaniku, E. Wagneri teoseist.

Edasi võisime veenduda Kr-i huvipüsis tormi- ja tungiaja pärimuse —
idüllilis-sentimentaalse luuleliigi edasiviljelejate vastu, Hebeli, Salise ja
Neufferi isikutes. Tutvuse algus dateerub igatahes 30. aastaisse, kusjuures
erilist tähelepanu on omistatud Hebelile. Ei saa jätta möönamata, et selliseid
idüllilisse luuleliiki vihjavaid jooni võib kohata Kr-i saksakeelses lüürikaski.
Üldse võib märgata, et sentimentaalse värvinguga idüll on olnud Kr-i meelis-
harrastusi, ja seda peamiselt tema keskeas.

Kokkupuuteid romantikutega.

Vararomantikuid.

Lääne romantilisele kirjandusevoolule on vaieldamatut mõju avaldand
metafüüsilised ja loodusefilosoofilised kaalutlused. Irratsionaalne element,
mis varitses juba Kant'i „Puhta mõistuse kriitikas“ ning näitas, kui piiratud
õieti oli inimõistus, väljendub ikka elujõulisemalt aja filosoofilises käsitluses,
leides ühtlasi väljenduse vastavais kirjanduslikeski üritusis. Ilmub Schelling
— täisverd romantiline filosoof, ja leiutab kogu loodusele ühe vormeli: loodus
on hingestatud, sihtitaotlev organism, loodus ja vaim on üks. Fichte jälle

³²⁸⁾ Saksak. lüür., lk. 318, nr. 7.

seab maksma ainult absoluutse mina, millele ta viib tagasi kogu nähtuste maailma. Need Läänes liikvele pääsünd ideed on omal ajal vastukaja leidnud Baltikumis samuti kui Tartu ülikooliski. Muidugi leiame laiahuvilise Kr-gi nende seast, kes mitte üksi polnud võimeline kaasa tundma mõnele valgustatud ratsionalistile, vaid kelles jätkus küllalt vastuvõtlikku pinda ka romantiliste filosoofide vaimustusele. Isegi „loodusefilosoofiliseks“ leiab ta võimalikuks nimetada oma maailmavaadet (vastuoksa Hurda omale, kel see olevat teoloogiline) kirjas Köhlerile (19. X 1864). Tema arvamist romantilistest filosoofidest võime lugeda järgnevasi:

„Ja, ja Herr Staatsrath! schauen sie gar nicht so vornehm auf die Schelling-Fichte-Kantische Zeit herab, sie war im Vergleich zu unserer Katzenjämmerlichen in der That eine grosse!“³²⁹⁾

Ja Faehlmanni huviavaldusest loodusefilosoofia vastu kirjutab ta:

„Die durch Schelling und dessen Schüler vertretene Naturphilosophie, die zu jener Zeit an der Tagesordnung war, und die reissenden Fortschritte in der Naturwissenschaften schärften auch den Blick unseres jungen Beobachters am Krankenbette.“³³⁰⁾

On tõenäitlik, et ühes Faehl-ga ka Kr., alludes ajajärgu harrastusile, imetles Schellingit ja selle maailmamõistatuse lahendust, kuigi see harrastus Kr-i juures pole kunagi pretendeerind olla eriti põhjalik ega sügavale küündiv.

Romantilisest filosoofiast välja kasvand looduse hingestus leidis lääne vararomantikas enesele sobiva väljendusvahendi romantilises muinasjutus. Siin võis piiramatu fantaasia luua endale, ja lõigi, uusi igatsetud mütoloogiaid ja sümboloid. Ja üks ole seesugusest romantilisest igatsusest sündindki mütoloogiaid Skandinaavias ja mujal. Meil teatavasti tallas seda rada Kr. J. Peterson, kelle üritused osutusid hiljemini uskumata viljakaks kogu eesti muinsuse harrastuses Faehl-i, Kr-i ja teiste kaudu. Ometi seisib romantiline muinasjutt kaugel tõelisest, lihtsast ja lapsemeelsest rahva muinasjutust. Selles ei olnud midagi infantilset, vaid kõik oli mähitud painajalikkude, ähvardavasse uttu. Täis loodusemüstikat ja hirmu ähvardavate jõudude ees oli see, täis maagilist ööde süngust ja demonlike tiibade kohinat. Nii-suguseid jubedust taotlemaid muinasjutte viljeles peamiselt vararomantik Tieck. On väidetud, ja seda A. Anni poolt E. Biograafilises Leksikonis, et Kr-i muinasjuttude „stiilis on tunda saksa romantikute (vendade Grimmide ja eriti Tieckide) muinasj. mõju“. Peale stiililise mõjustise võib Tiecki ja Kr-i muinasjutes üksikuid sarnasusejoonigi märgata, näit. Kr-i „Udumäe kuningas“ ja Tiecki „Elfen’ites“, või jälle sümbolina ilus, mida ei saa unustada, ja m. s.

³²⁹⁾ Kr. Sch. B. 12. IV 1864.

³³⁰⁾ „Dr. Friedrich Robert Fählmann’s Leben“, lk. 24.

On siis tõsiasi, et Kr-i muinasjutud on romantilised — vahepealsed rahva- ja kunstmuinasjutu vahel, kuigi ta ise meid kangekaelselt tahab veenda vastupidises, nagu see ilmneb järgnevatki:

„Die „Eestirahva ennemuistesed jutud“ welche in der Helsingforscher Ausgabe veröffentlicht worden sind, stammen von A—Z aus dem Munde des Volkes und zwar der Mehrzahl nach sind sie fast wörtlich so niedergeschrieben, wie sie von den jedesmaligen Erzählern mitgetheilt wurden. Es lag mir besonders viel daran, keine Eigenthümlichkeit zu verwischen, denn gerade die Art u. Weise, wie jedes Volk seine Märchenstoffe bearbeitet, ist von grossem Interesse. Anlangend die Stoffe, so dürfte die Mehrzahl derselben von andern Völkern entlehnt seyn, besonders stark ist das Deutsche Element hier vertreten, und sind einzelne Märchen fast eben so, wie wir sie im Deutschen kennen gelernt haben, z. B. „Wie die 7 Schneider in den Türkenkrieg ziehen“, — die bekannten „Sieben Schwaben.““³³¹⁾

Et mitmele eesti muinasjutule leidub Saksas vasteid, avaldab Kr. arvamist, et neid ei maksaks saksa keelde tõlkida (vrd. Kr. Sch. 10. III 1867). Kirjas Sch-le eitab ta saksa Telli ja Heinrich der Löwe juttude vastete olemasolu eesti muinasjutumaailmas (20. V 1861).

Veidi vildak oli Kr-i arusaamine ehtsast rahvajutust, ent mitte sugugi vildakam saksa romantikute omast, kes ju kõik lähenevad muinasjutule, püüdes neis rohkendada meeldivaid jooni — seega kaldusid tahtmatult võltsima.

Romantika suuremaid fantastika meistreid oli E. T. A. Hoffmann (1766—1822). Nagu Tiecki nii ka Hoffmanni veetleb looduse õökülg, deemonlikkus. Olles loetavamaid ja moodsamaid autoreid läinud sajandi algupoolele, on ta huvi äratand noores Kr-ski oma tol ajal päevakorral oleva teosega „Fantasiestücke in Callot's Manier“ (1814—1815). Selle teose peatükist „Nachrichten von den neuesten Schicksalen des Hundes Berganza“ on Kr. teinud väljavõtte pealkirjaga „Die Unverbesserlichkeit der Weiber“ (järelej. pab.).

Romantilise jubedustunde üheks haruks peetakse harilikult ka saatuse-tragöödiate õitsengut 19. s. esimesel aastakümnel. Selliseid hirmu ja õudust sisendava fatalismi jooni võib leida juba Tiecki, vähem Hoffmanni toodangus. Ent peagi labastub neis tragöödiais saatuse mõte, kuna siin enamasti seatakse väike ja juhuline kausaalsesse seosesse faatumiga. Neis ei tundu seega saatus suure, võimsa takistusena, mis oleks võimeline haarama ja masendama ühtlasi. Saatus ei täitu neis loomuliku sundusena, vaid juhuliste kokkulülitatud sündmuste tõttu, mis ei moodusta enesest paratamatut kokkukuuluvust. Seepärast pole neil võimet panna kaasa elama ega kaasa nautima, vaid näd olid ja jäävad hõredaks, allakäinud liigiks omal alal.

³³¹⁾ Kr. Sch. B. 17. II 1865.

Saatusetragöödia peaviljelejaid oli Werner, keda jäljendas tema õpilane Müllner ning kelle epigoonina omakord on tuntud Ernst Chr. Freiherr von Houwald (1778—1845). Kui Werneri saatusetragöödiate puhul veel ehk kajastub mõnigi kunstipärane joon, seisavad tema järeleaimajate teosed kaugel kunstimõistest. Nende kahe kätes õieti labastubki see liik, elades viimseid hingetõmbeid Houwaldi näidendites: „Der Leuchtturm“ (1819) ja „Fluch und Segen“ (1820).

Ja ometi — need meie aja maitsele sisulagedad asjad on võinud veedelda, ei, otse kaasa elama panna enam kui paarkümmend aastat hiljem oma silmapiirilt kadumist võrdlemisi valitud maitsega kirjanduseharrastajat Kr-di. Temale on pakkund naudingut saatuseromantikute viljelused ning ta on neis võinud imetleda ilusat keelt ja kõrgeid mõtteid (vrd. Kr. Sch. B. 23. II 1864). Ja nii on saanudki Kr-st ülalnimetatud Houwaldi näidendite eestistaja. Nendega on ta tahtnud rikastada eesti kidurat näitekirjandust. Võib-olla viis Kr-i siin eksiteele saksa omaaja maitselagedus, mis nimetatud teostele laskis osaks saada hiiglamenu näitelavadel. Olgu kuidas oli — tõsiasi jaks jääb ikkagi, et Kr., avaldades eestikeelses tõlkes nimet. Houwaldi teoseid — „Tuletorn“ (1871), „Vanne ja õnnistus“ (1875) — ei toimind mingil välisel sundusel, vaid et ta neid ise hindas ja rahvale igatahes enam sobivamaks pidas kui Shakespeare'i (vrd. sama kirja Sch. B-le). Hiljem ühes kirjas Koid-le (I, 21. IV 1868, lk. 161) tähendab ta küll „Tuletorni“ kohta, et tükil polevat sisemist väärtust, kuid seegi ei ütle palju, sest kuis muidu seletada asjaolu, et Kr. mõni aasta hiljemini maha sai teisegi saatuseromantilise vesivõsu tõlkimisega.

Mõlema tõlke saamiselu, lavalist menu ja nende vastavust originaalidele on käesoleva kirjutise autor lähemalt käsitlend vastavas artiklis.³³²⁾

Siin olgu siiski veel toonitatud ja tähelepanu juhitud sellele, kui lähedane Kr-le õieti oli romantiline saatuseusk, saatuseeeduse idee. Selle paremaks tunnistajaks on tema Kalevipoeg oma mõõganeedusega — ese, millega valati süütu veri, hukutab valaja enesegei. Siin on mõök rekvisiite, nagu neid armastasid tarvitada saatuseromantikud. Kalevipoeg oma mõõgalooga pole seega mitte kogemata sellisena välja kukkund, vaid see on Schultz-Bertrami esialgse leidusena (vrd. Kp-ja saamiseks tõuget andnud Sch. B-i ettekannet „Ein Vortrag von Dr. G. Schultz über „Kalevipoeg“ im Juli 1839“, ÖES, Mp. IX, 202) hiljem Kr-igi poolt rakendatud kandma saatuseeedust. See idee väljendub Kp-ja eessõnaski (1857), kus Kr. kirjutab:

„Eine höhere Nothwendigkeit regiert alle Ereignisse, die sich auf ihn beziehen und mit seinen Handlungen im Zusammenhange stehen, und lässt endlich den auf ihm last-

³³²⁾ L. Tohver, „Kreutzwaldi näidenditõlked, võrreldud originaalidega“.

enden Fluch an ihm in Erfüllung gehen, da die göttliche Gerechtigkeit die blutige That des Helden an einem Unschuldigen nur durch des Thäters eigenes Blut sühnen kann. Der sonst überall unversiegbare Held geht im Kampfe mit den Mächten des Schicksals unter.“ (Lk. V.)

Sellesarnast Kalevipoja suhtes on Kr. mujalgi toonitand, näit. oma artiklis „Eestirahva lauludest ja ennemuistesest juttudest“ („Sippelgas“ II, lk. 28).

Aga selsamal saksa saatuseromantikul on veel mujalgi Kr-i toodangus olnud kaasa rääkida. Oleme enam-vähem alati lootust hellitand mõnd „Viru lauliku lauludes“ avaldatud luuletist attribueerida Kr-i algupäraseks loometööks. Aga veel hiljuti on prof. G. Suitsu avastusena (vrd. sellekohast art. „Uusleide Kreutzwaldi uurimises“, „Looming“ 1931, lk. 966) selle lootusepuu küljest varisend kaks ilusamat õit. Kes ei mäletaks „Viru I. I.“ esinevaid luuletisi „Laul“ (lk. 13) ja „Esimene laul“ (lk. 53). Mõlemad nii kodu- ja südamelähedased ja siiski ei muud midagi kui tõlked meile juba tuntud romantiku Houwaldi vastavaist luuletisist „Lied“ (1829) ja „Das erste Lied“ (1833).

Seni toodu põhjal võiks arvata, et Kr-i kokkupuuted Houwaldiga algasid 60. aastail. Ent mõningate andmete najal on siiski põhjust oletada, et need suhted on aset leidnud juba enne 50. aastaid. Nimelt leidub Kr-i „Mailma...“ V andes (lk. 152) kirjutis pealkirjaga „Pühha neitsi Maria jummaliku lapsega“, milles jutustatakse Raphaeli Madonna della Sedia saamist, mis hiljem on ilmud ka „Meelejahutajas“ (1885, nr. 52, lk. 354) märkusega: „Houwaldi järele F. R. Kreutzwald“. Viimane märkus võiks ehk küll paikapidav olla, sest Goedeke järele leidub Houwaldi teoses „Buch für Kinder gebildeter Stände“ (1819—1824) „Madonna della Sedia“ pealkirjaga pala. Ent viimane ei olnud kohapeal kättesaadav, seepärast jääb otsustav sõna nende kahe ühtekuuluvusest siin ütlemata.

Kõige järele otsustades on Kr-i huvialal kaunis esirinnas kõndind saatuseromantika epigooni Houwaldi isik, jättes võrdlemisi silmapaistvaid jälgi tema toodangusse.

Saksa vararomantikale on teatavasti iseloomulik pöördumine rahva ja rahvapärase poole. Selline maitsemuutus on lähtuv romantika eelkäijaist Hamannist ja Herderist. Herderi avaldatud mõtted, et iga luulekunsti võib mõista ainult vastava ajajärgu ja rahvuse raamides ja et luule, see on õieti inimsoo emakeel — johtuv indiviidi enda väljendustarbest, osutusid viljakaks tormi ja tungi ajal ning kogu romantilises rahvaluule harrastuses Läänes kui ka meil. Igatsus ehtsa ja elamusrikka luule järele — olgugi et seda ehtsust nähti just kõige vähem ehtsais Ossiani lauludes — andis siiski viljakaid tule-

musi Herderi „Stimmen der Völker in Liedern“i“ näol. Selle mõju oli sütitav. Ta äratas seni allasurutud rahvastes enesetunde ning tõstis esimesena kilbile nende luule väärtuse ja ilu.

Herderist lähtund vaimustuses matkab mööda Balti kubermange Saksast siia saabund Chr. H. Justus Schlegel (1757—1842), kes haaratuna eesti rahvaluule musikaalsusest leiab võimalikuks kõrvutada neid Ovidiuse luulega. Oma matkateosesse „Reisen in mehrere russische Gouvernements...“ (1819—34) on ta paigutand mitmeid eesti rahvalaule, ning viimaste suhtes ongi Kr. huvitatud sellest teosest kirjutades:

„... bitte, wenn Du kannst mir Schlegels Reise, worin ein Paar Estnische Volkslieder, wenn ich mich nicht irre im 5 Bde, u. diejenigen Hefte von Rosenplänter's Beiträgen, wo ähnliche Spenden vorkommen, mir gütigst mitzuschicken.“³³³⁾

Kuigi vararomantikud enamasti lähenevad rahvaluulele hoopis võltsist seisukohast, sisendades oma ümbertöötamisega sellesse ebarahvalikku ja romantilist, siis teisalt ometi ilmneb samaaegsete juures ka püüd lihtsama ja loomulikuma luule poole. Arnim ja Brentano annavad välja märgatava lihtsuse poole püüdva rahvalaulude kogu „Des Knaben Wunderhorn“ ja varsti peale seda algatavad maailmakuulsat teekonda vennad Grimmid oma muinasjuttudega. Viimastes ei ilmne enam kaugeltki sellist vägivaldset ümbertöötamist, nagu seda oli viljeldud seni ilmund muinasjutes. On iseenesest mõistetav, et Kr-ki neid tundis ja võib-olla salajas mõtet hellitas enesegi muinasjuttude sellesarnasest võidukäigust. Igatahes on tal olnud põhjust rõõmu tunda viimaste menust, kui ta Koidulalt küsib — kas see olevat kuulnud, missuguse menu osaliseks tema muinasjutud on saanud Löwe tõlkes. Need olevat isegi prantsuse ja inglise keelde tõlgitud ja otsaga juba Ameerika jõudnud. Sel puhul on keegi sõber talle naljatades öelnud järgmist, mida Kr. siis ka nähtava heameelega Koidulale kuulutab:

„Du wirst bald der Märchen - G r i m m der Esthen werden, denn wie seine deutschen Volksmärchen die ganze gebildete Welt durchziehen, so werden auch Deine Ennemuis-tesed nächstens die Reise um die Welt machen.“³³⁴⁾

Kr-i huviharrastuste kohaselt on muidugi loomulik tema tutvus ka J. Grimmi teadusliku tööga: „Deutsche Mythologie“ (1835), millest põlvneb ÕES-i toimetusel ilmund Kp-ja motto:

„Man meinte die Volkssage zu überbieten und ist immer hinter ihr geblieben; nicht einmal soll da, wo sie lückenhaft vortritt, eine Ergänzung vorgenommen werden, die ihr wie alten Trümmern neue Tünche ansteht und mit ein paar Strichen schon ihren Reiz verwischt.“ Jacob Grimm.“

(Vrd. „Deutsche Mythologie“, „Vorrede“, lk. XIII, 1854.)

³³³⁾ Kr. Faehl. 14. VII 1847.

³³⁴⁾ Kr. Koid. II, 15. III 1870, lk. 26.

Samas Kp-ja „Eessõnas“ (lk. IV) kõneleb Kr., et eestlastel on ilusaid muinasjutte, nii ilusaid, et nende ehtsuse juures isegi kaheldakse, ent:

„Sie vergessen dabei J. Grimm's treffendes Wort, das er in seiner Deutschen Mythologie ausspricht: „Jede Kritik lähmt und zerstört sich, die damit anhebt, zu läugnen oder zu bezweifeln, was in einer unter dem Volk lebendig geboren und fortgepflanzten Sage enthalten ist und vor Augen liegt.“

Lõpuks veel paarist Kr-i tähelepanu pälvind vararomantilisest isamaaulikust.

Saksa poliitilises maailmavaates sünnib 19. s. alul Napoleoni sõdade aegu muutus. Vabariikluse austamise asemele astub Preisi kuninga kui maa vabastaja idealiseerimine. Tekib jõuk vabadussõja laulikuid, kes luuletavad vaimustavaid laule isamaast ja löövad ise vapralt kaasa lahinguis. Nende laulud on üldiselt tuttavaks saanud, kuna need olid hoogsad ja vastasid rahva tolle-aegsele meeleolule. Paari saksa vabaduselauliku juures on Kr-gi pilk peatund. E. M. Arndt'i (1769—1860) mainib Kr. puhul, kui Sch. B. teda palub mõningaid luuletisi tõlkida, nende seas ka vist mõnd Arndt'i oma.

„Sobald ich die Liederbuch bekomme, will ich mein Heil versuchen, würde Dir aber vorher rathen das Jannsen'sche opus Eesti laulik nebst Melodienbuch dazu anzusehen, es ist möglich, dass Du darin einige bekannte Liedertexte u. Melodien vorfindest, mir ist erinnerlich eine Verhöhnung des Arntschen „Was ist des Deutschen Vaterland?“ darin gesehen zu haben.“³³⁵⁾

Ka leidub Kr-i „Volkslieder d. Esthen“ kogus (lk. 52) Arndti luuletisest „Frühlingsball“ välja kirjutatud 4 esimest stroofi E. M. Arndti allkirjaga. (Originaal sisaldab 7 stroofi.)

Teise saksa vabaduslüüriku, Theodor Körner'i (1791—1813) luuletiskogu „Leyer und Schwert“ on Kr. nähtavasti sünnipäevakingiks saatnud Ida Schrödel'ite ühes vastava pühendisega (1843. a.), mille 6. str. kirjutatakse:

„So weih ich Dir dann Körners Schwert und Lieder,
Dass kamfgerüstet treffe Dich der Krieg.“³³⁶⁾

Sellestsamast Körneri luuletiskogust on Kr. hiljem ammutand motto ÕES-i 1850. a. aastapäeva tervitusele:

„Im Herzen lebt ein kühnes Wort,
Was gilts: ich sprech es aus.

Th. Körner.“³³⁷⁾

³³⁵⁾ Kr. Sch. B. 12. IV 1864.

³³⁶⁾ Saksak. lüür., lk. 376, nr. 26.

³³⁷⁾ Freundesgruss an die gelehrte Estnische Gesellschaft zu Dorpat zu ihrem Stiftungstage d. 18. Januar 1850.

Mottona tsiteeritud värsid põlvnevad luuletise „Trost, Ein Rundgesang“ esimesest stroofist.

Th. Körneri allkirja kannab veel Kr-i järelej. pab-s logogriff algvärsiga: „Reizend sind der Liebe Freuden“ jne. Muuseas tähendab Blumberg „Kr-i eluloos“ (lk. 86), et Kr-1 olevat tõlgitud „Viru 1. 1.“ ka Körneri „Schwertleid“, mis siiski tõele ei vasta, kuna seesugust seal ei leidu.

Vararomantilise kirjanduse mitmekesisuses on selle alamkihtides eluvõimeline veel õduseromantikast taotlev röövliromaangi, näit. kas või Goethe naisevenna Vulpiuse „Rinaldo Rinaldini“ näol, millele tagasiminev on veel tänapäevgi tuntud laul „In des Waldes tiefsten Gründen“. Kr., teadlik või mitte viimase päritolust, on selle eestistand (mälu järgi) ühes oma kirjas Sch. B-le (1. IV 1864), kust see hiljemini on paigutatud „Viru lauliku lauludesse“ (lk. 85) — „Rinaldini“ nime all.

Võiksime siin ehk esialgu piirduda paari kokkuvõtliku sõnaga Kr-i ja vararomantika suhteist. Need on olnud võrdlemisi elavad ja mitmes suhtes teda töölerakendavalt mõjustand. Nii mõnegi saksalise pärimuse Baltikumi ulatuv järellainetus on võimeliseks osutund aastates oleva Kr-i meeli valdama, olgu siis saatuseromantika või mõne muu vararomantikast johtuva ürituse näol.

Romantikuid ja epigoone.

19. s. teise veerandi aastakümned, mil figureerind suurused siin vaatlu-sele tulevad, ei ületa oma saavutisilt enam möödud ajajärgu romantikute tippsaavutisi. Uusi mõtteid suudab vahest tuua ainult Noor-Saksa liikumine, alates 1830. aastast. Ajajärgu harrastusi on looduselüürika, kaugete maade, aga selle vastandina ka kodu- ja külaluule. Romantiline rahulolematuse ja nukrameelsus on soodustuseks Byron'it matkivale maailmavalule, leides agaramaid viljelejaid Lenau's ja Heine's. Romantika kõrval elutseb maailmakartlik biidermeieriluule; samuti mängivad suurt osa ajajärku mitte millegagi iseloomustavad epigoonid. Kõigest siin nimetatust leidub jälgi — ühest vähem, teisest rohkem — Kr-i juures.

Švaabi kirjandusliku kooli romantikuist oli silmapaistvamaid L. Uhland (1787—1862). Stiililt palju lihtsustund võrreldes vararomantilise metsikusega, on ta agaramaid muinasluule, eriti ballaadi edasiarendajaid. Viimastes on tähelepandavaks jooneks keskaja motiivide kasustamine ja losside kultus. Uhlandi mõjustatud oli läinud sajandi keskpaigu balti kirjanduslikes viljelusis hoogu sattund ballaadiluule, ning samale saksa eeskujule vihjavad uuri-

muse³³⁸) põhjal Kr-igi noorpõlve ballaadide katsetused. Et noil ballaadide-sünni aastail on Kr-l kokkupuuteid olnud Uhlandiga, seda kinnitab tema järelej. pab-s leiduv pühendis, mille mottona figureerib Uhlandi luuletise „Das Ständchen“ 3. stroof:

„Es ist nicht irdische Musik,
Was mich so freudig macht;
Mich rufen Engel mit Gesang,
O Mutter, gute Nacht“

L. Uhland.“³³⁹)

Teine švaabi luuletaja ja proosakirjanik, kelle painduvat sulge muinasjuttude kirjutamisel Kr. kiidab: „Die gewandte Feder eines Museus oder Hauff hätte aus diesem Märchen eine angenehme Lectüre geschaffen“ jne. (vt. lk. 70), on praegumainitud Wilhelm Hauff (1802—27). Hauffi „Märchen-Almanach auf das Jahr 1826, für Söhne und Töchter gebildeter Stände“ sisaldab kaunis suure menu osaliseks saanud kunstmuinasjutte. Viimaseid ongi vist Kr. oma väljendises mõelnud. Aga Hauffi tuntakse ka luuletajana ja ühtlasi paremate sõdurilaulude loojana. Kr-igi on ta luule veedelnud, milles võime veenduda „Viru l. 1-s“ leiduva 4 Hauffi luuletise tõlke kaudu. Neist on 2 sõdurilaulu: „Sõjamehe hommikulaul lahingu eel“ ja „Vahisoldati laul öösi“, millest esimene on trükitud ka „Sippelgas“ I (lk. 35), kuna viimane on tõlgitud juba enne 1840. aastat (esineb „Viina katku“ I tr.). Teised 2 Hauffi luuletist kannavad pealkirju: „Noortemeeste rõõmulaul“ ja „Priiusele“. Aga Hauffi algupära on seegi Kr-i kirjas Sch. B-le (1. IV 1864) tõlgitud stroof, mis kannab pealkirja „Wer seines Leibes Alter zählet“ ja mis põlvneb Hauffi „Mitteilungen aus d. Memoiren des Satan“ jutust (nn. „Lied des ewigen Juden“, 5 stroofiline). Selle kui ka „Viru l. 1-sse“ paigutatud „Rinaldini“, „Neiukrantsi“ ja „Krambambuli“ on Kr. eestistand mälu järele Sch. B-i palvel, ilma et tal oleks vastavaid originaale käepärast olnud.

Mõlema švaabi autori luule on toonilt rahvalähedane ja selles leidub suur annus koduarmastust, mille vastu Kr-ki pole vist suutnud ükskõikseks jääda.

Romantik J. Eichendorfi (1788—1857), 19. s. kõige rahvalaulupärasemale luuletajale, tagasiminev on „Viru l. laulude“ „Järelepõimingus“ avaldatud luuletis „Teretus“.

Hingelaadilt Kr-le vahest kõige lähemal seisvaid romantikuid on olnud surma- ja sügiseluuletaja, maailmavaluleja N. Lenau (1802—50). Mingi akord Kr-i hinges on meeleldi kaasa helisend oma kauge suguvenna nukra-

³³⁸) A. Anni, „Kreutzwaldi saksakeelsed ballaadid“.

³³⁹) Saksak. lüür., lk. 370, nr. 9.

meelsele kaduvuse- ja surmahalinale, sest mille muuga seletada Lenau eestiste suurt ülekaalu Kr-i luuletõlgete hulgas.

„Viru lauliku lauludes“ on seni teada olevail andmeil Lenau algupära järgmised luuletised: „Palumine“, „Kõrves“, „Minu kandlele“, „Enne ja praegu“, „Armastuse pidu“, „Nukker meel“, „Möödaläinud aeg“, „Udu“, „Kuupaiste“, „Sinu pilt“, „Kevade“, „Kaljuküngas“, „Minu pruut“, „Sügisel ettevõetud nõu“ ja sellesama „Järelepõimingus“ 5 Lenau „Kõrkjalaulu“, seega 14 + 5. Kr-i suhteile Lenauga on juba aastate eest oma artiklis tähelepanu juhtind prof. G. Suits.³⁴⁰⁾

Oma toodangus nimetab Kr. Lenaud ainult kord juhul, kui Sch. B. ühes tema luuletisetõlkes arvab ära tundvat Goethe luuletise:

„Weil' auf mir du dunkles Auge.“ Das kleine Liedchen ist diesmal nicht von Göthe, sondern von Lenau.“³⁴¹⁾

Lenau kõrval on Kr-i täie lugupidamise võitnud romantik H. Heine (1799—1856). See kõikuv, sisemiste lõhestatud olukordadega rabelev luuletaja ei andnud armu ühelegi seni pühaks peetud tundmusele ega tundnud valikut oma romantilise iroonia piitsalöökidete kukutamisel. Ühendades endas õieti romantika Noor-Saksa liikumisega ja eriti viimases viljeldava baironliku maailmavaluga, on Heine sageli ainult koketeeriv viimasega. Temas peitub palju poosina tunduvat ja tühja teesklemist. Ei ole tõenäitlik, et Heine oma poseeriva maailmavaluga kunagi nii lähedale oleks pääsend Kr-le kui Lenau. See, mis Heines Kr-di võlus, oli hoopis muu päritoluga, see oli tema keele musikaalsus, nagu Kr. järgnevas tähendab. Heine luulepoeetika on ala, mis sunnib Kr-di temast kõnelema kui meistrist, kuhu hariliku sureliku sulg ei küündi.

„Wenn Heinrich Heine, dem von der Natur eine seltene Musik der Sprache verliehen ward, solches ungestraft wagen durfte (s. t. vormist mitte kinnipidamist), ohne dadurch den Wohlklang seiner Lieder zu beeinträchtigen, so dürfen wir Alltagsgeschöpfe darin nicht in seine Fusstapfen treten, sondern müssen uns streng der Schulregel unterwerfen. Was dann an Inhalt und Gedanken fehlt, wird wenigstens durch die regelrechte Form ersetzt.“³⁴²⁾

„H. Heine on vormi salgamisel Göthest ja Schillerist veel kaugemale läinud, aga tema kõnnes elab üks taevalik kenadus, mis läbi vormi vasta patustamised ei silma ega kõrvä lähe pahandama. Ehk kül temal tosinat kaupa järeלקäijaid täna päävani olnud, ei leita nende hulgast ainukest, kellel meistri kõneanne osaks oleks saanud.“³⁴³⁾

³⁴⁰⁾ G. Suits, „Lenau „Viru lauliku“ lauludes“.

³⁴¹⁾ Kr. Sch. B. 10. V 1864.

³⁴²⁾ Kr. Koid. I, 1868, lk. 36.

³⁴³⁾ Kr. Koid. I, 14. IV 1868, lk. 153.

Otse vihaga täidab see Kr-di, kui niisugune vagatseja, kelleks ta peab Jegor v. Sivers'it, on kuski arvustises julgend Heinet puudutada:

„Neulich hat es mich empört, als ich von ihm eine Recension über ein paar unserer Dichterlinge las, nicht genug, dass ihre poetische Nothdurft bis in den 7 Himmel erhoben wurde, hatte er noch die Freiheit des ausgerungenen Heines Asche in der Gruft mit Koth zu besudeln. Möchten solche Pseudo-Kritiker es doch endlich einmal beherzigen, dass der Dichter als Mensch mit seinem bürgerlichen u. häuslichen Leben nichts mit seinem Kunstwerke zu schaffen hat. Aber weil §ie dem kühnen Adler auf seinem Fluge nichts anhaben können, trotz Mühe „Schweiss u. Blut“ niemals den rythmischen Wohllaut eines Heineschen Liedes nachzuahmen im Stande sind, so plagt sie der Neid- u. Eifersuchtteufel ihren Geifer über den schwachen Menschen zu ergiessen! Heine hat wie wir alle e i n e n Richter, der über sein Thun einst urtheilen wird, warum sollen wir mit dem Balken im Auge so hart über seinen Splitter herfallen?“³⁴⁴⁾

Ka Heine tõlkija Jakobsoni kohta avaldab Kr. rahuolematust, kirjutades luuletise „Sinisilmad“ tõlke puhul järgmist:

„Niisamati, kardan ma, et Heine alt ilmast oma Eestitõlkijale mite „schönen Dank“ ei saa ütleva, niisama vähe, kui mul noorel põlvel võimalik oleks olnud „siidist“ tehtud „silmi“ armastama hakkata, mul olid lihast ja verest loodud vaateliikmed tütarlaste pea külles palju enam meele pärast.“ Edasi toob Kr. sama luuletise enese tõlkes lisades: „Ehk kül sõnad nii libedast edasi ei jookse, kui meister Heinel ja Jakobsonil, siiski näitab minu arvus viimane siidi eieta tehtut õmblus truimalt tagasi andma, kui siidiline töö.“³⁴⁵⁾

B. Sööt märgibki Kr-i tõlke Jakobsoni omast kordaläinuks³⁴⁶⁾, kuna esimene on toimind tõlkides ja värsimõõdu edasiandmisel erilise ettevaatusega, mispärast oma aja kohta Kr-i tõlkeid küllalt tunnustamisväärseks võib pidada.

Kokkupuuted Heinega on ilmselt aktiivse iseloomu omandand Kr-i vanemas eas, 70. aastate paigu. Aga vaatamata sellele on ta siiski innukalt andund Heine luule tõlkimisele, mille tulemusena leiame „Viru l. l.“ „Järelepõimingust“ 9 nimet. autori luuletise tõlget. Need on: „Vaikne kelluke“, „Kevade öö“, „Sinisilmad“, „Armju joobnus“, „Kindel ja kõikuv“, „Armastuse saladus“, „Arg põgeneja“, „Lühike pettus“ ja „Soovitus“. Viimase luuletise kohta on „Järelepõimingus“ küll märkus: „saksa keelest“, kuid lähemal võrdlusele osutus see ometi Heine luuletise „Ich wollt' meine Schmerzen ergössen...“ tõlkeks, väikeste erinevustega. Samadel aastatel aset leidnud Heine luule eestistamisest kõneleb ka alljärgnev Kr-i vihje:

„Ob das hübsche Heinesche Lied u. „Maiglöckchen u. Blümelein“ mir gelingen werden, steht dahin, vorläufig muss ich daran zweifeln.“³⁴⁷⁾

³⁴⁴⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 9 (sisu järele otsustades umb. 1860. a.).

³⁴⁵⁾ Kr. Koid. II, 11. XI 1870, lk. 119.

³⁴⁶⁾ B. Sööt, „Heine Fr. R. Kreuzwaldi, C. R. Jakobsoni, L. Koidula ja A. Haava lüürikas“.

³⁴⁷⁾ Kr. Sch. B. 9. I 1870.

Peale keelelise kõlavuse võiks vahest Heine juures Kr-i huvitada ka selle iroonia. Viimasega iseloomustabki Kr. kord Liivimaa maapäeva:

„Die Partheien stehen schroffer als je einander gegenüber, dessen unerachtet giebt es einen Punkt wo sie harmoniren, dass man mit Heine sagen könnte: wo wir uns im Kothe fanden, da verstanden wir uns gleich.“³⁴⁸⁾

Ütlus esineb Heine „Die Heimkehr“is: „Selten habt ihr mich verstanden“ jne.

Reinthali Kp-ja tõlke üle pahandades lausub Kr.:

„Nein Heine hat sich geirrt, eine Universität macht nicht die Leute zehn Meilen in der Runde dumm, sondern die dümmsten Leute hausen in der Universitätsstadt selbst, wie figura Reinthal & Consorten beweisen. Schickt den Kerl auf ein Jahr nach Berlin, damit er dort Estnisch lerne u. seinen Gesichtskreis erweitere.“³⁴⁹⁾

Koidula luuletise „Näed kõrged pilved“ kohta:

„Siin jooksevad mõtted ja kõne nõnda ühte, et lust on kuulda ja mina „Heinega“ võiksin küsida: „Mis tahate teie enam ühest laulikust? Meie oleme kõik inimesed, meie astume alla hauda ja jättame oma sõna järele ja kui see oma saatmist (missioni) on täitnud, siis pöörab ta tagasi Jumala rinda, kõige laulikute sõnade kogupaika, kõige harmooniede päris koeu.“³⁵⁰⁾

Viimases kahes tsitaadis esinevate Heine mõtete leiukoht ei ole veel selgund.

Väljapaistvamaid noor-saksa luuletajaid on F. Freiligrath (1810—76), kes algab romantikaga ja kaugmaa lüürikaga ning siirdub korraga sotsiaalsele ja revolutsiooni-lüürikale. Temalt on Kr. tõlkind luuletise „Väljarändajatele“ („Viru l. l.“). Aga sellesama noor-sakslase kaudu on eesti tõlkesse pudenend iva inglase Rob. Burns'i luulest. (Vrd. lk. 141.)

Noor-Saksa mõtteosaliste hulka kuuluv A. H. Hoffmann von Fallersleben (1798—1874), mitmekesiste huvidega autor, on populaarseks saanud oma laulude lauldavuse tõttu. Seni teada olevail andmeil on Fallerslebenile tagasiminevad 2 „Viru l. l.“ „Järelpõimingus“ esitatud luuletist: „Maikelluke ja lilled“ („Maiglöcklein u. Blümelein“ — vrd. lk. 112) ja „Rändavlinde minek“ („Abschied der Zugvögel“). Mõlemad tõlked on nähtavasti pärit Kr-i hilisemast east, s. o. 70. aastast.

Üheks Noor-Saksa liikumise kaasajooksikuks oli fraaside virtuoos ja lugematute naljade sepitseja Viini teatrikriitik M. G. Saphir (1795—1858). Olles muidu täiesti keskpärane „kirjandusetegija“, on ta peamiselt tänu oma elavale naljasoonele tuttavaks saanud isegi väljaspool kodumaa piire. Juba 40. aastais on see ristitud juut Kr-igi tähelepanu jõudnud endale tõmmata.

³⁴⁸⁾ Kr. Sch. 15. V 1870.

³⁴⁹⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 6 (sisu järgi otsustades umb. 1860. a.).

³⁵⁰⁾ Kr. Koid. I, 24. I 1868, lk. 57.

Ühes mõttelt veidi segaseks jäävas katkes, milles kõneldakse Võru elu viletsusest, kirjutab Kr.:

„Siin on koeri vägga palju koos, sepärrast lähheb lakke iggapäev veddelamaks. Üks pissike sabbarak, mis Saphiri sõnna järrel parda möda ahvisuggust heal kombel ei või lahhutada, augub siin ühte puhko leivapallokest kerjades...“³⁵¹⁾

Samuti on Saphirist juttu järgnevas:

„Saphir nennt irgendwo das Geld einen Klumpen, das der liebe Gott manchen Menschen an den Hals binde, damit sie nicht verloren gingen.“³⁵²⁾

Schilleri mälestusepüha pühitsemise kohta Tallinnas, kus inimesi 6 tundi on sunnitud „nälgima“ kõiksugu pakutavate vaimsete toitude man, kirjutab Kr.:

„Wenn man die solche Prüfungen glücklich Ueberstandenen immer wieder in neue sich begeben sieht, muss man mit Saphir ausrufen: „Der Mensch ist ein geselliges Thier!“³⁵³⁾

Ei ole küll praegu teada allikaid, kust Kr. siintoodud Saphiri mõtte-mõlgutused on ammutand, kuid viimase väljendise leiutamiseau ei jää kindlasti mitte Saphirile, vaid selle algupära on johtuv Aristoteli „Politeia'st“ (1, 2; 3, 6), kus inimest nimetatakse „politiliseks, seltskondlikuks olendiks, seltskondlikuks loomaks“.

Nagu Noor-Saksa ihaleb Saksa vabadust, nii vaimustatakse teistegi allasurutud rahvaste rippumatuse ja vabaduse püüetest. Mitmed saksa romantilised hinged, matkides Byronit, said vaimustatud kreeka vabadusvõitlejaiks. Kui siis 1830 juulirevolutsiooni tagajärjel Poola jälle pead tõstis, andis seegi sündmus ainet luuletajate sulgedele. Paar poolavaimustuse sünnitist leidub Kr-gi pabereis.

Ernst Ortlepp'ile (1800—64), kes igat politilist sündmust pidas tarvilikuks leierdada, kuulub luuletis „Noch ist Polen nicht verloren“ (järelj. pab.). Teine, Julius Mosen'i (1803—67) parimaid poolavaimustuse saavutisi, „Das vierte Regiment“ leidub Kr-i „Volkslieder d. Esthen“ kogus (lk. 52). Sellest 7-stroofilisest luuletisest on Kr-1 ära kirjutatud 4 str.

Saksa isamaalaulikuist on Kr. tõlkind Max Schneckenburger'i (1819—49) luuletise „Wacht am Rhein“ — „Vaht Emajõel“ („Viru l. 1.“, lk. 76), mis Saksas alles hulk aega peale autori surma Rheini piiritülide puhul on tuttavaks saanud.

Uusi tõukeid luuletajaile annab ka Schleswig-Holsteini küsimus, mille puhul M. F. Chemnitz'i (1815—70) sulest ilmub luuletis „Schleswig-

³⁵¹⁾ Kr. Faehl. 30. VIII 1843.

³⁵²⁾ Kr. Sch. 9. XI 1854.

³⁵³⁾ Kr. Sch. B. 5. II 1860.

Holsteinisches Bundeslied“. Leidub Kr-i „Volkslieder d. Esthen“ kogus ära-
kirjutatult (lk. 60).

Saksa vabadussõja pettumuste ja valitsuse tagurliku politika mõju arvele tuleb kirjutada romantika kõrval võrsund biidermeieriluulet. See oli maailmapelglik, jõuavaldisi vältiv, väikestes olemiselõbudes kinniolev eluavaldis, mis otsis rahuldust idüllitsevatest kodustest rõõmudest, armetutest naljadest ja anekdootidest. Selle tagajärjel pääses kirjandusse kodanlike kütsete, käsitöölisseisuse ja üldse väikekodanlike nähtuste väärtustamine. Biidermeierlik Louis Angely (1787—1835) saadab lavale „Fest der Handwerker“³⁵⁴ ning produtseerib hulk nalju, laulu- ja lustmänge. Tundis Kr. nimetatud teost või mitte, igatahes põlvneb sellest lavatükist populaarseks saanud ütlus: „Darum keine Feindschaft nicht!“ mida Kr. mainib kirjades Sachs-le (21. III 1850; 24. II 1851) ja Sch-le (24. VIII 1859; 16. X 1859; 11. III 1869; 29. I 1877).

Sama Angely on ühtlasi Schilleri ballaadi „Der Handschuh“ ümber vassind pealkirja all: „Der Hanschen. Ballade von Herr von Schiller“, ja Kr-l on küllalt kannatust jätkund selle vassingu ärakirjutamiseks. Leidub tema „Volkslieder d. Esthen“ kogus (lk. 42).

Edasi on Kr-le meeldind biidermeierliku romantiku, mugavate naljade, veini-, üliõpilas- jne. laulude meisterdaja Aug. Kopisch'i (1799—1853) joomalaul ja sellesama autori luuletist „Historie von Noah“ on ta pappide õrritamiseks meeeldi tahtnud eestistada:

„Kennst Du eine Melodie zu dem anmuthigen Trinkenliede von Kopisch:

„Freude sagt, was wollt ihr trinken?“

Desselben Verfassers Historie vom Vater Noah möchte ich den Pfaffen zum Aerger gern ins Estnische bringen, schon der Choral-Melodie wegen, aber leider lassen sich die besten Stellen nicht befriedigend wiedergeben.“³⁵⁴)

Perekonnaelu liigutavusest, sentimentaalsest emaarmastusest laulab Viini hilisromantika tegelasi J. N. Vogl (1802—66), kes on ühtlasi ballaadide, paljude jutustiste, luuletiste jne. kirjutaja. Vogli ballaad „Wittekind“ leidub ärakirjutatult Kr-i järel. pab-s.

Kr-i läänelised harrastused ei ulatu palju kaugemale romantikute ja vähemate epigoonide jälgimisest. Nagu kogemata vilksatab siiski ühes kirjas Fritz Reuteri (1810—1874) nimi, kelle toodang teatavasti avaldab ilmset kalduvust realismi. Ent selle üksiku juhu pärast oleks siiski üleaarne Reuterit erilise pealkirja alla mahutada, seda enam et päris vaba romantilisist joonist

³⁵⁴) Kr. Sch. B. 1. IV 1864.

pole temagi toodang. Kr. mainib Reuterit ühenduses Wiedemanni sõnastikuga, kus leiduvat eestipäraseks väänatud saksakeelseid sõnu, millest $\frac{2}{3}$ Kr-i meelest on kõstrite ja koolmeistrite vaimusünnitisi; aga ka linnaeestlased polevat sellises moonutamises süütud:

„Ausser der genannten Schriftstellern liefern die Stadttesten die ergiebigste Fundgrube. Solange sie noch nicht den Standpunkt erreicht haben ein Kauderwelsch von Deutsch zu sprechen, das unser Dr. Bertram mit Dr. Fritz Reuter gleich stellen soll! — setzen sie alles dran, um die Muttersprache mit verhunzten Fremdwörtern zu würzen. Nähme Jemand die Mühe solche Gespräche wortgetreu zu copiren, ich möchte drauf wetten, er würde Dr. Bertrams „Zukunftsprache der Ostseeprovinzen überflügeln!“³⁵⁵)

Kr. on siin ilmselt vihjand Reuteri „plattdeutschi“ harrastust tema teostes, kus tegelased püüavad tarvitada neile arusaadamatuid võõrsõnu, kõnelda ülasksa keelt, millest ometi „Hochdeutsch mit Streifen“ välja kujuneb.

Need Kr-i huvipiirkonnas figureerind autorid, kelle vaatlemisele alljärgnevas siirdutakse, on rida suuremate voolude järelejooksikuid, tänapäeva kirjanduselugudes vaevalt mainitavaid suursi. Enamasti kõik nad on kaasa tundnud romantikale, kuigi nad seal midagi erilist tähelepandavat pole olnud. Ent mõnigi neist on omal ajal võinud kiidelda suure lugejaskonnaga, laialdasemaga igatahes kui mõni ajajärku loov isiksus.

Jälgitagu neid siin sellises aastate järjekorras, mil neid on oma toodangus puudutand Kr. Seega langeksid varasemasse aega kokkupuuted Kr-i järelej. pab-s esinevate nimedega. Nii kohtame siin ärakirjutatult katkekesse Viini omaaja menuka lavakirjaniku Ludwig Deinhardstein'i (1794—1859) näidendist: „Die verschleierte Dame. Romantisches Spiel in 1 Akt von Deinhardstein“ (ilm. 1825). Katkes kõneldakse kodust ja naisest tüdinend mehest, kes siirdub seiklustele.

Samuti oli lüürik, jutustaja ja näitekirjanik Viinis asetsev E. M. Oettingen (1808—72), kellele tagasiminev on järelej. pab-s esinev luuletis algvärsiga: „Ich kenn' ein Auge, das so mild“ jne. (ilm. 1825).

Kuna Kr. eesti keelt niisuguseks keeleks peab, et seda hästi riimideks kasustada ei saa, siis — kuigi ta teisel nõudis harilikult surelikult vormist kinnipidamist — arvab ta vahel ometi võivat ka kõrvalepõikeid lubada, illustreerides enda väidet järgmisega:

„Üks naljakas Saksa laulik, kelle nimi mul meelest kustunud, tegi ükskord ühe laulu, mis üks laulik teisest ilmast pidada kirjutanud olema, kus ta oma viimast lugu enne surma räägib, kuda temal üks ainuke riim valmis laulu külles puudunud, kui vana kont-

³⁵⁵) Kr. Sch. 5/17 1870.

jalg teda kutsuma tulnud: „Anna aega vennike! kunni puuduva riimi viimse laulule leian, siis tahan rõõmuga tulla.“ Surm leppinud ja annud palutud aega. Aga kuda säherdustel hädakitsikutel sagedast juhtub, aeg lõpend otsa, ilma et riim oli leitud. Mees pidanud minema. Seal kirjutab ta hiljemine teisest ilmast oma ammeti vendadele troostiks, ja käsib neid riimide pärast mureta olla. „Siin üleval“ ütleb ta — „riimib kõik, üks-puhas, kas teie laulu linu soetud ehk sugemata maa peal teete!“ — Eesti laulude kohta ei ole antud nõu minu arvates mitte põlguse väärt. Kui aga sõnad ja mõtted pidude-ehes käivad, pealegi meil võimalik on natuke Alliteration kaasa anda: siis jääb riim kõrvaliseks asjaks, kui ta mitte iseenesest palumata meie kätte ei tule.“³⁵⁶⁾

Tsitaadis nimetatud naljakas saksa laulik pole keegi muu kui August Engelhardt ps. Richard Roos (1768—1834) — luuletiste, mõistatiste, jutustiste jne. autor. Kr. on ise igatahes siin mõeldud 14-stroofilise laulu tervelt ära kirjutand ning see kannab pealkirja: „Sängers Epistel aus dem Himmel an die Sanggenossen auf der Erde“. Allkiri: „Richard Roos“. Hiljemini, nagu veendusime, oli Kr. unustand autori kui ka selle, et ta unustatu kergesti oleks võinud leida oma noorpõlve meelispalasid sisaldavaist lehtedest.

Triviaalromantikule, Ernst Schulze'le (1789—1817), menurikka „Bezauberte Rose“ autorile, juhivad Faehl-i eluloo algusse paigutatud värsiread.

„Nicht ungenannt sollst Du von hinnen scheiden,
Dein Staub soll nicht im Sturm der Zeit verwehn!“

Ernst Schulze.“³⁵⁷⁾

Need värsid on võetud E. Schulze teisest omal ajal hästi tuntud luuletisest „Cäcilie“ (1, 5) — autori pühendis oma varalahkund pruudile. Aga ka ülalnimetatud „Bezauberte Rose“ ei ole Kr-le võõras olnud. Selle on ta 17. okt. 1845. aastal saatnud muu hulgas sünnipäevakingiks Ida Schrödel'ile, mainides vastavas pühendise pealkirjas:

„Bei Übersendung Die bezauberte Rose...“

ning sellesama 1. stroofis:

„Der Rose Zauber starb im Frühlings Glanzgefilde,
Von Farb u[nd] Duft beraubt erscheint sie hier im Bilde.“³⁵⁸⁾

Koos Schulze luuletisega on Kr. Ida Schrödelile saatnud ka Betty Paoli (1815—94) luuletisi, mille kohta ta kirjutab sellesama pühendise 2. stroofis:

„Es quillt ein Wunderborn durch Betty's Klagelieder:
Der sturmbewegten Brust kehrt ihre Ruhe wieder.“

Sellesama luuletajanna mingist luuletisest (B. Paoli luuletised ei olnud

³⁵⁶⁾ Kr. Koid. I, 6. II 1868, lk. 74.

³⁵⁷⁾ „Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben“, lk. 4.

³⁵⁸⁾ Saksak. lüür., lk. 378, nr. 28.

kohapeal kättesaadavad) on Kr. ammutand motto oma käsikirjalisele skitsile „Himmelsgänger“:

„So möge denn der fromme Wahn entschwinden!
Die ganze Wahrheit will ich euch verkünden,
Und sollt' ich drob verlieren eure Huld.

Betty Paoli.“

Betty Paoli (Elisabeth Glück) on olnud tugevate tunnetega, rahulik ja kaalutud oma väljendusis. Tema kohta, ütleb Maria Ebner-Eschenbach, olevat omal ajal valitsend arvamine, et Betty Paolit võib ainult põlvili lugeda.

Armastusseikluste tõttu sageli meelesegadusele lähedal, lõpuks Saale voogudes rahu leidnud oli Schilleri „Horen'i“ ja „Musenalmanach'i“ kaastööline Luise K. Brachmann (1777—1822) — luuletaja ja jutukirjanik, kelle 7-stroofiline luuletis pealkirjaga „Gerechtigkeit“ on Kr-i poolt järelejä. pab. ära kirjutatud.

Mitte just teisejärgu tähtsusega Kr-i suhtes pole olnud saksa noorsoo- kirjanik A. F. Franz Hoffmann (1814—82). Tema seiklusjuttude — sageli vastavatest ingliskeelsetest teostest ümber tehtud — tiraaž on olnud väga suur, kuigi ta nendes pole viljelnud mingeid püsivamaid väärtusi. Hoffmanni teosele „Land- und See-Bilder“ ongi tagasiviidav, nagu seda oma artiklis on näidand J. Roos³⁵⁹), Kr-i „Maa- ja Mere-piltide“ I ja II jagu. (III j. kohta vrd. sedasama artiklit, lk. 259.) Nimetatud teose I jagu reklameerib Kr. järgmiselt:

„Ma- ja Merre-piltid.

Ehk immelikud luggud lõune-pool Ahvrikas.

Sedda isseärranis norema rahvale tullosaks aeaviteks üllespandud ramatut lassime Saksa kelest Ma kele ümberpanna, ja leiab mõistlik tähhelpannija luggeja mõnda juhhatust ramatukese seest Jumjala suurtest teggudest võerail mail.“³⁶⁰)

Elise Polko (1823—99), lauljanna, hiljemini tegev kirjanduse alal, oli kaunis armastatud publiku poolt oma muusikalisi aineid käsitlevate muinas- juttudega. Kr., avaldades kahtlust oma muinasjuttude tõlkimisevõimaluses, kirjutab:

„... unsere practische Zeit hat keine Zeit zum Märchenlesen, oder es müssten dann Salon Märchen für Damen seyn, wie die musikalischen von Elise Polko, aber selbst diese werden weniger des Lesens wegen angeschaffen, als weil es einmal zur Mode gehört in jedem Boudoir einen Tisch mit elegant eingebundenen Büchern haben zu müssen.“³⁶¹)

³⁵⁹) J. Roos, „F. R. Kreutzwald'i „Maa- ja Mere-piltide“ algupära“.

³⁶⁰) „Teadaandmine“, Kas. Kal. 1851, lk. 46.

³⁶¹) Kr. Sch. 17. X 1867.

Teisele, lapse fantaasiaga naisele, kes valetas nii, et ta enam pärast ise ei osand vahet teha, mis vale või mis luule, Bettina von Arnim'ile (1785—1859) vihjab Kr. kirjas Koid-le:

„Mul kippub hirm peale, kui selle peale mõtlen, et saea aasta pärast praegune Sakslaste keskel liikuv paha tõbi ka Eestlaste külge võiks hakkata, kus suure hoolega kõik aeahambast näritud kolletanud paberi lehed üles nuusitakse, mis kuulsad inimesed omal aéal olivad kirjutanud. Mõttelge, armas Lyda! kui säherdune viletsus seal meie vahel kirjutatud lehtede peale langeks, ja teised targad neid tähendama hakkaks: mis sest võiks tulla? Peaks seal juures mõnel meie ristimise raamatud tundmata jääma — siis — ma ei julge pikemale kartliku mõttet venitada. Selle vasta ei tea ma paremat nõu, kui et Teie ise, üks teine Betty Arnim, lehti välja võiksite anda ja neile peale kirjaks panna: „Kr. epistlivahetus ü h e l a p s e g a“. Noh, sellega oleks asi korral ja hulk vale mõtted jääksid sündimata! —“³⁶²⁾

Teatavasti andis B. Arnim välja „Goethe kirjavahetuse ühe lapsega“ (1835), kelle viimase all Arnim end ise kujutab.

Lõpuks veel paarist Kr-i toodangus vilksatavast romantilisest muusikust. C. M. Weber'i lavuvallutavast ooperist „Preciosa“ 3. vaat. 2. stseenist leidub katke Kr-i järelej. pab-s. Selle pooleksootilise hispaania mustlaste keskel mängiva ooperi tekstilooja oli P. A. Wolff (1782—1828) — Goethe õpilasi Weimaris, kes nim. tüki kirjutas toetudes Cervantes'e novellile „La Gitanella“. Weberi ooperist „Der Freischütz“ — tekst Friedr. Kind'i sulest — põlvneb „Viru l. l-s“ esinev Kr-i eestistis pealkirjaga „Neiukrants“ (vt. lk. 110).

Ning kuulakem, millistest lootustest oli tiivustatud meie lauluisa, kui ta jällegi väidab, et eesti keel ei sallivat riimi, ja kui seda siiski tehakse „teal“ ja „seal“ sõnadest, siis olevat see vaid odav abinõu — jõle tema meelest:

„Vielleicht gelänge uns mit eben so billigen Mitteln einen unsterblichen Lorberkranz ums Haupt zu winden, doch hoffen gestanden, mich ekelt solche Arbeit. Lieber schreibe ich, wie R. Wagner seine Musik für die Zukunft, für den Fall, dass wenn nach 100 Jahren noch Jemand bei uns die Estnische Sprache versteht, der dann meine opera omnia lesen kann. Das beste ist einmal für die Gegenwart nicht geschaffen, das sehen wir am Emajõe ööpik. Wer achtet Ihre Lieder? Sie liegen wie Maculatur in den Buden u. Schund wird in Massen abgesetzt.“³⁶³⁾

Kui siin lõpuks tahaksime põgusa pilgu tagasi heita Kr-i romantika-harrastusele, siis kõigepealt konstateerigem tema huvi aktiivsust pea kõikide selle voolu eluavaldiste kohta:

Tema kokkupuuted vararomantikuiga on tõenäitlikult aland üliõpilas-aastais. Arvatavasti ühes Faehlmanniga on ta noil ajal imetlend Schellingi

³⁶²⁾ Kr. Koid. I, 17. III 1868, lk. 117.

³⁶³⁾ Kr. Sch. B. 9. I 1870.

loodusefilosoofiat, mis veel aastaid hiljemini on andnud põhjust väärtustada Schelling-Fichte-Kanti aega suureks võrreldes kassiahastusliku omaajaga. Umbes neiltsamult aegadelt vilksatab Kr-i pabereis moodsa romantiku E. T. A. Hoffmanni nimi. Tiecki pole küll Kr. ise kuski mainind, kuid vaevalt on ta temale tundmatu suurus, kuna mõne ühise joone olemasolu mõlemate muinasjutes on vastuvaieldamatu.

Sessamas ajajärgus, s. o. neljakümnendate aastate paigu ja võib-olla varemgi on aset leidnud tutvus saksa vabadussõja laulikute Arndti ja Körneriga.

Veidi hilisemasse Kr-i elu perioodi, viiekümnendaisse ja kuuekümnendaisse ning hilisemaissegi aastaisse kuulub tema saatuseromantika harrastus. Selle tagajärjel on eesti näitekirjandus rikastund paari saatuseromantika vesivõsu tõlke võrra. Ent see Kr-i harrastus ei piirdu ainult nende tõlgetega. Fatalismi idee, usk saatuse needusse ja selle eest päästamatusse on juurdunud Kr-sse niivõrt, et ta selle teenistusse on rakendand oma loomingu peateose kangelase — Kalevipoja saatuse. Kr. ise on sellises teguviisis näinud suurimat traagikat ja selle õigustamiseks pole tal vaja olnud otsida tuge kaugemalt kui eesti rahvalaulus esileküündivast elegilisusest (vrd. 1857. a. Kp. „Vorwort“, lk. V). Sellesama saatuseromantiku toodangust, nagu ülal veendusime, on ta muidki meelispalasid leidnud eestistamiseks.

Edasi on vararomantilistest taotlusist johtuv Kr-i rahvalaulu ja rahvamineviku harrastus. Lääne uute ideede kandjaist Hamannist ja Herderist lähtub allasurutud orjarahvaste mineviku heroiseerimine. Pilgud pöörduvad otsisklema mineviku vaimuvarasid. Koguvad ja ülistavad eesti rahvaluulet võõrad (Herder, Schlegel jt.), miks ei peaks selle ilu jaoks siis silmi olema rahva ärksamal pojal. — Ja seda tal ongi, kuigi läbi romantilise vaimustuseloori vaatavaid silmi, ent sealjuures ometi suure armastuse ja püsivusega rahva varasalvi silmitsevad. Ainult sellisele, suurtest ideedest ja mineviku ihalusest tiivustatud hoolele ja püsivusele võlgnebki oma olemasolu Kp. Nende taotluste kõrval on enesest mõistetav Kr-i tutvus saksa muinasjutu kuningate Grimmidega, eriti Jakob Grimmiga, kellele ta ruttab Schiefneri kaudu saatma 1862. a. trükist ilmud Kp-ga (vt. Kr. Sch. 28. IV 1862).

Kokkupuuted saksa hilisemate romantikute ja Kr-i vahel on samuti aland sajandi kolmekümnendate aastate paigu. Esijoones mainitagu siin Uhland'i, kellelt mõjustusi saanuks on väidetud Kr-i ballaadiluule. Umbes samadelt aastatelt dateerub tähelepanu omistamine ajasündmusi kajastavatele luuleseptsustele, millest kõnelevad järelej. pab-s ja rahvalaulude kogus leiduvad nimed — Ortlepp, Mosen, Chemnitz ja hiljem „Viru 1. 1.“ Max Schnecken-

burger. Neilsamul ajal võime märkida mõningaid kilde Kr-i huvipiirkonda sattund biidermeierlikkude härrade Angelyi, Vogli ja veidi hiljem Kopischi toodangust. Vähemalt 1840. aastast alates on Kr. olnud kokkupuutes teise švaabi autori Hauffiga, kelle muinasjutus kui ka luules ta on võinud enesele leida meelispalasid.

Arvatavasti sajandi keskaastais on Kr-i lemmikautoriks kujunenud sügise-meelne Lenau ja umbes samasse aega, kui mitte hilisemasse, kuulub tema Heine-imetus. Nagu juba ennemini vihjatud, on Lenau hingestatud luule vististi oma sisult kaasa elama sundivam olnud Kr-le kui Heine sageli maneeritsev luule. Aga sellele vaatamata jääb viimane ikkagi Kr-i silmes meistriks oma luuletehnika alal.

Noil ajal on mõeldavad Kr-i kokkupuuted ka Eichendorfi ja Noor-Saksa autorite H. v. Fallerslebeni ning Freiligrathiga, kuna selle liikumise kaasaajooksiku Saphiri mõttemõlgutusi võib tema kirjades kohata juba neljaküm-nendail aastail.

Ja lõpuks oleme võinud jälgida rea isikuid-autoreid Kr-i toodangus küll tema nooreea huvialuseist (Deinhardstein, Oettingen, Richard Roos, Schulze, Paoli, Brachmann) kui ka kesk- ja hilisemast east (F. Hoffmann, Polko, Arnim). Need on kõik läinud sajandiga unustusse vajund suurusi, kellest omal ajal mitmed siiski on olnud lemmikautoreiks laiemaile maitseringidele (Schulze, Hoffmann, Paoli jt.). Kaugel omal käel igasugusest püsivate väärtuste loomisest, on nad olnud siiski ajajärgule iseloomustavaks taustaks, nauditavaks neile, kelle maitsele pole kunagi õieti olnud seeditavad voolude tippsaavutisi esindavad suurused. Nende toodang on olnud mitmepalgeline ja nad on katsetand igal alal suurema või vähema eduga. Ja Kr-gi huvi enama jao siin toodud nimede suhtes on olnud ajutine, möödamineva iseloomuga või jälle eesmärki taotle, näit. F. Hoffmanni puhul. Kuid ilmselt ei ole nende väärtus Kr-i silmes mitte just olnud sarnane tänapäeva arusaamisega, vaid mõnigi epigoonsusest pajatav sepitsus on Kr-s äratand lugupidamist ja olnud naudingutki pakkuv (Schulze, Paoli).

Kui veel mainida siin paari Kr-i puudutatud romantilist muusikut (Weber, Wagner), siis selles kirjus nimede kogus tulebki meil näha tema kokkupuuteid saksa romantikutega. See on toimund kogu aeg kõrvuti klassikute-harrastusega, mis viimane küll vahest algas varemini, kuid kestis siiski kogu Kr-i eluaja. Nii nagu saksa klassika ja romantika sageli olid kokkukulavad ilma selgete piirjoonteta, nii on Kr-ski võinud need vastaspooled ühes elada, ühes tunda ja ühes tegutseda. Selle vastuvõtmiseks aga, mis järgnes nüüd nendele kahele voolule, polnud Kr. enam võimeline. Nagu eksind tema silmapiirile vilksatab kord F. Reuteri nimi — seegi juhuslikult ei tea kust

saabund. Küll märkab Kr., et ajas on midagi muutumas, et selles sünnib midagi taibatamatut tema romantilises ja klassitsistlikus luuleriigis rännand hingele, et midagi hoopis võõrast ja madalalennulist on segunend kõrguste ja mineviku ilutsemisse, millega tema ometi kaasa minna ei saa. Mitte ilmaaegu ei kaeba see õilishing:

„Die practische reale Richtung unserer Zeit brüsetet sich mit dem Vorzuge alles Ideale in die Rumpelkammer geworfen u. der sogenannten romantischen Schule das Lebenslicht ausgeblasen zu haben, u. zwar so, dass hier auf eine Auferstehung der Todten nicht mehr zu rechnen sey.³⁶⁴⁾

Kr-i raugaea kirjanduseharrastus on küll oma aja kohta kaunis modernne, kui meenutada siin Widmanni „Buddhat“ (vt. „Kokkupuuteid Šveitsiga“), aga eks ole ju seegi romantilise vaimu lapsi.

Mõningaid 19. s. vaimusuundade kaastöötajaid Kreuzwaldi vaatepiirilt.

Sajandi keskpaigu süveneb Kr-s ikka enam ja enam vaen kirikuusklikkude, ortodoksiast kinnipidajate vastu ning sellest sõltuv võitlus vaimuvabaduse eest, mis tema elu lõpupoolel leiab tugipunkti protestantliku ususuuna sümpatiseerimises. Teatavasti kogus see usuvool enda ümber kiriklikult vabamõtlejaid, kes nõudsid kristlikku vabadust ja sallivust eri konfessioonide ja nende liikmete vahel. Eeskujudeks Kr-le osutuvad jällegi 19. s. Saksas tegutsend protestantlikud vabamõtledjad teoloogid, kellest mitmel puhul jälgi leidub tema toodangus. Nii kohtame kirjades Koidulale erilise lugupidamisega mainitavat raamatut „Albrechti“ või „Religioni“. Kr. nimetab seda enamasti autori nime järgi, kelleks on osutundki Friedrich-Albrecht (1818—90).

Albrechti eluloolised andmed on võrdlemisi kasinad, kuna teda pole mainitud üheski suuremas leksikonis. Siin kasustatud Brümmeri leksikoni („Lexikon d. deutschen Dichter u. Prosaisten vom Beginn des 19 Jahrh...“) põhjal on ta olnud kirjanduslikkude huvidega isik, avaldand luuletisi jne., 1845. a. peale kaasatundnud vabale usuliikumisele ja selsamal aastal läinud Ulmi vabakoguduse õpetajaks. On muu seas 1851. a. peale toimetand nädalalehte „Kirchenfackel“. Sealsamas on loendatud Albrechti mõningaid religioosse sisuga töid, kuid sellest, millest Kr. kõneleb, on möödunud vaikides. Aga seda rohkem kuuleme nimetatust kõnelevat Kr-di, ning algab see järgmiselt:

„Lähemal korral, kui kedagi meie poolt jälle Tartu läheb, tahan Teile üht palve raamatut läkitada, kust seest Teie ühe kõrgema Jumala leiate, kui meie kirikud meie

³⁶⁴⁾ Kr. Sch. B. 4. VII 1872.

õpetavad. Ma loodan, dass diese Lectüre Ihnen gefallen wird, denn wie Sie gleich auf dem Titelblatt ersehn werden, ist das Buch nicht für Alle geschrieben!“³⁶⁵⁾

Järgmise kirjaga saadabki Kr. raamatu, öeldes:

„... läkitan Teile lubatud raamatut Jumala ja tema sõna selgema tundmise üle, mis kuida loodan, Teile rõõmu võiks valmistada, sest et v a g a Tartus seesugust raamatut vist rohkest liikumas ei tohiks olla... Mind saaksite üks kord sellega väga rõõmustama, kui pärast lugemist võiksite ütelda: „Diese Lectüre hat meine Ansichten über manche wichtige Punkte erweitert, und mir klarere Einsicht gewährt.“ Mir ist es wenigstens so ergangen. Vieles, das durch eigenes Nachdenken nur halbklar, wie durch Nebel schien, trat mit einem Mal in Sonnenhelle vor das Auge.“³⁶⁶⁾

Edasi leiab Kr., et vaevalt keegi on söandand nii julgelt avaldada oma mõtteid, kui seda on teinud „der brave Albrecht“.

Nimetatud, kord Kr-le kuulund raamatut (praegu prof. G. Suitsu omandus) lahti lüües, ilmneb juba pealkirjast, et see raamat pole mõeldud mitte kõigile:

„Religion. Eine Sammlung von Predigt-Vorträgen im Geiste des neunzehnten Jahrhunderts. Allen, die nachdenken, nicht nachglauben, zur Belehrung und Erbauung gewidmet von Friedrich Albrecht, I 1857, II 1866, Ulm.“

Ometi ei saa Kr. oma saadetisega Koidulat üllatada, sest järgmistest kirjadest selgub, et viimane on juba suutnud salamahti oma koolipõlves raamatuga tutvuda. Aga Kr. ei saa siiski jätta tähelepanu juhtimata raamatu hüvedele:

„Minu arvates näitab raamat seda väärt, et seda kaa kaks korda lugeda võib.“³⁶⁷⁾

Juba pealiskaudselt raamatu sirvimisest ilmneb selgesti selle ratsionalistlik suhtumine elunähtustesse ja iseäranis Piibli tõdedesse. Toonitades mõistuse etteütluste järele toimimist, kõige üle järelemõtlemise tarvet, minnakse sellest välja selgitama imetegusid, jumaluse kolmainsust, Kristust jne. jne. Ei ole midagi üliloomulikku, ei mingit ilmutust, sest Piibelgi kannab ju omaaja pitsatit ja selle seletamiseks tarvitada mineviku mõõdupuud näis mõistust kasustada oskavale 19. s. inimesele absurdina. Too raamat oli sobivaks täienduseks Kr-i juba varem aset leidnud ratsionalistliku vaimulaadi harrastusele Zimmermanni, Zschokke, Witscheli jt. isikutes. Selle mõjust kõnelevad nii mõnedki Kr-i hilisemad mõistust propageerivad ja pappe materdavad väljendised. Võrreldagu kas või Kr-i esimest kirja Koidulale, kus ta tähistab enese erinevat seisukohta, mille järele tema on alati rahvast järelemõtlemisele, aga mitte järeleuskumisele (Albrecht) püüdnud juhatada. Seal-samas kõneleb Kr. nõökavalt usust kolmainsusse, mida võivat ainult niisugune

³⁶⁵⁾ Kr. Koid. I, 19. V 1868, lk. 197.

³⁶⁶⁾ Kr. Koid. I, 21. V 1868, lk. 200.

³⁶⁷⁾ Kr. Koid. I, 27. V 1868, lk. 217.

inimene uskuda, kes oma aju mõtlemisega ei viitsi raskendada. Albrechti vaimulaadi lisatõendisena võiks veel nimetada tema teose eessõnas (lk. 4) tunnustuse avaldust meestele, nagu — Zschokke, Witschel, Duller jt., kel olevat suuri teeneid rahvale valgustava ja hingekosutava lugemisevara nõutamisel, ent tegemata olevat siiski veel väga palju.

Ühele väikesele möödamannes silma hakand asjakesele olgu siin veel vihjatud. Albrecht on kõnealloses raamatus oma jutlus-ettekannete sisse armastand tihti poetada tsitaate, salmikesi ja terveid mitmestroofilisi luuletisi väga mitmekesiste omaaja kui ka varemate suur- ja väikemeeste sulest. Teiste hulgas on „Religioni“ I köites lk. 405 toodud 5-stroofiline luuletis Eduard Dulleri allkirjaga, keda Albrecht kiitvalt oli mainind juba teose eessõnas. Ed. Duller (1809—53) ongi olnud innukaid vabamõtlejaid ja Darmstadt kirjanusliku ringi keskkujusid 1836. a. paigu. Igatahes on Kr. ses Dulleri luuletises leidnud kohaseid tõeteri eestigi mulda külvamiseks, kuna selles esile tõstetakse vennaarmastust, sest usk kirikusse ei vii meid kuhugi.

Kindlasti on „Viru 1. l.“ lk. 132 esinev 4. mõttelaast Dulleri luuletise esimese stroofi eestistis, väljaarvatud 3 viimast värsirida, mis vist Kr-i enda poolt on juurde lisatud. Kahjuks pole kohal leidund Ed. Dulleri teoseid, sellep. pole ka teada, millist pealkirja kannab nimetatud Dulleri luuletis. Kr-i eestistisele aluseks olnud stroof kõlab järgmiselt:

„Willst du Christ dich nennen, lerne
Mensch zu werden erst! Du bist —
Nennst du dich blos Christ — noch ferne
Jenem, der dein Meister ist.
Näher kommst du erst dem Reinen,
Den dein Herz den Heiland nennt,
Wenn's in jedem Menschen, deinen
Allernächsten Bruder kennst.“

Ei ole muidugi võimatu, et Kr. oma mõttelaastu tõlkis vahetult mõnest Dulleri teosest, ent siiski nagu tahaksin arvata selle vahendajaks Albrechti „Religioni“.

Nagu ülal tähendatud, on Albrechti tsiteerimisetuhin oma teoses kaunis mitmekesine. Seepärast polegi imestuda, kui „Religioni“ I köitest, lk. 107, leiame tsitaadi omal ajal Tartus laineid löönud dr. M. J. Schleiden'i (1804—1881) teosest: „Die Pflanzen und ihr Leben“. See vabameelne loodusteadlane sattus Tartus olles sassi ülikooli teoloogia fakulteediga, kannatas kitsarinnalist hukkamõistmist ajakirjanduse poolt ning oli sunnitud juba 8 kuud peale oma siiasaabumist (saabus 1863. a. sügisel) Tartust lahkuma. Schleiden on olnud jällegi Kr-i mehi. Võidurõõmsalt kirjutab viimane Schleideni loenguist Tartus (Schl., kes käsitles loodusteadust üldse laiemal filosoofilisel

alusel, pooldades arenemiseõpetust ja alahinnates Piibli tõdesid, pidas muu seas aulas rahvalikke loenguid teemal: „Kuus pilti inimsoo ajaloo“):

„Sogar in Dorpat dem finstern Loch, fängt es an zu tagen, seitdem Schleiden an der Aula Vorlesungen hält. Christiani, Schwarz et Consorten donnern von der Kanzel gegen den Antichrist; doch es wird ihnen nichts helfen, Sie können in ihrer Ohnmacht nichts gegen die Aufklärung thun.“³⁶⁸⁾

Mõistagi on Kr. vihane, kui hiljemini siit-sealt Schleidenit manavaid häáli kuuldavale tuleb (vrd. Kr. Sch. B. 9. II 1864). Asi ei unune aga Kr-i meelest nii pea, otse noorusliku ägedusega asub ta 14 a. hiljemini ses asjas isa Jannsenile etteheiteid tegema, kui see juhtub „E. Postimehes“ Kr-i usu-asjadele koputama:

„Teie põrkasite ristiusu teele, puistasite seal tühja õlgi mitu kümmend kumbu, küll teades, et suured karjad ja nende karjatsed kõigelt poolt sõdima tulevad, — täna minu vasta, keda Teie, mineval korral Dr. Schleideni vasta ässitasite ja rahva nuhtluse alla mõistsite. Dr. Schleiden oli, kuda ütlete: „ristiusuga karvupidi kokku läinud!“... Mina ei ole Dr. Schleideni oma silmaga iial näinud, aga mõnda tema kirjadest lugenud, kelle sees mul midagi tõisiti silma ei tulnud, kui mis tõised sügavamad looduse uurijad enne teda niisamuti olivad tunnistanud, et: „Aeg, Jumal, ilmade loomus ja looduse seadused igavesed on, sellepärast neil seadustel kusagil tükis takistust ehk vankumist ei või olla.“³⁶⁹⁾

Kõrvalekaldumine ajajärgu taotlusi kajastava loodusteadlase Schleideni juurde ei sega vist edasi jätkata Kr-i protestantismi huviavaldusi. Silmapiirile kerkib 1865. a. Saksas asutatud „Protestantenverein“, mis seadis enda sihiks usu- ja kirikuvabaduse ja sallivuse eri usutunnistuste vahel ning püüdis ristiusu ideed arendada esimeses ristikoguduses valitsend vaimu kohaselt. Kohe leiame Kr-s veendund selle ühingu tegevuse heakskiitja ja jälgija:

„Viel Genuss bereitete mir in der vorigen Woche das Lesen der kl. Broschüre von Schenkel „der deutsche Protestantenverein und seine Bedeutung für die Gegenwart.“ Können Sie des Brüchleins in Dorpat habhaft werden, so versäumen Sie es nicht zu lesen; Sie werden es gewiss befriedigt aus der Hand legen.“³⁷⁰⁾

Daniel Schenkel (1813—85), protestandi teoloog, oligi üks nim. ühingu asutajaid ning selle idee edasiõhutajaid. Tsitaadis mainitud Schenkeli teos ilmus selsamal, s. o. 1868. aastal.

Ka hiljemini ei loobu Kr. „Protestandiühingu“ eest kostmast:

„Möchten unsere lutherischen Orthodoxen ein bischen mehr Einsicht haben, um die Zeichen der neuesten Zeit richtig zu würdigen, dann müssten sie einsehen, dass ihre Tage

³⁶⁸⁾ Kr. Sch. B. 17. XI 1862. Kuigi Kr. kirjutab selgesti 1862, peab siin siiski mingi eksitus olema, kuna Schleiden pidas Tartus esimese loengu alles 16. X 1863.

³⁶⁹⁾ Kr. „Pisukesed õiendused ehk: vastus vastusele „Eesti Postimehe“ redaktoriale“, „Sakala“, 1878, nr. 37, lk. 1.

³⁷⁰⁾ Kr. Koid. I, 3. XI 1868, lk. 288.

bald gezählt sind. Die Berliner Orthodoxie verschliesst dem Protestantenverein die Kirchen u. denkt nicht dran mit welcher Macht aus der Turnhalle die Reden ins Volk dringen u. überall zünden!“³⁷¹⁾

Või jälle:

„Anlangend den Religionspunkt, erlauben Sie mir die Bitte Ihnen recht warm an's Herz zu drücken: Lesen Sie die „protestantischen Flugblätter“, da werden Sie mit eignen Augen sich überzeugen können, dass die freie Religionsrichtung im stetigen Steigen ist und durch die päpstliche Unfehlbarkeit und die protestantische Orthodoxie mächtig befördert wird... Der Zweck des Deutschen Protestantenvereins liegt ja hauptsächlich darin, die Menschen wieder zur Religion zurück zu führen, die ihnen durch katolische Unfehlbarkeit und protestantischer Orthodoxie geraubt worden ist.“³⁷²⁾

Protestantlikkude ajakirjade väljaandjat Heinrich Krause't (1816—68) vist mõtleb Kr. järgmises väljenduses „väikeste kirikuhingede“ kohta:

„Der Berliner Krause macht daher die sehr richtige Bemerkung: das Leben in der Hölle in so ausgezeichnete Gesellschaft (nimelt on kirjas enne kõne Goethest, Schillerist ja Humboldtist, kes kiriku mõttes kõik põrgu toidus olevat) müsse ein wahres Paradies seyn, im vergleich des Theologischen Himmels, wo man mit diesen ledernen Kerlen zusammen seyn müsse.“³⁷³⁾

Muidugi pole Kr-le tundmata oma „Leben Jesu'ga“ laineid löönud teoloog David Fr. Strauss (1808—74). Viimasest loeme:

„So weit die Sage und nun schliesslich ein Wort zu Deinem Gott, „genannt die Urbewegung“. Sollte man nicht Vernunft mit dieser Urbewegung verbinden können? Von einer Bewegung allein, ohne Einsicht, Verstand und Plan kann ich mir das wunderbare Weltgebäude so wenig wie die Geschöpfe auf unserem kleinen Erdball erklären. Straussens „Alter und neuer Glaube“ hat mich nur in seinem ersten Theil einigermaßen befriedigen können, seine weiteren Consequenzen, die er zieht, sind logisch richtig, eben so gebührt ihm das grosse Verdienst: seine Ansicht offen ausgesprochen zu haben, wo die anderen Philosophen wie Katzen um den heissen Brei herum gehen, dann in Wortschwall sich einhüllen, ohne ihre wirkliche Meinung auszusprechen.“³⁷⁴⁾

Kr-i poolt nimetatud Straussi teos suhtub ristiusku eitavalt, sest iga-sugune religioon olevat tingitud soovidest, olevat enesepete. Raamat sai ägeda opositsiooni osaliseks teoloogide kui ka filosoofide poolt, kuna selles nähti kristluse lõhkumist. Straussist — idealistist — oli korruga saanud materialist, Darwini ahvi austaja jne. Nagu näha, ei saa Kr-ki pooldada Straussi kristluse lõhkumist, materialismist aga oli ta ikkagi kaunis kaugel.

Usuvabadust ja valgustatud vaimuvabadust nõudev Kr-i pilk on sunnitud jälgima Läänes avalduvaid selle voolu vastutöötajaidki ning neid muidugi kõige kurjemalt hukka mõistma. Rooma paavst ja ühes sellega kõik

³⁷¹⁾ Kr. Sch. B. 21. X 1869.

³⁷²⁾ Kr. Koid. II, 28. IV 1871, lk. 175.

³⁷³⁾ Kr. Sch. B. 18. I 1860.

³⁷⁴⁾ Kr. Sch. B. 20. I 1874.

tagurlased olid alalisi Kr-le meelehärma sünnitajaid. Ühes kirjas Reinh-le kirjutas ta:

„Bin weder Pabst noch Berliner „Stahl“ um die Ueberzeugung aller Andern zu verdammen und meine Ansicht für die allein seeligmachende auszugeben. Nein, mein verehrter Freund! Gerade diese Conformität der menschlichen Ueberzeugungen bildet den Punkt bei mir, weshalb ich mit der modernen Richtung unserer heutigen Theologie nicht befreunden kann, sondern zur Opposition gehöre. Der Schöpfer, dessen Werke überall die grösste Mannigfaltigkeit verrathen, der auch die Menschen an geistigen und körperlichen Gaben so mannigfaltig gestaltete, kann unmöglich mit der Papst-Stahlochen Richtung, die für alle menschlichen Gehirnmassen nur eine einzige Gedankenform gebildet hat, übereinstimmen!“³⁷⁵⁾

Friedrich J. Stahl (1802—61), ristitud juut, oli konsekventseid dogmade küljes rippujaid, püsis saksa vaimulaval kogu aeg reaktsiooni teenistuses ja võitles ülemlkirikunõunikuna igasuguste reformide vastu.

Usuvabaduse seisukohast peab Kr. õnnelikuks maaks Šveitsi:

„Wäre Deutschland gleich, wie die kl. Schweiz dem widerhaarigen Pfaffenvolk auf den Leib gerückt, so würden die grossmäulschen Priester längst mäuschenstill geworden.“³⁷⁶⁾

„Das kleine Schweizervölkchen hat die Sache vom richtigen Ende angefangen, auch, M i c h e l schüttelt seinen Kopf, lässt dessen unerachtet die Pfaffen auf seiner Nase weiter tanzen.“³⁷⁷⁾

Protestantlikkude vaimulikkude tagakiusamisest tagurlaste poolt, kes õndsat keskaega taga igatsevat, kõneleb Kr. veel kirjades Jakobsonile (5. VII 1878, 10. X 1878). Ja samasugust ajajärgu vaimuvõitluste jälgimist tema poolt võime näha kirjades Adamsonile.

Võib-olla on järgnevas vihjatud mitmekülgsel juudi õpetlast ja teoloogi Moses Wassermann'i (1811—1892):

„Kehren wir lieber zu Deinem reichhaltigen Brief zurück, dessen Inhalt — wie Biblia sacra in jedem Vers den Text zu einer langen Predigt liefern könnte, wenn ein besserer Wassermann sich darüber hermachte.“³⁷⁸⁾

Kokkuvõttes — Kr., maailmavaatelisti äratusi saanud noorpõlves valgustatud ratsionalistlikelt autoreilt (Zimmermann, Zschokke jt.), leiab hiljemgi tuge oma maailmavaatelistele veendumustele 19. s. ratsionalistlikelt vaimukandjailt. Tema sellesuunalist huvi võib niitada ratsionalistlikus vaimus jutlustatud piiblitõdede käsitletu vastu vähetuntud, võib-olla ka keelatud Albrechti „Religionis“. Viimase kaudu avaldatud mõtted õieti moodustavadki Kr-i hilisema ea credo.

³⁷⁵⁾ Kr. Reinh. 29. I 1857.

³⁷⁶⁾ Kr. Sch. B. 24. X 1873.

³⁷⁷⁾ Kr. Sch. B. 20. I 1874.

³⁷⁸⁾ Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 8 (sisu järgi otsustades umb. 1860).

Alates 60-ndaist aastaist võime Kr-s märgata pidevat huvitõusu ja poolehoiuavaldusi protestantliku ususuuna vastu. Selle kui ka üldse saksa vaimuelus 19. s. toimund kaotuste ja võitude jälgimisest kõnelevad mitmed vastavasisulised vihjed tema kirjades.

Kokkupuuteid ajakirjadega.

Kahest küljest on vististi Kr-di huvitand tema ajal Saksas ilmud ajakirjad — õpetlik-teaduslikust ja kirjanduslikust. Ajakirja sihte taotlevad moraalsed nädalalehed, almanahhid ja kõiksugu „Taschenbuch'id“ olid moodi läinud teadust ja õpetust propageerivas ning populariseerivas valgustusajas. Aga nad ei olnud vaibund ühes selle ajaga, vaid kestusid igasuguste endiste ja uuesti asutatud õpetlikkude, lõbustavate kui ka kirjanduslikkude ajakirjade näol.

Kõige esimesena nimetatagu siin kas või Kr-i noorpõlve pabereis mainitud „Allgemeine Modenzeitung'it“, mille 1829. a. 2. numbrist ta on ära kirjutand katke „Bekanntmachung“. Selles teatatakse, et Ameerika noores riigis Alabamas olevat suur tütarlastepõud, kes tanu alla tahab, see mingi aga sinna jne. Nim. ajakiri asutati Leipzigin 1798. Toimetajaks oli O. F. Dürr ja see sisaldas moode kui ka belletristikat.

Selle, võib-olla kaunis juhuslikult näppu juhtund ajakirja kõrval on Kr. pidevat huvi tundnud a. 1833 ilmuma hakand „Das Pfennig-Magazin'i“ vastu, mis on olnud saksa esimesi illustreeritud ajakirju, asutatud samalaadilise inglise „Penny-Magazine'i“ eeskujul. Ajakirja iseloomustamiseks aitab paarist reast selle 1834. a. I ande sissejuhatusest:

„Die Verbreitung nützlicher Kenntnisse ist das schönste Geschenk, das man seinem Jahrhunderte machen kann. Wir wollen, nach unseren besten Kräften, mit prüfender Besonnenheit, mit redlichem Willen dafür das Unsere thun.“ („An Jeden“, lk. 1.)

Kasulikke teadmisi rahva valgustamiseks on Kr-ki ammutand sest ajakirjast. Juba „Sippelgas“ I leiame „Pfennig-Magazin'i“ 1834. a. I ja II köitele tagasiviidavaid artikleid:

„Kudda meie päivil aega tulleb pru- — „Anwendung der Zeit in unsern kida“ (Sipp., lk. 6). Tagen“ (Pf. Mag. I, lk. 2).

Tõlge kaunis täppis.

„Amerika-maa ülesleidmisest“ (Sipp., — „Christoph Columbus“ (Pf. Mag. I, lk. 11). lk. 194).

Käib ainult alguses ühte, pärast näikse Kr. teisi allikaid tarvitand olevat.

„Kokko-oidmesse kasso“
(Sipp., lk. 19).

— „Die Vortheile des Sparens“ (Pf.
Mag. I, lk. 31).

Pool on kindlasti siit tõlgitud väikeste muudatustega, lõpp, mis kaldub õpetama, on vist Kr-i enda lisandis.

„Kassinuse seltsid Amerika-maal“
(Sipp., lk. 22).

— „Mässigkeitsvereine in den nord-
amerikanischen Freistaaten“ (Pf.
Mag. I, lk. 11).

Tõlgitud väikeste kärbeta ja lisanditega.

„Külm-veesi on kõige parrem tervise
oidmise rohhi“ (Sipp., lk. 29).

— „Das kalte Wasser als das beste
Mittel, die Gesundheit zu erhalten“
(Pf. Mag. II, lk. 504).

Selle Pf. Mag. artikli järgi on Kr. igatahes enese artikli koostand muudatuste, lisandite ja kärbeta.

Edasi on Kr. sama saksa ajakirja sisu ja otstarvet rakendand kandma oma poolt täidetava esimese eesti pildiajakirja „Ma-ilm...“. Ka siin ei ole Kr. ühtki kirjutist täiesti täpsalt tõlkind, vaid sageli kärpind, lisand ja üldse oludele, lugejaile ja ajakirja mahule kohandand. Seni on „Ma-ilma...“ artikleist Pf. Mag. 1834. a. I ja II andele tagasiminevaiks võidud osutada peale 40-ne pala. Igas „Ma-ilma...“ andes peale 3-nda esineb neid umbes 10, kuna kolmandas vaevalt 3, mis viimased on siiski väga lahkuminevad Pf. Mag. vastavaist artikleist. On mõeldav, et Kr. oma ajakirjas on kasustand teisigi Pf. Mag. aastakäike, kuid need pole koha peal praegu kättesaadavad. Vastavale üksikuurimusele jäägu laenatud artiklite lähem võrdlus, kärbeta ja lisandite kindlaksmääramine.

Missugustel motiividel Kr. „Ma-ilma...“ toimetama on hakand, sellest võime lugeda kirjas Faehl-le (12. VI 1849):

„Eitelkeit hat mich nicht getrieben, sondern köht on kubjaks, wodurch ich auf Laakmann's Vorschlag einging...“

Ajakirja seismajääk 5. andega on seletatav selle vähese minekuga, mida Kr. hiljemgi mitu korda kurdab. Tagavarad hallitavad ja neid ei osteta. Ei aita muud, kui tarvis reklaami teha võrdlemisi menukas Kas. Kalendris, milles leidubki huvitav katke Kr-i sulest:

„Ramatokeste ristitut nimmi olli Ma-ilm ja mõnda mis seal sees leida on. Oh, sa immeline! mis targast nüüd meie Ma-rahvast ühekorraga akkatakse teggema! Mis meie suggused vaesed kalendri sabba-lojad ni targa luggejatele udist jõuame pakkuda? Jubba tännini teggi assi kihhelemist küllalti ja ei olnud võimalik kõikide sovimist täita, sest mõned immustasid vaimolikusi, teised jälle ilmalikusi luggusi kuulda sada; üks ossa tahtis ohkamist ja silmalaugude nisutust, teine kissendas pakkitades: „andke nisuggust tükki, et ihhukarvad luggedes püsti tõusevad!“ Kes nende tahtmist jõudis täita? Seal juhtus

koggemata vanna Reinovadderi lorri meil silma, kellest paar aastat tükkikese turrule visime; aga jubba luggemise liignimmi: „ennemuistene jut“ tõmbas mitme mehhe ninna kärssi, enne kui pikemalt juttu aisotama läks. „Tühhi lorri!“ kõllas mitmelt poolt meie kõrva.“³⁷⁹⁾

Küllalt tabav rahva maitse iseloomustus, mis põhjustaski tema kasulikude teadmiste laos hallitamist.

„Ma-ilm...“ kui ka „Sippelga“ vähesest minekust teiste „kõrdikeetjate keeduse“ kõrval kirjutab Kr. kibestunult Hurdale (jüripäeva hommikul 1862). Samuti kaebab ta Sch. B-le, et selletaolised perioodilised väljaanded ei leia rahva seas poolehoidu, esimene ja teine anne kuidagi minevat, järgmised aga kopitavad kõik laos. Sellelesamale teadustab Kr., et tema „Ma-ilm...“ on „Pfennig-Magazin'i“ taoline ettevõte. (Vrd. 17. VII 1866; 3. III 1870.)

Vaatamata meelehärmale, mis ajakirja menutus Kr-le sünnitas, hindab ta seda siiski oma tööde hulgast üheks tähtsaimaks. See ilmneb paaris Kr-i kirjas — kui Sch. B. palub temalt opera omnia nimestikku:

„Ausser Kalewipoeg und den Märchen sind die bedeutendsten Mailm (eine Art Pfennigs Magazin), Ma ja mere pildid...“³⁸⁰⁾

Ja Sch-le oma tööde loetelus:

„Ferner N 9 in Gestalt eines Pfennig Magazins, das für die damalige Zeit in so fern als erstes derartiges Buch in den Parochial-Schulen Aufsehen machte und von den Jungen verschlungen wurde...“³⁸¹⁾

Ei püsind Kr-i heast tahtmisest hoolimata see üldkasulikkuse eesmärgiga asutatud ettevõte. Saksas läks, oli lühikese ajaga populaarsemaid ajakirju, meil hingitses vaevalt 5. andeni ja kustus. Kuiv, kauge ja kange tundus vist see nii suure armastusega toimetatud esimene pildiajakiri kitsa silmaringiga eestlasele. Mõni üksik ärksam vahest luges ja imestas „verevihma“ ja „kübaravihma“, seletusi mõnest ennekuulmata võõramaa elukast, kuid suurem osa kuivade aastaarvudega ristitud toomkirikute, raekodade, sildade jne. kirjeldisi jäi lugejale niisama kaugeks nagu kogu Kr-i isik, kes kunagi pole võinud kiidelda rahvalikkusega. See, mis rahvale oleks meeldind ja mis oleks menukaks võinud kujuneda, on küllalt hästi väljendatud ülaltoodud Kr-i reklaamis „Ma-ilmale...“.

Kirjavahetustes leiame Kr-i jälgimas Berliinis ilmud J. Lehmanni asutatud (1835) kirjanduslikku ajakirja: „Magazin für die Literatur des Auslandes“. Sellelesamale kiirustab ta Schiefnerit saatma äsja Soomes trükist ilmud Kp-ga:

379) „Löpfe-sõnna luggejale“, Kas Kal. 1850, lk. 30.

380) Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 15.

381) Kr. Sch. 15. III 1877.

„Hinsichtlich Ihrer zweiten Proposition bin ich so frei Sie zu ersuchen von der angelangten Sendung sogleich die Exemplare für das Magazin für die Literatur des Auslandes, . . . Brockhaus in Leipzig, Pott in Halle . . . aus dem Packen heraus zu nehmen, für meine Rechnung gefälligst einfach broschüren zu lassen und dann geschwind an die Adressaten befördern zu wollen.“³⁸²⁾

Kirjas nimetatud Brockhaus on ilmselt Leipzig prof. orientalist Herm. Brockhaus, kellele ta on soovitud Leipzigi õppivat Wesket, vahetand vist kirjugi ja keda ta hiljemgi ühes prof. Zarncke'ga (germanist) laseb Weske läbi tervitada. (Vrd. kirju Weskele 12./24. I 1868, 19. IV/1. V 1868, 10./22. IX 1868, 13./25. III 1869.) Pott'is tunneme moodsa keeleteaduse rajajat, indogermaani keelte uurijat professorit Halles. Millised suhted Kr-1 temaga olid, on teadmata.

Sessamas „Väliskirjanduslikus magasinis“ on Kr. leidnud rõõmustava teate, millest kirjas Köhl-le (28. I 1866):

„Die Kalewi Sage hat nunmehr auch in Frankreich die Aufmerksamkeit auf sich gelenkt, kürzlich las ich im Magazin für die Literatur des Auslandes ein Dr. A. Büchner habe der Academie zu Caen einen Artikel vorgetragen unter dem Titel L'Hercule de l'Estonien also Herkules Estlands, oder richtiger gesagt über den mythischen Nationalhelden des Esten!“

Kirjas mainitud A. Büchner (1827—1904) oli 1862. a. peale Caenis kirjanduse professoriks.

Koidulagi esimesed raamatukesed on Soome kaudu kandund sellesse „Magasini“, kus avaldatud ühtlasi lauluneitsi anonüümsus, mis olevat viimasele sünnitand palju tuska ja pisaraid. Selle väikese lahingu kohta Koidula ja Kr-i vahel võrreldagu nende kirju 1869. a. 27. apr. alates. Vrd. ka lk. 143 „Classiker des In- u. Auslandes“.

Edasi leiame Kr-i tähelepanu pälvind 1848. a. Berliinis ilmuma hakand poliitiline naljaleht „Kladderadatsch“. Viimane oli pilgand asjaolu, et poola gümnasiste olevat lubatud üksteisega ainult vene keelt kõnelda — iseenesega kõnelemine aga, kui see ei sünni valjusti, võivat ka poola keeles sündida. Samas haistab Kr. venestuse tuulte tõusu ja hoiatab Koid-t liiga kergeusklik olemast idanaabri vastu, sest:

„Mötelge ise, armas laps, mis valu niisugused mõted minu südamele teevad, ja kas Teie truu Eesti süda seal ehk pisemat valu piina saaks kannatama, kui paari aasta pärast meie Eestlaste kohta nõnda võiks rääkida, kuda Berliini „Kladderadatsch“ paari nädala eest vaeste Pohlakatest ütles: „Russland hat in letzten Zeit Beweise grosser Milde gegen die Polen gegeben jne.“³⁸³⁾

Edasi seletabki Kr. „Kladderadatschis“ pilgatud lubadust poola gümnasistidele — iseendaga poola keelt kõnelda.

³⁸²⁾ Kr. Sch. 28. IV 1862.

³⁸³⁾ Kr. Koid. I, 21. IV 1868, lk. 159.

Küllap on Kr-l jätkund aega sellisegi menus võrratu ajakirjaga tutvumiseks, nagu seda oli Ernst Keil'i (1816—78) poolt 1853. a. asutatud „Die Gartenlaube“. Kr. on tundnud enese kohustuseks lausuda teadustavaid ja tunnustavaid sõnu E. Keili surma puhul eestigi ajakirjanduses:

„Laupäeval 11 Märtsil on Leipzigi linnas üks neist tutavamatest meestest Saksamaal — Ernst Keil — äkitselt siit ilmast ära kutsutud... Saksamaa on ühe oma parematest kodanikest kautanud, kes suurema osa eluaga vaimu vabaduse ja valguse eest oli võidelnud ja takistustest lugu pidamata edasi läinud. Enne kui praegune Saksamaa seadus välja tulnud, istus Keil endises riigi parlamentis saadikute keskel. — Aastal 1853 alustas ta ühe nädalalehe „Die Gartenlaube“, nimega, kellest tänavu 28-mas aastakäik liigub, ja kuida kuulukse ka edespidi peab välja antama. Ei tea kas kuskil maal ja rahval tõist säherdust ajalehte leitav, kelle lugejate hulk peale kaksada tuhat suur on.“³⁸⁴)

Siin mainitud ajakirjad ei moodusta arvatavasti kõike Kr-i sellelaadilist lugemisvara. On mõeldav teistegi perioodiliste väljaannete tundmine, nagu ülalnimetatud protestantismi käsitlevad kirjutised jne. Tutvust soome ajakirjadega vt. ptk. „Kokkupuuted Soomega“. Peale siin esitatud kirjanduslike ja üldkasulikkude ajakirjade on Kr. kindlasti jälgind ka arstiteaduslike ajakirju ja artikleid. Selle kohta mõningaid märkmeid leidub kirjades Sch. B-le (12. IV 1864; 5. III 1871).

Nagu veendusime, liiklesid Kr-i huvid saksa kirjanduses peamiselt valgustusaja ja realismi vahelmissil sugemeil. See, mis ta teadis ennevalgustus-aegsest saksa kirjandusest, ei küündi nähtavasti kaugemale Nibelungidest, Lutheri, Hans Sachs'i nimedest ja paarist rahvaraamatust, mis noilgi ajal menutsesid edasi madalamais kirjandusekihtides. Kui meie tahaksime nüüd aastakümnete kaupa jälgida Kr-i huvivõnkeid saksa kirjanduse- ja vaimualadel, siis tulemused oleksid üldjoontes järgmised: Oleme informeeritud „Kr-i eluloos“ avaldatud andmete põhjal tema kokkupuudete algusest saksa klassikuiga, mis on aset leidnud juba sajandi 20. aastais. Samasse ajajärku teame kuuluvat tema huvi Kotzebue tegevuse ja loomingu vastu, kelle näiden-dite lavastusi ta nähtava heameelega on jälgind Tallinna laval (vrd. lk. 72). Ja siinsamas on nooruki veel kujunemata maitse leidnud meelistegevust Jenoveva haleduste eestistamises. Igatahes on meil võrdlemisi vähe kindlaid andmeid, mis Kr. veel võis harrastada enne oma ülikooli astumist. Ülikooli ajast on teada tema huvi Morgensterni loengute vastu saksa kirjanduseloost ja on siis ka mõeldav nende kaudu süvenemine klassikute toodangusse, eriti „Faustisse“. Ühtlasi põhjustab „Angervaksade“ eessõna arvamust, et 1830. a. ümber on Kr. aktiivsust üles näidand just klassikute tõlkimises. Kuid sel vaimselt võrdlemisi elaval ajajärgul ei piirdu tema harrastused kaugeltki üksi

³⁸⁴) „Laupäeval 11 märtsil on Leipzigi linnas... Ernst Keil.. .[surnud].“

klassikuiga, vaid just siin tuleb ilmsiks nende mitmepalgelisus — kõrguste ja sügavuste vahel kõikumine, hea ja kurja vahel vankumine. Lehitsetagu ainult tema noilt ajult pärit pabereid, mis sisaldavad eri vooludele kaasa tundnud nimesid, küll esimese, teise kui ka kolmanda järgu suurusi. On, nagu oleks ta kustki lahti rabelend ning näljasena toidu juurde pääsend, ahmind endasse kõik ettejuhtuva, olgu see mõni Goethe draama, E. Wagneri sentimentaalitsev romaan või Haugi logogriff. Zimmermanni hüpohondriliste üksiklasmõtiskelude, Herderi filosoofiliste tõeterade jälgimisega kõrvuti on käinud päevakorral oleva Schellingi harrastus ning moodsa kõrgromantiku E. T. A. Hoffmanni lugemine. Mõistagi, et siin mängust välja pole jäetud läinud aegade imetlusalust Jean Pauli ning paljusid vähemaid juba ülal mainitud. On Baltikumi jõudnud ja Kr-di ära kirjutama meelitand saksa vabadussõda ja muid aega kajastavaid sepitsusi Arndtilt, Mosenilt, Chemnitzilt, Ortleppilt jt. Juba on Kr. haaratud moodiläinud ballaadiluulest (Uhland), juba vilksatab ta pabereis järeloomantika sünnitisi mõne Deinhardsteini näidendikatke või biidermeierliku Vogli ballaadi näol. Neile järelejäänud pabereile, mis peamiselt ongi aruandjajaks Kr-i kahekümnendate ja kolmekümnendate aastate kirjanduslikest harrastusist, omane klassitsistlik maitselaad ei takista ometi samas avalduvaid ilmseid huvipõrkeid romantikasse. Aga tahtmata siin edasi tungida nimet. paberite sisu iseloomustamises, võrreldagu selleks lähemalt vastavaid artikleid ³⁸⁵).

Neljakümnendail ja viiekümnendail aastail ilmneb Kr-s tugev kalduvus rahvaalgustuslikuks suletööks. Sellekohaselt saab Kr-i huvialuseks juba enne neljakümnendaid aastaid ratsionalistlik rahvaalgustaja Zschokke, ning samal ajal huvitub ta teisest, rohkem filosoofilise värvinguga Witschelist. Sellest samast eesmärgist aetuna andub ta nüüd Hebeli õpetliku toodangu eestistamisele, suunab tähelepanu „Pfennig Magazini“ silmaringi laiendavaile artikuleile, seiklus-eksootikast nõretavaile F. Hoffmanni tooteile ja rahva sõgedust pilkavale „Schildbürger’ile“. Aga ratsionalistlikult kuiva õpetuselemendi kõrval kuuleme Kr-di mainivat Wielandi, Hagedorni, Langbeini, Blumaueri ja teistegi nendetaoliste nimesid, mis kõik kõnelevad tema kaunis tähelepandavast sümpaatiast rokokoo-autorite vastu. Samadel aastatel märkame tas kalduvust idüllilise-sentimentaalse luuleliigi harrastuseks hieliitlaste, Jean Pauli ja teiste sellelaadilises loomingus endale meelispalasid otsides ja ka leides. Aga selle kõrval pole Kr-s kaugeltki kustund arm ei klassikute ega ka romantikute toodangu vastu. Esimeste, Kr-le meenund mõttehailatusi küll Goethe „Faustist“, Schilleri draamadest kui ka vähemaist luuletooteist koh-

³⁸⁵) G. Suits, „Kreutzwaldi kujunemisest ja Viru lauliku eelharjutustest“.
A. Anni, „Saksak. lüür.“

tame sageli kirjades ning sissekiilutuna rahvavalgustuslikesse paladesse. Romantikuist kerkib silmapiirile saksa ajasünnimusi kajastava luule viljelejaid: Körner, Hauff, ja kvoorumi täiendusena teisi vähemaid tema huvi pälvinuid: Schulze, Paoli, Saphir jt. Neil aastail teatavasti satub hoogu saksa esiromantilistest taotlustest johtuv eesti rahvaluule korjamine ning üldse rahva mineviku ülistamine, missugustest ideist haaratuna laskus Kr-ki rahva vaimuvarade otsisklemisele. Eeskuju ja tõukeandjaid võime näha niisugustes suurustes nagu Herder ja tema ihaleja J. Schlegel, ning 19. s. kuulsustes Grimmides.

Kuuekümnendail ja seitsmekümnendail aastail jätkub rahvavalgustuslik tegevus Z. Beckeri „Noth- und Hülfsbüchlein'i“ ja Witscheli palvuslaulude eestistamisega. Kestub ühtlasi huvi idüllilis-sentimentaalse luule vastu, vilksatub üksikuid vihjeid rokokoo-autoreilt ja vana arm Kotzebue vastu pole kaugelki veel roostetand, kuid selles kõiges tundub siiski juba tagasitõmbumist, suuna muutmist romantikute kasuks. Kr. asub noil ajal eestistama Lenau, Heine ja teiste Noor-Saksa luuletajate töid (Freiligrath, H. v. Fallersleben). Ilmneb huvi saatuseromantika vastu ning vihjeid biidermeierlikest (Kopisch) ja muude romantika järelejooksikute tooteist (Polko, B. Arnim). Aga noil aastail Kr-i juures esileküündiv maailmavalulejate luule harrastus sallib meeeldi enda kõrval ka esiromantiliselt häälestatud sugemeid (Tieck). Ning kõige selle juures ei loobu ta kiitust ja poolehoidu jagamast valgustusaja suurmeistrile Lessingile ja sealsamas ka jälle Schelling-Fichte-Kanti ajale. Enesestmõistetavalt kestub siingi austus ja lugupidamine klassikute vastu, elustudeski tema ea viimseil aastail. Ent romantiliste tundepehangute kõrval avaldub Kr-s kogu aeg tugev kalduvus mõistusepärasele elukäsitlusele, mis sajandi kuuekümnendate aastatega muutub aiva kindlaimelisemaks, leides oma otsingute ja vaadete credo ratsionalistliku Albrechti ja protestantliku usuvoolu esivõitlejate mõtetes.

Igapäevsete muredega koormatud arsti vaimsete huvide rännak ilmnes neist lehekülgedest kireva kaleidoskoobilise pildina. Need laialtkäivad huvirakendused pole küll mitmeski suhtes võinud osutada tühjendavaiks, ent ometi kajastub neis püüdu kõike haarata, teada ja vastu võtta. Igatahes ei saa imestust avaldamata olla tunnistajaks selle sapise eraku nii ümberhaaravaile teadmistele ja huviavalduisile tolles balti saksluse kitsarinnalisust õhkuvas ümbruskonnas.

Kokkupuuteid Šveitsiga.

Nagu üldiselt teada ja vastavas uurimuses³⁸⁶) näidatud, läheb Kr-i „Lembitu“ tagasi šveitsi kirjaniku Joseph Viktor Widmann'i (1842—1911) maailmavaate eeposele „Buddha'le“ (1868—1869). Mõlema teose täppis tekstikriitika on küll veel avaldamata, kuid niipalju olgu juba siin tähendatud, et Kr. pole „Lembitus“ enese poolt kuigi suuri muudatusi läbi viinud. Vahest ainult erinevale seisukohale on ta asund jumala tunnustamise suhtes. Kui Widmann oma teoses suundub panteismist ateismi, täielikule jumala eitamisele, ei ole Kr. seda mitte teinud, vaid saadab Lembitu selle asemel Riiga tutvuma ristiusuga. Vastavad uurimused on näidand, et Widmann pole oma teose saamiseks kasustand mingisuguseid kõrvalallikaid tähtsamal määral, ei ole ka india Buddha õpetusega pea midagi nimetamisväärsset ühist. „Buddha“ on ja jääb ainult Widmanni enese maailmavaate väljendajaks.

Lootused, leida Kr-i kirjadest vihjeid Widmanni kohta, pole täitund. Nii ei tea nende ridade kirjutaja midagi uut juurde lisada, kui juba enne tuntud viidet „Lembitule“ kirjades Koid-le (II, 11. XI 1870, lk. 122; 16. II 1871, lk. 150) ja Sch. B-le (9. I 1870):

„Wenn die Lerchen wieder anfangen werden dem neuen Frühling entgegen zu singen, dann gedenke ich auch meiner Leier die zerrissenen Saiten zusammen zu Knoten u. ein Schwanenlied anzustimmen; um nicht vollkommen klanglos aus der Welt zu gehen.“

Kuigi „Lembitut“ tuleb tõlkelaenuliseks pidada, on selle tõlkimine isegi juba suurt vaeva nõudnud, eriti edasiandmine stantsides, mida Kr-i ajal keegi eesti keeles polnud viljelnud. Stiililt kaldub „Lembitu“ nagu „Buddhagi“ romantikasse.

Nagu juba ülal tähendatud (lk. 127), on Kr-i pilgud oma ea lõpupoole mõnigi kord pööratud šveitsi vaimuvoolude suunas, kus temale meelepärast toimingut on pakkund sealsete edusammude jälgimine vaimuvabaduse nõutamisel. Ja Kr-i tutvus Widmanni teosega tahab olla lisatõendiseks tema rauga-easki kestnud kontaktist lääne-euroopa kirjanduse avaldusiga.

Kokkupuuteid Inglismaaga.

Alates 18. s. teise poolega saab inglise kirjandus mitmes suhtes eeskuju andvaks saksa omale. Inglismaalt väljund kirjanduslikud voolud leiavad elavat kajastust saksa kirjanduslikes ringkonnis. Kanalitaguste mõjustiste saamisest kõnelevad niisugused saksa autorid, nagu Klopstock, Jean Paul (Richardson, Sterne), Herder, tormi ja tungi esindajad (Ossian, Shakes-

³⁸⁶) A. Säärts, „Lembitu“ algupära kriitika“.

peare) jt. Mõistagi vastavate saksakeelsete tõlgete kaudu on Kr-ki tutvund mitme inglise kirjanduses esileküündivama suurusega, kellest siin esijoones mainitagu Shakespeare'i. Ühte-teist on Kr. temast igatahes lugend, kuna ta võrreldes Wielandit Shakespeare'iga eelistab viimase „karedust“ vastuoksa Reinthali wielandlikult salongiseeritud Kp-ja tõlkele:

„Wir haben übrigens nicht so viel zarte Rücksichten zu nehmen, wie der arme Wieland, der seiner Zeit ein Lieblingsschriftsteller des schönen Geschlechts war; vielmehr können wir mit dem derben Shakespeare schon Manches von der Leber frischweg sprechen.“³⁸⁷⁾

Nagu selgub järgnevast, on Kr. tundnud Shakespeare'i draamat „Kuningas Heinrich IV“, kus paksu rüütli Falstaffi kuju esindab Sh-i surematuid karakterjoonistisi. Kr. mainib viimast olles hädas eesti keele õigekirjutusega, mida ta enese ebumusikaalse kõrva süüks paneb.

„Hätte Mama Natur mir nicht alles von musikalischem Verständniss mit hundert Siegeln verpitschert, da wäre es vielleicht möglich gewesen Länge und Kürze in den Wortsilben zu beobachten, jetzt muss solches aus Instinkt geschehen, wie Fallstaffs Erkorung des Königsohns.“³⁸⁸⁾

Kr., arvates saatuseromantikas viljelevat oleviku arusaamisest kõrgemale küündivaid väärtusi, peab seda siiski rahvale vastuvõetavamaks kui näit. Shakespeare'i:

„Mit einem Kinde, und einem auf der Kindheitsstufe stehenden Volke sind die Verhältnisse gleich, Shakespeare passt für die Esten nicht, vielleicht nach 100 Jahren, vorausgesetzt, wenn dort noch ausser dem Namen von den Esten sich etwas sollte erhalten haben.“³⁸⁹⁾

Kui Kr-di paelus Jean Paul, miks siis mitte ka tema inglasest eeskuju lord Sterne (1713—68), kelle kompositsiooni tujukusest kõneleva „Tristram Shandy'ga“ Kr. näikse vabandavat enesegi sellesarnaseid kõikumisi Kp-s. Aga neid kõrvaldama hakata ta ei mõtlegi, ja kirjutab kangekaelselt Schiefnerilt saadud arvustavate märkuste puhul:

„Wenn aber schon in dem Conceptionsmomente ein störender Einfluss auf die künftige Frucht einwirkte, wie bei weiland Tristram die überflüssige Frage, ob die Uhr aufgezogen sei, da helfen später alle Correctionsmittel der Erziehung nichts, sondern das Wesen ist von Grunde aus verp f u s c h t.“³⁹⁰⁾

18. s. keskpaigu sünnib suur muutus kirjandusemaailmas ja elutundes üldse. Ei tõmba enam seni tarvitatud mütoloogilised klišeed, kuiv ja kange piire asetav reegliluule. Tekib tarve primitiivse, lihtsustatud tõelisuse järgi

³⁸⁷⁾ Kr. Reinth. 29. V 1859.

³⁸⁸⁾ Kr. Sch. B. 27. XI 1859.

³⁸⁹⁾ Kr. Sch. B. 23. II 1864.

³⁹⁰⁾ Kr. Sch. 23. I 1859.

ja vaen inimesi rikkuva ja siduva kultuuri vastu (Rousseau). Kuid oldi ju senini salongis hellitatud ja järsk pööre salongist alla rahvaellu ei olnud siiski nii kergesti toimuv. Oli küll tarve ja igatsus looduselähedase, lihtsa ja elamusliku luule järgi, rahvaluule järgi, ent sellelgi olid oma piirid. Aja maitsele tundusid liiga karmidena Edda laulud oma tapmiste ja kokkupõrgetega, ei sobind isegi Homeros enam. Seepärast suundus harrastus kelti luulesse, mis on palju pehmem ja naiselikum skandinaavia ja kreeka luulest. Aga seegi luule ei pääse mõjule ehtsana, vaid alles siis, kui see oli ümber kujundatud aja ja maitse kohaselt, omandas ta mõjuvõimu kõigis mais. Ja 18. s. teisel poolel ilmuski Inglismaal mees, kes leidis selleks tee — õige rahvaluule võltsimise ja ümbertegemise kaudu. Selle kangelase nimi oli James Macpherson (1736—1796), kellelt ilmusid meelivallutavad Ossiani laulud (ilm. esmakordselt ühendatult 1765). Macpherson esitab oma laulud otsekoheste tõlgetena kelti ballaadidest. Tegelikult on siin rahvaluule aineid ainult Iirist, ja siitki vaid paar ballaadi agust.

Tänapäev juba ammu unustusse vajund Ossiani lauludel on ometi kirjanduseajalooliselt väga suur tähtsus. Ja et viimasel ajal on aktuaalseks saanud küsimus Kr-igi nende mõju all tegutsemisest, mis, nagu varsti võime veenduda, tõesti näikse olevat paikapidav, toodagu siin mõningaid viiteid Ossianist, selle uudusest ja mõjust.

Ei eksi vist praegusel ajal keegi naljalt lugema neid laineid lõõnud vaimusünnitisi. See, mis Ossianis esitatakse, oli tolaaegses kirjanduses täiesti uudis. Nii vormi kui ka stiili poolest oli ta seda, esinedes rütmilises proosas, painduv, lühike ja kirglik sõnastuselt ja süntaksilt, rikas metafooridest, pateetne, haarav ja, nagu tähendab van Tieghem³⁹¹), pateetsem kui kogu poeesia Euroopas 1760. a. ümber. Täiesti uus ja ennekuuldamatu oli maastiku kirjeldus Ossianis. Roheliselt sünge meri, järved, kõledad lagendikud, mäed, viletsad kasvud, tammed, kuused — kõik uppumas halli uttu, millest vaevalt läbib melankoolne päikesekiir. Ja jälle: liikumatult seisev üksik kaljukits, mõtisklev jahimees koeraga, murdunud puud, nimetud hauad, varemed, jäänused õitsend linnadest — üldse kõige mööduvuse halin, surma ihalus, kaduvuse lein. Ja sealsamas istub vana, pime bard Ossian, viimne Fingali soost. Istub üksi sammeldund kivil tamme all, kuulates lehtede langust sügistuules, lauldes kandlel sangarite tegusid.

Ossiani stiil rabas kõiki omaaegseid. Selles leiti kõigepealt orientaalset piibli stiili; tema võrdluis nähti ainuke si omalaadilisi. Peale selle olid Ossiani sangarid kõik õilishinged, voo rus oli nende peaomadusi ja nende võitlus osutus ainult õigluse jalule seadmiseks.

³⁹¹) P. van Tieghem, „Le préromantisme“, lk. 204.

Aga veel sisaldas Ossian võtteid, mis on saanud küll kõige rohkem järeleaimamiste aluseks. Need olid Ossianis esinevad apostroofid päikese, kuu, ehatähe ja üldse taevatähtede poole. Selle kohta väidab van Tieghem üldnimet. teoses:

„Cet élément des poèmes ossianiques a vivement frappé les imaginations: il a été très souvent reproduit, et c'est un des principaux thèmes d'imitation“ (lk. 245)... „Le ciel et les astres prennent dans le paysage ossianique une place prépondérante“... „Cette poésie sidérale a été l'une des grandes nouveautés d'Ossian“ (lk. 280).

Apostroofide lugematuid jälgendajaid leiame Saksas (Salis, Klopstock jt.) ja mujal. Oli küll ennegi lauldud päikesest, kuid seda mitte kunagi nii suurte tunnete ja unistuste väljendustega. Ossiani sügismeeleolude melan-koolia mängis suurt osa 18. s. lõpupoelses euroopa kirjanduses. Ta toetas nn. maailmavalu tekkimist ja oli tõukejõuks ajajärgu haiglusele. Ta pole ükski ajalooline dokument, vaid on kindlasti ka haruldane kirjanduslik nähtus, ainuke omataoline, teistest isoleeritud. Tema tähtsuse kohta lausub van Tieghem sessamas teoses:

„Il a sa place parmi les éléments nouveaux qui enrichissent et modifient la littérature européenne, et par certains traits importants annonce le romantisme. Enfin, hommes de lettres ou non, beaucoup de lecteurs sont gagnés par le charme d'Ossian, par l'originale grandeur de son paysage, par la pureté idéale des ses sentiments, par la sensibilité et la mélancolie que ses poèmes respirent“ (lk. 286).

Kuski maal pole Ossianile niipalju tähelepanu omistatud kui Saksas. 1762—1800 valmis 4 täielikku ja 34 osalist tõlget; 1800—1868 — 9 täielikku ja 22 osalist tõlget. Van Tieghem (lk. 228) tähendab, et Ossiani on tõlgitud saksa keelde samapalju kui kõikidesse teistesse keeltesse kokku. Sellise menu juures ei ole siis ime, kui Saksas allusid Ossiani nõidusele niisugused suurused nagu Goethe, Herder ja lugematu hulk väikesemaid. Eriti suurt mõju on ta avaldand tormi- ja tungiaegseile, kus Goethe „Werther“ saab Ossiani-harrastuse kõrgpunktiks. Goethe esitab selles Selma laulu alguse ühes kuulsa apostroofiga ehatähele — Ossiani klassilisemaid laule, täis surma meeolu ja kaduvuse kaebust. Sellel Ossiani sentimentaalsel küljel oli määratu mõju, ja ühes Wertheriga kandus pisardumine üle kogu Euroopa.

Ossiani-harrastus ei olnud mitte teaduslik, vaid entusiasmi, mis talle osaks sai, olenes ajajärgu üldisest ehtsa luule ootusest, ootusest uue maailmakäsituse järele. Kuigi sajandi vahetusel huvi Ossiani vastu hakkas suuremalt osalt raugema, ei pääsetud siiski nii kergesti selle mõju alt. Ei pääsenud meigi Kr. Ossiani võlust, kuigi ta seda isegi vahest ei usu.

Ossianlikku tundlemist Kr-i juures võib märgata juba tema noormehe-eas. Selle tõenduseks on „Kr-i eluloos“ (lk. 73) toodud katke, milles Kr. a. 1826 edasi annab vana Toa Jakobi suust tulnud meeoleolulisi enesepiitumusi.

Selles katkes võime loetella Ossiani meenutavaid motiive, nagu tormine sügisöö, merelainete kohin, kaljud, surmaigatsus lainete mässus muusika saatel, varjuline mets, puude latvade vaikne sahin, lindude silledus, taevatähed, kust meloodia tagasi kajab, viulis asuv „vaim“, üksinda viiuliga (mitte kandlega!) paesel merekaldal istuv Jakob jne. See kõik on ikkagi rohkem, kui et sel kombel vana Toa Jakob oleks osand väljenduda. Viiulit võis Jakob ju tõesti mängida, aga selline paatose kantud eneseavaldis nagu kostuks kustki mujalt. Qtsekohese tõenduse Kr-i Ossiani-harrastusest annab tema noorpõlve märkmikus säilind ärakirjutis „Der Krieg von Inis-Thona“ laulu algusest, mis käekirja järele otsustades on pärit tema keskeast.

Juba seni esitatu annab põhjust rohkem peatuda Kr-i toodangu juures ning vaadelda — kas ei ilmne mujalgi Ossiani mõjustisi. Tõuseb küsimus, kuidas on lugu Kp-ga. Tõsi, Kr. on suhtes viimasega mõnigi kord mainind Ossiani. Seda on tehtud Kp-ga kaitstes ja vastu vaieldes süüdistusile, mis nägid viimase koostamises midagi Macphersoni teguviisi taolist. Aga Kr. ei anna ka ise teistele armu. Lugend esmakordselt „Kalevalat“, kohtleb ta samasuguse süüdistusega selle loojat. Sel viisil, nagu Lönnrot seda teinud, arvab Kr., oleks temalgi kerge samasugust eestikeelset teost maailma saata, kuna temal olevat:

„Mir sind eine Menge auf die Kalewi-Sage bezügliche Liederbruchstücke bekannt, die nur einer Macpherson'schen Nachhilfe bedürfen, um sie zu einem Epos zusammenzuschmelzen.“³⁹²⁾

Kuipalju Kr. hiljemini katsubki meid veenda enese vastupidises talitusviisis Kp-ja koostamisel, ei pea need vastuväited praegusel ajal ometi enam paika. Mag. A. Anni uurimuste tulemuste põhjal, mida ta on osalt käsitlend oma 1929./30. a. peetud loenguis (Vararomantilises rahvaluule harrastusest), on Ossiani laulude osa Kp-s kaunis tähelepandav, olles mõnes suhtes isegi Kr-le eeskujuks tema eepose koostamisel.

Esijoones on kogu Kr-i suhtumine ainetikku ossianlik. Ei puudu samuti ühiseid stiilielemente, isegi Ossiani omadega sarnlevaid võrdlusi. Nagu Ossianis nii ka Kp-s esinevad laulud sageli fragmentaarseina; laul katkestatakse, jääb poolikuks, mis annab mulje, nagu oleks see tõesti pärit rahvasuust ja mitte autori enda sepikojast. Ossiani taolisi, kaunis romantilisi loodusekirjeldisi kaljude ja tammede esiletõstmisega ei puudu Kp-jaski. Samuti on mõlemale iseloomulik lüüriliste küsimuste esinemine, kangelase poole pöördumine. (Näit. Kp-ja IV ja V laulus pöördub Kr. Kalevipoja ja Saarepiiga poole, samuti kui 1853. a. Kp-ja XII loo read 33—61-ni on üksiku nukrutseva lauliku kaebav hüüd Kalevipojale jne.) Seesuguse võttega väl-

³⁹²⁾ Kr. Sachs. 23. III 1853.

ditakse kirjeldisi, saadakse üle vastava olukorra või sündmustiku kirjeldamisest, milles ei olnud ju kuigi suured meistrid ei Macpherson ega ka Kr.

Muidugi pole Kr. suutnud vältida ka ossianlikke apostroofe taevakehadele. Nii algab Kp-ja X lugu hüüdega kuu poole, mis esialgses 1853. a. Kp-s on veel palju ossianlikum. Samuti algab VIII lugu pöördumisega ehatähele. Üldse on Kp-s sageli pöördutud päikese, kuu ja tähtede poole, kes on kõrgelt näinud kangelase tegusid, näinud endisi aegu jne. On tunduv ja sageli vilksatuv Kp-s ossianlik kaduvuse, läinud aegade ja möödunud nooruse kaebus (vrd. Kp. I, XIV jt.). Nii Ossianis kui ka Kp-s esinevad vaimud, kuid see vaimu mehhanism pole kaugeltki nii selge nagu Homerosel. Nad on nagu moe pärast sisse toodud ja neid ei usu ei Macpherson ega Kr.

Ossianis kerkivad sageli esile visuaalsed pildid, inspiratsiooni väljendistena mineviku kaugustest, videviku udusest hämarusest. Kp-ja „Sissejuhatuses“ nähakse võitlust samuti mineviku udupildis — seitse sammeldund sängi jne. On tunda umbes samu mineviku raame, kuigi Kr. esineb kainemana, tagasitõmbunumana ja ei anna kaugeltki Ossiani taolist efekti. Parallelism, mis Ossianis on üle võetud heebrea luulest, kordub Kp-s eesti rahvalaulude eeskujul teatavasti õige sagedasti, otse tüütuseni.

Üksikasjaline uurimus võib kindlasti konstateerida veel muidki kokkupteid, aga juba toodustki võib järeldada Ossiani mõju all tegutsemist. Ei saa ju siinjuures eitada, et Kr. on siiski palju tagasihoidlikum, klassilise rahu ja ülevuse poole püüdev oma toimingus. Tundub, et ta on Ossianist mõjustatud peaaegu ta enda tahtmata, või kui ta ka teadlikult toimis viimase mõju all, siis oli ta ometi küllalt kangekaelne selleks, et oma eepose koostamises midagi ossianlikku näha.

Pahandatult mainib ta Kp-ja ilmumisel kriitikuid, kes tema tööst aru ei saavat ja leidvat seal ikka muud kui tema on tahtnud anda. Nurisedes Reinthali Kp-ja tõlke üle, kirjutab ta Sachs-ile, et nimetatud tõlge oma vastavusetuses originaalile aitab veel rohkem süvendada usku, et:

„es sey mit dem genuinen Inhalt des Ganzen am Ende doch weiter nichts als ein Macphersonscher Ossian in neuer Gestalt.“³⁹³⁾

Kriitikute arvamustele vastu vaieldes:

„Jeder zug des Helden in den vorhandenen Bruchstücken trägt das unverkennbare Gepräge des unmündigen, kindischen Zeitalters seiner Dichter an sich, so sichtbar, dass wahrlich nur ein von Vorurtheilen verblendetes Auge hier die Züge einer fälschenden Hand zu erblicken glaubt und an „Macphersonschen Lug und Trug“ erinnert wird.“³⁹⁴⁾

Ei väsi Kr. sugugi võitlemast oma eepose ehtsuse eest, kui ta samal ajal pahuralt Reinthalile kirjutab (17. III 1857), et see teda põrmugi ei

³⁹³⁾ Kr. Sachs. Osterdienstag, 1856. See kiri asub W. Schultzi kirjade seas.

³⁹⁴⁾ Kp. 1857. „Vorwort“, lk. V.

kohutavat, kui pastor Ahrens ja teised — võib olla tema, Reinthalgi — teda Macphersoniks peavad, tema ei loobuvat ometi oma tõekspidamisist. Ja Kp-ja I vihu ilmumist oodates ironiseerib Kr.:

„In den nächsten Wochen können Sie mein „Macphersoniade“ vom Kopfende anschauen, aber ich zweifle, dass unser Lebensfaden so lange dauert, bis der Schwanz einmal erscheinen dürfte.“³⁹⁵⁾

Kõige järele otsustades tundis Kr. Ossiani ja Ossianisse puutuvat kaunis hästi ja oli selle stiilist enese tahtes või tahtmata ikkagi teatud määral mõjustatud. Nii on siis Ossian tungind eesti kirjandusse pea 100 a. hiljem, kui muu maailm juba ammu oli vabanend Ossiani palavikkudest.

Inglise eelromantikule, jõulisele šotlasest lüürikule Robert Burns'ile (1759—1796) tagasiminev on Kr-i poolt tõenäitlikult Freiligrathi vastava tõlke järele eestistatud (Freiligrathil on 13 luuletist Burnsilt tõlgitud pealkirja all „Robert Burns Lieder“, millest 3. ongi Kr-i tõlkealune) luuletis pealkirjaga „Rahvalaul“. (Leidub Kr-i kirjas Sch. B-le (9. I 1870), kust see hiljem on paigutatud „Viru 1. 1.“, lk. 84.)

Inglise romantikuist on Kr-di paelund esmajoones Walter Scott (1771—1832) — ballaadide ja paljude ajalooliste romaanide autor, kes teadlikult lahti ütles klassilisest reeglisundusest ja ühtlasi romantilistest harastustest aetuna siirdus mineviku heroiseerimisele. Juba oma noorpõlves on Kr. Scottis leidnud meelisautori, mida tunnistavad Scotti allkirjaga varustatud katked tema järelej. pabereis. Ühe paarirealise katke alla on märgitud isegi vastava lause leiukoht, milleks osutub Scotti romaan — „Robin der Rothe“ 3. Thl. pag. 132“.

Aga hiljemgi on Kr. huvi tundnud Scotti vastu, kelle eeskujuga taotledes on ta oma muinasjuttude algusse paigutand üksikuid lüürilisi salmikesi, õigus-tades end Scottiga:

„Teie küsite, kust need paar „Mottu“ Eestirahva ennemuisteses jutudes pärilt on, ja soovite nende kodu paika tundma saama. — Neil on laialine kodu aga mina ei tea Teile ei küla ega talu nimetada, kus nende sündimise paik võiks olla. — Tühjad silmapilklikud tuule sünnitused, mis oma „—“ hakatuse ja lõpetuse märkidega enam ei või tähendada, kui need Mottud, mis Walter Scott sagedaste peatükide ette kui „Altes Lied“ oli pannud, mis tema oma silmapilklikud loodused olivad.“³⁹⁶⁾

Teine Scotti-aegne inglise kirjanik, kes Scotti nõutud luulevabadusi teatud mõttes tipule viis, on maailmavalulaulik lord Byron (1788—1824). Romantilise poemi viljeleja Byron annab viimasele puhtsubjektiivse, suurežestilise ilme. Ta loob sünkretismi eri elementide vahel, hoolides vähe ühtlusest teose kompositsioonis. Selline luulevabaduse taotlus väärtustab

³⁹⁵⁾ Kr. Sch. 25. III 1857.

³⁹⁶⁾ Kr. Koid. I, 14. IV 1868, lk. 152.

Byronit Kr-igi silmis. Ülevalt suhtub ta seepärast, nagu prof. G. Suits oma artiklis³⁹⁷⁾ sellele tähelepanu on juhtind, Kp-ja tujukaid kompositsiooni-võtteid mahategevaisse arvustajaisse, kes on tulnud temale etteheiteid tegema säärase kõrvalehüpete pärast, mida ometi niisugune suurus nagu Byron on ohtralt viljelnud.

Muid jälgi Byronist Kr-i toodangus olen märkind ainult ühe, ja seegi on lausunud hoopis maailmavaatelite asjade harutlusel:

„Ehk ma küll vähemalt seda ei usu, mis Lord Byron ütleb, et ükski usk kauem ei pea vältama, kui 2000 aastat (mis juba Juutlased oma usuga valeks teevad!) siiski elan ja suren ma ses lootuses: paar sada aastat hiljemine võib kaa meie Eestimaal pääv tulla, kus ristiusu asemel Kristiusk õitsema läheb.“³⁹⁸⁾

Võrdlemisi uudsenä on Kr-i huvi pälvind inglise kultuuri-ajaloolase H. Th. Buckle'i (1821—1862) „History of civilisation in England“ (1857) — saksa keelde tõlgitud 1860. Kr. väärtustab seda järgmiselt:

„Wenn Sie Ihr Bild werden vollendet haben u. in den kurzen Wintertagen nicht gleich wieder etwas Neues vornehmen wollen, dann empfehle ich Ihnen zur Lectüre: „Buckle Geschichte der Civilisation in England“, das ist ein Werk, welches man jährlich repetiren sollte...“³⁹⁹⁾

See teos on lühikese ajaga läbi lõõnud nii Inglismaal kui ka mujal, kutsudes välja palju pool- ja vastuväitlusi. Muide kaunis ühekülgne, rippuv materialistlikust maailmavaatest, on Buckle loodusteadlikest seisukohist lähenend inimkonna ajalool, püüdes siin näidata niisamasuguseid kindlaid seadusi nagu looduseski.

On huvitav siin siiski veel esile tõsta asjaolu, mis tahab tunnistajaks olla Kr-i jõukatsumisele keeleteaduslike küsimustega. Selleks jälgitagu osaliselt säilind Kr-i kirja Weskele, mis sisaldab nelja kirjutuspõõna ulatuses tema arvumisi ja tõekspidamisi sel alal. Kiri tahab olla õpetuseks ja hoiatuseks Leipzigi õppivale eesti noormehele, kes oma „Wurzelstudien'iga“ on Kr-le kuulutand liig täispuhutud väiteid, mis viimast on veennud, et Weske veel väga pealiskaudselt on orienteerund keeleteaduslikes küsimusis. Siinjuures saab Kr-i soosingu osaliseks, kuigi mitte inglasena, siiski pea oma eluaja Oxfordis võrdleva keeleteaduse alal töötand prof. Max Müller (1823—1900). Viimasega ja eriti tema loengutega („Lectures on the science of language“ 1861—1864) soovitab Kr. tutvuda Weskelgi, kirjutades muu hulgas:

³⁹⁷⁾ G. Suits, „Lätist leitud Kreutzwaldi kirjad“.

³⁹⁸⁾ Kr. Koid. I, 6. II 1868, lk. 83.

³⁹⁹⁾ Kr. Köhl. 19. X 1864.

„Der bekannte Sprachforscher Max Müller zu Oxfort sagt in seinen „Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache (I, 67. 2. Aufl.) „Aus dem englischen Wörterschatz kann der Forscher auf dem Gebiet der Sprachwissenschaft gleichsam durch einen chemischen Prozess — celtische, normannische, griechische, lateinische Bestandtheile ausscheiden, aber nicht ein einziger Tropfen fremden Blutes ist in das organische System der englischen Sprache eingedrungen... darum empfehle ich Ihnen in Max Müllers oben genannten Buche die 9. Vorlesung, wo Sie gründliche Belehrung finden werden, wie Wurzeln entstehen u. nicht entstehen können.“⁴⁰⁰⁾

Ning lõpuks — midagi on Kr. teadnud ka inglise 17. s. moraalis-satiirilisest maalikunstnikust W. Hogarth'ist, kui ta niipalju teistele mõistmata vaeva ütleb end näinud olevat Kp-ja 12. ja 13. laulu valamisel:

„Bei so viel Arbeit und Mühe steht es wirklich zu beklagen, dass der Dichter und sein Uebersetzer, jeder in seiner Person ein selbstbewundernder Hogarth bleiben muss, dessen Schönheitsmalerei nur noch von der eigenen Frau anerkannt wurde!“⁴⁰¹⁾

Ei ole vist vajadust eri lahtrit moodustada ühe Kr-i kirjas vilksatava ameerika kirjaniku pärast, kelleks osutub Henry Wadsworth Longfellow (1807—1882). Viimane, vaimustudes soome „Kalevalast“ (mida ta lugese rootsikeelses tõlkes), võttis selle endale eeskujuks ja kirjutas indiaanlaste eepose „The song of Hiawatha“ (1855). Selle saksakeelses tõlkes teadlik olles „Sise- ja välismaa klassikute“ kaudu, kirjutab Kr.:

„Bei A. Hofmann & Comp. in Berlin erschien in Taschenformat „Classiker des In- u. Auslandes“ der 52. Band brachte im vorigen Jahr auch Longfellows „Das Lied von Hiawatha“. Es wäre also möglich, dass wir unseren Classiker K. p. auch in jene Gesellschaft einschicken könnten?“⁴⁰²⁾

Kr-i teadmised inglise kirjandusest ja kirjanikest piirduvad, nagu see teisiti ei saagi olla mõeldav, üle kanali ulatund furoori sünnitand nimedega. Shakespeare, Macpherson, Burns, Scott, Sterne, Byron — kõik need nimed kõnelevad mandri vastuvõtlikkusest neist väljund mõjude kiirgusele. Kuigi enamasti hilistund järellainetustena Kr-i huvi pälvind, on neist mõni siiski ka juba päevakorral olevana tema vaatepiirile jõudnud (Scott). Ka ossianlikku tundlemist võime Kr-i juures märgata juba 20-ndail aastail, kuigi selle päris mõju tipneb sajandi keskaastais. Muudegi, kirjandusest kõrvalkalduvate küsimuste valgustamiseks on ta meelsasti jälgind omal ajal ja alal nimekate — kultuuriloolase Buckle'i ja keeleteaduse populariseerija Max Mülleri töid. Üldiselt aga on inglise autorid Kr-i tähelepanu pälvind enamasti sajandi viie- ja kuuekümnendail aastail.

⁴⁰⁰⁾ Kr. Weskele 2./14. XI 1869.

⁴⁰¹⁾ Kr. Reinh. 15. IX 1858.

⁴⁰²⁾ Kr. Sch. B. 26. IV 1860.

Tänu juba ülal saksa kirjanduse lõpul osutatud Kr-i välismaa ajakirjade jälgimisele, on tema võinud siis ka tutvuda enda Kp-ja liigilähedase sünnitisega ookeanitaguselt maalt.

Kokkupuuteid Skandinaaviaga.

Taaniga.

Taani teatri põhjendaja Ludwig Holberg (1684—1754) oli Kr-le tuttav, nagu see selgus ülaltoodud tsitaadist (lk. 72), juba Kotzebue teatri ringreisude aegu. Vähemalt on ta teadlik „Pärmi Jaagu unenäo“ tagasiviidavuses Holbergi lustmängule („Mäeotsa Jeppe“), mille järele Kotzebue kirjutas oma jandi „Der Trunkenbold“. Aga Kr. on tundnud teisigi Holbergi töid. Ühes kirjas vihjab ta nimetatu lustmängu, mis on kirjutatud vaeses-tund aadli uhkuse naeruvääristamiseks ja mida Kr. tsiteerib, osutades teadusemehe „leivanao“ muredest koormatud elukutse tasuvusetusele kõigil mail ja aegadel:

„Viele können ihr Stück trockenes Brot nur dadurch schmackhafter machen, dass sie die Berühmtheit ihres Namens wie Don Ranudo de Colibredos seinen Stammbaum zur Würze der Mahlzeit gebrauchen.“⁴⁰³)

Vastavalt Kr. lausutule ongi selle lustmängu pealkiri, kus Ranudo moodustab anogrammi — o du Nar[r].

Hiljemgi on Kr. Sch. B-i soovitusel mingisuguseid stseene Holbergist tahtnud tõlkida, mida nimelt, ei selgu lähemalt. Igatahes loeme ühes kirjas:

„Deiner Andeutung nach will ich versuchen aus dem alten Holberg einige Scenen zu übertragen.“⁴⁰⁴)

• Rootsiga.

Kr-i rootsi kirjanduse tundmine piirdub nähtavasti ühe nimega. Selleks osutub E. Tegnér — pool-romantilise, pool-klassitsistliku eepose „Frithiofs-Saga“ (1825) autor. Vististi on Kr. mainitud teosega tutvund juba sajandi neljakümnendais aastais. Jälgi sellest leidub ühes ÕES-s hoitavas Kr-i käsi-kirjalises saadetises „Notitz über alte Gräber“. (Kirjutis on Kp-ta, kuid mõned teised sealsamas alalhoitavad Kr-i avaldised vanade kääbaste kohta on kirjutatud enne 1850. a.) Selles püüab Kr. selgitada vanade kääbaste sünni ja kuuluvust järgmiselt:

„Weit ungewohnter u. natürlicher scheint mir die Sache, wenn man den Hügel für die Ruhestätte eines Einzelnen ansieht, der nach dem heidnischen Gebrauche auf

⁴⁰³) Kr. Sch. 9. XI 1854.

⁴⁰⁴) Kr. Sch. B. 13. III 1870.

einem Scheiterhaufen verbrannt und auf derselben Stelle über seine Aschenurne ein Hügel errichtet wurde. — Man erzählt z. B. von den alten Bewohnern des Bernsteinlandes, dass sie über den Aschenkrügen der Vornehmen grosse Hügel aufgeschüttet, zu welchen jeder ihrer Knechte Erde trug. Später wurden leichte Hütten rings um den Hügel aufgerichtet, worin die Gäste ihr Trauermahl einige Tage feierten, u. mit dem vor jeder Mahlzeit gebrauchten Waschwasser das neue Grab bespringen mussten. Aenliche Gebräuche kamen bei den alten Skandinawiern vor, die ausserdem ihre Grabhügel gern in der Nähe vom Wasser errichteten, damit nach dem Ausdruck eines neuern Dichters der Welle liebliches Kosen dem Schlummernden Zerstreung gewähre* . . .

* Hierauf gründet sich wohl auch die schöne Stelle in Tegner's Frithjofs-Sage.“

Edasi järgneb „Frithjofs-Saga“ 2. laulu 37. stroof Dr. Wollheimi (A. E.) ja G. Mohnike tõlkes ning lõpuks seesama stroof algkeeles, s. o. rootsi keeles.

Nii on Kr. juba Kp-ja päevil tundnud nimet. Tegnéri teost. Oma loenguis mag. A. Anni märgib selle ühiseid tüübiloolisi kokkukuuluvusi Kr-i Kp-ga. Nagu Tegnér „Frithjofs-Saga's“ on jõudnud muinas- ja moodsa luule sünteesile, niisama võime Kp-s tajuda muinas- ja uueaegsete elementide ühendust.

Kp-ja 16. laulu puhul vihjatakse Karttuneni poolt ka võimalikele skandiinaavia mõjustisile:

„Jos siis kotoinen sadusto tarjosi Kreutzwaldille ikäänkuin loimet pohjan retken kutomista varten, ei liene kiellettävissä, että skandinavilaiset sadut ovat voineet, niinkuin kuvaus Sädemete saaresta osoittaa, antaa lisäväritystä tähän.“⁴⁰⁵⁾

Ning veel ühest, vist Kr-i sule all moonutatud nimega rootsi ajaloolasest on juttu järgnevas:

„Sollte die Gesellschafts-Bibliothek oder auch die Deinige die „Wickingerfahrten von Stringhiold“ besitzen, bitte ich mir das Werk gelegentlich zuzuschicken?“⁴⁰⁶⁾

Oletatavasti on siin mõeldud A. M. Strinnholm'i (1786—1862), kes kirjutas muu seas „Svenska Folkets Historia...“ (I—V, Stockh. 1834—1854). Sellest teosest on tõlgitud mõned peatükid saksa keelde Frisch'i poolt, järgmiselt pealkirjastatud: „Die Wikingszüge, Staatsverfassung und Sitten der alten Skandinavien“ (Hamburg, 1839—1841).

Kr-i germaani kirjanduse eruditsiooni jälgimisel võisime veenduda tema kodusolu eriti saksa kirjanduses ja mitte üksi kirjanduses, vaid enam-vähem kõigis saksa vaimuelu avaldusis. Kuigi tema huvid ja taotlused siingi ühtki ala ei haara tühjendavalt, tuleb ometi imestusega konstateerida nende laialuluslikkust. See tema huvide laialihaarav rahuldatus on teda meelitand jälgima võimalust mööda teistegi germaani rahvaste kirjandust — eeskätt mandril laineid löönud inglise oma. Aga siinjuures pole kaugelgtki teisejärgu

⁴⁰⁵⁾ Karttunen, lk. 58.

⁴⁰⁶⁾ Kr. Faehl. 1. VIII 1849.

tähtsusega olnud näit. väikese Šveitsi osa Kr-i toodangus. Ja ega me või sellegi peale vanduda, et Kr-1 poleks skandinaavia kirjandusest olnud rohkem aimu kui need paar ülalesitatud kildu.

See, mis ja kes Kr. oli oma vaimulaadilt, harrastusilt ja huvisuundadelt, avaldus enam-vähem käesoleva peatüki kestes. Vaevalt on järgnevail ridadel siia veel midagi uut juurde lisada. Pigemini näitavad need, kuivõrt kaugel ja kättesaadamatud on temale olnud muude maade vaimsed üritused.

Kreutzwaldi kokkupuuteid romaani kirjandusega.

Kokkupuuteid Prantsusmaaga.

Vaevalt leidus Kr-i toodangus midagi siin nimetamise väärsset: paar kirjandusest hoopis eemal seisvat, paar teatud määral kirjanduslikke kalduvusi avaldand nime — see on kõik.

Mütoloogiliste teooriate püstitajast Dupuis'st oli juba kõne ülal (vt. lk. 49). Jegor v. Siversi kaudu on Kr. nähtavasti teadlik niisuguses romantilises rahvaste mineviku ihalejas prantslases, nagu seda oli Thalès Bernard (1820—1873). Bernard'i tutvus eesti rahvaluulega sündiski Siversi kaudu, kelle saadetud rahvalaule — õieti küll Siversi enda sellelaadilisi sepitsusi — ta tõlkis prantsuse keelde. Et kauge prantslane huvi on näidand eestlaste vaimuvara ja sellega tegutseva Kr-i vastu, peab viimane oma kohustuseks talle vastuläkitisena saata paar annet Kp-ga:

„Ihr geehrtes Institut hat weitgreifende Arme, darum füge ich zwei Lieferungen auch für Paris hinzu, von Herrn Bernardi, der mich vor einigen Monaten mit einer Sendung seiner Version von J. v. Siverschen Producten beehrte.“⁴⁰⁷⁾

Vist on Sch. B. juttu teinud Kp-ja tõlkimisest prantsuse keelde, mis Kr-le näikse hoopis võimatu, samuti kui seda olevat vene keelde tõlkimine. Ja edasi annab Kr. nimetatud Bernard'i rahvalaulu tõlgete kohta järgmise otsuse:

„Bernard's Versuche aus dem Estnischen Volksliedartiges ins Französische zu übertragen, können als abschreckende Beispiele dienen!“⁴⁰⁸⁾

Mis oleks veel prantsuse kirjandusse puutuvat, siis pälvib see vaevalt mainimist, kui Kr. „Sippelgas“ lausub järgmist:

„Ükskord oli üks kuulus Prantsuse raamatu kirjutaja, suurtsugu sündind mees; se vihkas ühte Juutlast, kes madalast põlvest ennast üles oli vinnanud ja nüüd ka rahvale häid raamatuid kirjutas. Sesinane uhke Prantslane tunnistas ükskord avalikult; vaatke, se juut on üheksama aastani küla lehma karjas käinud. Seal kostis Juutlane: „Tänage

⁴⁰⁷⁾ Kr. Sch., kp-ta [1857/8].

⁴⁰⁸⁾ Kr. Sch. B. 12. VIII 1869.

Jumalat, et teil õn olnud rikkaist kristlikust vanemist sündida, ja ei mitte minu asemel; sest muido, auus herra, oleksite teie kõige oma eluaea lehma karjas pidanud käima!“⁴⁰⁹)

Lõpuks veel paarist Kr-i juures figureerind prantslasest. Tema noorpõlve pabereis (lk. 31) leidub kustki ära kirjutatud katke astroloog-meedikust Nostradamus'est (Michel de Notredame, 1503—1566). Kr-i mahakirjutises on tähelepanu omistatud mainitu „prohveteeringuile“ (Centurien, 1555), mis oma toonilt ja tumeduselt on äratand suurt tähelepanu, kuna Nostradamust arvati meheks, kelle silmele on avatud mineviku kui ka tuleviku saladused.

Võib-olla ajaloolisist allikaist on Kr-i silmi hakand prantsuse riigimehe ütlus, mis esitatakse järgmises kontekstis:

„Igas kohas tõt — sõbra ja vaenlase vasta, on se ainuke, mis ma igaihe käest kõige pealt nõuan, kellega ma sõbrustada tahan. Sellega üksi võite minu „Zweifelsucht“ igavest nõnda vangistada, et Teil hiljem tema pärast kusagil kartust ei tohi olla! Ma räägin, kuda ma mõtlen, ei mitte kui Taillerand ütleb: „Rääkimine on sellepärast inimesele antud, et ta sellega oma mõtted võib kinni katta.“⁴¹⁰)

Selle mõttekeeru leiutamiseau igatahes ei jää Talleyrand'ile, vaid põlvneb juba Plutarchi sofistide iseloomustamisest, kust see mitme teise autori kaudu (Dionysius Cato, Joung, Goldsmith, Voltaire) on ulatund prantsuse poliitiku suhu.

Mida võiksime öelda Kr-i kokkupuuteist prantsuse kirjandusega siin esitatu põhjal? Ei vist muud, kui et sellist pole niihästi kui olnudki.

Kokkupuuteid Itaaliaga.

Itaalia autorile Fra Jacopone de Todi'le (ca. 1230—1306) läheb tagasi kuulus „Stabat mater dolorosa“, mis esineb ladinakeelsena ära kirjutatult Kr-i noorpõlve paberite hulgas ja mille kohta ta kirjutab:

„Vor 20 Jahren etwa, habe ich meine Kräfte an „Stabat mater dolorosa“ versucht, aber es ging nicht.“⁴¹¹)

Ei ole kahtlust, et Kr. seda noil ajal on tõlkida katsund, sellele vihjab ta märkus neljakümnendate aastate paigu, kus ta Faehl-le sarjab meie tolleaegseid saksa keelest tõlkijaid:

„Aber diese Leute übersetzen aus den Deutschen wie jener gelehrte Seifensieder, der ohne alle Vorkenntnisse des Lateinischen mit blosser Hülfe eines Lexikons das bekannte

⁴⁰⁹) „Eestirahva lauludest ja ennemuistesest juttudest“, „Sippelgas“ II, lk. 32.

⁴¹⁰) Kr. Koid. I, 29. I 1868, lk. 51.

⁴¹¹) Kr. Sch. B. 3. VII 1863.

Stabat mater dolorosa

also übertsetzte: stabat kommt im Wörterbuch nicht vor, es muss offenbar ein Druckfehler im Texte seyn, wahrscheinlich müsste stehen Sabbat mater, denn Sabbat hiess bei den Juden der Sonntag, jedoch feiern die Juden ihren Sonntag am Sonnabend, folglich übertsetze ich: „Samstags Mutter“. ⁴¹²⁾

Kes selline „õpetatud seebikeetja“ olnud, ei selgu. Igatahes oli Kr-l küllaldaselt enesekriitikat, et ta näites toodud „seebikeetja“ teguviisile ei järgnend, vaid hiljemini avameelselt tunnustas oma allajäämist luuletisele selle eestistamise katsel.

Kokkupuuteid Hispaaniaga.

„Mit Hrn. Ahrens dürfen Sie mich nicht vergleichen, da dieser feurige Held Tag und Nacht mit eingelegter Lanze auf seinem Posten steht und bisweilen wie Sancho's Ritter auf Windmühlen losstürmt, die er für Riesen ansieht.“ ⁴¹³⁾

Don Quijote'i rünnakut tuuleveskile mainib Kr. ka ÕES-s alal hoitavas käsikirjalises vastuses („Beleuchtung des „Dialog zwischen zwei Freunden der Ehstnischen Sprache“, 15. IX 1857) „Inlandis“ (1857, nr. 35) ilmud E. Ahrensi Kp-ja arvustisele.

Küllalt sellestki, kui siin võime konstateerida Cervantese „Don Quijote'i“ tundmist Kr-i poolt; rohkem loota sealt poolt ei oleks mõeldavgi.

⁴¹²⁾ Kr. Faehl., kp-ta, 1843(?).

⁴¹³⁾ Kr. Sjögren. 26. X 1851.

Kreutzwaldi suhtest vene kirjandusega.

Suure idanaabri kirjandusemaailm, vaatamata selle maa lähedusele ja Kr-i noormehena Peterburis viibimisele, on tast peaaegu tähelepandamatult mööda libisend. Ja seda täiesti enesestmõistetavalt, arvestades Kr-i ja kogu Baltikumi tollaegset läänelist orientatsiooni, kus isegi mitmekordseil kõrgemalt poolt antud ettekirjutisil vene keele õpetamise asjus Tartu ülikoolis polnud õieti mingeid tulemusi.

Kr-l on põhjust tänu avaldada temale saadetud vihiku eest:

„Nächstens mehr, heute nur noch den Dank für das mitgesandte Heftchen: zur russischen Heldensage.“⁴¹⁴⁾

Igatahes aimu näikse Kr-l olnud Krõlovi valmide olemasolust:

„Meines Wissens haben die Krylowschen Fabeln bis jetzt den Estnischen Boden nicht berührt.“⁴¹⁵⁾

Ning edasi — selgesõnaline Kr-i enda võhikuks tunnustamine vene kirjanduse ja keele alal:

„Deinen Vorschlag hinsichtlich des Einschmuggelns acceptire ich, sobald ich nur etwas mehr Kraft gewinne, will ich mich an die Arbeit machen, um Dir das erwünschte Manuscript zu Stande zu bringen. Eines wird dabei nicht ausführbar seyn, nämlich die Version aus dem Russischen Sprache und Literatur sind für mich böhmische Dörfer, eben so wenig habe ich einen Bekannten, der mir dabei helfen könnte. Die einzige Möglichkeit wäre, wenn Du mir gute Deutsche Uebersetzung aus dem Russischen reccommandiren könntest, um nach dieser mein Heil zu versuchen.“⁴¹⁶⁾

Ei selgu kahjuks, mida Sch. B. on palund tõlkida.

⁴¹⁴⁾ Kr. Sch. 21. X 1861.

⁴¹⁵⁾ Kr. Sch. 13. XII 1868.

⁴¹⁶⁾ Kr. Sch. B. 3. III 1870.

Kild läti kirjandusest.

„Die Lettische Literatur-Angelegenheit betreffend das Werkchen des stud. Allunen interessirt mich lebhaft, obgleich ich kein Wort von der Sprache verstehe, so hat mich doch die Biegsamkeit derselben, wenn ich die Reime im Büchlein betrachte, im hohen Grade überrascht. So etwas wäre im Estnischen nicht möglich. Estnisch u. Finnisch sind ungereimte Sprachen, alles, was derartiges in dieselben eingeschwärzt worden, gleicht einem Hasen, dem irgend ein Schalk einen Fuchsschwanz hinten aufgebunden hat. Da ich selbst dergleichen Schalkstreiche begangen, so darf ich ohne Scheu meine Meinung aussprechen.“⁴¹⁷⁾

Juris Allunans (1832—1864), läti rahvusliku luule põhjendajaid, õppis 1855. a. Tartu ülikoolis vanu keeli. 1853. ja 1854. aastal oli tal valmivad koguke lätikeelseid luuletisi, mis ilmusid a. 1856 pealkirjaga „Sehta, dabba, pasaule“. Ei ole kahtlust, et tsitaadis ongi mõeldud J. Allunans'i (W. Schultzile saadetud kirja koopias on Allunans'i nimes küll vist kirjutusviga — a asemel e; võimalik muidugi, et see juba Kr-i poolt on tehtud) praegu mainitud luuletiskogu.

⁴¹⁷⁾ Kr. Schultz. 27. IX 1856.

Kokkupuuteid Soomega.

Teinud rännakuid Lääne-Euroopa vaimuilma, peatund viivu Põhjas ja Idaski, pöörakem pilgud lõpuks Soome sihis, vaadelgem Soome osa Kr-i teadvuses.

Vaatamata sellele, et Kr. soome keeles leidis ülepäästamatu takistuse vennasrahva kirjandusse süvenemiseks, olid siiski tema kokkupuuted tolleaegsete tähtsamate soomlastega kaunis silmapaistvad. Enesest mõistagi liitusid nende huvid suuremalt jaolt soome rahvusromantikute ja nende muinsusharrastusiga. Kr-i huvi pälvind nimedest mainitagu: Lönnrot, J. Krohn, Ahlquist, Yrjö-Koskinen, Castrén, Donner, Europaeus ja isegi kuulsus Runeberg. Viimase „Lipnik Ståli laulude“ „Torpfflickan“ — Kr-i tõlkes „Leinaja tütarlaps“ („Viru l. l.“, lk. 39.) — on muidugi mingeid saksa teid kaudu jõudnud Kr-i tõlgitavaks. Muide — Kr. on originaali 14 stroofist tõlkind ainult 8, kusjuures viimane stroof on muudetud vastuoksa Runebergi sangarlikkusele sentimentaal-romantiliseks. Esimesel läheb neiu surma häbist, et peig tal argpüksina võitlusest põgenend, Kr-l aga sureb neiu kurvastusest võitluses langend kallima pärast.

Mitme mainitud soomlasega on Kr. lühemat või pikemat aega olnud kirjavahetuses (Lönnrot, J. Krohn, Ahlquist, Yrjö-Koskinen), kus on arutatud omaaja aktuaalseid küsimusi mütoloogiast, rahvaluulest, õigekeelsusest jne. Kirjades on juttu Kr-i Soome sõidustki. Nii on ta, nagu see selgub kirjust J. Krohnile ($\frac{22 \text{ IX}}{4 \text{ X}}$ 1872), 1871. a. sügisel oma Tallinna reisu tahtnud edasi jätkata Helsingini, kuid ebasoodus laevasõiduühendus on sellest plaanist kriipsu läbi tõmmand. Samuti teatab ta Sch. B-le (15. XI 1872), kui see teda õhutab endaga ühes matka ette võtma, et Krohn olevat temale kunagi kirja teel soovitand Soome külastamiseks valida talve. Aga sõidust ei saa nüüdki asja rahapuudusel, nagu ta avaldab sessamas kirjas, paludes Bertramit tervitusi edasi anda:

„Grüsse in Helsingfors Krohn, Koskinen, Donner und wer sich sonst will grüßen lassen.“

Oma vanaeas Tartus elades sai Kr. kutse sõita Soome Kirjanduse Seltsi 50-a. juubeli puhuks tervitusi üle andma Eesti Kirjameeste Seltsilt. Kr-i vastus sellele ettepanekule on eitav. Ta palub Hurta südamlikke õnnesoove ja tänu küllakutse eest suusõnaliselt Soome Kirj. Seltsile edasi anda ning tervitada järgmisi soomlasi:

„Gleichzeitig den mir persönlich bekannten H. H. Koskinen, Krohn, Aspelin, Appelgren etc. bestens zu grüssen.“⁴¹⁸⁾

Kõik siin mainitud on Eestit külastand — esimesed kaks 1867. a. suvel, viimased 1880. a. teise laulupeo aegu, kus eriti Aspelin (ta viibis Eestis ka I laulupeo ajal) äratavalt mõjustas meie esimest asjaarmastajat-muinasteadlast J. Jungi. Küllap nimetatute Eesti-reisul nendega võis tutvuda Kr-ki. Ent siirdugem nüüd lähemale Kr-i suhteile ülalmainitud nimedega.

Ajas tagasi minnes möödunud sajandi teise veerandisse, mil muinsuse ja rahvaluule jälgimine oli Soomes ilmale toonud „Kalevala“, mil selle looja vaeva kartmata matkas maid mööda kott seljas, pea kumisemas „inimeste teisest, pühapäeva keelest“, leiame sellesama innustatud matkaja ühel heal päeval Võru tohtriga ühise lõunalaua tagant. Aeg, mil Lönnrot on Kr-di külastand, olnud äärmiselt ebasoodus, kuna viimasel lamand naine ja laps haigeina voodis, mispärast haruldasele külalisele lõunaeineks võidud serveerida ainult mannaputru võisilmaga (vrd. Kr. Sch. B. 20. I 1874). Peamiselt keeleuurimise otstarbel Eesti saabund Lönnrot ja Kr., need kummagi rahva esimesed pojad, on küll ainult paar tundi võinud teineteisele pühendada:

„Lönnrot berührte nur im Fluge Werro. Am 23 Sept. Abends angekommen war er beim hiesigen Bonzen eingekehrt, am folgenden Nachmittag schenkte er mir seine Gegenwart auf ein Paar Stunden u. zog am 25. weiter. Es thut mir sehr leid, dass er sich nicht länger fesseln liess...“⁴¹⁹⁾

Kr-i kirjad ei valgusta küll nende kahe kõnelusi selle lühikese aja jooksul, aga me võime oletada, arvestades Lönnroti kuulsust rahvaluulekorjajana ja keeleuurijana, Kr-i huvi kasvamist lahetaguse külalise vastu. Aga kuigi Kr. ühel või teisel juhul mainib Lönnroti, on nende tutvus siiski jäänud pealiskaudseks. Lönnroti arvamust eesti rahvalaulu meloodia kohta loeme järgnevas Kr-i artiklis (lausatud setu rahvalaulude puhul):

„Manche Vorsänger haben die Gewohnheit, ihren Liedertext sehr leise zu singen, wobei sie aber in der Melodie weit mehr modeln, als die Estländischen Sänger, deren Lieder

⁴¹⁸⁾ Kr. Hurt. 3. VI 1881.

⁴¹⁹⁾ Kr. Faehl. 2. X 1844.

meist monoton klingen, oder nach Dr. Lönnrot's Beobachtung sich sämmtlich auf zwei sehr einfache Melodien reduciren; . . ." ⁴²⁰⁾

Kr-i naljaheitmist Lönnroti „tanu alla saamisest“ vt. ülal lk. 37.

Kuivõrt Kr. oli vaimustatud oma huvikaaslase rahvaluule uurimise retkedest, ei tea, igatahes kord hilisemal ajal avaldab ta kahetsust, et oleks ta noorem ja rohkem vaba ajaga õnnistatud, ei takistaks teda miski minemast dr. Lönnroti viisi jalamatkale, otsisklema Kalevipoja mälestismärke. Nüüd aga puuduvad selleks igasugused väljavaated (vrd. Kr. Sch. B. 4. VII 1872).

Edasi kokkupuuteid ja arvamusi „Kalevalast“.

Viimast mainib Kr. esmakordselt äsjatsiteeritud setu rahvalaulude vaatluses (1848):

„Diese eben erwähnten Localbeziehungen und Anspielungen auf alte Sagen haben mich auf die Vermuthung gebracht, dass eine umsichtig angestellte Liedernachforschung bei den Pleskauschen Esten, vielleicht ähnliche, wenn auch minder glänzende Resultate liefern dürfte, wie beim Sammeln der Gesänge der Kalewala, die in Finnland ganz verschollen waren, während sie in Karelilien im Munde des Karelischen Volksstammes fortlebten“ (lk. 46).

Siis paar aastat hiljemini kuuleme, et Kr. on asund „Kalevalaga“ lähemalt tutvuma. Nähtavasti on ta viimase saanud ÕES-i sekretäri Sachssendahli kaudu, kuna ta sellelt palub:

„Dagegen bitte ich mir. . . wo möglich Finnische Hilfsquellen um Kalevala kennen zu lernen.“ ⁴²¹⁾

Sessamas kirjas eespool Kr. tänab Sachs-i temale saadetud kahe soomekeelse raamatu eest. Võimalik, et üks neist oligi „Kalevala“. Arvatavasti ei küündind see tutvumine keeleliste takistuste tõttu kuigi sügavale, ometi ülevaate ja üldmulje ta selle kaudu siiski pidi saama.

Kuna nüüd Kr-le oli tehtud ettepanek kadund Faehlmanni tööd jätkata, leiamegi tema varsti selle kallal pead murdmas. Juba olevat ta Kp-ja esimese seikluse, Soome reisu, peajoontes kokku seadnud ja kiirustab nüüd Sachssendahli, et see oleks hea mees ja küsiks Lönnrotilt järgi — kas mingeid jälgi kangelase retkest ka Soome pool ei leidu (Kr. Sachs. 19. VI 1850).

Ometi oli töödega ülekoormatud tohtril väga raske süveneda muinasaega — olevik segas ja tema isiklik mina segas, ei jõudnud parimal tahtmiselgi kummastki üle. Sellise, Kp-ja kohta iseloomustava märkuse leiamegi ta loojalt ajal, mil ta kätte oli ühtlasi usaldatud Faehl-i biograafia kirjutamine:

⁴²⁰⁾ „Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben“, lk. 49.

⁴²¹⁾ Kr. Sachs. 28. II 1850.

„Oft habe ich's versucht an den beiden Kallewiden — Wanna Kallewi poeg u. Fählmann — die Feder anzusetzen, aber was ich da niederschrieb, musste ich am folgenden Tage in der Regel ausmerzen, weil in den Zügen keine Spur vom Helden, sondern immer nur das verzerrte Spiegelbild meiner selbst zu finden war. Dessen ungeachtet fühle ich mich Ihnen sehr verpflichtet für die Mittheilung des Lönnrot'schen Briefes u. der Ausbeute aus dem Fellinschen. In der Lönnrotschen Sage liegt ein wichtiger Punkt für den Estnischen Kallewi poeg, nämlich die Verführungs-Szene zwischen Kulervo u. seiner Schwester.“⁴²²⁾

See Lönnroti kiri on Kr-le olnud väga huvitav, nii et ta seda enne ei luba tagasi saata, kuni ta enesele on saanud kirjast koopia võtta.

Siis on Kr-dini jõudnud teade „Kalevala“ tõlke ilmumisest Schiefneri sulest, mida oodates ta kirjutab:

„Illoitsisin äärettömästi, jos tämä ajatus toteutuisi; sitten voisimme mekin köyhät kukkaisrypäleistä hunajaa imeä.“⁴²³⁾

Ja teisal:

„Sie können sich's denken, wie ein gewisser Kleinstädter darauf seinen Schnabel spitzt...“⁴²⁴⁾

Sellelesamale teatab Kr., et ta on saanud Schiefnerilt „die Kullerwo-Episode'i“ (14. VII 1852).

On kaunis kindel, et põhjalikumalt Kr. „Kalevalaga“ tutvus just Schiefneri tõlke järele, mille talle jällegi on toimetand Sachssendahl:

„Dank für die Kalewala! Zum bestimmten Termin sollst du sie wieder bekommen.“⁴²⁵⁾

Missugusele otsusele Kr. seda lugedes jõudis, on juba ülal olnud juhust märkida (vt. lk. 139). Kaheksa päeva pärast saadab ta „Kalevala“ tagasi kirjutades:

„Empfange, lieber Freund, mit dem verbindlichsten Danke die Kalewala, Urschrift und Uebersetzung zurück.“⁴²⁶⁾

Sealsamas edasi leiabki Kr. selle koostamises vaid Macphersoni Ossiani:

„Einzelnes mag für Volkspoesie gelten, aber selbst hier tritt eine nachhelfende Hand vor, während andere Stellen aufstossen, die offenbar fremdes Element erhalten. Behalte übrigens diese Herzenergiessung für dich;...“

Leidku kuulsad saksa õpetlased, nagu J. Grimm jt., kes „Kalevalat“ natsionaal-eeposeks peavad, selles arvamuses oma hingeõnnistus, tema, Kr., sellega ometi ühineda ei saa. Ning teatud määral haavunult põlastab ta:

⁴²²⁾ Kr. Sachs. 24. II 1851.

⁴²³⁾ Kr. Lönnrot. 20. II 1851.

⁴²⁴⁾ Kr. Sachs. 17. III 1852.

⁴²⁵⁾ Kr. Sachs. 15. III 1853.

⁴²⁶⁾ Kr. Sachs. 23. III 1853.

„Man sieht, wie ein Mensch bei allen seinen Unternehmungen Glück haben muss. Unser sel. Freund hatte bei seinen Estnische Sagen bloss ein hübsches Erzählungsgewand aus eigenen Mitteln angefügt, da schrie u. schreit alle Welt: Betrug. Ein Finnischer Gelehrter schafft aus den Fragmenten eines chaotischen Nichts eine vollkommene Welt, der er Alles aus eigenen Mitteln freigiebig zugiebt: die Leute nehmen diese für eine Finnische Gotteswelt.“

Aga eksiksime, kui sellise karmilt ja süvenematult (sest mis süvenemine võiski aset leida 8 päeva jooksul) antud otsuse järele ootaksime hiljemini „Kalevala“ halvustamist Kr-i poolt. Niikaugele igatahes asi ei arenend. Esimene pahurushoog andis peagi maad võrdlemisi arvestavale suhtumisele. Juba väliselt on Kr. soovitud matkida „Kalevalat“ ja trükkida Kp.:

„... in der Art wie Kalewala in Helsingfors gedruckt worden ist...“⁴²⁷⁾

Kui siis lõpuks Kp-ja esimesed laulud on jõudnud trükist, osutab Kr. oma eepose „Eessõnas“ selle erinevusele „Kalevalast“:

„Seine die Grenzen des Möglichen überschreitenden Thaten finden wir hie und da nur noch in der Kalewala der Finnen überboten. Während aber die Finnische Sage einen völlig organisirten, von zahlreichen Gestalten belebten heidnischen Götterstaat vor unseren Augen aufschliesst, verstatet die Estnische Kalewisage auch nicht einen Blick in die heidnische Götterlehre der alten Esten, da nur gelegentlich ein paar anklingende Namen eingeflochten sind“ (lk. V).

Rohkesti peamurdmist Kr-le on sünnitand Kalevipoja ja saarepiiga lugu. Juba Lönnoti kiri, nagu ülal kuulsime, oli tema tähelepanu juhtind Kullervo õpetmise loole. Ja oma kirjas Lönnotile (20. II 1851) jutustab ta pikalt ja laialt Kp-s kasustamisele tulevaid muinasjutte, tähendades:

„Olen tämän näin laajasti kertonut, että Teille kävisi selväksi Kullervon ja hänen sisarensa sukulaisuus tämän Kalevan pojan episodin kanssa. Vaikka virolainen satu ei mitään kerro veljen ja sisaren veriheimolaisuudesta, on kummalista, miksi hän menee kuolemaan kuultuansa rakastettunsa olevan vanhan Kalevan pojan.“

Sellesama võtab ta kõne alla 1857. a. Kp-ja „Eessõnas“, seades Kalevipoja saareseikluse ühendusse Kullervo õpetmise looga. Et jutt siinpool suguluse vahekordi toonitamata jätab, leiab ta just selles vaikimises andestamist teadmatult eksijaile. Peale selle on Kr-i selles usus veel veennud Schiefneri vastav artikkel, mille saamisest ülal juba kuulsime ja millele Kr. siingi vihjab:

„... Kullerwo Episode des Finnischen Epos Kalewala“, die mir vom Verf. freundlichst in einem Sonderabdruck aus der St. Petersb. Zeitung 1852 mitgetheilt wurde“ (lk. XIII).

Sch. B. on katsund Kp-ga tõlkida riimides, mida Kr. siiski ei polda, arvates selliselt palju omapära kaotsi minevat. Tema nõustaks järgmist:

⁴²⁷⁾ Kr. Sachs. 28. IX 1853; 7. IX 1854.

„Man braucht ja nur die alltäglichen Ausdrücke des gemeinen Lebens, die Du selbst bei Reinthal angegriffen hattest, mit etwas sonntäglichem Flitterstaub zu über-tünchen, so wird die Uebersetzung des Kalewipoeg nicht besser u. nicht schlechter im Deutschen sich ausnehmen als die des schwestersprachlichen opus Kalevala.“⁴²⁸⁾

Missugune arvamine Kr-I „Kalevalast“ ka ei olnud, see ei takistand teda siiski laiematessegi eesti rahvahulkadesse istutada teadmist niisuguse olemas-olust, sellega teatud määral nagu õigustada püüdes enese pooldavat suhtu-mist rahvalauludesse:

„Ka meie naabris Soomemaal sai rohkem kahekümne aasta eest üks pik enne-muistene laulu jut trükki pandud, mis ehk juba tuhat aastat enne seda oli sündind, ja tännini suust suhu päritud, ühest põlvest teise läinud, ilma et kedagi juttu varemine oleks üles kirjutanud ehk trükki pannud. Vana mälestust ei võinud sõa kurnad ja katku sure-tused, ega muud viletsused rahva südamest kustutada. Selle kuulsa vana laulu nimi on Kalevala.“⁴²⁹⁾

Kui teadlased murravad päid „Kalevala“ ‚sampo‘ tähenduse juures, pöördub Schiefner Kr-igi poole usutlema selle arvamist. Viimane oma vas-tuses nimetatule arvab, et see on midagi eesti tulihänna (Schatzträger) tao-list, tähendades Lönnroti ‚sampo‘ seletuse kohta:

„Die Lönnrotsche Erklärung ist zu weit gesucht, man hat darin der Vergangen-heit mehr Licht anstecken wollen als in jenen Zeiten thatsächlich im Norden geleuchtet haben kann.“⁴³⁰⁾

Kuid aastaid hiljemini pole sampo suhtes selgusele jõutud ja Kr-i meelest on „... soomlaste „Sampo“ üks tänapäävani alles udusompu jäänud asi, mis ükski seletaja ei oska tähendada.“⁴³¹⁾

„Kalevala“ rahvaväljaanne, mis ilmus kärbitult a. 1862, ei leia Kr-i ja tema ütluse järele ka teiste lähedalseisjate poolt mitte heakskiitmist. Schief-neri arvamust jagades kirjutab ta:

„Die kleine Kalewala habe ich auch ein bischen angesehen und muss Ihrer An-sicht vollkommen beipflichten, dass durch diese Verkürzung eine Menge der hübschesten Federn aus des Adlers Fittigen gerupft worden sind, ganz abgesehen davon, wie viel des Eigenthümlichen und Charakteristischen dabei mit auf den Lauf gegangen ist. Die Bemerkungen und das kleine Wörterbuch waren mir eine angenehme Zugabe, die meinen schwachen Kenntnissen im Finnischen hilfreich die Hand bieten. Bei etwas mehr disponibler Zeit könnte mit Benutzung solcher Hilfsmittel leicht grössere Fortschritte gemacht werden.“⁴³²⁾

Sessamas kirjas iseloomustab ta Lönnroti toimingut Jean Pauli väljen-disega (vt. lk. 97). Ühtlasi kahetseb Kr., et tal polevat käepärast suurt

428) Kr. Sch. B. 20. V 1860.

429) „Eestirahva lauludest ja ennemuistesest juttudest“, „Sippelgas“ II, lk. 27.

430) Kr. Sch. 4. X 1861.

431) Kr. Koid. I, 12. XI 1867, lk. 14.

432) Kr. Sch. 21. III 1862.

„Kalevalat“ ega ka selle tõlget, millega võiks võrrelda selle lühendatud kuju. Ühinedes „Soomemaa ja Peterburi targemate meeste“ otsusega „Kalevala“ rahvaväljaande suhtes, ei saa Kr. ka Hurda nõuandele vastu tulla, kes teda on soovitanud Kp-gagi niiviisi lühendada (vrd. Kr. Hurt, jürihommikul 1862). Tema ei ole enda ütlu järelle muud Kp-st leidnud võimalikuks kõrvaldada „kui need paar pisukesed tükid, mis roppuks tuleb arvata“ (sessamas kirjas Hurdale).

Juba ülal konstateerisime Kr-i huvitundmist Kullervo loo vastu. Aastate jooksul, nagu sellest kõneleb järgnev tsitaat, on see huvi ikka veel püsind, ja mitte üksi püsind, vaid Kullervo traagikas näeb Kr. suurimat tõde, mis kunagi inimkonnas on väljendatud ja mida ta enesegi kohta iseloomustavaks peab.

„Du kennst, Freund die turanische Natur blos dem Anscheine nach, hättest Du aber wie unser einer unverfälschtes Turanerblut in Deinen Arterien und Venen, dann würdest Du's einsehen, dass seit die Menschheit besteht d. h. seit sie als Polyp von einem ächten Affen abfiel und als neues selbstständiges Gewächs fortvegetirte, keine grössere Wahrheit ausgesprochen ist, als die in der Finnischen Kalevala: „aus einem falsch gewiegten Kinde kann nie und nimmer etwas Gescheites werden — Solche Weisheit kann nur aus einem Turanerschädel geboren werden!“⁴³³⁾

Vaadake, kellega Võru turaanlane enese kangekaelsust õigustab ja vabandab. Juba hällis valesti kiigutatud, sissekiigutatud idud isekaks ja oma teid tallavaks, kellele kogu pärastine elu tundus vaid põikpea Kullervo traagikana. Mis teame meie Kr-i lapsepõlvest või nooruseaastaist, et võiksite sellele vastu vaielda. —

Nagu veendusime, tutvus Kr. lähemalt „Kalevalaga“ oma eepose loomise ajal. Siin võiksite nüüd hõlpsasti seista Kp-ja ja vastavate soome mõjustiste küsimuse ees. Tõepoolest ei saa eitada viimaste olemasolu, aga seda mitte niipalju otsekoheste laenude näol, vaid eeskätt tuleb siin arvestada „Kalevala“ kui eepose mõju üldse. Sellest on mitmelgi puhul juttu olnud, kuidas see vennasrahva suursaavutise olemasolu õhutas ja tiivustas meiegi unarale jäänud üritusi muinsusharrastuse alal. Ometi üksikasjusse tungimist, või otsest laenutamist oli siiski vähe ega pole sellest kuigi palju jälgi Kp-ski.

„Kalevala“ Kullervo loo mõjustisi on nii Karttunen kui ka W. Reiman (lk. 306, 310) näinud Kp-ja seikluses saarepiigaga. Sealsamas osutab Karttunen ka järgmist sarnasust:

„Verrattakoon vain, kuinka viidan eukko neuvo Kullervoa vanhempainsa luo ja vanhan akka Kalevinpoikaa Suomen sepän asuntoon (Kalevala 34, 141 ja seur. Kalevi-poeg 6, 105 ja seur.)“⁴³⁴⁾

⁴³³⁾ Kr. Sch. B. 17. I 1874.

⁴³⁴⁾ Karttunen, lk. 57.

Muidugi, kui Kr. näit. mainib Kp-s I, 62 Kalevala nime, siis põlvneb seegi lihtsalt soome eepose nimest. Samuti on soome algupära Kp-s mainitavad Sohni (soome Soini) ja Vanemuise nimed — Kr. J. Petersoni tõlgitud Gananderi „Soome mütoloogiast“ põlvnevad, nagu mõned muudki meie mütoloogiliste jumalate ja vägimeeste nimed. (Vrd. M. J. Eisen, „F. R. Faehlmann folkloristina“ — „Fried. Rob. Faehlmann'i Album“, lk. 66.)

Ent jäägu „Kalevalast“ põlvnevate otselaenude loetelu eriuurimusele ja siirdugem siin edasi Kr-i muu Soome-harrastuse jälgimisele.

Ei ole kuigi suured vist Kr-i teadmised rahvalaulude kogu ja keeleuuri ja D. E. D. Europaeus'est. Ent kuulda saades, et viimane tahtvat soome keelde tõlkida katkeid Kp-st, kirjutab Kr.:

„Du hast ein paar Mal schon des Finnischen Sprachkenners Europäus erwähnt, dessen Name mir früher auch vorgekommen ist, vor 11 Jahren als in St. Petersburg war u. die Bibliothek der Akademie besuchte, begegnete mir ein Mann auf der Treppe, den man Europäus nannte, wobei Jemand die Bemerkung machte: „ein gelehrter aber halbverkehrter Kerl.“ Ist dieser Ausspruch begründet, oder ist er nur ein Sonderling? Sollte er sich dran machen um Bruchstücke aus dem Kalewipoeg ins Finnische zu übertragen, das nicht schwer fallen kann, dann mache ihn aufmerksam auf das Elfenlied in K. p. Traum, darin liegt wirkliche Poesie. Ebenso anmuthig ist das Spiel der Wellen am Ende des dritten Gesanges, freilich nicht in der Verhöhnung des Expastors Reinhalt. Ferner könnte der Gesang der Brüder, mit dem sie eine Art von Schöpfung ausführen, zum Uebertragen sich eignen.“⁴³⁵⁾

Nähtavasti on Kr. olnud ka A. Wareljuse sõnastiku omanik, mida see toimetab ühes Lönnotiga:

„M o a d a u. m u a d a statt m a a d a kommt nach Wareljus in einzelnen Gegenden Finnlands ganz eben so im Volksmunde vor wie bei uns.“⁴³⁶⁾

Lönnoti rahvalaulude korjamisest ja „Kalevala“ ilmutamisest õhutust saanud oli M. A. Castrén, kelle retked sugurahvaste keelte, kommete ja muinsuse uurimiseks tõid talle euroopalise kuulsuse. Castréni tööd on Kr-le suurt huvi pakkund. Ta on neist mõningad saanud Schiefneri kaudu ning teadustab sellest Sachs-le ja W. Schultzile:

„Von Schiefner habe ich vor ein Paar Tage die Kullerwo-Episode u. „Was bedeuten die Wörter Jumala u. Ukko in der Finnischen Mythologie? vom verstorbenen Castrén“, zugesandt erhalten, bin aber nicht zum Lesen gekommen.“⁴³⁷⁾

„Schiefner schickte mir kurz vor Weinacht 1 Exemplar der von ihm aus dem Schwedischen übersetzten „Vorlesungen über die Finnische Mythologie von Alex. Castrén“ zu; ich habe das Werk nur erst flüchtig durchgehen können, finde darin viele innteres-

⁴³⁵⁾ Kr. Sch. B. 13. III 1870.

⁴³⁶⁾ Kr. Sch. B. 18. IX 1872.

⁴³⁷⁾ Kr. Sachs. 14. VII 1852.

sante Anknüpfungspunkte für das Estnische und gedenke daher wenn Leben und Gesundheit noch eine Weile erhalten, manches fruchtbar zu machen.“⁴³⁸⁾

Sessamas kirjjas soovitab ta ÕES-i raamatukogusse muretseda neidsamu Castréni „Loenguid“:

„Mache Sachsendahl darauf aufmerksam, dass er ein Exemplar für die Gesellschafts-Bibliothek anschaffen möchte. Auf dem Titelblatt ist der Ladenpreis mit 1 Rub. S. angegeben, zu haben in St. Petersburg bei Eggers et Comp. Nicht minder interessant dürfte sein „Alex. Castréns Reiseerinnerungen aus den Jahren 1838—1844, herausgegeben von A. Schiefner, St. Petersburg 1853. L. P. 1 Rub. 75 Kop. S.“

Samasuunalisest huvi säilimisest kõneleb järgnevgi Kr-i avaldis:

„Durch Krankheit und vielfache Berufsgeschäfte abgehalten, bin ich noch nicht dazu gekommen meine Lesefrüchte aus Castréns „Vorlesungen“ zu Papier zu bringen, habe mir indessen sämtliche Stellen bezeichnet, die Anknüpfungspunkte mit dem Estnischen darbieten. Sobald die herrschenden Winterkrankheiten eine kleine Pause machen werden, hoffe ich Ihnen die Resultate mitzuthemen.“⁴³⁹⁾

Aug. Ahlquist, soomekeelse kunstkirjanduse esimesi viljelejaid, on sajan di keskpaigu Kr-le veel täiesti võõras. Kuulnud Ahlquisti huviavaldusist rahva vaimuvara vastu, kirjutab Kr.:

„Der Name Ahlquist ist mir völlig võõras. Je mehr ich diese Vorliebe unserer nördlichen Nachbarn für Lieder, Sagen und Märchen ihres Volkes bewundere, desto mehr bedauere ich es, dass unser Estenvolk gar keine Sprossen treibt, die gleich den Finnen auf Lieder und Sagenjagden ausgingen.“⁴⁴⁰⁾

Siitpeale esineb Kr-i kirjades mitmesuguseid Ahlquisti puudutavaid märkmeid kuni kirjavahetuse signinemiseni 1864. a. Käesoleval korral on arvestatud muidugi ainult kirjanduslikke vihjeid, vältides mitmesuguseid muid arutlusi õigekeelsusest, Kp-ja ja Kr-i muinasjuttude trükkitoimetamisest jne. Ent kirjanduslikuski suhtes on mõndagi nende kahe vahel tähelepanavat. Kr-i huvi valvelolekus Ahlquisti vastu veendume järgnevaiski:

„Auf den Ahlquistschen Aufsatz über den wickerkaar bin ich gespannt. Bitte Schultz, das Kind baldmöglichst ans Tageslicht gelangen zu lassen.“⁴⁴¹⁾

Või jälle:

„Schiefner hat die Ahlquistsche Recension seiner Kalewala Version aus dem Schwedischen übertragen u. wird sie nächstens im Bulletin veröffentlichen, bei welcher Gelegenheit er mir auch einen Abdruck versprochen hat.“⁴⁴²⁾

⁴³⁸⁾ Kr. Schultz. 4. I 1854.

⁴³⁹⁾ Kr. Sch. 5. II 1854.

⁴⁴⁰⁾ Kr. Sachs. 19. IX 1854.

⁴⁴¹⁾ Kr. Sachs. 26. X 1854.

⁴⁴²⁾ Kr. Sachs. 14. XI 1854.

Muidugi jääb Kr-le kahjuks Ahlquisti soomekeelne toodang kättesaadamatuks, ei aita siin Renvalli sõnaraamatki asja lahendada:

„Ahlquists Geschichte der Estnischen Literatur bleibt für mich vorläufig ein Spanisches Werk, ich bin nicht im Stande, etwas aus dem Finnischen zu übersetzen. Im vorigen Winter habe ich mich mit den Statuten der Finnischen Literaturgesellschaft lange abgemüht, ohne den Inhalt copiren zu können. Ob es den Finnen mit dem Estnischen besser geht, weiss ich nicht, aber uns Esten sind die Finnischen Werke üsna umbkiel, wobei das Rennvallsche Lexikon keinen Schlüssel bietet. Ich glaube, man müsste sehr gründliche grammatikalische Studien vorher durchmachen, alsdann könnte man einiges mit Hilfe des Lexikons übersetzen.“⁴⁴³⁾

Nagu siit selgub, on Kr-i soovitatud tõlkida Ahlquisti ülevaadet „Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta“ (Suomi, 1855), millest tal ometi tuleb loobuda keeleliste takistuste tõttu.

Edasi on Kr. Schiefneri kaudu saanud mingi Ahlquisti „Abhandlungi“, mis viimane põhjustab tema tänusõnu Sch-le (23. I 1859).

Ahlquist oli Schiefneri kaudu palund Kr-i valida oma töist (vrd. lk. 89) mingi teos, mida võib-olla sealpool on tahetud lugemiseraamatuna kasutada — sest mille muuga seletada Ahlquisti mitme eksemplari nõutamist, millele Kr. vastab:

„Eine Auswahl zu treffen ist schwer. Will er sich mit dem Reinowadder versuchen, so bleibt eins zu bedauern, nämlich die alte barbarische Schreibart. Die Zahl der gewünschten Exemplare würde ich ihm aus dem hiesigen Depot liefern können; wo das Ex. à 17 Kop. verkauft wird.“⁴⁴⁴⁾

Sestsamast on juttu veel kirjades Sch-le (29. X 1859, 10. XII 1859, 22. I 1860), millest viimases Kr. teatab, et ta on Ahlquisti tarvis kokku otsind 10 eks. „Reinuvaderit“, ja palub seda talle teatada.

Olles Bertrami Kp-ja arvustise puhul pessimistlikus meeolus, tõrjub ta kibestunult tagasi tema kõrvu ulatund Ahlquisti meelitusi:

„Ahlquists Compliment mit der „glückenden Hand“ für den Märchenschreiber fällt bei mir nicht schwerer ins Gesicht als Bertrams „Sprachgewandtheit“, solche aus Gnade u. Barmherzigkeit vorgeworfene Zuckerkuchen können einen alten Hecht nicht mehr zur Angel verlocken, nachdem der unglückselige Kletenbau alle Lust zum Schaffen untergraben hat.“⁴⁴⁵⁾

Sellesama Schiefneri kaudu, nagu kuuleme, on Kr. saanud Ahlquisti soomekeelse tõlke Schilleri „Kellalaulust“:

⁴⁴³⁾ Kr. Sachs. 11. XII 1855.

⁴⁴⁴⁾ Kr. Sch. 16. X 1859.

⁴⁴⁵⁾ Kr. Sch. 10. XII 1859.

„Vorgestern langten Ihre mahnenden Zeilen in Begleitung von Lauulu kellosta hier an... Bitte Herrn Ahlquist gelegentlich meinen herzlichen Dank zu melden, bis ich mich mit Hilfe des Deutschen Originals etwas mehr in seinem Werke werde orientieren können. Ein oberflächlicher Versuch ohne Hilfsmittel brachte mich wie andere Gehörnte vor dem Berge zum Stehen!“⁴⁴⁶⁾

Üha elavamaks muutuvad teineteise meeldetuletused. Lahe taga ei unustata eneseavaldisi saatmast siiapolegi, kus need on jällegi meelelahutuseks olnud haigevoodis lamavale Kr-le:

„Wenn Sie nächstens H. Ahlquist schreiben, so danken Sie ihm herzlichst in meinem Namen für die hübschen Geschichte, ich habe vier Tage auf meinem Krankenlager mich mit seiner Poesie beschäftigt und bin so glücklich gewesen, einige zu entziffern; bei nächster Musse soll die Fortsetzung folgen. Finnland wächst uns gewaltig über den Kopf, dort bricht sich die Literatur frische Bahn, während bei uns nur Verwesung herrscht.“⁴⁴⁷⁾

Väärtustades Ahlquisti seisukohta soomlaste keskel, on Kr. Hurdaga tutvudes arvamusel:

„... er dürfte einmal, wenn er tüchtig fortarbeitet bei unseren Esten eine solche Stellung bekommen wie Ahlquist unter den Finnen.“⁴⁴⁸⁾

Juba Kp-ja II trüki puhul oli Ahlquist Schiefneri vahetalitusel selle soodustajaks ja korraldajaks Soomes. Seesama leiab aset ka „Ennemuisteste juttude“ puhul, mille trükkitoimetamist Ahlquist kõigiti on püüdnud korraldada ja mistõttu Kr. satubki temaga kirjavahetusse. Ahlquisti teeneid juttude ilmutamise soodustajana hinnates kirjutab Kr.:

„Ohne Ihre Vermittelung und Opferwilligkeit der Finnischen Literaturgesellschaft wäre das Werk niemals zu Stande gekommen, weil bei uns der Wille wie die Mittel zu derartigen Dingen erst aufzutreiben sind, und wie die Dinge gegenwärtig liegen, auch einige Menschenalter früher absterben müssen, als eine Veränderung zum Bessern sich Kund geben dürfte.“⁴⁴⁹⁾

Meelituste sõber pole Kr. küll kunagi olnud, kuid ega seepärast saa just ka öelda, et ta täiesti osavõtmatult neisse oleks suhtunud. Vähemalt prof. Schott'i arvamust, kelle autoriteetsuses Kr. muidugi ei kahelnud, enese luuletiste tõlgete kohta on ta päris hea meelega kuuland ja meelitatuna teistelegi kuulutand. Selles võisime veenduda kirjas Koidulale (vt. lk. 78) ja sedasama ruttab ta teatama oma Peterburi sõbrale:

„Schott sagt einmal über meine Nachbildungen deutscher Lieder: „musterhaftere freie Nachbildungen deutscher Lieder sind mir niemals in einer Sprache vorgekommen.

⁴⁴⁶⁾ Kr. Sch. 14. XII 1859.

⁴⁴⁷⁾ Kr. Sch. 16. XII 1860.

⁴⁴⁸⁾ Kr. Sch. 25. IV 1862.

⁴⁴⁹⁾ Kr. Ahlq. 10. I 1867.

Ohne Schmeichelei für Sie muss ich mehrere in Ahlquists Suomal. murteiskirja⁴⁵⁰) mitgetheilte Blüten aus Ihrem Dichtergarten sehr bewundern etc.“⁴⁵¹)

Teadmata millisest Ahlquisti teosest või kirjutisest (nähtavasti ajaloolisest) on lõpuks juttu veel kirjas Sch-le (25. VII 1871).

Edasi on Kr. huviga jälgind Yrjö-Koskise ajaloolisi kirjutisi, eriti küsimust eestlaste saabumisest Baltimere maile. Selle kohta on avaldatud mitmesuguseid arvamusi, kusjuures Kr-le tundub kõige vastuvõetavamana Yrjö-Koskise oma:

„Die Anmerkung in Koskinens Sur L'antiquité des Lives en Livonie bezieht sich auf die Donnersche Abhandlung über den Kalewi poeg, welche wie der Verf. vor längerer Zeit mir mittheilte ins Deutsche übertragen werden sollte... Was das Koskinensche Werkchen betrifft, so werden die Historiker vom Fach darüber entscheiden müssen, ob es richtig oder fehlgegriffen; mir scheint nur soviel wahrscheinlicher, dass die Zeit der Einwanderung der finnischen Stämme in ihre gegenwärtigen Wohnsitze uns näher liegt als die auf reine Fabeln gestützte Ansicht: es habe vor länger als 2000 Jahren Esten an der baltischen Küste gegeben.“⁴⁵²)

Sellesama Yrjö-Koskise arvamuse eest sõdib Kr. mujalgi (vrd. Kr. Sch. 27. VII 1866, Sch. B. 13. III 1870, 18. IX 1872). Oma vabu minuteid on ta kasustand Soomegi ajaloo teadustlemiseks:

„In Mussestunden beschäftigt mich Koskinen's Finnische Geschichte in deutscher Version, das Original geht mir über den Horizont.“⁴⁵³)

Nähtavasti on siin mõeldud nim. autori „Oppikirja Suomen kansan historiassa“ (1869—1872).

Ka on Kr. Yrjö-Koskisega kirjavahetuses olnud Hurda pärast, kui viimane endale toetust lootis soome keele õppimiseks Helsingis, mis aga ometi läks nurja, nagu see selgub kirjast Hurdale (13. IX 1867) ja Sch-le (17. X 1867). Samuti arvab ta Yrjö-Koskise või ka Krohni süüdi olevat Koidula luuletiste avalikus kõne alla võtmises ja anonüümsuse avaldamises. (Vrd. Kr. Koid. I, 15. VI 1869, lk. 310.) Yrjö-Koskise toimetatud ajakirja „Kirjallinen Kuukauslehti“ (1866—1880) meenutatakse järgnevas:

„Unter den literarischen Novitäten auf dem Estnischen Felde behauptet unstreitig den ersten Platz Hr. Jakobsons Leitfaden zum Geographischen Unterricht, 2. Cursus:

⁴⁵⁰) „Suomalainen murteiskirja tahi lugemisia viron, karjalan, vatjan, vepsän ja liivin kielillä (1869). See raamat taotles peaausjalikult õpperaamatu eesmärke. Kr-lt on selles 4 luuletisetõlget: „Laul“, „Arg kosilane“, „Leinalaul vagale tütarlapsel“ ja „Esimene laul“.

⁴⁵¹) Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 16 (sisu järgi otsust. peale 1869. a.).

⁴⁵²) Kr. Sch. 14. X 1866.

⁴⁵³) Kr. Krohn. 18./30. IV 1874.

Weikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat, Dorpat bei Laakmann. Wenn ich nicht irre, war der erste Cursus in Kuukauslehti angezeigt.“⁴⁵⁴⁾

Krohni läkitatuna on Kr-le saabund viimase „Viron kielioppi suomalaisille“ (1872), mille puhul ta tänu avaldab:

„... sowohl für Ihre Wiron Kielioppi als Ihren lieben Brief...“ (Kr. Krohn 22. IX / 4. X 1872.)

Ega pole Krohn ka unustand Kr-le saatmast enda toimetusel ilmuvat pildiajakirja „Suomen Kuvalehti“ (1873—1880), missugune nimi paaril korral vilksatab kirjades Krohnile:

„Jetzt erlauben Sie mir, Ihnen meinen Dank für die Übersendung Ihrer Zeitschrift * auszudrücken...“

* „Suomen Kuvalehti.“⁴⁵⁵⁾

„Beziendlich Ihres Schreibens vom 4/16 Dec. vor. J. (mit Hinweis auf N 23 der Kuvalehti) über den eigentlichen „Heimathsort der Kalevala“, müssen Sie nachsichtigst mich als Laien entschuldigen, wenn ich dieser Ihrer Ansicht nicht unbedingt beipflichten kann. Sie wollen die Entstehung der Runen im Finnland entdeckt haben? — Was meinen Sie dazu, wenn einer unseren heisspornigen Estenjünglingen im Verlauf der Zeiten Aufstände und in einem künftigen Eesti Postimees eine Aufsatz fulminanter Natur lieferte, dass der Heimatsort der Kalevala in Wiromaa wäre? —“⁴⁵⁶⁾

Ülal Kr-i kirjast Sch-le (14. X 1866) esitatud tsitaadis kuulsime ühes Yrjö-Koskisega mainitavat keeleteadlast ja rahvaluule harrastajat prof. O. Donner'it. Kr-i poolt selles nimetatud Donneri arutelu Kalevipojast oli vist küll viimase kirjutis „Kalevipoeg jumalaistarulliselta ja historialliselta kannalta“ (Suomi, 1866). Vist sellest samast on kõne ühes varajasemas kirjas Schiefnerile (29. III 1866):

„Vor einiger Zeit hörte ich, Dr. Donner habe eine kleine Abhandlung über den Kalewi poeg in schwedischer oder finnischer Sprache drucken lassen, ist Ihnen dergleichen zu Gesicht gekommen?“

Ka on Kr. lugend Donneri kirjutist „Der Mythos von Sampo“ (1871):

„Donner's Abhandlung über die Sampo Mythe habe ich vor einigen Wochen gelesen, kann als Laie kein Urtheil darüber geben ...“⁴⁵⁷⁾

Kr-i kirjavahetus A. J. Sjögren'iga puudutab enamasti keelelisi küsimusi, ja Kr-i ütluse järele olnud just Sjögren see, kellelt tema eesti õigekeelsuse suhtes väga palju olevat õppind. Nii tuleb Sjögreni mõju arvele panna Kr-i uuele kirjaviisile üleminekki. Olles Peterburi Teaduste Akadeemia

⁴⁵⁴⁾ Kr. Krohn. 21. III / 2. IV 1869.

⁴⁵⁵⁾ Kr. Krohn. 16./28. XII 1873.

⁴⁵⁶⁾ Kr. Krohn. 18./30. IV 1874.

⁴⁵⁷⁾ Kr. Sch. 25. VII 1871.

liige, on Sjögren sealgi Kr-le ja selle Kp-le kasulik olnud, mispärast viimasel on küllalt põhjust kahetsusega kõnelda tema surmast (vrd. Kr. Sachs. 24. I 1855). Peale selle on Kr. teadlik järgmisest Sjögreni artiklist:

„Ueber das Estnische wikkerkaar hat der seel. Sjögren vor einigen Jahren eine ganze Abhandlung drucken lassen, worin bei grosser Gelehrsamkeit ziemlich viel Vernünftiges vorkommt.“⁴⁵⁸)

Soome nimedest võrdlemisi kõrvalisena figureerib Kr-i teadvuses Rudbeck, varjunimega Salmelainen — muinasjuttude kirjutaja. Jällegi on Schiefner see, kes talle saadab nimetatud autori muinasjuttude vihiku, mille kohta Kr. tähendab:

„Zum Lesen des neuesten Märchenheftes von Salmelainen bin ich noch nicht gekommen, hoffe jedoch nächstens die Lectüre vorzunehmen.“⁴⁵⁹)

Teatavasti nimetas Soome Kirjanduse Selts 1855. a. Kr-i oma kirjavahetajaks liikmeks. See nimetus igatahes soodustas mõnevõrra Kr-i kontakti Soome kirjanduslikkude üritustega ja poetas aeg-ajalt üht kui teist vennasrahva kirjandusest tema lauale:

„Bei Abstattung seines ungebührlich verspäteten Dankes für gütige Zusendung dreier Jahrgänge des Suomi, Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita 2 Theile, Pallokolmiomitanto und Ledomöter Förteckning, bedauert Unterzeichneter, durch Berufspflichten gebunden, in letzter Zeit fast aus aller literärischer Thätigkeit geraten zu seyn...“⁴⁶⁰)

Lõpuks veel paar möödunud sajandi keskpaika ulatuvat lisatõendist Kr-i tolalajal algavaist soomesuunalisist huvipõikeist:

„Schiefner sandte mir neulich seinen Aufsatz über Finnische Märchen zu, ich finde darin wenig Verwandtschaftliches mit der Estnischen Märchenwelt, nur zwei oder drei von den mitgetheilten enthalten Beziehungen zu unserem Märchenschatze.“⁴⁶¹)

„Das Finnische Heftchen will ich mit deiner Erlaubniss die Feiertage noch hier behalten, die Schriftzüge à la Kater Murr wiederholt mit fixirten Blicken so lange anstarren bis ich zum Verständniss Einzelnen derselben gelange. Bis jetzt habe ich noch keine Jota aus dem ganzen verstanden.“⁴⁶²)

Ülaltoodu põhjal said Kr-i suhted Soomega alguse sajandi keskaastail, peale Lönnroti Võrus käimist (1844). Kuigi see käik ei avalda erilist mõju Kr-i Soome-harrastusele, on ta ikkagi mõeldav teatud määral sellele algtõuke andjana. Noil ajal on ta teadlik kui mitte muust, siis vähemalt „Kalevalast“ ja selle loojast. Nagu veendusime, asus Kr. siis 1850. a. algupoolel tutvuma soomekeelse „Kalevalaga“. See kindlasti ei küündind kuigi sügavale, ent

⁴⁵⁸) Kr. Sch. B., kp-ta, lisa lk. 10 (sisu järgi otsustades umb. 1860. a.).

⁴⁵⁹) Kr. Sch. 27. VII 1866.

⁴⁶⁰) Kr. Soome Kirj. Seltsile, 28. IX 1856.

⁴⁶¹) Kr. Sachs. 13. XI 1855.

⁴⁶²) Kr. Sachs. 22. XII 1855.

mingisuguse üldmulje ta sellest ikkagi sai. Soomesuunalise huvi ilmset tõusu võib märgata aga peale Faehlmanni surma, mis ju Kr-le tõi Kp-ja koostamise kohustuse. Asudes viimase juurde, pälvib tema tähelepanu Soome pool Kullervo õpetmise lugu, mille kohta ta teateid sai alul Lönnroti kirjast ja hiljemini Schiefneri vastavast kirjutisest (vt. lk. 155). Samal ajal „teritab ta nokka“ trükis oleva Schiefneri „Kalevala“ tõlke järele, mille talle siis 8 päevaks tutvumiseks saatis Sachssendahl (1853). Vaevalt võis ta selle lühikese aja jooksul teosesse süveneda — siiski oma otsuse tegemiseks sellest piisas. Kuigi Kr. viimasega otsekohe ei taha avalikkuse ette tulla, usaldab ta ometi Sachssendahlile oma arvamust avaldada, mille järele „Kalevala“ tema silmes pole muud kui uus macphersoniaad. See esialgne vennasrahva eepose alahindav väärtustamine andis hiljemini aset siiski kaunis lugupidavale suhtumisele. Kui tahaksime vastata küsimusele soome eepose mõjust Kp-sse, siis näikse see peamiselt olnud ideoloogilist laadi. Just soome eepose olemasolu mõjustas ja sellest haarati siinpool kinni — mõttega luua meilgi midagi selle-sarnast.

✓ Samuti sajandi keskaastais saab Kr-i tähelepanu osaliseks sealpool lahte soome rahvaluule korjaja ja uurija Castrén, kelle „Loenguid Soome mütoloogiast“ ja muidki kirjutisi tal on huvitav olnud seirata.

Üht-teist „Kalevalasse“ ja soome mütoloogiasse puutuvad on ta teadustelnud samal ajal ja hiljemgi Ahlquisti, Donneri, Krohni ja Sjögreni vastavatest kirjutistest. Soome muinasjutumaailma on Kr. võinud pilku heita Schiefneri saadetiste ja Salmelaise muinasjuttude ning Soome Kirjanduse Seltsi saadetiste kaudu, kuna soomesugu rahvaste saabumist Baltimere kaldale on ta veendumusega legend Yrjö-Koskise vastavast uurimusest.

Soome kunstluulest on Kr-i teadvusse jõudnud väga väheseid pudemeid. Ülaltoodu põhjal võiks kõnelda vaevalt paarist nimest — Runebergist ja Ahlquistist. Võib-olla oli see viimase luuletiskogu „Säkeniä“ (I, 1860), mis Kr-le tema haigevoodel 1860. a. jõulu eel meelelahutust pakkus. On mõeldav muidugi, et ta üht-teist soomekeelset teost lehitses ning neis kirjatähti „à la kater Murr“ fikseeris, ent see kõik andis vaevalt nimetamisväärsed tulemusi. See aga, mida Kr. teadis „Kalevalast“ ja soome mütoloogiast, on enamasti saksakeelsete allikate, sageli soomehuvilise akadeemiku Schiefneri kaudu temani ulatund.

Kokkuvõte.

See, keda ei huvita üksikasjad, kurdudes ja voltides nokitsemine, vajab sellise tsitaatiderägastiku lõpetisena kindlasti resümeerivaid ridu Kr-i kirjanduslikest kokkupuuteist ja harrastusist.

Seisame eeskätt küsimuse ees: mida luges Kr. väliskirjandusest, kes on tema tähelepanu ja huvi pälvind suurusi väljaspool balti kirjanduslikke ringkondi? Kuid et eri maade, seal valitsend kirjanduslike suundade ja neis figureerund autorite kohaselt on juba iga peatüki lõpul antud vastav kokkuvõte, siis püüaksin siin, niipalju kui see on võimalik, materjali ulatuses anda ülevaate ka Kr-i kirjandusliku eruditsiooni arengust. Lühidalt — vastata küsimusi: kes, mis ja millal?

Et jällegi hoiduda detailesse kaldumisest, kui näit. tahaksime seda arengut jälgida iga aasta kohta, mis lõpuks kujuneks läbiviidamatukski, on hõlbustuseks arvestatud 3 perioodi, kus esimesse kuulusid sajandi esimesed 39 aastat, teise nelja- ja viiekümnendad ja kolmandasse kuue- ja seitsmekümnendad aastad. Muidugi jääb siin ainsaks võimaluseks lähtuda kirjade daatumeist ja teoste ilmumiseaastaist. Sellega pole tahetud ega saagi taotella mingit täpsust, ent loodetavasti võimaldab see siiski teatud pildi Kr. huvirakendusist ja suundadest eri perioodidel.

Kui algaksime kõige varasema Kr-i lugemisvaraga, siis selleks osutuks vist küll Piibel ühes Lutheri katekismusega. Need täitsid lugemistarvet muidugi enne Rakvere kreiskooli astumist. Aga ülalesitatud lugematud piiblivihjed kõnelevad tihti tema hilisemaistki kokkupuuteist selle raamatuga. Need tahavad ühtlasi näidata seda, et Kr. pole kunagi olnud piiblivaenuline, nagu seda vahest mõnelt poolt on arvatud. Piibel, vaatamata selle ratsionalistlikule ümberhinnangule, on Kr-le jäänud ikkagi samaks, kuigi mitte ainsaks tõdede koodeksiks, nagu ta oli vahest olnud tema vanemaile ja paljudele teistele. Tundub, nagu varitseks kogu Kr-i ratsionaalsuse taga siiski midagi irratsionaalset, kas või „pietismigi“, millise suuna kohta küll ta ise väidab: „... ich habe nie der pietistischen Richtung meine Huldigung dargebracht“ (Kr. Sachs. 13. II 1850). Eriti ilmneb sellise vaimu hõngu tema rahvaalgu-

tuslikes kirjutisis, kus nii meeeldi on ikka jälle meenutatud vagadusele manitsevalt üht või teist Piibli salmi. Isegi tema kirjade toon enesest hariduselt allpool seisvaile (võrreldagu kirju J. Weitz-le, Porro-Wardjale, Viru Kalevi-poja Seltsile jne.) on väga erinev noist, mida ta läkitas näit. Schiefnerile, Sch. B-le või lahetaguseile soomlasile. Esimesi läbib mingi jumalakartlikkusele manitsev, jah, sageli kitsarinnalisusest kõnelev toon. Ei puudu neis ka Piibli salmid ja viimase lugemisele kehtamine.

Võib-olla kajastub siin midagi Kr-i nooreea õhkkonnast, midagi noore, vastuvõtliku hinge tunnetatud tõest, mille hiljemini on kõrvale surund uued ja võimsad tõetunnused, kuid mis siiski pole suutnud neid esialgseid alateadvusest täiesti välja suruda. Hõõgudes seal elujõulisena, on need aktiivseiks saanud teiste, vahest hoopis erineva päritoluga vaimuavaldiste kõrval, moodustades meile täis vasturääkivusi paistva inimese. Ent inimhing on avar, tema põhijõud sageli mõistatamatud, meil tuleb tihtigi leppida vaid oleva nentimisega.

Et iga vaadeldava perioodi puhul uuesti mitte tagasi tulla toonitama Kr-i piiblihuvilisust, tähendatagu juba siin, et raamatute raamatule tagasiminevaid vihjeid ja terveid salme võib leida kogu tema toodangu ulatuses. Raamatud, nagu „Viina katk“, „Ue aasta sovimine“, „ABD-raamat“ põhjustavad mõne aasta esileküündivama piibliharrastuse, ent üldiseltki on see võrdlemisi sagedaseks vahelelükkeks nii kirjades kui ka teostes.

Siirdudes Kr-i muu lugemisvara ja huvipõigete juurde, osutuvad varasemaiks neist kokkupuuted saksa klassikutega, esijoones Schilleriga, kelle luule eestistamisega ta Blumbergi teatel olevat tegemist teinud praost Holtzi juhatusel. Millal õieti Kr-i põdur luulehobune oma esimesi samme astus, pole teada, igatahes mõned temale attribueeritud saksakeelsed luuletised sajandi 20-ndaist aastaist kõnelevad pseudoklassikas viljeldud antiikmütoloogiliste sugemete mõjustusist. Aga ühtaegu klassikuiga või ehk vareminigi on ta nooruri-ind naudingut leidnud haledust manava Jenoveva eestistamises. Tema enda hilisemate sõnade põhjal langeb samasse aega tutvus Kotzebue lavatükega Tallinna näitelaval. Nähtavasti on Kotzebue tegevus olnud talle küllaltki huvipakkuv, mis hiljemini on tagand mainitule täie lugupidamise Kr-i silmes. Kotzebue-harrastusest noil ajal kõneleb ka a. 1822 kellelegi sõbrale mälestuseks pühendatud nimetatud autori mõttekild. Sajandi teise veerandi alul võime isegi märgata teatud ossianlikkude meeleolude hõljumist, mille tõenduseks tahab olla Blumbergi esitatud katke „Kr-i eluloos“.

Kr-i üliõpilasaegseist harrastusist oleme teadlikud Blumbergi ja tema enda noist ajast säilind märkmiku kaudu. Esimese järele olevat Kr. huviga jälgind K. Morgensterni loenguid „Nibelungidest“ ja „Faustist“, samuti põlv-

neb vist Morgensterni loenguteseeriast tema üliõpilasmärkmikus leiduv loeng kreeka ajaloo.

Lähemale siirdudes järelej. pab. juurde kohtame siin peamiselt sugemeid saksa kirjandusest, ja neid peaaegu kõikidest seal valitsend vooludest, alates valgustusajaga ning lõpetades romantikaga. Pälvib tähelepanu kõigepealt esileküündiv Kr-i huvi kinkimine valgustusliku arst-esseisti Zimmermanni teosele „Ueber die Einsamkeit“. Viimane on kindlasti Kr-i maailmavaate kujunemisele olnud kaunis määravaks tõukeandjaks. Ei puudu teisigi valgustusajas baseeruva toodanguga autoreid, nagu Kotzebue, Langbein ja šaraadide ning logogriffide autoreid, nagu Haug, W. G. Becker jt. Selle mõttespordi harrastaja oli ja püsis Kr-ki pea kogu oma eluaja.

Neissamas pabereis on esindatud tormi- ja tungiaja ideede kandja Herder hommikumaa autorite mõttesalmikutega. Ka on Kr-i täieliku lugupidamise ära teenind sentimentaalse ja idüllilise kirjanduse esindajad eesotsas Jean Pauliga. Ei puudu siin muidugi sugemeid saksa klassikuilt, vähemalt on Goethe paarist draamast tehtud väljakirjutisi, kuna Schilleri nime mainitakse mõõdamines (vt. Lisa, lk. 180).

Siinsamas on Kr. meelispalasid leidnud mitme saksa romantiku (E. T. A. Hoffmann, Uhland) ja järelromantiku (Deinhardtstein, Oettingen jt.) toodangust. Aga ka inglise romantik, tol ajal moodus W. Scott, on olnud noore üliõpilase meelisautoriks. Siis on Kr. veel ajasündmusi kajastavat luulet Mosen'ilt, Chemnitz'ilt jt. talletand oma märkmikku kui ka „Volkslieder d. Esthen“ kogusse.

Mainitagu veel, et Kr-i enda hilisema väite põhjal on umbes sajandi 38-ndal a. alguse saanud tema Witscheli-harrastus.

Saksa ja inglise kirjanduslikkude sugemete kõrval figureerib siin ühtlasi itaalia autorilt põlvnev „Stabat mater dolorosa“ ning märkmeid prantslasest astroloog-meedikust Nostradamusest.

Siirdudes edasi 40-ndaisse ja 50-ndaisse aastaisse on meil esimese aastakümne kohta võrdlemisi vähe materjali kasustada, kuna siin allikaina võib tulla arvesse ainult kirjavahetus Faehlmanniga, paar rahvaraamatut ja „Ma-ilm...“. Igatahes langeb suurem osa siin esitatavaist Kr-i huvisugemeist 50-ndaisse aastaisse.

Loomulikult on siingi esikohal vihjed ja tsitaadid saksa kirjandusest, alates Lutheri ja Hans Sachsi nimedega.

Üldse on 40-ndad aastad aktiivsemaid Kr-i rahvalalgustuslikus tegevuses, kus leiab aset Zschokke „Branntweinpesti“ eesti keelde mugandamine, Witscheli palvuslaulude osaline ja P. Hebeli õpetlikkude palade, aga ka luule („Arg kosilane“) eestistamine. Samuti meelitab end siin tõlkima satiiriline

„Schildbürger“, ja vihjeid Gellerti õpetlikust valmiluulest on poetatud Faehlmanni ning Sachssendahli kirjadesse. 48-ndal aastal teostub saksa „Pfennig-Magazini“ eeskujul meie esimese pildiajakirja väljaandmine, mille lehekülgi Kr. peamiselt täidab nimetatud saksa ajakirjast ja Hebeli „Schatzkästleinist“ ammutatud paladega.

Eriti elavas kontaktis näikse Kr. olnud 50-ndail aastail saksa rokokoo autoritega. Kohtame teda oma kirjades mitmel puhul meenutavat voolu peasindajaid Wielandit, Hagedorni ning teisi vähemaid — Langbeini, Blumauerit, Musäust jt. Vilksatub kord Kotzebue ning võrdlemisi rokokoolise autori K. J. Weberi nimi.

On eesti keeles esitatud saksa tormi- ja tungiaja teerajaja Klopstock'ki oma kosmilise oodipaatoosiga. Muide nimetatud ajajärgu kirjanduses on Kr-le sümpaatsemaid olnud selle suuna idüllilised esindajad eesotsas Hölty ja Vossiga. Juba 43-ndal aastal on ta toime tulnud Hölty Eleegia eestistamisega ja Vossi on ta kindlasti hästi tundnud nii Homerose tõlkijana, idüllide kui ka luuletiste autorina. Aga ka tormi ja tungi kirglust kandvas Bürgeri luules pole Kr. võhik olnud. On meile ju tema sulest säilind Bürgeri ballaadi „Lenore“ tõlge ja sama autori mahlakas värsireas on Kr. mitmel puhul leidnud kohase väljendise küll enese, küll teiste kirjanduslike ürituste iseloomustamiseks.

Kr-i lemmikautorina on noilgi aastail püsind sentimentalismi esindaja Jean Paul („Paar sammukest...“) ning kord Kp-ja puhul võisime veenduda tema tutvuses J. Pauli inglise eeskuju Lord Sterne'i „Tristram Shandy'ga“.

Kaunis sagedased on vihjed saksa klassikute loomingust. Dommineerival kohal on Goethe „Faust“. Ent leidub vihjeid ja tsitaate vähemaistki luuletooteist, nii Schilleri kui ka Goethe omi.

Tähelepandavaid on siinkohal esiromantikast johtuvaid mõjustisi, mille niidid tagasi viivad Herderini. Nimedest figureerib Kr-i juures H. J. Schlegel ja ühenduses Kp-jaga J. Grimm. Aga siinjuures tahaksin ühtlasi allakriipsutada noil aastail ilmsiks tulnud Ossiani mõjustisi, mis konkreetseid tulemusi on andnud Kp-jas. Viimane on saanud mõnegi ossianliku võtte ja elemendi kandjaks. Selget keelt Kr-i tutvusest Ossianiga kõneleb arvatavasti tema ea keskaastaisse kuuluv ärakirjutatud katke „Der Krieg von Inis-Thona“ laulu algusest. Samuti ühenduses Kp-jaga ja üldse esiromantilise rahvaluule harrastuse järelalusena on Kr-i pilgud otsisklennud teistegi rahvaste muinasjutte, nagu sellest kõneleb tutvumine tatari kangelassaagadega (Schieffneri vahendusel) ning võib-olla skandinaavia muinasjutumaailmaga (Karttunen).

40-ndate aastate lõppu kuulub Kr-i huvi pöördumine soome rahvusromantikute ja nende ürituste sihis. Tutvund esmajoones Lönnotiga ning

saanud hiljemini ülesande Kp-ga koostada, on Kr-s tekkind huvi ka soome eepose vastu. Alul püüdis ta sellega tutvust teha sõnaraamatu abil, mille siiski polnud kuigi suurt edu. Hiljemini tutvus ta sellega Schiefneri tõlke kaudu, mille tulemusena temas leidis aset arvamus, et „Kalevala“ on vaid uus macphersoniaad. 50-ndaisse aastaisse dateerub ka Kr-i tähelepanu omistamine Castréni tööle, samuti tutvumine Sjögreni ja Ahlquistiga. Mõlemaga sigib varsti kirjavahetus, kus arutatakse küsimusi õigekeelsusest ja rahvaluulest. Ka soome muinasjutesse on Kr. võinud pilku heita Schiefneri ja Soome Kirj. Seltsi saadetiste kaudu.

Saksa romantikuist mainitagu siin veel vabadussõja laulikut Körnerit ja Hauffi, kelt viimaselt Kr. on tõlkind mitmeid luuletisi. Ka on talle ühel või teisel juhul huvi pakkund järelromantikute E. Schulze, Paoli, F. Hoffmanni jt. toodang, ning siinsamas vilksatab ka juba Noor-Saksa kaasajooksiku Saphiri nimi.

Muudest noil aastail Kr-i teadvuses asetsend suurusist mainitagu Shakespeare'i ja Byron'it. Prantslasist on talle tuttav olnud eesti rahvaluule huviline Bernard. Leidub ühtlasi vihje Don Quijote'i tundmisest, sugemeid antiikmütoloogiast, Homerose eepostest, Aesopi valmidest ja võib-olla Horatiuse poetikastki. Ning siinsamas nagu kogemata leiame Kr-i pilke ekslemas lätlase J. Allunansi luuletiskogus.

60-ndad ja 70-ndad aastad toovad Kr-i vaatepiirile veel mitmekesise nime ja teoste hulga. Aga ka jälgi ja sugemeid vaadeldud perioodidest võib siin tihti kohata, kuigi mõni nähtus ehk kahvatunumalt on esindatud kui eelmisel aastail.

Kõigepealt kuuleme Kr-i 60-nda a. alul kõnelevat „Nibelungidest“, mis talle näikse olevat küllaltki hästi tuttav. Samuti meenutatakse parajal kohal usuisa Lutherit. Aga siingi on saksa valgustuslikel autoreil veel küllaldaselt autoriteeti. Kantuna rahvaalgustuslikest taotlusist ja kavatsusist, andub Kr. R. Z. Beckeri „Noth- und Hülfsbüchleini“ eestistamisele. Ühtlasi saab tema erilise soosingu osaliseks ratsionalist Witschel oma palvusuludega, millise harrastuse tulemuseks on „Rahunurme lilled“ ja mitmed Kas. Kal. kuusalmikud. Läänud aegadest on Kr-i silmes heas valguses püsind Kotzebue, kelle lavalist tegevust ja mõttemõlgutusi ta nüüdki ei loobu väärtustamast. Samuti väljendub siin tema lugupidamine valgustusaja suurmeistri Lessingi vastu, kelles ta näeb 18. s. esileküündivaimat isikut. Ega pole unustatud rokokoo meistreid Wielandit ja Hagedornigi, kuigi nende võlu kõrgpunkt nähtavasti oleles 50-ndais aastais. Hebeli „Schatzkästleini“ jutukesi peab Kr. nüüdki veel väga sobivaks eesti rahvale, nagu see selgub kirjast Hurdale,

ja Jean Pauli huumorit ning elukogemusi õhkuvaid mõtisklusi kiilub ta meel-
leldi oma kirjadesse.

Saksa klassikud omavad ikka endist aupaistust Kr-i silmes. Meenu-
tatakse sageli ja tuuakse vihjeid Schilleri luuletistest, epigrammidest ja paa-
rist draamastki. Elu lõpupoolel on sama klassik teda meelitand jõudu kat-
suma isegi oma mõttesalmidega. Muide jääb Goethe „Faust“ meenutamis-
tiheduse poolest siingi esirinda, kuigi tema muu looming seejuures üsna
nõrka kajastust leiab. Figureerib vaid kord vihje „Torquato Tasso'st“
kirjas Koid-le — seesama, mis esines järelej. pab-ski — ning mõni värsi-
rida ballaadist „Kalur“, ühest seltskondlikust laulust ja ühest epigrammist.
Goethe, looduse- ja armastuselüürikuna, pole Kr-s nähtavasti leidnud imet-
lejat. Ühes klassikutega nimetab Kr. lugupidavalt veel omaaja kuulsamat
maateadlast A. Humboldt'i.

Klassikute kõrvale kerkib siin võrdlemisi tähtsale kohale romantikute-
harrastus. Võib isegi kõnelda mõnes suhtes teatavast vara-romantiliste
harrastuste tõusust noil aastail Kr-i juures. Selle tunnistajaiks vahest on
vararomantik Tiecki mõjustusi tema muinasjutes, aga veel enam Kr-i saatuse-
romantika imetlemine huvi kinnitamisega selle suuna lõppvaatuse andjale
Houwaldile. Juba Kp-ja päevil võisime teda tabada fatalismi ümber ring-
lemas; nüüd, 60-ndail aastail on ta Houwaldi luuletistest leidnud paar tõl-
kimisele meelitand palakest ja hiljemini, 70-ndail aastail andub ta hoolega
sellesama autori Kr-igi ajal juba küllalt blaseerund tunduvate näidendite
eestistamisele. Samuti respektierivalt mainib siin Kr. romantilisi filosoofe
Schellingit ja Fichtet, aga sealsamas ka jälle Kanti aega.

Saksa nooremaist romantikuist on Kr-i erilise soosingu osaline, võib-olla
oma tundetoonilt temale südamelähim, luuletaja Lenau. Aga sugugi mitte
vähem tähelepanu pole teenind Noor-Saksa luuletajatejõuk, eesotsas maailma-
valuleja Heinega. See on viimase luuletehnika, mis Kr-is eriti imestust ja
aukartust on äratand. Sestsamast saksa kirjanikerühmast on ta tõlkind veel
Freiligrathi ja Hoffmann von Fallerslebeni luuletisi ning leidnud mõnu juba
ülal mainitud Saphiri naljasoones. Peale nimetatute esineb romantikutest
Eichendorf ja Schneckenburger „Virus I. I.“, kumbki luuletisega.

Romantika kaasnähtusest, biidermeierlikust kirjandusesuunast, nimeta-
tagu Kr-i juures olelevaid Kopischi ja Angely nimesid ning järelromantikuist —
B. Arnim'i, Polko't, R. Roos'i.

Tahaksin siin veel meenutada saksa romantilisi muusikuid C. M. Weberit
ja R. Wagnerit. Esimese ooperist „Preciosa“ leidub katke juba järelej. pab-s
ning ooperist „Freischütz“ põlvneb 1864. a. eestistatud „Neiukrants“.

R. Wagneri „tulevikumuusikaks“ iseloomustab Kr. paaril korral oma kirjan-
duslikke üritusi.

Paralleelselt saksa romantika autoritele on nähtavasti käinud tutvumine selle voolu inglise esindajaiga. Õieti ongi see ainuke vool väljaspool saksa kirjandust, mille paari esindaja suhtes on Kr. enam-vähem teadlik olnud. Siinjuures on inglise esiromantiku Burns'i luuletis kindlasti Freiligrathi kaudu sattund Kr-i tõlgete hulka, vaevalt võis viimane muid teadmisi temast omada. Aga küllap Scottist ja Byronist teadis Kr. rohkemgi. Juba noormehena huvitatud olles Scotti romaanest, matkib ta hiljemini oma muinasjutes inglise romantiku teguviisi — mottode asetamisega muinasjuttude algusse. Byronit puudutab Kr. küll hoopis maailmavaatelisi küsimusi sõeludes, kuid ühenduses Kp-ja põikavate kompositsioonivõtetega leidsime teda hindamas ka esimese luulevabadust. See annab põhjust oletada inglise lordi muugi toodangu tundmist, pealegi kui meelde tuletada selle autori furoori mandri lugejas-
konnas.

Meenutatagu siinkohal ka šveitslast Widmanni oma Kr-i „Lembitule“
aluseks olnud romantilise eeposega. Sellega piirdubki Kr-i nonde aastate romantika harrastus.

Nagu veendusime vastavas peatükis, omandas 60-ndail aastail Kr-i
juures aktiivse ilme protestantliku usuvoolu pooldamine. Siinjuures on talle
erilist naudingut pakkund ja vastuvõetavaks osutund usuvabadust ja vaimu-
vabadust jutlustava ratsionalistliku õpetaja Albrechti „Religion“. Paljusid
Kr-i hilisema ea maailmavaatelistel väljendistel tugipunkte tulebki otsida
arvatavasti sellest raamatust. Ühtlasi jagab ta oma vaateid protestantlikust
ususuunast johtuvate üritustega, mis puhul tema tähelepanu peatab Saksas
asutatud „Protestantide Ühing“ oma tegevusega ja esindajatega (Schenkel,
Krause). Ei puudu Kr-i vaateväljal muidugi ka laineidlõõnud teoloog
D. F. Strauss, kelle avaldatud tõekspidamisi „Vanas ja uues usus“ Kr. siiski
ei leia võimalikuks täiesti pooldada. Ühes sellise usu- ja vaimuvabadust
ihaleva poolehoiuga tuli aga päevakorrale ka vaen teisitimõtlevate vastu.
Viimase osaliseks said nii Rooma paavst kui ka teised saksa vaimulaval
kaasalõõnud suurused, keda Kr-i leksikon armastas tituleerida „Dunkel-
männer'iteks“.

70-ndail aastail võib Kr-i usulistel vaadetes märgata suunavõttu kauge
Oriendi usulahkude ja sealse päritoluga mõttepudemete sihis. Muhamed,
Buddha, Brama usutunnistus ja hommikumaa filosoofiline Pantschatantra on
enam või vähem olnud Kr-i teadvuses päevakorral, ja ta arvab võida uut ja
õiglast maailmausku tuletada just buddha usust. Ärgem unustagem siin ka

Widmanni „Buddhas“ ja ühes sellega Kr-i „Lembitus“ india Buddha jumalaotsingute nõrka kajastust.

Lõpuks vaadeldgem veel põgusalt Kr-i nende aastate muude maade kirjanduse harrastust.

Peale äsjanimetatud kolme inglise romantiku mainib Kr. kord veel Shakespeare'i nime, kõneldes viimase sobimatusest lapseastmel olevale rahvale. Küll mitte kirjanduslikult tähtsad, seda enam aga omal alal Kr-i sooja poolehoiu ära teenind on inglise kultuuriloolane Th. Buckle ja Oxfordi võrdleva keeleteaduse prof. M. Müller. Vastava saksa ajakirja kaudu on ta teadlik isegi ookeanitaguse indiaanlaste eepose „Hiawatha“ olemasolust — Longfellow sulest.

Taani autoreist on juttu kord möödaminnes Holbergist. Prantslasist mainib Kr. Bernard'i, riigimeest Talleyrand'i ja Dupuis' inspiratsiooniteooria rakendust mütoloogia seletuseks on ta nähtava poolehoiuga refereerind Schiefnerile. Itaalia-harrastusest pole siin midagi juurde lisada peale 1863. a. avaldatud teate, kust selgub, et Kr. on püüdnud paarikümne aasta eest eestitada „Stabat mater dolorosat“, kuid jõud pole selleks küündind.

Antiiksusest põlvnevaid sugemeid ei leidu Kr-i toodangus noilgi aastail kuigi palju. Nagu möödud paaril aastakümnel, esineb siingi peamiselt vihjeid antiikmütoloogiast ja Homerose eepostest. Vilksatub kord ka Sokratese nimi kõrvuti Kristusega, ja „Angervaksade“ „Essõnast“ teame, kuidas ta seal avaldatud luuletisi aastakümneid on kapis talletand, püüdes sellega rooma kuulsust Horatiust kolm korda üle trumbata. Mõningaid vihjeid leidub siin veel antiikajaloost ning Tacitusest. Rohkem jälgi antiikautorite tundmisest pole juhust olnud märkida.

Kui nüüd lubaksime pilgul libiseda naabermaade suunas, siis idanaabrist pääseme mööda üsna kerge vaevaga. Arvesse võiks siin tulla ainult paar asjakest — Schiefneri poolt Kr-le saadetud vihik vene kangelassaagade kohta ja märkus viimaselt Krõlovi valmide puhul, mis tema teada pole kuni 1868. aastani veel eestistajat leidnud.

Võrdlemisi elavaks osutub noil aastail Kr-i kontakt põhjapoolse naabri — Soomega. Mitme sealse tegelasega on ta kirjavahetuses (Ahlquist, J. Krohn, Yrjö-Koskinen) ja „Viru 1. 1.“ leidub isegi pala suuruse Runebergi „Lipnik Ståli lugudest“. Meenutatakse paaril korral Lönnroti ja muidugi on juttu ka „Kalevalasse“ puutuvaist küsimusist — näit. sampost, mille tähendus peamurdmist annab soomlastele (Donner jt.), kes siis Kr-igi arvamist selle kohta taga nõuavad. Kullervo loos väidab Kr. end tunnetand suurima tõe, mis kunagi inimsoos on avaldatud ja mida ta sobivaks peab enese iseloomustamiseks. Võib ka küll olla, et seda on mõeldud humoristlikult. Ka

on Kr. püüdnud tutvuda Ahlquisti kirjutiste ja teostega niipalju kui vilets keeleoskus seda on luband. Ometi ei sõanda ta asuda temale soovitatud Ahlquisti „Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta“ artikli tõlkimisele lihtsalt sel põhjusel, et ta sellest aru ei saa. Meeleldi on ta seirand Yrjö-Koskise ajaloolisi kirjutisi ja J. Krohn on talle saatnud üht kui teist soome kirjan-duseellu puutuvat. Mitmest sealpool toimuvast kirjanduslikust üritusest on ta teadlik Schiefneri kaudu, kes talle läkitab enda kui ka soome autorite kirjutisi ja teoseid (Salmelaise muinasjutud jne.).

Lõpuks on Kr. kaunis järjekindlalt kontakti pidand välisajakirjadega, enamasti küll saksa omadega. Neid on olnud kirjandusliku kui ka õpetliku sisuga. Ülal nentisime tema huvi „Pf. Mag.“ vastu. Hiljemini on ta jälgind „Väliskirjanduslikku magasin“, „Sise- ja välismaade klassikuid“, menukat „Gartenlaube't“, „Suomen Kuvalehti“ ja varemini, 50-ndail aastail on ta Soome Kirj. Seltsi vahendusel tutvund „Suomi'ga“.

Meil oli võimalus jälgida Kr-i kokkupuuteid Lääne-Euroopa kirjan-duslikul ja vaimu areenil kõige erisugusemate ürituste ja nende taga seisvate nimedega. Võiksime isegi kõnelda teataval määral kolmest keskusest, mille ümber ristlevad tema huvirännakud. Kõigepealt võiks märkida maailma-vaate kujunemist mõjustavaid ja sellest hiljemini olenevaid huvirakendusi. Need meelitasid Kr-i lugema ja tõeteri otsima saksa 18. ja 19. s. ratsiona-lismi vaimukandjate toodangust ning andsid nähtavasti tõuke rahvavalgustus-likuks suleliigutuseks. Kuid märgitagu siiski, et Kr-i sellelaadilised eeskujud püsivad teatud määral populaarfilosoofia tasapinnal ja tema enesegi töö-õtsimine ja kas või jumalaõtsimine ei avaldu nii sügavamõtteliselt nagu seda võib väita näit. Kr. J. Petersoni kohta. Aga küllap on Kr-ki filosoofide mõttemaailma süvenemise katseid teinud, sest mille muuga seletada tema vihjeid filosoofide tumeduse kohta, kes vältides hariliku inimkeele tarvitamist, seda loevad teab mis teenekski endile (vrd. Kr. Faehl. 12. VI 1849). Või jälle hilisemast ajast Kr-i väide Straussi „Alter und neuer Glaube“ kohta:

„... eben so gebührt ihm das grosse Verdienst: seine Ansicht offen ausgesprochen zu haben, wo die anderen Philosophen wie Katzen um den heissen Brei herum gehen, dann in Wortschwall sich einhüllen, ohne ihre wirkliche Meinung auszusprechen.“⁴⁶³⁾

Küll mainib ta, nagu ülal veendusime, lugupidavalt Schelling-Fichte-Kanti nimesid ja aega. Ometi tundub, et see, mis oli Kr-i maailmavaate meelepäraseks söödaks, temale seeditav, väljendub kõige paremini siiski Albrechti „Religion'is“.

⁴⁶³⁾ Kr. Sch. B. 17. I 1874.

Teise huvirakenduse keskusena mainitagu peamiselt Schilleri ja Goethe kantud klassilise vaimu häilatusi. Ei saa siinsete andmete põhjal küll kõnelda tema erilisest lähesusest või süvenemisest klassikute toodangusse, ent võrreldes Kr-i muude harrastustega on see siiski esileküündivamaid. Ja küllap see on avaldand oma mõjugi Kr-sse. Eks ilmne temagi toodangus püüdu klassiliste vaimukõrguste poole, üleolekut enese ümbrusest, vaimu-aatelisuse ja õilsuse — humaniteedi nõuet.

Kolmandast huvikeskusest kõneldes võiksid ehk arvesse tulla Kr-isse kaunis palju jälgi jätnud esiromantika ja romantilised kirjandusesugemed. Peale saksa nimede on siin arvestatud inglise ja teatud määral põhjanaabrigi omad. Üldse on kõne all olev element väga mitmepalgeline. Kuulusist esinevad vaid mõned tänapäevgi veel midagi ütlevad nimed (Scott, Byron, Heine, Lenau), kuna pisemaid suursi mitmesuguses väärtuses meenu-tatakse kaunis sageli. Esiromantilised ja romantilised tegurid on ka kõige enam mõjustand Kr-i algupärast toodangut, samuti põlvneb suurem jagu luuletõlkeid just romantikute loomingust. Kr-i ratsionaalse maailmavaate juures on küll veidi imestama panev asjaolu, et just romantilistest tunde-puhangutest kantud luule on talle nagu lähemale pääsind kui klassiline, mõistuslik luule. Ei saa küll siingi kõnelda erilisest süvenemisest, aga tundub nii, et see liik on saand Kr-le omasemaks, on suutnud kaasa helisema panna mõnegi tema hinge akordi. Ja sageli just pisemad ning kõrvalisemad nimed, nagu näit. E. Schulze, Paoli jt. on olnud talle nauditavad. Aga see viimane, tundlemistarve, kui nii võiks öelda, on ehk veel algupärasem, ürgsem Kr-i põhiomadusi, teatud määral ehk ühendusse viidav tema kodu pietistliku vaimu hardusega. Hiljemini ümbruse ja kokkupuudete mõjul sai küll mõistus eesõigustatud seisukorda, ent see ei vabastand teda ometi sel-lest teisest — mollakordina alateadvuses halisevast elemendist. See on ehk subjektiivne mulje, kuid siiski mitte mõeldamatu — eriti kui kujutluses asetuda Kr-i kogu teostest ja kirjadest valguvasse õhustikku.

Muud Kr-i kirjanduslikud taotlused mahuvad peaaegu nende kolme keskuse alla. Võiks ehk siiski veel esile tõsta tema lembust idüllilis-senti-mentaalse luuleliigi vastu, mille soosingust kõnelevad saksa hiieringi luule-tajate kui ka hilisemate nimed.

Vaevalt tohiksime arvata, et ülalesitatu ilmutaks kõiki Kr-i huvipõikeid ja harrastusi. Aga nendegi leidund andmete ja kokkunopitud pudemete põhjal peab nentima püüdu palju teada, püüdu eluavaldiste ja tundetarvete rahuldamiseks hankida ja haarata, isegi ahnitseda toitu kas või igast maailma-kaarest. Muidugi ei võimaldand säärane mitmepalgeline paljuhuvilisus iga-kord suuremat süvenemist. Tuli siia juurde muidki takistusi. Tuletagem

meelde, mis Kr. lausus oma nooruse ja haridusekäigu kohta. Kullervo kasvatus olevat talle osaks saanud ja hariduse katkendlikkus end hiljemini igal sammul tunda andnud. Ilma juhatajata ja õpetajata oli ta pidand ülespoole rühkima, ja hiljemini uute murede päevakorrale kerkides ei jäänud enam võimalust tühjaksjäänud lünki täita.

Vaevalt Võrugi väikekodanlus suutis pakkuda arendavat ja maitsetõilistavat tolele muidugi juba ümbrusest ülekasvand arstile. Ja oma perekond, lähemad omaksed olid selleks liigagi täis balti kolgavaimu. Ega muidu siis Kr. kaeba ühes kirjas Reinthalile (15. IX 1858), et ta naine kujub parema meelega terve tosina sukki kui loeb ühe laulu Kp-st läbi.

Meil on viimasel ajal Kr-st kirjanikuna kaunis vähe järele jäänud. Võrdlemisi kujunend maailmavaate ja esileküündivate kirjanduslike huvidega inimesena aga seisab ta märgatavalt ülalpool oma pisihuvilist ümbrust ja kaasinimesi. Tõepoolest — see hüpohondriliste kahtlustuste vaevatud arst omas siiski suurel määral läänelist orientatsiooni ning oli võrdlemisi kodunend lääne vaimseis kui ka kirjanduslikes avaldusis. Tema tööde suhtes ei saa me tänapäev enam jagada Ado Reinwaldi ülistusi, omaks võtta W. Reimani lauluisahardust ega ka mitte Noor-Eesti autorite hiljemini viljakuks osutund tõekspidamisi. Nüüdisaeg ei vaja enam säärast sulgede külge riputamist inimesele, kelle isiksus tohiks olla palju huvitavam ja vaatlemisväärsem sellena, kes ja mis ta tõeliselt oli omas ajas ja ümbruses. Aga meil ei pruugi ärkamisaja luuleharduses kasvand ilusulgede langemisel siiski punastuda Kr-i pärast. Otse vastupidi. Käesoleva töö kestes esitatud vihjed ja üritused kõnelevad vaimuerksa inimese omal ajal küllaltki nõudlikest vaimseist harrastusist.

Võib-olla tundub tänapäev mõnigi Kr-i harrastus vähenõudlikuna, pinna lähedal liikuvana, kuid meil pole ju õigust nõudagi Võru arstilt kirjanduse spetsialisti eruditsiooni. Kr. niisugusena ei ärata meis sugugi mitte vähem imetlust oma painduva vaimu laialdasil huvirännakuil kaudu ajajärgu kirjanduslike ja muid üritusi. Oma aja ja kogu meie 19. s. vaimuelus püsib ta edaspidigi lääne-euroopaliselt õpetatud eestlase esileküündivas asendis.

L i s a.

Lendsõnu.⁴⁶⁴⁾

Aischylose tragöödiale „Agamemnon“ läheb tagasi väljendis „luigelaul“, millena Kr. paaris kirjas mainib „Lembitut“:

„Wenn die Lerchen wieder anfangen werden dem neuen Frühling entgegen zu singen, dann gedenke ich auch meiner Leier die zerissenen Saiten zusammen zu knoten u. ein Schwanenlied anzustimmen, um nicht vollkommen klanglos aus der Welt zu gehen.“⁴⁶⁵⁾

Sama vrd. Kr. Koid. (II, 11. XI 1870, lk. 122; 16. II 1871, lk. 150).

Kr. palub Faehl-i, et see kirjutaks midagi Neusi rahvalaulude kohta, tema ise ei olevat asjaga nii kursis:

„Ich habe leider gar keine Kenntniss von der Poesie, weiss nicht einmal, wie weit ein Uebersetzer seine Licentia poetika treiben kann...“⁴⁶⁶⁾

Vrd. sedasama Kr. Sch. (30. VIII 1857; 16. X 1859), Kr. Sch. B. (22. I 1866).

„Licentia poetica“ põlvneb Seneca'lt. Juvenali satiirile tagasiminev on ülessoendatud kapsaste motiiv, mille all mõeldakse õpilastele tüütuseni üht ja sama korrutatavat õpetajat ja milles peegeldub kreeka vanasõna: Kaks korda järgimööda kapsaid on surm:

„Dein Originelles Urtheil über den Kalevipoeg hat mich ergötzt, die immer wiederkehrenden Schlagwörter (alter Kohl von frischem gewärmt!) beweisen zur Genüge, dass Du nicht sehen willst, ...“⁴⁶⁷⁾

Sebastian Branti „Narrenschiff'ist“ põlvneb järgmine:

„Tuleks täna ehk homme keegi, kes paarsada rubla rohkem pakuks: kohe oleks pühaduse hiilgus kadunud. „Aga rahvas t a h a b petetud saada, sellepärast p e a n ma petma...“⁴⁶⁸⁾

⁴⁶⁴⁾ Autor ei garanteeri, et siin oleks toodud kõik Kr-il esinevad lendsõnad.

⁴⁶⁵⁾ Kr. Sch. B. 9. I 1870.

⁴⁶⁶⁾ Kr. Faehl. 29. I 1850.

⁴⁶⁷⁾ Kr. Sch. B. 30. VIII 1861.

⁴⁶⁸⁾ Kr. Jak. 5. VII 1878, lk. 101.

Humanistide kokkupõrgetele skolastikutega on 'sihitud laineidlõõnud „Dunkelmännerbriefe“, mille autoriks arvatakse Crotus Rubanus't. Kr. „austab“ vahel oma kirjades pappe ja üldse tagurlasi „Dunkelmänneri“ nimetusega:

„Lassen Sie Preussens neue Regierung ein paar Tage älter werden, da wollen wir hören, wie unsere Dunkelmänner dann pfeifen!“⁴⁶⁹)

Sedasama vrd. Kr. Koid. (I, 21. V 1868; II, 16. II 1871).

Abraham a Santa Clara esitab oma töös „Huy und Pfuy! der Welt“ (1680) valemuisasjutest põlvneva anekdoodi, kus keegi reisija kinnitab, et ta on välismaal näinud mesilasi lamba suurusi, mesipuud aga olnud seal harilikus suuruses. Küsimusele: „Kuidas mesilased siis nende sisse mahuvad?“ vastand jutustaja: „See on nende enda mure“. Hiljem on anekdoodi illustreerind W. Camphausen „Düsseldorfer Monatsheft'is“ (1849), kusjuures ta laseb kedagi vaimustatud venelast-isamaalast rahvapäraseks saanud vastuse anda: „Der Bien' muss!“

Viimast mainib Kr., õhutades Reinthali ruuna kiiremale Kp-ja tõlkimisele:

„... setzen Sie ihm die Sporen in die Seite: „Der Bien' muss!“⁴⁷⁰)

Sedasama vrd. Kr. Koid. (I, 7. I 1868, lk. 28).

Mozarti ooperi „Don Juani“ alglaulust põlvneb järgmine:

„Keine Ruh bei Tag u. Nacht!“⁴⁷¹)

J. G. Seume luuletisele „Die Gesänge“ (ilm. „Zeitung für d. elegante Welt“, 1804, nr. 23) lähevad tagasi rahvasuus veidi varieerund värsiread:

„Seal kus laulu kõlab, senna laske maha,
Kurjad inimesed ei oska laulu teha.“⁴⁷²)

Saatuseromantiku A. G. A. Müllneri draama „Die Schuld“ värsiridadele:

„Und erkläret mir, Oerindur,
Diesen Zwiespalt der Natur!“

tagasiminev on rahvasuus varieeruv ja Kr-igi sellisena esinev järgmine:

„Erkläret mir, Graf Oerindur, diesen Zwieback der Natur!“⁴⁷³)

Kr. mõnikord esinev hüüatus „Ach ne scheene Gegend!“ (Kr. Sch. B. 22. I 1860; Kr. Sachs. 15. III 1853; 25. VI 1853) on pärit „Berliner Witz-

⁴⁶⁹) Kr. Reinh. 1. I 1859.

⁴⁷⁰) Kr. Reinh. 29. V 1859.

⁴⁷¹) Kr. Sch. 30. IV 1865.

⁴⁷²) Eestirahva lauludest ja ennemuistesest juttudest, Sippelgas II, lk. 33.

⁴⁷³) Kr. Sch. B. 26. V 1870.

blatt'is" (1832/50) ilmud naljast. Viimases ütleb lohutuseks keegi proua teisele, kelle poeg on langend Leipzigi juures: „Auch eine schöne Gegend“ ehk „och ne scheene Jejend“. Tuttavaks on ütlus saanud Heine ja Tiecki kaudu (esineb „Tannhäuser'is“ ja „Gestiefelter Kater'is“).

L. Angely lustmängust „Fest der Handwerker“ põlvneb populaarseks saanud ütlus — mitmel puhul Kr-igi juures märgitav:

„Darum keine Feindschaft nicht!“⁴⁷⁴)

Vrd. sedasama Kr. Sachs. (21. III 1850, 24. II 1851), Kr. Sch. (24. VIII 1859, 16. X 1859, 11. III 1869).

Prantsuse politiku Chevalier de Panat' ütlukest põlvneb hiljem varieeritud lentsõna, mille Kr. lausub Sch. B-i kohta:

„... er „hat nichts gelernt u. nichts vergessen!“⁴⁷⁵)

Avastamata sugemeid.

Kr-i järelj. pab-s 15-stroofiline mustlasromantikast kõnelev luuletis algvärssidega:

„Weit, weit kam ich daher gezogen,
Durch Bergeskluft und Meereswogen“ jne.

Sealsamas 6-stroofiline luuletis:

„Heija, Prinzchen, Heija!
Heija, Kind, Papeija,“ jne.

Järelj. pab. lk. 27 12-stroofiline luuletis, mille pealkirja esimene sõna pole loetavalt kirjutatud:

„[?] an Louisens Rede.

Pendante zu Schillers Kindermörderinn von Kärner.

Weh! wo bin ich? Rächerinn, Gewissen,
Furchtbar heulende Verklägerinn!“ jne.

Sealsamas lk. 37 5-str. luuletis:

„Die Muse

An Ihre Kaiserliche Majestät, die verwittwete Frau und Kaiserinn
Elisabeth Alexiewna.

Wenn ich Erhab'ne Dir zu nahen wage
Mich wende kühn an Dein zerrissenen Herz“ jne.

⁴⁷⁴) Kr. Sch. 29. I 1877.

⁴⁷⁵) Kr. Sch. B. 30. VIII 1861.

Sealsamas lk. 38 järgneb otsatu kaebelaul Aleksander I surma puhul, milles on esitatud Euroopa, Russia, Germaania ja lõpus lohutav ingel. Tiraad algab:

„Erste Scene.

Europa allein.

Willkommen Erde, die das Sterbliche,
Das Schwindende in ihren Umkreis schliesset.“ jne.

Sealsamas lk. 34 leidub katkeid lustmängust, mille alla on kirjutatud:

„Aus der Herzensprobe Lustsp. in 2 Akten von C. A. E. von Ernsthausen.“

Esimene katke algab värsireaga:

„Ein jeder Gegenstand, worauf Ihr Auge weilt“ jne.

Sealsamas lk. 47:

„Rede eines katholischen Paters zu Danzig f. den daselbst verstorbenen ehrwürdigen Pater Narcissus, am Tage der Beerdigung des Körpers, nachdem die Seele ins Fegefeuer gegangen. Gehalten zu Danzig im Jahr 1718.“

Peale selle sisaldavad Kr-i järelej. paberid veel mitmesuguse sisulisi proosakatkeid ja stseene mingist näidendist, missuguseid aga raske on siin kuidagi viisi pealkirjastada.

Kr-i „Rahvalaulude kogus“ lk. 38 6-str. luuletis:

„Die Liebeswünsche von Kramer.

Wenn ich ein Vöglein wär u. wenn ich Flügel hätt'
/ Flog ich zu dir: /“ jne.

Sealsamas lk. 39 5-str. luuletis:

„Dir wird's nicht gelingen.
Mit Manschetten, Brillenglas
Geht er stolz einher,“ jne.

Käsikirjalises skitsis „Die Himmelsgänger“ (lk. 3):

„Alles wiederholt sich im Leben! ruft der Dichter aus...“

Kas. Kal. (1870, lk. 47) „Põllupapi jutus“ 3-str. luuletis algvärssidega:

„Kui kauaks jääd sa viibil?
Ju pääv on lõppemas,“ jne.

Kas. Kal. (1874, lk. 71) 4-str. luuletis „Laul“, mille 1. stroofiga Kr. hiljemini tervitas Viru Kalevipoja Seltsi (1878) ja mis leidub trükitult „Valguse Lisalehes“ 1880, nr. 2 ja 3, lk. 2. Kas. Kal-s algab luuletis järgmiselt:

„Oh, maamees, hoia isamaal!
Sa truu'ust roosteta“ jne.

Viru Kalevipoja Seltsi tervituses aga:

„Oh, Eestlan', hoia isamaal
Sa truust roosteta,“ jne.

„Põllupapi jutusse“ (Kas. Kal. 1867, lk. 47) on sisse kiilutud järgmine:

„Mis mööda on, se läinud,
Ma olin õnne näinud:
Nüüd süda närtsimas.“

Sessamas jutus (Kas. Kal. 1866, lk. 64) väidab Kr.:

„Minu kirjutamise-viisi vastanikudele saagu siin ühe kuulsa targema mehe sõna meele tuletatud, mis ütleb: „Tõsidus on üks tuleleek, mis ka seda ärasööb, mis lämmatamiseks tema peale visatakse ja siis veel kaunimast ja toredamast üleskerkib.“

Oma „Eestirahva Ennemuistestes juttudes“ ütleb Kr.:

„Kaa üks kuulus Saksa laulik kiidab neid õnnelikuks, „kes oma teadmise vara südame hinnaga ei ole ostnud.“ (Eessõna, lk. VI.)

Järgnevas on esitatud vihjeid eri kirjavahetustest:

„Wozu solchen Unsinn schmieren u. drucken lassen? Wie jener Knochenhauer zu seinem Sohne sagte: Du seist kein Genie zum Knochenhauen, daher musst du studieren; so denken heut zu Tage viele Flachköpfe: ich bin zu allem verschroben, daher will ich Estnischer Volksschriftsteller werden.“⁴⁷⁶⁾

Sellist lausub Kr. mingi Faehl-i saadetud raamatu kohta, mis ortograafialt olevat väga ebajärjekindel. Järgnev väljendis puudutab karskusküsimust:

„Lass es Dich nicht verdriessen, wenn Du einmal Zeit hast, Böttchers Generalbericht über die Mässigkeitssache in Deutschland anzusehen, so wirst Du es finden u. hoffentlich auch einsehen lernen, wie viel Schritte geschehen müssen, um das Volk aus seinem Schlummer zu wecken.“⁴⁷⁷⁾

Faehl. on Kr-i tütardele kingiks saatnud järgmise:

„Die beiden Mädchen studieren emsig an ihren Büchern. Den Steffan'schen Volkskalender finde ich besonders nett, die Geschichten sind fast durchgängig anmuthig erzählt.“⁴⁷⁸⁾

„Die Herrn in Riga denken wie jener Jude von seinem Pferde: „Hast Du es übernommen ein Pferd zu seyn, so musst du auch ziehen!“⁴⁷⁹⁾

„Ein bekannter Deutscher Schriftsteller will die Verliebten als einen Staat im Staate aus der Gesellschaft ausgeschlossen wissen.“⁴⁸⁰⁾

⁴⁷⁶⁾ Kr. Faehl. 20. VI 1842.

⁴⁷⁷⁾ Kr. Faehl. 24. XII 1842.

⁴⁷⁸⁾ Kr. Faehl. 28. XII 1845.

⁴⁷⁹⁾ Kr. Sch. 10. X 1855.

⁴⁸⁰⁾ Kr. Sch. 19. V 1859.

Järgmine käib Reinhali Kp-ja tõlke kohta:

„Manche Stellen sind in der That so klassisch schön, dass man sie mit unbedeutenden Veränderungen den besten Schillerschen an die Seite setzen könnte. So sagt er irgendwo: „Dieser Weg führt in die Fichten!“ Ändern wir den Vers bloss: Dieser Weg führt m a n k die Fichten, so haben wir eine so reine Classicität als wäre der alte Gratias wieder aus seiner Gruft erstanden, u. hörte die Nachtigallen k r a u f e n.“⁴⁸¹⁾

Kr. arvab, et Koidula idealiseerib tema isikut üleliia:

„Mul on unustusse läinud, kus ma ükskord lugesin: „Nichts kann uns so sehr bethören als die Schmeichelei, so stark und vernünftig wir sonst sind, laufen wir doch Gefahr, zuletzt ihr zu unterliegen!“⁴⁸²⁾

M ä r k u s e k s: Käesoleva töö juba trükivalmis olles, juhtis prof. W. Anderson minu tähelepanu veel ühele laenusugemele Kr-i „Eestirahva Ennemuistestes juttudes“. Nimelt põlvnevat viimases ilmund muinasjutus „Kuda üks kuningapoeg karjapoisikese põlves üleskasvis“ episood, kus kuningapoeg laseb „Soome tarka“ tema juures peol olevad neitsid nende südame headuse ja vagaduse prooviks ümber moondada kõiksugu metsalisiks vastavalt neis pesitsevaile pahedele — valgustusaegse, teatud barokimaigulise autori Chr. Fr. Henrici, ps. Picander (1700—1764), ühest luuletisest. Kuna koha peal viimast ei leidund, tsiteerin prof. W. Andersonilt saadud andmete järele vastava leiukoha: Picanders Gedichte 5, 185 (1751). Vt. ka Bolte, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 11 (1901), 256—257.

⁴⁸¹⁾ Kr. Sch. B. 17. VI 1860.

⁴⁸²⁾ Kr. Koid. I, 10. VI 1868, lk. 241.

Kreutzwalds Belesenheit in den fremden Literaturen.

Die vorliegende Arbeit ist ein übersichtliches Verzeichnis der Hinweise, Zitate und Entlehnungen, die wir in Kreutzwalds Werken finden, und in denen sich seine Ansichten über die Literatur und die Geistesströmungen des Auslands widerspiegeln. Das erste Kapitel behandelt kurz die Bildung und die Sprachkenntnisse Kreutzwalds, um seine Belesenheit besser zu verstehen.

Schon vor dem Eintritt in die Universität kann man die Lebhaftigkeit der geistigen Interessen Kreutzwalds konstatieren, die in den literarischen Versuchen seiner Jugend (einigen Gedichten und der Übersetzung der „Geneveva“) zutage tritt. Auf der Universität hat er neben seinem Spezialfach auch die Vorlesungen Prof. Morgensterns über Literatur und Ästhetik mit Interesse gehört. Aber da die Vorbildung Kreutzwalds die eines Autodidakten und somit in vielen Fächern lückenhaft war, hatte er ungeachtet seiner Strebbarkeit sich keine Sprache ausser der deutschen gründlich aneignen können. Darum bilden die Entlehnungen und Zitate, die aus der deutschen Literatur stammen, den Hauptgegenstand der vorliegenden Arbeit.

In der deutschen Literatur hat sich Kreutzwald verhältnismässig sicher gefühlt, und in seinen Werken finden sich deshalb Spuren der deutschen Literatur von den Nibelungen und Hans Sachs an. In erster Linie sind die von seiner rationalistischen Weltanschauung ausgehenden Interessen zu beachten, die ihn mit Schriftstellern wie dem philosophischen Essayisten J. G. Zimmermann, den rationalistisch aufgeklärten R. Z. Becker und H. Zschokke, dem philosophisch-pantheistischen Pastor J. H. W. Witschel, dem Protestanten Fr. Albrecht und anderen bekannt gemacht haben. Kurz, Kreutzwald zeigt während der ganzen Zeit seines Wirkens ein reges Interesse für die literarischen und weltanschaulichen Bestrebungen, die vom deutschen Aufklärungsgeist ausgingen. Ebenso findet die in der Aufklärung wurzelnde, aber einen sinnlichen Lebensgenuss predigende Literatur des Rokoko, mit ihren Vertretern Wieland, Hagedorn, Blumauer u. a., bei ihm Beifall. Im allgemeinen äussert sich die Tendenz der Aufklärungszeit bei Kreutzwald in der Ver-

breitung ihrer Ideen durch populäre Bücher und Aufsätze. Kreutzwalds Interesse für die Rokoko-Literatur spiegelt sich unter anderem in dem Stil seines „Kalevipoeg“ wider.

Ferner sind die deutschen Klassiker Kreutzwalds Lieblingsschriftsteller. Ein besonderes Interesse hatte er für die philosophischen Gedichte Schillers und für Goethes „Faust“. Dem Einfluss der Klassiker hat man zum Teil auch sein Streben nach klassischer Ruhe, Klarheit und Gleichgewicht, sein Sehnen nach allem Schönen und Idealen zu verdanken. Neben den Schriftstellern der Aufklärungszeit und den Klassikern hat Kreutzwald auch die Autoren der Sturm- und Drangperiode mit Eifer gelesen. Er hat in der Idyllenliteratur des Hainbunds (Hölty, Voss), in Bürgers kraftvollen Versen und bei dem Wegweiser des Sturmes und Dranges Klopstock manche Blüte aufgelesen.

Ebenso hat er an der sentimental-idyllischen Literatur Gefallen gefunden, besonders an dem Vorkämpfer dieser Richtung — Jean Paul; aber auch an dem mehr realistischen J. P. Hebel, aus dessen Werken manche Erzählung in Kreutzwalds illustrierter Zeitschrift „Ma-ilm...“ stammt (sowie sein Märchen „Loppi und Lappi“).

Daneben sehen wir noch, dass Kreutzwald die Romantiker gut kennt und viele Autoren dieser Richtung liest. Genannt seien hier: Tieck, Houwald, J. Grimm, E. T. A. Hoffmann, Heine, Lenau, Uhland, Hauff, Körner, Kopisch, E. Schulze etc. Er ist auf den Wegen der Früh- und Hochromantik viel umhergewandert, und auch seine Werke („Kalevipoeg“, die Märchensammlung „Eestirahva Ennemuistised jutud“) scheinen hierdurch beeinflusst zu sein. Weiter als die Romantik, bis in den Realismus hinein, hat das Interesse Kreutzwalds sich nicht mehr erstreckt.

Beachtenswert ist noch Kreutzwalds Interesse für die Erscheinungen des deutschen Geisteslebens und seine Sympathie mit der sogenannten protestantischen Bewegung, wobei er durchaus mit Achtung von der Tätigkeit des „Deutschen Protestantenvereins“ spricht.

Auch viele deutsche Zeitschriften („Pfennig-Magazin“, „Magazin für die Literatur des In- und Auslandes“, „Gartenlaube“ etc.) haben in Kreutzwald einen aufmerksamen und teilnehmenden Leser gefunden. Die von ihm selbst herausgegebene illustrierte Zeitschrift „Ma-ilm...“ geht auf das „Pfennig-Magazin“ zurück, und sogar der Inhalt der ersteren stammt meistens aus dem letzteren.

Ausser der deutschen Literatur hat Kreutzwald, allerdings in deutschen Übersetzungen, auch einigermassen die englische und skandinavische kennen gelernt. Besonders ist seine Vorliebe für Ossian hervorzuheben, der auch

seinen „Kalevipoeg“ beeinflusst hat. Ebenso ist das romantisch-philosophische Epos des schweizerischen Schriftstellers Viktor Widmann „Buddha“ eine Lieblingslektüre Kreutzwalds in seinem Greisenalter gewesen.

Aus den übrigen Literaturen finden wir nur verstreute Bruchstücke, was zum Teil gewiss durch seine Unkenntnis der Sprachen zu erklären ist. Doch fehlt es bei ihm nicht an einigen wenigen Splittern aus Don Quijote, der russischen und sogar der lettischen Literatur. Der finnischen Literatur hat er mehr Aufmerksamkeit gewidmet. Das ist auch selbstverständlich, denn das damalige Finnland war ja ein Land, wo nationalromantische Bestrebungen besonders lebendig waren, und man beschäftigte sich dort in vielen Hinsichten mit Sachen, die dem Herzen Kreutzwalds nahe standen. Kreutzwald hat mit einigen hervorragenden Finnen des 19. Jhts. korrespondiert, und dadurch sind manche Früchte der finnischen Literatur ihm bekannt geworden. Aber mangelhafte Sprachkenntnis verhinderte auch hier ein vollständiges Verstehen der Literatur. Doch scheint der Kontakt Kreutzwalds mit dem Geistesleben des Brudervolkes verhältnismässig viele Punkte berührt und ihn zu seiner Arbeit aufgemuntert zu haben.

In der antiken Literatur ist Kreutzwald, wie es auf Grund der vorhandenen Materialien scheint, nicht besonders heimisch. Doch sind die antike Mythologie und die Epen Homers ein Gebiet, wo er sich verhältnismässig sicher fühlt.

Aber das Buch der Bücher, auf das Kreutzwald am öftesten zurückkommt, ist die Bibel. Aus ihr hat er bei jeder passenden Gelegenheit Verse und Paraphrasen in seine Artikel sowie in seine Briefe aufgenommen. Ein Gegner der kirchlichen Orthodoxie, misst er die Bibel mit dem Massstabe eines aufgeklärten Rationalismus.

Endlich können wir bei Kreutzwald auch ein gewisses Interesse für orientalische Religionen konstatieren (Brahma, Buddha), mit denen er wahrscheinlich nur durch zufällige Quellen bekannt geworden ist.

Kreutzwald hat hinsichtlich des europäischen Geisteslebens recht weite und verschiedenartige Interessen gezeigt. Freilich ist die Belesenheit des Werroschen Arztes nicht die eines Literaturspezialisten, aber das, was er geschrieben hat, zeigt ihn doch als einen für seine Zeit schon modernen, europäisch gebildeten Mann.

Nimeregister.

Nimede juures leiduvad arvud tähendavad lehekülgi. Tähtsamad nimedega ühenduses olevad leheküljed on trükitud rasvaselt. Sulgudes esinevad lk. nr. tähendavad kontekstist järeldatavaid nimesid.

- ABD — 18, 23, 26, 30, 34, 36, 40, 41, 168
 Abraham a Santa Clara — „Huy und Pfy! der Welt“ — 179
 Aabram vt. Piibel — A
 Adam vt. Piibel — A
 Adamson, J. (Adams.) — 29, 31, 34, 37, 41, 43, 44, 55, 65, 127
 Aesculap — 49
 Aesop — 54, 171; „Ronk ja vaud“, „Vares ja linnud“, „Hakk ja linnud“, „Kotkas, kass ja emis“ — 53
 Ahlquist, A. E. (Ahlq.) — 14, 51, 78, 79, 90, 152, 160—163, 166, 171, 174; „Suomalainen murteiskirja“ — 79, 163; „Säkeniä“ — 166; „Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta“ — 79, 161, 175
 Ahrens, E. — 20, 30, 69, 79, 86, 141, 149
 Aischylos — „Agamemnon“ — 178; „Palujannad“ — 52
 Ajaraamat vt. Piibel — Ajar.
 Akad. Kirj. Ühing (AKÜ) — 79
 Albrecht, F. — 122—124, 134, 184; „Religion“ — 74, 122—124, 127, 173, 175
 Aleksander I — 181
 Aleksander Suur — 53
 Allah — 45
 „Allgemeine Modenzeitung“ — 128
 Allunans, J. — 171; „Sehta, dabba, pashaule“ — 151
 Allunen vt. Allunans
 Alte-Jude vt. Piibel — Jehoova
 Anderson, W. — 101, 183
 Angely, L. — 115, 121, 172; „Fest der Handwerker“ — 115, 180; „Der Hanschen...“ — 115
 „Angervaksad“ — 53, 94, 95, 98, 132, 174
 Anni, A. — 103, 139, 145; „Kreutzwaldi „Paari sammukese“ algupärast“ — 97; „Kreutzwaldi saksakeelsed ballaadid“ — 110; „Saksak. lüür.“ — 19, 40, 48, 102, 108, 110, 117, 133; „Der Sommermorgen“ — 48; „Das Vaterhaus“ — 17
 Aphrodite — 49
 Apollon — 48, 55
 Apostlite teod vt. Piibel — Ap. t.
 Appelgren, H. — 153
 Argonautikad — 50
 Ariost — 16
 Aristoteles — „Politeia“ — 114
 Arndt, E. M. — 108, 120, 133; „Frühlingsball“, „Was ist des Deutschen Vaterland“ — 108
 Arnim, A. v. — 16, 106
 Arnim, Bettina — 119, 121, 134, 172; „Goethe kirjavahetus ühe lapsega“ — 119
 „Arstiteaduskonna üliõp. eksamite nimekiri“ — 11
 Arvelius, F. — 62
 Aspelin, J. R. — 153
 Aurora — 48
 Baggesen, J. — 16
 Becker, R. Z. — 62, 63, 75, 184; „Noth und Hilfsbüchlein...“ — 62, 134, 171
 Becker, W. G. — 74, 169; „Beruhigung“, „Es lebt kein Mensch...“ — 74
 Beise, Th. — 20
 „Beleuchtung des „Dialog zwischen zwei Freunden d. Ehstn. Sprache“ — 69, 79, 86, 149
 „Berliner Witzblatt“ — 179
 Bernard, Th. — 147, 171, 174
 Bidbai — 46
 Bileam vt. Piibel — B
 Blumauer, J. A. — 70, 71, 75, 133, 170, 184; „Ode an den Leibstuhl“ — 71
 Blumberg, G. — „Kreutzwald's Leben“ — 11, 12, 15, 16, 56, 63, 72, 83, 90, 109, 132, 138, 168

Blumberg (prl.) — 15
 Boecler, J. W. — 86
 Bodmer, J. J. — 80
 Bolte, J. — „Zeitschrift des Vereins für
 Volkskunde“ — 183
 Brachmann, L. K. — 118, 121; „Gerechtig-
 keit“ — 118
 Brasche (proua) — 84
 Braun — 22
 Brama (relig.) — 46, 173, 186
 Brant, S. — „Narrenschiff“ — 178
 „Brantweinspredigt“ vt. „Ue aasta sovi-
 mine“
 Brentano, Cl. — 107
 Brockhaus, H. — 131
 Brunhild vt. Nibelungid — Br.
 Brümmer, F. — „Lexikon d. deutschen
 Dichter...“ — 122
 „Buch der Beispiele der alten Weisen“
 vt. „Pantschatantra“
 Buckle, Th. — 142, 143, 174; „History
 of civilisation in England“ — 142
 Buddha (Buddhism) — 46, 135, 173,
 174, 186
 Burns, R. — 113, 141, 143, 173
 Böhme, J. — 61
 Böttcher — 182
 Büchner, A. — „L'Hercule de l'Estonien“
 — 131
 Bürger, A. — 16, 80—82, 84, 170, 185;
 „Am Neujahrstage“ — 80; „Histori von
 der... Prinzessin Europa...“ — 82;
 „Lenore“ — 80, 81, 170
 Byron, Lord — 109, 114, 141—143, 171,
 173, 176
 Camphausen, W. — 179
 Castrén, M. A. — 152, 159, 166, 171;
 „Reiseerinnerungen...“ — 160; „Vor-
 lesungen über die Finnische Mytho-
 logie“ — 159, 160, 166; „Was bedeu-
 ten Wörter Jumala u. Ukko...“ — 159
 Cato, Dionysius — 148
 Cervantes — 149; „Don Quijote“ — 16,
 149, 171, 186; Sancho — 149; „La
 Gitanella“ — 119
 Chamisso, A. v. — 16
 Chemnitz, M. F. — 114, 120, 133, 169;
 „Schleswig-Holsteinisches Bundeslied“
 — 114
 Christiani, A. F. — 38, 125
 Cichorius, L. E. — 53, 60
 Claeser (Dr.) — 89, 92

„Classiker des In- u. Auslandes“ (Sise-
 ja välism. klass.) — 131, 143, 175
 Coplick, J. — 51

Danaos (Fass d. Danaiden) — 52
 „Der dankbare Fürstensohn“ — 28, 70
 Darwin, Ch. — 126
 Deinhardstein, L. — 116, 121, 133, 169;
 „Die verschleierte Dame“ — 116
 Demidoff — 33
 „Der deutsche Protestantenverein und
 seine Bedeutung...“ — 125
 Diogenes — 53
 Dionysiäker — 50
 Donner, O. — 152, 163, 164, 166, 174;
 „Kalevipoeg jumalaistarulliselta... kan-
 nalta“, „Der Mythos von Sampo“ — 164
 Duller, E. — „Willst du Christ dich nen-
 nen...“ — 124
 Dupuis, Ch. F. — 49, 50, 147, 174; „Ori-
 gine de tous les Cultes ou religion uni-
 verselle“ — 50
 Döring, H. — 97
 Dürr, O. F. — 128
 „Düsseldorfer Monatsheft“ — 179

Ebner-Eschenbach, M. — 118
 Eckermann, J. P. — „Gespräche mit
 Goethe“ — 95
 Edda — 137
 „Eesti Biograafiline Leksikon“ — 103
 Eesti Kirjameeste Selts — 153
 „Eesti Kirjandus“ (E. Kirj.) — 64
 „Eesti Kultuura“ — 93
 „Eesti Postimees“ — 31, 37, 125, 164
 „Eestirahva Ennemuistessed jutud“ (Mär-
 chen) — (73), 101, 104, 107, 130, 141,
 162, (172), 182, 185; „Kuda üks ku-
 ningapoeg karjapoisi põlves üleskasvis“
 — 183; „Loppi ja Lappi“ — 101, 185;
 „Udumäe kuningas“ — 103; „Wie die
 7 Schneider in den Türkenkrieg ziehen“
 — 104
 Eeva vt. Piibel — E.
 Eichendorff, J. F. v. — 110, 121, 172;
 „Teretus“ — 110
 Eisen, M. J. — „F. R. Faehmann folklo-
 ristina“ — 159
 Eisenschmidt, H. — 101
 Ekermann — 95
 Ello vt. „Ma-rahva Kalender“ — „Leina-
 laul“ — E

Els vt. „Kas. Kal.“ — „Pöllup. jutt“ — E
Elysium — 49
Engelhardt, A. vt. Roos, Richard (ps.)
Ernsthausen, C. A. E. v. — „Aus d. Her-
zensprobe...“ — 181
Eros — 49
„Esthonia“ (korp.) — 35
Estri raamat vt. Piibel — Est.
Europaeus, D. E. D. — 152, 159
Everth, J. W. R. — 82

Faehlmann, F. R. (Faehl.) — 12—14, 17,
19—21, 23, 26, 30, 32, 33, 35, 38, 50,
52, 54, 55, 57, 63, 64, 66—68, 71, 73,
77, 80, 86, 87, 89, 91, 92, 100, 103, 107,
114, 117, 119, 129, 145, 148, 149, 153—
(156), 166, 169, 170, 175, 178, 182
„Faehlmann'i Album“ — 159
„Faehlmann's Leben“ — 33, 54, 71, 77,
86, 87, 92, 103, 117
Fichte, I. G. — 102, 103, 120, 134, 172, 175
„Finnische Geschichte“ vt. Yrjö-Koskinen
„Oppikirja...“
Finnische Literaturgesellschaft vt. Soome
Kirj. Selts
Freiligrath, F. — 16, 113, 121, 134, 141,
172, 173; „Väljarändajatele“ — 113
„Freundesgruss an die gelehrte Estn. Ge-
sellschaft...“ — 108
Frey, P. v. — 65

Ganander, Chr. — „Soome mütoloogia“
— 159
„Gartenlaube“ — 132, 175, 185
Gelehrte Estn. Gesellschaft vt. Õpetatud
Eesti S.
Gellert, Ch. F. — 65, 82, 170; „Fabeln
und Erzählungen“ — 65; „Der Greis“
— 66; „Die Missgeburt“ — 65, 66;
„Der Tanzbär“ — 66
„Genoveva“ vt. „Jenoveva“
„Geschichte d. Civilisation in England“
vt. Buckle — „History...“
Gleim, J. W. L. — „Drei Federn hat Jean
Paul...“ — 67
Glück, E. vt. Paoli B.
Goedeke — 106
Goethe, J. W. — 16, 56, 71, 72, 77, 82—
84, 88—96, 97, 109, 111, 119, 126, 133,
138, 169, 172, 176; „Egmont“ — 93;
„Faust“ — 12, 90—93, 96, 132, 133,
168, 170, 172, 185; Dichter — 90; Di-

rektor — 90, 91; Faust — 91, 93;
Herr — 91; Lustige Person — 90;
Mephisto — 92; Schüler — 92; „Fischer“
— 89, 172; „Musen u. Grazien in d.
Mark“ — 89, 96; „Rechenschaft“ —
89, 96; „Sänger“ — 88; „Torquato
Tasso“ — 93, 172; „Werther“ — 138;
Werther — 78; „Zahme Xenien“ — 89
Goldsmith, O. — 16, 148; „Landprediger
von Wakefield“ — 82
Goliath vt. Piibel — G
Gott vt. Piibel — Jumal
Gratias 183
Grimmid (vennad) — 103, 107, 120, 134
Grimm, J. — 107, 120, 155, 170, 185;
„Deutsche Mythologie“ — 107, 108
„Guckkastenlieder“ — 71

Hagedorn, F. v. — 66, 75, 133, 170, 171,
184; „Johann d. muntre Seifensieder“
— 67, 75
„Halbikära Hans“ — 100
Haman vt. Piibel — H
Hamann, J. G. — 77, 106, 120
Hauff, W. — 16, 70, 110, 121, 134, 171,
185; „Märchen-Almanach...“, „Mit-
theilungen aus d. Memoiren d. Satan“
— „Wer seines Leibes...“, „Noorte-
meeste rõõmulaul“, „Priusele“, „Sõja-
mehe hommikulaul lahingu eel“, „Vahi-
soldati laul öösi“ — 110
Haug, J. Ch. — 74, 76, 133, 169; „Gott
wohnt in mir und ist mein Quell“,
„Schreck, Verwendung, Melancholie“,
„Schwelgens letzte Worte“ — 74
Hea karjane vt. Piibel — Kristus
Hebel, P. — 28, 99—102, 133, 165, 185;
„Allemannische Gedichte“ — „Hans
und Verene“ — 99, „Rheinländische
Hausfreund“ — 99; „Schatzkästlein...“
— 99—101, 170, 171; „Allgemeine Be-
trachtungen über das Weltgebäude“,
„Blutregen“, „Drei Wünsche“ — 101,
„Eidexen“ — 28, 101, „Die Erde u. die
Sonne“, „Die Fixsterne“, „Frosch-
regen“ — 101, „Gutes Wort, böse That“
— 100, „Hutregen“ — 101, „Kannit-
verstan“ — 100, „Kometen“, „Maul-
wurf“, „Mond“, „Planeten“, „Schwefel-
regen“ — 101, „Seltsamer Spazierritt“
— 100, „Steinregen“ — 101, „Unerhof-
tes Wiedersehen“ — 100, „Von den

Prozession-Raupen“, „Von den Schlangen“ — 101
 Hegel, G. W. F. — 61
 „Heija, Prinzchen, Heija!“ — 180
 Heine, H. — 16, 51, 109, 111—113, 121, 134, 172, 176, 185; „Arg põgeneja“, „Armastuse saladus“, „Armujooobnus“ — 112, „Heimkehr“ — 113, „Kevade öö“, „Kindel ja kõikuv“, „Lühike pettus“ — 112, „Pitkalt kiigub paadikene“ — 51, „Sinisilmad“, „Soovitus“ („Ich wollt' meine Schmerzen ergössen“) — 112, „Tannhäuser“ — 180, „Vaikne kelluke“ — 112
 Heinrich der Löwe — 104
 Henrici, Chr. F. vt. Picander (ps.)
 Herakles (Hercules) — 50, 51, 131
 Herder, J. G. — 75, 77, 78, 82, 106, 120, 133—135, 138, 169, 170; „Blumenlese aus morgenl. Dichtern...“, „Das Bleibende“, „Lockmann's Weisheit“, „Das Schweigen“, „Der Spiegel in Dunkeln“, „Strenge gegen sich selbst“, „Unwissenheit“, „Vergangenheit u. Zukunft“, „Das wahre Lob“, „Der Weg zum Wissenschaft“, „Wissenschaft für Andere“ — 78; „Ideen zur Philosophie...“ — 77, „Stimmen d. Völker...“ — 107
 Herr vt. Piibel — Jumal
 „Hiawatha“ — vt. Longfellow — „The song of H.“
 „Himmelsgänger“ — 20, 22, 29, 32, 45, 118, 181
 Hirsch, G. — 35
 Hoffmann, E. T. A. — 104, 120, 133, 169, 185; „Fantasiestücke...“ — 104
 Hoffmann von Fallersleben, A. H. — 113, 121, 134, 172; „Abschied der Zugvögel“ — 113; „Maiglöckchen u. Blümelein“ — 112, 113
 Hoffman, F. — 118, 121, 133, 171; „Die Geschichte von Reineke dem Fuchs“ — 88; „Land- u. See-Bilder“ — 118
 Hogarth, W. — 143
 Holberg, L. — 16, 72, 144, 174; „Don Raudu de Colibredos“, „Mäeotsa Jeppe“ — 144
 Holland, L. v. — 46
 Holtz, O. R. — 11, 82, 83, 168
 Homeros — 16, 51, 80, 82, 137, 140, 170, 171; Eeposed — 48, 51, 52, 55, 174, 186; „Ilias“ — 49, 51; „Odysseia“ — 49, 51, 52, 80

Horatius (Horaz, Roomarahva laulik) — 53—55, 171, 174; „Ars poetica“ — 54
 „Horen“ — 118
 Houwald, E. Chr. F. v. — 105, 106, 172, 185; „Buch für Kinder gebildeter Stände“ — „Madonna della Sedia“, „Das erste Lied“ — 106; „Fluch und Segen“, „Der Leuchthurm“ — 105; „Lied“ — 106
 Huber, T. — 74
 Humboldt, A. — 16, 95, 126, 172
 Humboldt, W. — 16
 Hupel, A. — 34
 Hurt, J. — 26, 100, 103, 130, 153, 158, 162, 163, 171
 „Häda ja Abi-raamatukene...“ — 62, 63
 Hölty, L. — 78, 79, 82, 101, 170, 185; „Aufmunterung zur Freude“ — 79; „Elegie“ — 78, 79, 170; „Lebenspflichten“ — 79; „Nutulaul isa haua juures“ — 78
 Hypatia — 61
 Hypermenstra — 52
 „Ich wollt' meine Schmerzen ergössen...“ vt. Heine — „Soovitus“
 Iisak vt. Piibel — I
 „Ilias“ vt. Homeros — I
 Immermann, K. — 16
 Inimese Poeg vt. Piibel — Kristus
 „Inland“ — 36, 79, 86, 149
 Isa vt. Piibel — Jumal
 Isis (Reisen der) — 50
 Israeli jumal vt. Piibel — Jehoova
 Issand vt. Piibel — Jumal
 Jacopone de Todi — 148; „Stabat mater dolorosa“ — 13, 148, 149, 169, 174
 Jahve vt. Piibel — Jehoova
 Jakob vt. Piibel — J
 Jakob (Toa) — 138, 139
 Jakobson, C. R. (Jak.) — 28, 58, 77, 84, 94, 112, 127, 163, 178; „Isamaa kõned“ — 54; „Veikene Geograafia...“ — 164
 Jannsen, J. W. — 21—23; 125; „Eesti laulik“ — 108
 Jean Paul (Richter) — 67, 97—99, 102, 133, 135, 136, 157, 169, 170, 172, 185; „Flegeljahre“ — 99; „Hesperus“ — 97; „Krähwinkel“ — 99; „Leben des vernünftigen Schulmeisterlein Maria Wuz...“ — 97; „Sämtliche Werke“, „Unsichtbare Loge“ — 98

Jedai Chan vt. Schiefner — „Heldensagen...“

Jeesus vt. Piibel — Kristus

Jehoova vt. Piibel — J

„Jenoveva“ — 58, 59, 132, 168, 184

Jeremia Nutulaul vt. Piibel — Nut.

Jeremia raamat vt. Piibel — Jer.

Jesaia raamat vt. Piibel — Jes.

Johannese evang. vt. Piibel — Joh.

Johannese ilmut. raam. vt. Piibel — Ilm.

I Johannese raam. vt. Piibel — I Joh.

Juditi raam. vt. Piibel — Jud.

Jung, J. — 153

Juno — 49

Jupiter — 48

Juvenal — 178

„Järelejäänud paberid“ (Kreutzwaldi kirjanduslik pärandus, noorpõlve märkmik, noorpõlve lehed, paberid jne.) — 60, 61, 76, 77, 83, 133, 168, 169, 181; „Allgemeine Modenzeitung“ — 128; Becker, W. G. — „Beruhigung“, „Es lebt kein Mensch...“ (charade) — 74, 169; Brachmann, L. K. — „Gerechtigkeit“ — 118; Cichorius (loengud) — 53, 60; Deinhardstein, L. — „Die verschleierte Dame“ — 116, 169; Ernsthausen, C. A. E. — „Aus d. Herzensprobe...“ — 181; Gleim — „Drei Federn hat Jean Paul...“ — 67; Goethe — „Egmont“ — 93; „Torquato Tasso“ — 93, 169, 172; Haug — „Gott wohn in mir...“ (logogriff), „Schreck, Verwendung, Melancholie“ (logogr.), „Schwelligens letzte Worte“ — 74, 169; „Heija, Prinzchen, Heija!“ — 180; Herder — „Blumenlese...“ — 78, 169; Hoffmann, E. T. A. — „Fantasiestücke...“ — 104, 169; Huber, Th. — 74; Jean Paul — „Auszug aus J. P. F. Richters Leben...“ — 97, 169; Kotzebue — „O, hütet euch um mich zu klagen...“ — 72, 169; Körner — „Reizend sind der Liebe Freuden“ (logogriff) — 109; Langbein — „Der Aufhelfer“, „Gedanken bei einem Holzschnitte“, „Des Pfortners Bericht“ — 70; [Morgensstern] — Kreeka ajaloost (loeng) — 53, 169; „Die Muse. An Ihre Kaiserliche Majestät... Elisabeth Alexiewna“ — 180; Neuffer — „Die schnelle Antwort“ — 102; Nostradamus — 148; 169; [Oettingen] — „Ich kenn' ein Auge...“

— 116, 169; Ortlepp — „Noch ist Polen nicht verloren“ — 114; [Ossian] —

„Der Krieg von Inis-Thona“ — 139, 170; „Pendants zu Schillers Kindesmörderin...“ — 180; „Rede eines

katholischen Paters...“ — 181; Roos, Richard — Sängers Epistel...“ —

117; Scott — „Robin d. Rothe“ — 141, 169; „Stabat mater dolorosa“ [Jacopone de Todi] — 148, 169; Uhland —

[„Das Ständchen“] — 110; [Vogl] — „Wittekind“ — 115; Wagner, E. —

„Die reisenden Maler“, „Wilibalds Ansichten des Lebens“ — 99; [Weber, C. M.] — „Preciosa“ — 119, 172;

„Weit, weit kann ich daher gezogen...“ — 180; „Willkommen Erde, die das

Sterbliche...“ (tiraad) — 181; Zimmermann — „Ueber d. Einsamkeit“ —

60, 61, 169

„Järelhomeroose eeposed“ — 50

„Järelpöiming“ vt. „Viru I. 1.“ — J

Jürgenson, D. — 62—64

Jürgenstein, A. — „Kreutzwaldi vabameelsus“ — 93

„Kalevala“ — 51, 97, 139, 143, 153—160, 164—166, 171, 174; Kullervo — 155,

156, 158, 166, 174, 177; Sampo — 157, 164, 174

Kalevipoeg, vt. „Kalevipoeg“ — K

„Kalevipoeg“ (Kp.) — 24, 27, 31, 32,

34—37, 50—55, 58, 67—69, 73, 76, 79,

80, 86, 90—93, 96, 105—108, 113, 120,

130, 131, 136, 139—142, 144, 145, 147,

149, 154—160, 162—166, 170—173,

177—179, 183, 185, 186; Kalevipoeg —

22, 50—52, 55, 76, 105, 120, 139, 154,

156, 164; Saarepiiga — 139, 156, 158; Sohni — 159; Vanemuine — 159

„Kalur“ vt. Goethe — „Fischer“

Kant, I. — 103, 120, 134, 172, 175; „Puhta mõistuse kriitika“ — 102

Karttunen, M. — „Kalevinpoegin Kokoonpano“ 50, 145, 158, 170

„Kasuline Kalender“ (Kas. Kal.) — 65, 71, 81, 129, 171; „Kalendri pildikeste seletuseks“ — 85; „Kalivornia-maa kulla-rikusest“ — 30; „Kotkas, kass ja emmis“ — 53; „Löpfe-sõnna“ — 130;

„Maakera loomisest“ — 18, 24; „Põllupapi jutt“ — 18, 29, 35, 64, 81, 85, 86, 181, 182; Els — 85; „Kui kauaks jääd

sa viibil... (luul.) — 181; „Laul“ — 181; „Mis mööda on, se läinud...“ — 182; „Teadaandmine“ — 24, 118
 Keil, E. — 132
 Keschub Chunder Sen vt. „Mis Brama usutunnistuse... seltsi liige...“
 „Kilplased“ — 58, 59, 73
 Kind, F. — 119
 „Kirchenfackel“ — 122
 „Kirjallinen Kuukauslehti“ — 163, 164
 „Kladderadatsch“ — 131
 Kleist, E. — 71, 75; „Kevade“ — 71
 Kleist, H. — 16
 Klopstock, F. G. — 16, 76—78, 82, 135, 138, 170, 185; „Psalm“ — 76
 „Des Knaben Wunderhorn“ — 107
 Knüpffer, A. F. J. — 29
 Koguja raam. vt. Piibel — Kog.
 Kohtumõistjate raam. vt. Piibel — Koht.
 Koidula, L. (Koid.) — 14, 15, 19, 22, 26—28, 30, 36, 37, 43, 44, 48, 49, 51, 52, 57, 58, 69, 72—74, 78, 81, 84, 85, 90, 92—94, 98, 99, 105, 107, 111—113, 117, 119, 123, 125, 126, 131, 135, 141, 142, 148, 157, 162, 163, 172, 178, 179, 183; „Ema-jõe ööpik“ — 119; „Näed kõrged pilved“ — 113; „Pitkalt kiigub paadikene“ — 51
 Kopisch, A. — 115, 121, 134, 172, 185; „Historie von Noah“, „Trinkenlied“ — 115
 „Kost käub tühja jutto te?“ vt. Gellert
 „Missgeburt“
 Kotzebue, A. v. — 62, 72, 73, 75, 132, 134, 144, 168, 169—171; „Die jüngsten Kinder meiner Laune“ — 73; „O, hütet euch um mich zu klagen“ — 72; „Trunkenbold“ — 72, 144
 Kramer — „Die Liebeswünsche“ — 181
 Krause, H. — 126, 173
 „Kreutzwaldi elulugu“ vt. Blumberg —
 „Kreutzwald's Leben“
 Kreutzwaldi kirjanduslik pärandus vt. „Järelejäänud paberid“
 Kreutzwaldi noorpõlve märkmik vt. „Järelejäänud paberid“
 Kreutzwaldi noorpõlve lehed vt. „Järelejäänud paberid“
 Kreutzwaldi paberid vt. „järelejäänud paberid“
 Kreutzwaldi Mälestuse Jäädvustamise Selts — 15
 Krimhild vt. Nibelungid — K

Kristus vt. Piibel — Kr.
 Krohn, J. — 52, 84, 152, 163, 164, 166, 174, 175; „Heimathsort der Kalevala“, „Viron kielioppi suomalaisille“ — 164
 Krummacher, F. A. — 74
 Kruse, F. K. A. — 42
 Krölov, I. — 150, 174
 „Kui kauaks jääd sa viibil“ vt. „Kas. Kal.“ — „Pöllup. jutt“
 Kullervo vt. „Kalevala“ — K
 Kuningate raam. vt. Piibel — Kun.
 „Kuulsa Võro linna mehhe nõu“ — 20, 29, 36, 91
 Köhler, J. — 21, 23, 32, 63, 103, 131, 142
 Körber, C. E. A. — 31, 66, 91; „Täht-raamat“ — 66
 Körner, Th. — 108, 109, 120, 134, 171, 185; „Leyer und Schwert“ — 108; „Reizend sind der Liebe Freuden“ (logogriff), „Schwertlied“, „Trost“ — 109
 Laakmann, H. — 59, 62, 81, 164
 Langbein, A. F. — 70, 75, 133, 169, 170; „Der Aufhelfer“, „Gedanken bei einem Holzschnitte“, „Der Mond an die Dichter“, „Des Pförtners Bericht“, „Der Zecher“ — 70
 „Laul kellast“ vt. Schiller „Kellalaul“
 „Laulu kellost“ vt. Schiller „Kellalaul“
 Laulu raam. vt. Piibel — Psl.
 „Laupäeval 11 märtsil on ... Ernst Keil ... [surnud]“ — 132
 „Ledamöter Förteckning“ — 165
 Lehmann, J. — 130
 „Lembitu“ — 47, 135, 173, 174, 178
 Lenau, N. — 16, 61, 109—111, 121, 134, 172, 176, 185; „Armastuse pidu“, „Enne ja praegu“, „Kaljuküngas“, „Kevade“, „Kuupaiste“, „Körkjalaulud“, „Körves“, „Minu kandlile“, „Minu pruut“, „Möödaläinud aeg“, „Nukker meel“, „Palumine“, „Sinu pilt“, „Sügisel ettevõetud nõu“, „Udu“ — 111
 Leonidas — 53
 Lessing, G. E. — 74—76, 134, 171; „Nathan“ — 75
 „Das Lied von Hiawatha“ — vt. Longfellow — „The song...“
 „Linda“ (selts) — 35
 Longfellow, H. Wadsworth — 143; „The song of Hiawatha“ — 143, 174
 Looja vt. Piibel — Jumal
 „Looming“ — 17, 83, 106

Lossius, E. F. — 57
 Lossius, K. F. — „Unterhaltungen für Kinder...“ — „An einem Fluss...“ — 79
 Lot vt. Piibel — L
 Loti naine vt. Piibel — L. n.
 Lucian — 52
 Luther, M. (Wittenbergi usutunnistaja, usuisa) — 17, 57, 58, 169, 171; „Ein feste Burg...“ — 57; „Katekismus“ — 17, 57, 167
 Luuka ev. vf. Piibel — Luuk.
 Lönnrot, E. — 20, 37, 97, 139, 152—157, 159, 165, 166, 170, 174
 Löwe, F. — 107
 „Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust“ — 55
 „Lühikene tähhelepannemeine Maailma-Kerrest“ — 57, 100
 „Lühikene õpetus tervisse hoidmisest“ — 33
 Lyda (Koidula) — 119

„Maa- ja mere pildid“ (Ma- ja Merre pildid) — 24, 26, 118, 130
 Macpherson, J. — 137, 139—141, 143, 155
 „Magazin für d. Literatur des Auslandes“ (Väliskirj. mag.) — 130, 131, 175, 185
 „Ma-ilm...“ — 28, 100, 129, 130, 169, 185; I „Ees-sõnna“ — 28; „Hindu rahva naerotõ teggija...“ — 24, 25; „Kudda vette-uppund innimesi ellusse tulleb aidata“ — 31; „Lühikene õppetud Ma-ilmast“, „Ma- ja päike“, „Välvli-vihm“ — 101; II „Ku“ — 101; „Roma linn“ 36; „Verre-vihm“ — 101; III „Kivvi-vihm“, „Konna-vihm“, „Kübbara-vihm“, „Mut“, „Rändavad tähhed“, „Rändavad ussikesed“ — 101; IV „Kirja läbbi sõnumi andmisest“ — 30; „Sabbaga tähhed“ — 101; „Sissalikud“ — 29, 101; V „Kinni-tähhed“ — 76, 101; „Maddudest“ — 101; „Pühha neitsi Maria jumaliku lapsega“ — 106
 Malm, C. E. — 94; „Vana ja Uut“ — 84
 Mannteuffel, P. — „Villem Navi ellopävad“ — 63
 „Ma-rahva Kalender ehk Täht-ramat“ — 23, (32), (41), 57, (65), (87), (100); „Esel und Löwe“, „Kost käub tühja jutto te?“ — 66; „Leinalaul...“, Ello — 78; „Neujahrslied“ — 80; „Veneriigist“ — 20, 40

Marbach, G. O. — 58
 Mari vt. „Virus 1. l.“ — „Leinalaul“
 Maria (kuninganna) vt. Schilleri „Maria Stuart“
 Maria poeg vt. Piibel — Kristus
 Marie (Kr-i tütar) — 79
 Markuse ev. vt. Piibel — Mark.
 Masing, K. J. — „Piibli luggud“ — 91
 Masing, O. W. — 45, 64
 Matteuse ev. vt. Piibel — Matt.
 Matthisson, F. v. — 79, 101
 „Meelejahutaja“ — 106
 Meister vt. Piibel — Kristus
 Mephisto vt. Goethe „Faust“
 Merkel, G. — 73, 77
 Methusalem vt. Piibel — M
 Michel — 127
 Michel de Notredame vt. Nostradamus
 Mickwitz, C. — 92
 Miltiades — 53
 „Mis Brama usutunnistuse (religioni) seltsi-liige Keschub Chunder Sen Kristuse ja kristuduse üle ütleb“ — 46
 „Mis mööda on, se läinud...“ vt. „Kas. Kal.“ — „Pöllup. jutt“
 „Mittheilungen über Volkslieder...“ — 154
 Mohnike, G. — 145
 „Morgenblatt“ — 74
 Morgenstern, K. — 12, 53, 90, 132, 168, 169, 184
 Mosen, J. — 114, 120, 133, 169; „Das vierte Regiment“ — 114
 Mooses vt. Piibel — M
 Moosese raam. vt. Piibel — Moos.
 Mozart, W. A. — „Don Juan“ — 179
 Muhamed — 45, 47, 173.
 „Musenalmanach“ — 118
 Musäus, J. K. — 16, 70, 71, 75, 110, 170;
 „Volksmärchen der Deutschen“ — 70
 „Mötte salmikud“ — 81
 „Märchen“ vt. „Eestirahva Ennem. jutud“
 Müller, Max — „Eine Missionsrede“ — 46
 Müller, Max (keelet.) 142, 143, 174; „Lectures on the science of language“ — 142
 Müllner, A. G. A. — 105; „Die Schuld“ — Oerindur — 179

Napoleon — 108
 Neuffer, Chr. L. — 102; „Die schnelle Antwort“ — 102
 „Neujahrslied“ vt. Voss — „Am Neujahrstage“

„Neujahrswunsch“ vt. „Ue aasta sovi-
mine“
Neus, A. H. — 26, 178
Nibelungid — 12, 56, 57, 58, 168, 171,
184; Brunhild, Krimhild — 57
Nostradamus (Michel de N.) — 148, 169;
„Centurien“ — 148
„Notiz über alte Gräber“ — 144
„Nutulaul isa haua juures“ — 78, 79
Oberon vt. Wieland — „Oberon“, Shakes-
peare — „Suveöö unenägu“
Odysseia vt. Homeros — „Od.“
Oedipussage — 52
Oettingen, E. M. — 116, 121, 169; „Ich
kenn' ein Auge...“ — 116
Olymp, Olümpos — 48, 49
Oras, A. — „Kreutzwaldi mõttesalmide
algupärasusest“ — 83
Orpheus — 50
Ortlepp, E. — 114, 120, 133; „Noch ist
Polen nicht verloren...“ — 114
Ossian — 16, 78, 106, 135, 137—141, 143,
155, 170, 185; Fingal — 137; Selma —
138; „Der Krieg von Inis-Thona“ —
139, 170
Oswald vt. Zschokke — „Goldmacher-
dorf“
Ovidius — 107
„Paar sammukest...“ — 97, 170
„Paar sõnna koggokonna ramatokoggo-
dest“ — 31
Paavst (Rooma) — 21, 126, 127, 173
Pabst, Chr. E. — 29
„Pallokolmio-mitanto“ — 165
Panat, Chevalier de — 180
„Pantschatantra“ — 46, 173
Paoli, B. (Glück, E.) — 117, 118, 121,
134, 171, 176
Paris-Apfel — 51
Parrot, G. F. — 60
Pater Narcissus — 181
Paulus vt. Piibel — P
Pauluse raam. Eevesuse rahvale vt. Piibel
— Eev.
Pauluse raam. Filipi rahvale vt. Piibel
— Fil.
Pauluse raam. Heebrea rahvale vt. Piibel
— Heebr.
Pauluse raam. Kalatia rahvale vt. Piibel
— Kal.
Pauluse raam. Korintuse rahvale vt. Piibel
— Kor.

Pauluse raam. Rooma rahvale vt. Piibel
— Rooma
Pauluse raam. Tessalonika rahvale vt.
Piibel — Tess.
Pauluse raam. Timoteusele vt. Piibel —
Tim.
Peetrus vt. Piibel — P
Peetruse raam. vt. Piibel — Peetr.
Pegasus — 34
Penia vt. Wieland — „Diana und Endy-
mion“
„Penny-Magazine“ — 128
Pert, J. — 64
Pestalozzi, H. — 11
Peterburi Eesti Selts „Edasi“ — 26
Peterburi Teaduste Akadeemia — 164
„Petersburger Zeitung“ — 27, 156
Peterson, Kr. J. — 55, 77, 103, 175
Petuhov, E. V. — 11
„Pfennig-Magazin“ — 24, 36, 128, 129,
130, 133, 170, 175, 185; „An Jeden“,
„Anwendung der Zeit...“, „Christoph
Columbus“ — 128; „Das kalte Wasser
als das beste Mittel...“, „Mässigkeits-
vereine...“, „Die Vortheile des Spa-
rens“ — 129
Pharao vt. Piibel — Ph.
Phönix — 49
Picander (Henrici) — 74, 183; „Picanders
Gedichte“ — 183
Piibel — 10, 17—45, 47, 63, 75, 123, 125,
127, 137, 167, 168, 186; Aabram (Abram,
Abraham) — 20, 26, 33; Aadam (Adam)
— 19, 44; Ajar. — 23; Ap. t. — 35, 36;
Bileam — 22; Eev. — 38, 39; Eeva
(Eva) — 19; Est. — 23; Fil. — 39;
Goliath — 19; Haman — 23; Heebr.
— 41; Iisak — 26; Ilm. — 18, 23, 41;
Jakob — 21, 26; Jehoova (Alte-Jude,
Israeli jumal, Jahve, vana-pappa jne.)—
21, 23, 25, 26, 43, 44, 89; Jer. — 23, 25,
26, 41, 42; Jes. — 25, 42; Joh. — 32, 34,
35; I Joh. — 40; Jud. — 26; Jumal (Gott,
Herr, Isa, Issand, Looja, vanaisa, Vater,
Schöpfer jne.) — 18, 20—22, 24, 26,
28, 29, 31—41, 43, 44, 57, 69, 76, 77, 87,
89, 91, 113, 114, 118, 122, 125, 127, 135;
Kal. — 38; Kog. — 25; Koht. — 22;
Kor. — 37, 38; Kristus (Jeesus, Hea
karjane, Meister, Poeg, Maria poeg,
Õnnistegija, Opetaja jne.) — 20, 29—
39, 43—45, 55, 123, 174; Kun. r. — 23;

Lot — 20; Loti naine (abikaasa) — 20; Luuk. — 27—30, **32—34**, 41; Mark. — 29, **32**; Matt. — 27—**32**, 41; Methusalem — 20; Mooses (Moses) — 22, 27, 32, 33, 43, 71, 127; Moos. — 18—**22**, 41; Nut. — 26; Paulus — 36—40; Peetrus, Peetr. — 40; Pharao — 21; Psl. — 23, 24, 41, 42, 76, 77; Rooma — 36, 37; Saam. — 22, 23; Saara — 33; Salomon (Salomo) — (22), 23, 25, 29; Saul — 22; Saulus — 36; Simson — 22; Tess. — 39; Thomas — 35; Tim. — 40; Uus-Testament — 27, 41, **42, 44**, 45; Vana-Testament — 22, 23, 26, 27, 41, 42, 44; Öp. sön. 25, 42

„Pisukesed õiendused ehk: vastus vastusele...“ — 125

Platen, A. v. — 16

Plato vt. Wieland „Diana und Endymion“

Plutarch — 148

Polko, E. — 118, 121, 134, 172

Pope, A. — 60, 61, 80

Porro-Wardja — 26, 168

Pott, F. — 131

Protestantenverein — 125, 126, 173, 185

Protestantide Ühing vt. Protestantenverein.

„Protestantische Flugblätter“ — 126

„Põllumehe nõuandja“ — 31

„Pärmi Jaago unenägu“ — 72, 144

Pyrker, J. L. — 16

„Rahunurme lilled“ — 65, 171

„Rahvad ja nende võitlemised“ — 18, 34

„Rahva Lõbu-leht“ — 88

Raphael — Madonna della Sedia — 106

Reiman, W. — 9, 52, 93, 158, 177; „Fr. Reinhold Kreutzwald“ — 93

Reinthal, C. (Reinth.) — 20, 25, 27, 28, 30—34, 41, 58, 68, 69, 73, 80, 81, 88, 89, 91, 92, 94, 113, 127, 136, 140, 141, 143, 157, 159, 177, 179, 183

„Reinuvader rebane“ — 88, 130, 161

Reinwald, A. — 9, 177

Renvall, K. — 161

Reuter, F. — 115, 116, 121

Richardson, S. — 97, 135

„Rigaer Zeitung“ — 75

Roomarahva laulik vt. Horatius

Roos, J. — „F. R. Kreutzwald'i „Maa- ja Mere-piltide“ algupära“ — 88, 118

Roos, Richard (Engelhardt) — 117, 121,

172; „Sängers Epistel aus dem Himmel...“ — 117

Rosenplänters „Beiträge“ — 107

Rousseau — 60, 61, 78, 137

Rubanus, Crotus — 179

Rudbeck vt. Salmelainen

Runeberg, J. L. — „Lipnik Ståli laulud“ — „Torpflücken“ — 152, 174

„Russische Heldensage“ — 150

Rydenius, A. — 48

Saamueli raam. vt. Piibel — Saam.

Saar, G. — „Kreutzwaldi mõnede mõttesalmikute algupärad“ — 65; „Johan Heinrich Wih. Witschel'i „Hommiku ja õhtuohvrite eestindused“ — 65

Saara vt. Piibel — S

Saarepiiga vt. „Kalevipoeg“ — S

Sachs, Hans — 58, 182, 169, 184

Sachssendahl, E. (Sachs.) — 13, 20, 26, 27, 29, 35—38, 51—54, 57, 66, 68, 84, 87, 89, 90, 91, 98, 115, 139, 140, 154—156, 159—161, 165—167, 170, 179, 180

„Sakala“ — 18, 34, 46, 85, 125

Sakaria, H. — „Kreutzwald ja Jean Paul“ — 97

Salis-Seewis, J. G. v. — 101, 102, 138; „Letzter Wunsch“ — 102

Salmelainen, E. (Rudbeck)—165, 166, 175

Salomon vt. Piibel — S

Sampo vt. „Kalevala“ — S

Saphir, G. M. — 113, 114, 121, 134, 171, 172

Saul vt. Piibel — S

Saulus vt. Piibel — S

Schelling, F. W. J. v. — 61, 102, 103, 119, 120, 133, 172, 175

Schenkel, D. — 125, 173; „Der deutsche Protestantenverein und seine Bedeutung...“ — 125

Schiefner, A. (Sch.) — 22—28, 34, 35, 37, 40, 42, 47, 49—51, 54, 62, 63, 69—71, 73, 80, 85, 88—92, 95, 97, 99, 104, 113—116, 118, 120, 130, 131, 136, 141, 144, 147, 150, 155—157, 159—166, 168, 170, 171, 174, 175, 178—180, 182, 183; „Heldensagen der minussinischen Tataren“, Jedai Chan — 47; „Kullerwo-Episode“ — 155

„Schildbürger“ — 58, 133, 170; Schildbürger — 51

Schiller, F. v. — 49, 56, 57, 71, 77, 83—88, 91, 94—97, 111, 114, 118, 126, 133,

- 168—170, 172, 176, 183, 185; „An die Freude“ — 82, 83; „Elole“ — 83; „Der Handschuh“ — 115; „Horen“ — 118; „Ideaalid“, „Ilgatus“, „Kampf mit dem Drachen“ — 83; „Kant und seine Ausleger“ — 86; „Kellalaul“ (Glocke) — 84, 85, 94, 161, 162; „Kindermörderinn“ — 180; „Maria Stuart“ — 87; „Mere niglas“ — 84; „Musenalmanach“ — 118; „Noormees jõe ääres“ — 83, 85; „Möttesalmid“ — 83, 96, 172; „Paleused“ — 84; „Piccolomini“ — 87; „Resignation“ — 86; „Rõõmule“ — 83, 86; „Rändaja“ — 83; „Der Taucher“ — 86; „Wallenstein surm“, „Wissenschaft“ — 87; „Õige rüütlimeel“ — 84
- Schlegel, Chr. H. J. — 107, 120, 134, 170; „Reisen in mehrere russische Gouvernements...“ — 107
- Schleiden, M. J. — 124, 125; „Kuus pilti inimsoo ajaloost“ — 125; „Die Pflanzen und ihr Leben“ — 124
- Schnackenburg, E. — 59
- Schneckenburger, M. — 114, 120, 172; „Wacht am Rhein“ — 114
- Schneider, F. J. — 67
- Schott, W. — 34, 78, 79, 162
- Schrödel, I. — 108, 117
- „Schul-Statut für den Lehrbezirk der Kaiserlichen Universität Dorpat“ — 11
- Schultz, W. — 16, 26, 67, 79, 89, 90, 98, 150, 159, 160
- Schultz-Bertram, G. (Sch. B.) — 15, 18—22, 26—36, 43—46, 49, 51, 53, 57, 62, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 79—81, 84, 87, 88, 90—95, 98, 99, 103—105, 108—116, 119, 122, 125—127, 130, 132, 135, 136, 141, 143, 144, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 156—159, 161, 163, 165, 168, 175, 178—180; „Ein Vortrag von Dr. G. Schultz über „Kallewipoeg“...“ — 105; „Peegli pildid“ — 81
- Schulze, E. — 16, 117, 121, 134, 171, 176, 185; „Bezauberte Rose“ — 117; „Cäcilie“ — 117
- Schwarz, J. G. — 22
- Schwarz — 125
- Schüdlöffel, G. H. — „Kuldorg...“ 63, 64
- Scott, W. — 141, 143, 169, 173, 176; „Robin der Rothe“ — 141
- „Seebikeetja Juhan“ vt. Hagedorn — „Joh. d. muntre Seifensieder“
- Seneca — 178
- Seume, J. G. — „Die Gesänge“ — 179
- Shakespeare, W. — 16, 105, 135, 136, 143, 171, 174; „Kuningas Heinrich IV“ — Falstaff — 136; „Suveöö unenägu“ — Oberon, Titania — 69
- „Sieben Schwaben“ — 104
- Simson vt. Piibel — S
- „Sippelgas“ I — 25, 65, 110, 130, 147; „Amerika-maa üllesleidmisest“ — 128; „Ees-könne“ — 25; „Hea sõnna, kurri tö“ — 100; „Kassinuse seltsid Amerika-maal“ — 128; „Koggemata nähhasamine“ — 100; „Kokko-oidmesse kasso“ — 129; „Kudda meie päivil aega tulleb prukida“ — 128; „Külmvessi on kõige parrem... rohhi“ — 18, 129; „Laste õn ja laste-kasvatamine“ — 32; „Sõjamehhe ommiko-laul...“ — 110; „Üks Jummal sõnna laul“ — 24; II — 25, 65; „Ees-sõna“ — 28; „Eestirahva lauludest ja ennemuist. jutudest“ 22, 25, 51, 106, 148, 157, 179; „Loodud-sund“ — 25
- Siren — 52
- „Sise ja välismaade klassikud“ vt. „Clas-siker des In- u. Ausl.“
- Sivers, J. v. — 112, 147
- Sjögren, A. J. — 25, 27, 36, 51, 70, 87, 89, 99, 149, 164, 165, 166, 171
- Soini — 159
- Sokrates — 44, 55, 174
- Soome Kirjand. Selts — 153, 161, 162, 165, 166, 171, 175
- „Stabat mater dolorosa“ vt. Jacopone de Todi
- Stahl, F. J. — 127
- „Steffansche Volkskalender“ — 182
- Sterne, L. — 97, 102, 135, 136, 143; „Tristram Shandy“ — 16, 136, 170; Tristram — 136
- Stöcker, A. — 69
- Stolberg, F. L. — 80
- Strauss, D. F. — 126, 173; „Alter und neuer Glaube“ — 126, 173, 175; „Leben Jesu“ — 126
- Stringhold vt. Strinnholm
- Strinnholm, A. M., „Svenska Folkets Historia...“, „Die Wikingszüge...“ — 145
- Suits, G. — 123; „Kreutzwaldi eluloo algallikail“ — 17; „Kreutzwaldi kujunemisest ja Viru lauliku eelharjutustest“ — 133; „Lenau „Viru lauliku lauludes“ — 111; „Lätist leitud Kreutzwaldi kirjad“

142; „Uusleide Kreuzwaldi uurimises“ — 106
 „Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita“ — 165
 „Suomen Kuvalehti“ — 164, 175
 „Suomi“ — 79, 161, 164, 165, 175
 Säärits, A. — „Lembitu“ algupära kriitika“ — 135
 Sööt, B. — „Heine Fr. R. Kreuzwaldi... lüürikas“ — 112

Taaveti laulud vt. Piibel — Psl.
 Tacitus — 174; „Germania“ — 54, 55
 Taillerand vt. Talleyrand
 Talleyrand — 148, 174
 „Tallorahva Postimees“ — 20, 29, 36, 91
 Tartarus — 49
 „Taschenbuch der geselligen Vergnügen“ — 74
 Tasso, Torquato — 16
 Tegnér, E. — 144, 145; „Fritjofs Sage“ — 16, 144, 145; „Nachtmahlskinder“ — 16
 Tell — 104
 „Teretis ja õnne-soovitus „Sakalale“ — 85
 Thomas vt. Piibel — Th.
 Thomas von Kempis — 61
 Thomson, J. — „Aastaajad“ — 71
 Thümmel, M. A. v. — 71
 Tieck, L. — 103, 104, 120, 134, 172, 185; „Elfen“ — 103; „Gestiefelter Kater“ — 180
 Tieghem, P. v. — „Le préromantisme“ 137, 138
 Titania vt. Wieland — „Oberon“, Shakespeare — „Suveöö unenägu“
 Toa papp vt. „Viina katk“ — T. p.
 Tohver, L. — „Kreuzwaldi näidenditõlked, võrreldud originaalidega“ — 105
 „Tuletorn“ — 65, 105
 „Tähendused“ — 78

„Ue aasta soovimine“ (Neujahrswunsch) — 18, 22, 23, 34, 36—41, 63, 168
 „Ueber den Charakter d. Estn. Mythologie“ — 49, 51
 „Über den Ursprung des Kultus“ vt. Dupuis, „Origine...“
 Uhland, L. — 16, 109, 110, 120, 133, 185; „Das Ständchen“ — 110
 Uko — 43
 Usuisa vt. Luther
 Uus-Testament vt. Piibel — U.-T.

„Vaga Jenoveva ajalik eluaeg“ vt. Jenoveva
 „Valguse Lisaleht“ — 181
 Vanaisa vt. Piibel — Jumal
 „Vana ja uus usk“ vt. Strauss „Alter u. neuer Glaube“
 Vana-pappa vt. Piibel — Jehoova
 Vana-Testament vt. Piibel — V.-T.
 Vanemuine vt. „Kalevipoeg“ — V
 „Vanne ja õnnistus“ — 105
 „Verhandlung“ (ÖES-i) — 90
 „Viina katk“ — 18, 23, 25, 27—37, 39—42, 63, 64, 91, 99, 110, 168; Toa-pappa — 33, 35

Viru Eesti Selts „Kalevipoeg“ — 14, 29—32, 65, 87, 168, 181, 182

„Viru lauliku laulud“ (Viru l. l.) — 76, 84, 94, 109, 120, 124, 172, 174; „Arg kosilane“ — 99, 163, 169; „Arg põgeneja“ — 112; „Armastuse pidu“ — 111; „Armastuse saladus“, „Armu joobnus“ — 112; „Elole“ — 83; „Enne ja praegu“ — 111; „Esimene laul“ — 106, 163; „Ideaalid“, „Ilgatsus“ — 83; „Isa meie“ — 76; „Järelopiming“ — 83, 110—113; „Kaljuküngas“, „Kevade“ — 111; „Kevade öö“, „Kindel ja kõikuv“ — 112; „Kotkas, kass ja emis“ — 53; „Krambambuli“ — 110; „Kuupaiste“, „Kõrkjalaulud“, „Kõrves“ — 111; „Laul“ — 106, 163; „Laulik“ — 88; „Leinaja tütarlaps“ — 152; „Leinalaul...“ — 78, 163; Mari — 78; „Lenoor“ — 100; „Looja vägevuse tööd“ — 24; „Ludwig Löweni ja preili Franki kihlamise terevus...“ 86; „Lühike pettus“ — 112; „Maikelluke ja lilled“ — 113; „Dr. Martin Lutheruse kindluse laul“ — 57; „Minu kandlile“, „Minu pruut“ — 111; „Mõttesalmid“ (Schilleri) — 83, 96, 172; „Möödaläinud aeg“ — 111; „Neiu krants“ — 110, 119, 172; „Noormees jõe ääres“ — 83, 85; „Noortemeeste rõõmulaul“ — 110; „Nukker meel“, „Palumine“ — 111; „Priiusele“ — 110; „Rahvalaul“ — 141; „Rinaldini“ — 109, 110; „Rõõmule“, „Rändaja“ — 83; „Rändavilindude minek“ — 113; „Sini silmad“ — 112; „Sinu pilt“ — 111; „Soovitus“ — 112; „Sõjamehe hommikulaul...“ — 110; „Sügisel ettevõetud nõu“ — 111; „Tahad kristlan' olla...“ — 160; „Teretus“ — 110;

„Udu“ — 111; „Vahisoldati laul öösi“ — 110; „Vaht Emajöel“ — 114; „Vaikne kelluke“ — 112; „Viru laulik“ — 96; „Väljarändajatele“ — 113
 Vogl, J. N. — 115, 121, 133; „Wittekind“ — 115
 „Volkslieder der Esthen“ — 169; Angely — „Der Hanschen...“ — 115; Arndt — „Frühlingsball“ — 108; Chemnitz — „Schleswig-Holsteinisches Bundeslied“ — 114, (169); „Dir wird's nicht gelingen...“, Kramer — „Die Liebeswünsche von K.“ — 181; Mosen — „Das vierte Regiment“ — 114, (169)
 Voltaire — 148
 „Vorlesungen über d. Wissenschaft der Sprache“ vt. Müller, M. — „Lectures...“
 Voss, J. H. — 78—80, 82, 99, 102, 170, 185; „Am Neujahrstage“ — 80; „Luise“ — 79
 Vulpius, Chr. A. — „Rinaldo Rinaldini“ — „In des Waldes tiefsten Gründen“ — 109
 „Väliskirjandusl. magasin“ vt. „Magazin für d. Literatur d. Ausl.“
 „Vändra Päts“ — 66
 Wadsworth vt. Longfellow
 Wagner, E. — 99, 102, 133; „Die reisenden Maler“, „Wilibalds Ansichten des Lebens“ — 99
 Wagner, R. — 119, 121, 172, 173
 Wahl, H. — 78, 79
 Warelius, A. — 159
 Wassermann, M. — 127
 Weber, C. M. — 119, 121, 172; „Freischütz“ — „Neiukrants“, „Preciosa“ — 119, 172
 Weber, K. J. — 73, 74, 170; „Demokritos...“ — 73; „Das Papsthum und die Papste“ — 74
 Weisse, Chr. F. — „Der Aufschub“ — 67
 „Weit, weit kam ich daher gezogen...“ (luul.) — 180
 Weitzberg, J. (Weitz. J.) — 67, 87, 94, 168
 Weizenberg, A. (Weiz. A.) — 29, 35
 Werner, Z. — 105
 „Wer seines Leibes Alter zählet“ vt.

Hauff — „Mittheilungen...“
 Weske, M. — 29, 30, 36, 131, 142, 143
 „Wickingerfahrten“ vt. Strinnholm — „Wikingszüge...“
 Widmann, J. V. — 135, 173; „Buddha“ — 47, 122, 135, 174, 186
 Wiedemann, F. J. — 94, 116
 Wieland, Chr. M. — 16, 67—70, 75, 78, 133, 136, 170, 171, 184; „Diana und Endymion“ — Penia, Plato — 69; „Geschichte der Abderiten“, „Musalion“ — 68; „Oberon“ — Oberon, Titania — 69
 „Wie Öllew die Kirche in Reval erbaut“ — 29
 Wilhelmson — 22
 Willmann, F. W. — 66
 Winckler — 100
 Witschel, J. H. W. — 64, 65, 75, 123, 124, 133, 134, 169, 171, 184
 Wittenbergi usutunnistaja vt. Luther
 Wolff, P. A. — 119
 Wollheim, A. E. — 145
 „Önnetu Hirlanda“ — 58
 Önnistegija vt. Piibel — Kristus
 Öpetaja vt. Piibel — Kristus
 Öpetatud Eesti Selts (ÖES) — 14, 20, 23, 27, 29, 31, 32, 38, 41, 63, 65, 67, 68, 78—80, 86, 87, 89, 100, 105, 107, 108, 141, 149, 154, 160
 Öpetuse sõnad vt. Piibel — Öp. sõn.
 Young, Ed. — 148
 Yrjö-Koskinen — 42, 152, 163, 164, 166, 174, 175; „Oppikirja Suomen kansan historiassa“, „Sur L'antiquité des Lives en Livonie“ — 163
 Zarncke, F. — 131
 „Zeitung f. d. elegante Welt“ — 179
 Zeus — 48, 55
 Zimmermann, J. G. — 60, 61, 75, 123, 124, 127, 133, 184; „Ueber die Einsamkeit“ — 60, 169
 Zschokke, J. H. D. — 63, 64, 75, 123, 124, 127, 133, 184; „Branntweinpest“ — 63, 169; „Goldmachedorf“ — 63, 64; Oswald — 64

Trükivigu ja õiendusi.

	Trükitud:	Peab olema:
Lk. 11 rida 13 alt	erworben	erwerben
„ 33 „ 8 „	mir	wir
„ 34 „ 6 „	v. 3	v. 2
„ 35 „ 17 „	die schlichten Schiffer reden liess	die schlichten Schiffer u. andere Männer aus den niederen Klassen in siebenzig Sprachen reden liess
„ 35 „ 4 „	A. Weitz.	A. Weiz.
„ 36 „ 4 „	lk. 16	lk. 46
„ 37 „ 15 ülalt	Mein Herrn	Meine Herrn
„ 38 „ 3 alt	lk. 9	lk. 8
„ 39 „ 17 „	ütleb	käsib
„ 43 „ 5 „	Menschengeschlecht, das aber	Menschengeschlecht, das wie Ihnen bekannt über 60 tausend Jahre vor Adam existirte, aber
„ 44 „ 9 ülalt	kämen beide mit einem vernünftigen Gott nicht aus	können beide mit einem ver- nünftigen Gott nicht aus- kommen
„ 44 „ 1 alt	Kr. Adams. 10. X 1878	Kr. Jak. 10. X 1878, lk. 103
„ 46 „ 4 ülalt	Uebersetzung ins	Uebersetzung des Inhalts ins
„ 47 „ 9 „	lk. 175	lk. 135
„ 50 „ 12 alt	Gedanken haben	Gedanken gehabt haben
„ 51 „ 2 „	Kp. „Vorwort“, lk. II	Kr. Sch. B. 26. II 1860
„ 52 „ 22 ülalt	lk. 79	lk. 80
„ 58 „ 4 „	alla visata	alla viskas
„ 75 „ 19 „	nun	nur
„ 82 „ 6 „	lk. 105	lk. 84
„ 127 „ 4 „	meie	meine
„ 141 „ 4 „	mein	mein[e]
„ 144 „ 19 „	anogrammi	anagrammi
„ 148 „ 19 „	Joung	Young
„ 161 „ 16 „	lk. 89	lk. 90

Akadeemilise Kirjandusühingu toimetised.

Publikationen der Akademischen Literarischen Vereinigung zu Tartu.

- I. **Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks.**
Toimetanud: [REDACTED]
Tartu 1927. Hind 100 senti.
- II. **Kunstiajaloo oskussõnastik.**
Tartu 1927. Hind 50 senti.
- III. **Sprechmelodische Motive nachgewiesen in experimental-phonetischen Aufnahmen estnischer Versrezitation**
von
Dr. W. E. Peters, M. A.
Tartu 1927. Hind 150 senti.
- IV. [REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]
- V. **Tartu ülikooli arhitektid.**
Avec un résumé en français: Les architectes de l'Université de Tartu.
V. Vaga.
Tartu 1928. Hind 125 senti.
- VI. **Eduard Wilde „Mäeküla piimamehe“ stiil.**
The Style of Eduard Wilde's novel "The Milkman of Mäeküla" (with a Summary in English).
Daniel Palgi.
Tartu 1929. Hind 2 krooni.
- VII. [REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]
- VIII. **Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist.**
Mit einem deutschen Referat: Kreutzwalds Belesenheit in den fremden Literaturen.
L. Tohver.
Tartu 1932. Hind 350 senti.

Pealadu: Akadeemiline Kooperatiiv, Tartu, Jaani 7.

Hind 3 kr. 50 s.